ANATOLE FRANCE

LA UMBRA ULMULUI

★

MANECHINUL DE NUIELE

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

CLASICII LITERATURII
UNIVERSALE

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

ANATOLE FRANCE

LA UMBRA ULMULUI

★

MANECHINUL DE NUIELE

În romîneşte de
Al. O. TEODOREANU

Prefaţă de B. ELVIN

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

Anatole France

PREFAŢĂ

Personalitatea lui Anatole France se arată a fi cu mult mai puternică decît a părut îndată după moartea sa, cînd voci tinere s-au ridicat vehement împotriva autorităţii pe care şi-o cucerise marele scriitor, încercînd să-i umbrească prestigiul. Acest spirit pătrunzător, care fără să fie un iconoclast a fost un adversar dîrz al prejudecăţilor de orice fel, răzvrătit continuu împotriva clişeelor de gîndire, trecînd cu dezinvoltură de la o atitudine la alta, dar călăuzit în nestatornicia sa de ideea unui destin mai demn pentru umanitate, se dovedeşte o inteligenţă şi o sensibilitate atît de subtilă şi de originală încît nici un alt autor nu-i poate fi apropiat fără ca deosebiri însemnate să nu se facă de îndată simţite. Desigur e din familia lui Montaigne, Rabelais, Voltaire — laic prin vocaţie, inamic al ignoranţei, maliţios dar indulgent, sceptic dar ridicîndu-se cu fervoare împotriva opresiunii. Bucuria de a gîndi, tristeţea de a afla, suavitatea tandră a simţămintelor, înclinaţia spre blînda reverie a acestei firi senzuale care şi-a vîndut sufletul frumosului se îngemănează însă într-un fel unic şi inimitabil.

Din 1868 — dată la care a debutat — şi pînă astăzi i se aduc tot felul de învinuiri. Profesionist al paradoxului, sceptic iremediabil, tehnician al sofismului, imitator genial, romancier inapt să dea viaţă unor personaje variate şi să înalţe construcţii epice

solide, scriitor desuet sortit uitării respectuoase, reproşuri peste reproşuri s-au adăugat de-a lungul vremii. France le-a întîmpinat cu un surîs plin de înţelesuri pentru cel ce-i citeşte astăzi opera mereu tînără şi parcă mai viguroasă după încercările la care au supus-o două războaie şi o revoluţie. Nu este cu putinţă să deschizi vreuna din cărţile lui esenţiale fără să constaţi că are de partea sa cel mai adesea înţelepciunea şi istoria. De altfel şi cultura lui Anatole France uimeşte nu atît prin minuţioasa ei pedanterie cît prin caracterul profund semnificativ al lucrurilor pe care autorul le-a reţinut din trecutul omenirii. Nu sînt simple anecdote sau informaţii erudite, cît experienţe fundamentale de viaţă dintre acelea pe care sîntem împinşi a le reface fiecare cu viaţa noastră. Iată de ce se poate contesta valoarea romanului *Thaïs,* socotit de mulţi o operă vetustă, se poate nega valabilitatea *Crinului roşu* sau *Istoriei comice,* considerate inferioare însuşirilor scriitorului, dar e evident că opera lui France, în întregul ei, ţine piept oricărui atac. Sînt în cărţile lui Anatole France adevăruri care grăbesc sinceritatea faţă de noi şi faţă de alţii şi deşteaptă, dacă nu procese de conştiinţă, atunci procese de gîndire. E un merit pe care nu vom şti niciodată să-l preţuim îndeajuns de mult. Recitiţi *Insula pinguinilor,* acest substanţial tratat asupra mecanismului istoriei, sau *Revolta îngerilor,* acest strălucit atac împotriva miturilor şi religiilor, sau *Crainquebille,* emoţionantă pledoarie pentru apărarea celor nedreptăţiţi de o societate bizuită pe asuprire, sau *Zeilor le este sete,* dezbatere aprinsă asupra revoluţiei şi a problemelor ei, şi veţi vedea îndată ce mişcare amplă de idei provoacă Anatole France.

Cînd în 1881 tipăreşte *Crima lui Sylvestre Bonnard,* carte care-l va impune publicului şi criticii, Anatole France era un autor care avea în urmă cîteva lucrări mediocre, o tinereţe claustrată în biblioteci şi o copilărie petrecută într-o melancolică solitudine. La treizeci şi şapte de ani, cu figura sa cavalină, încadrată de o barbă de faun, luminată de privirea ochilor, cînd scînteietori, cînd contemplativi, stîngaci în gesturi, urmărit de nostalgii tulburi, scriitorul se afla de mult în aşteptarea succesului. Un studiu, o plachetă de versuri, un volum de proză marchează tot atîtea deziluzii pe care France le-a primit cu inima uşoară, împăcat, ca şi cum ar fi ştiut că vor fi repede uitate şi

că destinul său de artist se află în preajma unor fericite împliniri. *Crima lui Sylvestre Bonnard* oferă cheia pentru înțelegerea personalității scriitorului. Eroul povestirii, bătrînul erudit care meditînd asupra oamenilor și a zbuciumatei lor istorii este cuprins de o tristețe resemnată și o afectuoasă compasiune pentru suferințele lor, intelectualul care și-a trăit existența în mijlocul cărților, îndrăgindu-le mai presus de orice, exprimă o parte însemnată a concepțiilor scriitorului și-i trădează temperamentul. E un sentimental ironic care nu cunoaște destrămări sufletești și știe să facă pace cu adversitățile sale lăuntrice, interzicîndu-și orice violență și impulsivitate. Nu se aruncă în întreprinderi hazardate pentru ca nu cumva din disproporția proiectelor și a realizărilor să se nască ridicolul. Dornic de viață, dar simțindu-se la îndemînă mai ales în camera sa de lucru, conștient de asperitățile vieții, dar atenuîndu-le cu o înțelegere filozofică, Sylvestre Bonnard spune foarte multe despre Anatole France. Cartea aceasta vorbește de asemeni clar despre natura talentului său, căruia nu i se potrivesc operele cu o intrigă complicată și o acțiune tumultuoasă, ci acelea în care poate să strălucească în deplină libertate o gîndire foarte personală a cărei putere de pătrundere se însoțește cu grația ironică și magia evocărilor. Opera lui Anatole France este actul de confesiune al unui scriitor dotat cu un excepțional simț al observației morale și care soarbe din fiecare fapt o idee, pierdut în comentarii care sub rafinamentul lor puțin frivol, puțin prețios conțin judecăți emoționante prin adîncimea lor. Sînt judecățile unui om bătrîn și lucrul izbește din capul locului. Anatole France n-a avut niciodată tinerețe, a fost mereu bătrîn, îmbătat încă din copilărie de parfumul lucrurilor vechi. (În anticăria tatălui său, printre medaliile, armurile și drapelele prăfuite de ani, printre stampele și tablourile mîncate de vreme, printre volumele legate în piele de viței cu litere suflate în aurul Evului Mediu, France s-a educat în spiritul unei filozofii superioare a istoriei.) De altminteri scepticismul cu care scriitorul cenzurează epoca tălmăcește tocmai neîncrederea celui care știe multe despre mersul lumii și nu vrea să se lase înșelat; e expresia unei discipline de gîndire care-i îngăduie să urmărească detașat oamenii și faptele, fără iluzii și fără certitudini asupritoare. Este mai ales un mijloc de protest împotriva diferitelor idei mistice. Să nu se încredințeze nici unei doctrine înainte

de a o fi verificat temeinic a constituit prima concluzie a celui care-şi făcuse studiile la un liceu condus de iezuţi şi citise de-a fir-a-păr pe scepticii greci şi romani. Ne aşteptăm ca scepticismul să se însoţească dacă nu cu indiferenţa apatică, atunci cu o dezolare iremediabilă. Dar scriitorul nu-i bîntuit de gînduri pustiitoare şi de chinuri zadarnice, viziunea sa e senină şi calmă, iar hotărîrea de a trăi în perpetuă mulţumire — afirmată răspicat. Scepticismul acesta de om bătrîn se aliază în opera lui France cu o neascunsă dragoste de viaţă. Lucrul reiese clar în *Hanul „La regina Pédauque"*, una din cele mai reuşite opere ale lui Anatole France.

„Guvernanţii care spun că n-am venit pe pămînt pentru a ne bucura îmi provoacă repulsie", scrie undeva France, şi această frază traduce una din convingerile cele mai intime ale scriitorului. În adevăr, France se ridică împotriva ascetismului propovăduit de religie, împotriva a tot ceea ce desparte pe om de bucuriile obişnuite ale vieţii şi-l condamnă la o sadică autotortură. Nimic nu deşteaptă cu mai multă putere furia scriitorului ca noţiunea de „păcat", de „remuşcare", de „ispăşire", iar sfinţii şi martirii i-au cunoscut mai bine ca oricine batjocura subţire. Cei care predică ţinuta aspră în viaţă şi au obsesia purităţii absolute sînt priviţi cu o aversiune declarată. Jérôme Coignard, eroul principal din *Hanul „La regina Pédauque"*, abatele plin de spirit care nu disprefuieşte vinul şi nu se înspăimîntă de Diavolul care e femeia, aduce în sprijinul acestei aversiuni argumente de neînlăturat... Evident, ca om al Bisericii, le împrumută din teologie, folosind astfel învăţătura sfîntă pentru a săpa cu fiecare cuvînt prestigiul moralei iezuite pe care o urăşte. Jérôme Coignard socoteşte că nu-i chibzuit să recunoaştem providenţa în toate treburile omeneşti, fiindcă ea se găseşte desigur în tot felul de întîmplări „măreţe pentru felul cum Dumnezeu se poartă în ele, dar neruşinate şi caraghioase pentru ceea ce iau din ele oamenii". Aspiraţia către bucuriile obişnuite ale vieţii nu e semnul unei dorinţe obtuze şi vinovate, ci dovada omeniei, cea dintîi dintre virtuţi. Jérôme Coignard reflectă de asemeni foarte bine înclinaţia lui France de a trata viaţa aşa cum este ea, fără a se încurca în explicaţii supranaturale, în teorii tulburi care să ne poarte spre revelaţii tainice, spre adorări nechibzuite, spre interdicţii de tot felul.

Anatole France opune ideilor generate de o societate aflată în amurgul ei un „scepticism raţional". Raţiunea este un termen

căruia el îi dă un înţeles de loc rigid şi de loc abstract. În funcţie de acest criteriu central se conduce scriitorul, exercitînd un control sever al judecăţilor şi al valorilor morale curente ca şi al instituţiilor timpului. În opera lui France raţiunea înseamnă în primul rînd spirit critic, înclinarea de a gîndi viu, fără nici o prejudecată sau superstiţie, sancţionînd ignoranţa şi prostia cu acuitatea inteligenţei, destrămînd false aureole, spunînd lucrurilor pe adevăratul lor nume, fără a se intimida de legende, de formule, de obişnuinţe. În scepticismul său scriitorul a luat desigur şi atitudini care nu se potrivesc spiritului său generos, exprimînd dezamăgire şi neîncredere totală, inspirate de o îndoială fără margini, dar îmbrăţişarea a fost scurtă şi determinată mai puţin de convingere şi mai mult de curiozitate.

În adevăr o neistovită curiozitate defineşte inteligenţa lui France, chemată parcă să comunice direct cu tot felul de evenimente, de cărţi, de filozofii, capabilă să adere la valori contrarii şi să realizeze uimitoare simbioze de idei. Trebuie însă să fie cineva purtătorul unui mesaj personal, al unei concepţii proprii, al unei viziuni organice pentru a trece fără conflicte dureroase de la scepticismul epicureic la poziţii de luptă fermă împotriva societăţii capitaliste — aşa cum s-a întîmplat cu France. Evoluţia scriitorului se arată la o analiză atentă lesne de înţeles şi de explicat. Căci a fost şi a rămas din prima şi pînă-n ultima pagină a lui Anatole France o hotărîtă rezistenţă la asuprire, care s-a exprimat în diferite chipuri, dar totdeauna clar. Adeptul scepticismului, al toleranţei, al epicureismului, al ideilor de fraternitate umană, al socialismului a urcat mereu altă treaptă de înţelegere, plătind cu contradicţiile operei sale această evoluţie complexă, dar călăuzit constant de dorinţa de a găsi o poziţie lucidă care să-l apere de imposturi şi falsuri. France caută permanent un adevăr solid în luptă cu eroarea, cu dogma şi prejudecata, răspîndite de „triumviratul preotului, bancherului şi militarului". Scriitorul adoptă şi părăseşte poziţii, rămînînd însă fidel ideii sale pe care o înţelege tot mai adînc. Cînd se convinge că scepticismul indulgent constituie o armă defensivă şi practic inoperantă, el devine un combatant înarmat cu ideile socialismului. Din această zi, vigilenţă intelectuală, înţelegere generoasă, participare optimistă la viaţă, adevăruri cucerite rînd pe rînd şi de care France nu poate şi nu vrea să se dezică, se încorporează în sfera ultimului

adevăr descoperit şi de pe această cea mai înaltă tribună se fac auzite cu un timbru nou şi un sens nou. Evident, militantul nu s-a născut decît în urma unei lungi experienţe intelectuale şi ca rezultat direct al mişcărilor sociale ce caracterizează Franţa la sfîrşitul secolului trecut. Acea Franţă în care masele înfrînte în Comuna din Paris nu pierduseră speranţa unor apropiate schimbări, acea Franţă în care clasele posedante înspăimîntate de mişcarea revoluţionară din 1871 încercau să opună mulţimii represaliile armatei, legi mai aspre şi cuvîntul blînd rostit de pe amvon. Dar fără îndoială că un rol hotărîtor în radicalizarea convingerilor lui France îl joacă „afacerea Dreyfuss".

După cum se ştie, în 1897 izbucneşte unul din cele mai mari scandaluri ale secolului trecut, care a antrenat în vîltoarea lui întreaga societate franceză. Dar să reamintim faptele. În septembrie 1894, un agent al Serviciului de informaţii francez descoperă că secrete militare însemnate au fost vîndute spionajului german. Ancheta deschisă de îndată numeşte vinovatul în persoana căpitanului Dreyfuss, evreu de origine. Dreyfuss este arestat şi condamnat la închisoare pe viaţă. Doi ani mai tîrziu Serviciul de informaţii francez este în posesia unor documente din care rezultă clar că maiorul Esterhazy, aparţinînd marii nobilimi, este stipendiatul spionajului german şi autorul înaltei trădări de care a fost acuzat Dreyfuss. Ministrul de Război refuză însă să revizuiască procesul, considerînd că este mai patriotic ca vinovatul să fie evreu, iar verdictul justiţiei militare pur şi fără de eroare. Adus în fine în faţa judecăţii, Esterhazy este achitat. În această sentinţă, în care se citesc limpede manevrele reacţiunii şovine, tot ce e conştiinţă cinstită în Franţa acelor ani găseşte cea mai sigură verificare a injustiţiei societăţii. Un om nevinovat ispăşeşte o crimă pe care n-a făptuit-o niciodată, în aplauzele vesele ale conducătorilor statului în goană după falsul cel mai violent, după jignirea cea mai cruntă. Un om nevinovat ţinut în temniţă, denunţat indignării unanime, supus la o ploaie de invective, strivit sub o minciună odioasă aşteaptă în mod zadarnic să se facă dreptate. O teribilă zguduire morală are loc. Zola strigă pateticul său „Acuz". France, care-i criticase aspru concepţiile, îi strînge emoţionat mîna şi i se aliază. Toată lumea cunoaşte un singur duşman: „triumviratul preotului, bancherului, militarului", denunţă o singură crimă: condamnarea căpitanului Dreyfuss. „Dreapta" nu

vrea însă să cedeze : cheamă la ordine, redactează sentinţe judiciare împotriva „dreyfussiştilor", îndeamnă la asasinarea „trădătorilor de patrie" şi pînă una, alta sparge ferestre, insultă, maltratează. Sub presiunea opiniei democrate, guvernul e silit în cele din urmă să-l elibereze pe căpitanul Dreyfuss şi să-l reabiliteze.

Afacerea Dreyfuss este pentru Anatole France nu numai o ieşire definitivă din singurătate, dar totodată momentul în care scriitorul devine pe deplin conştient că în umbra oraşelor, împinsă înainte de mari şi irezistibile aspiraţii, s-a născut o nouă forţă care clatină din fundament edificiul social. Modificările însemnate care au intervenit de-a lungul anilor în concepţia scriitorului se fac acum vizibile. „Afacerea (Dreyfuss) a relevat răul moral de care e atinsă frumoasa noastră societate, după cum bacilul Koch accentuează într-un organism leziunile tuberculoase", spune Anatole France cu o gravitate neascunsă.

Istorie contemporană reflectă substanţiala transformare a lui Anatole France. Totodată reiese clar că evoluţia scriitorului nu înseamnă abandonarea unei atitudini pentru alta, ci întărirea permanentă a unei vechi poziţii. În adevăr, în noile romane France nu a renunţat la acea formă de vigilenţă intelectuală care este scepticismul său, dar a depăşit cu mult această poziţie. Faptul nu a trecut neobservat şi dacă vreo carte a lui France s-a izbit de ostilitatea claselor stăpînitoare, atunci aceasta este *Istorie contemporană*. „În *Istorie contemporană* France îşi bate joc de toată lumea, îşi face o plăcere din a ridiculiza toate instituţiile !" „Pentru cine ar judeca viaţa provinciei franceze după aceste romane nu ar rămîne nimic care să merite simpatie şi respect..." „S-ar spune că France a devenit un fel de Rochefort" ; asemenea acuzaţii, dacă nu şi altele mai aspre, i-au fost aduse scriitorului pe un ton tot mai iritat.

Istorie contemporană (cu cele patru volume ale ei : *La umbra ulmului, Manechinul de nuiele, Inelul de ametist, Domnul Bergeret la Paris)* ne poartă prin lumea înaltului cler, a seminarelor religioase, a universităţii, a castelelor, a tribunalelor, bisericilor şi prefecturilor, prezentîndu-se nobili, episcopi, prefecţi, generali, profesori universitari, o întreagă societate pe care autorul o cercetează cu privirea curioasă, ironică şi surîzătoare a eroului său, domnul Bergeret. Lăcomia abilă a profesorului Worms-Clavelin, mărginirea fanaticului abate Lantaigne, ingeniozitatea vicleană a

părintelui Guitrel, stupiditatea generalului de Chalmot, intrigile complicate şi perfide pentru dobîndirea scaunului episcopal, iţele ţesute de ducele de Brécé, care-şi ascunde instinctele sanguinare sub teorii antisemite sînt descrise cu o asprime care nu loveşte o persoană sau alta, ci înseşi fundamentele politice ale lumii burgheze. Domnul Bergeret, blîndul şi înţeleptul profesor, pierdut într-un orăşel de provincie, îngropat într-o muncă mediocră şi care nu arată în afară de modestie altă însuşire de seamă, pare incapabil de a deveni un pasionat părtaş la luptele politice. Dar timidul Lucien Bergeret, care nu arăta a avea nici o personalitate, cu inteligenţa-i profundă prizonieră studiului minor, este înainte de toate o conştiinţă şi un caracter. Cînd dreptatea este prigonită iar adevărul ultragiat, profesorul îşi ridică glasul în mod curajos, dezvăluind un militant al ideii de justiţie şi omenie. Din aceste valori Bergeret şi-a făurit axa vieţii sale de fiecare zi. Eroul lui France ştie foarte bine că afacerea Dreyfuss nu este o simplă întîmplare, ci o vastă criză de structură şi înţelege temeinic de ce un nevinovat plăteşte crima celui vinovat. Dacă prejudecata, clişeul de gîndire, suprimarea spiritului critic, cu un cuvînt tot ceea ce limitează sau apasă inteligenţa omenească, se dovedesc căile de acces ale celor mai sîngeroase prostii, lui Bergeret îi apare ca o primă revendicare a gîndi în mod lucid, critic. Veghea intelectuală nu e desigur odihnitoare, dar e indispensabilă oricărui spirit liber. A rezista superstiţiilor, schemelor de judecată constituie singura posibilitate prin care ne putem apăra de stupiditatea întunecată şi tristă. A gîndi, a gîndi fără iluzii dar cu speranţe nu înseamnă un ideal, ci o datorie. O datorie dificilă, primejdioasă dar obligatorie. Visătorul domn Bergeret, care n-are încredere decît în raţiunea umană, se fereşte de adevărurile absolute şi de ideile vagi şi ceţoase. În acest sens, şi numai în acest sens, domnul Bergeret, care-şi pune temător şi ezitînd întrebări despre condiţia umană, care acceptă greu o soluţie şi socoate că nici o căutare nu-i eretică, este un sceptic. Inamicul cel mai detestat al domnului Bergeret îl constituie dogma şi fanaticii, religia cu preoţii ei. Un fanatic i se pare un om condamnat din proprie voinţă la orbire, cu inteligenţa paralizată de principii necontrolate şi sclerozată de nemişcare. Tot ceea ce face farmecul spiritului uman, perpetua mobilitate, căutările fertile, nuanţele de gîndire şi de expresie sînt refuzate fanaticului, acestui om a cărui

viață se rezumă la un criteriu definitiv și absolut dincolo și dincoace de care se află necredința, erezia, pustiul. În abatele Lantaigne, unul din personajele de seamă din *Istorie contemporană*, fanatismul și-a găsit o fidelă întrupare. Este ceea ce spune cu o ironie subtilă domnul Bergeret. Dar să auzim mai bine ceea ce crede domnul Bergeret despre război, despre primejdia atitudinilor conservatoare, despre „afacerea Dreyfuss", despre rolul său în lupta pentru salvarea celui nevinovat, despre forța adevărului, despre viitor:

„Popoarele civilizate sînt ca niște cîini de vînătoare. Un instinct ticălos le aține să nimicească fără folos și fără noimă. Nechibzuința războaielor moderne se numește interes dinastic, naționalități, echilibru european, onoare..." [1] „Forțele nenumărate și trainice care-l leagă pe om de trecut îl fac să îndrăgească greșelile, superstițiile, prejudecățile și barbariile ca pe niște prețioase chezășii ale securității sale. Orice noutate binefăcătoare îl sperie. Este imitator din prudență și nu îndrăznește să părăsească adăpostul șubred care i-a ocrotit părinții și care stă să se prăbușească asupra lui..." [2] „Mă laud deopotrivă cu injuriile ca și cu elogiile presei. În jurnale adevărul a fost slujit atît de prietenii cît și de dușmanii lui. Cînd o mînă de oameni, în numele onoarei Franței, au denunțat condamnarea frauduloasă a unui nevinovat, guvernul și opinia publică i-au luat drept dușmani. Dar ei totuși au vorbit. Și vorbind au fost cei mai puternici. Majoritatea lucra împotriva lor, și cu cîtă însuflețire, o știi prea bine. Dar fără să vrea au servit adevărul și publicînd documente false... au creat putința de a li se dovedi falsitatea. Eroarea sfărîmată nu-și mai putu strînge laolaltă mădularele risipite. În cele din urmă nu a rezistat decît ceea ce avea consistență și legătură logică. Adevărul are o forță de închegare pe care nu o posedă eroarea. Și de aceea a durat în fața injuriei și a urii neputincioase un lanț pe care nimic nu-l mai putea frînge..." [3]

Domnul Bergeret este un Sylvestre Bonnard maturizat de evenimente politice excepționale, înțelegînd mai bine trista mașinărie a societății în care trăiește și pe care nu se sfiește s-o înfrunte.

---

[1] *La umbra ulmului.*
[2] *Domnul Bergeret la Paris.*
[3] *Idem.*

O dată cu ciclul său de romane *Istorie contemporană,* France se apropie în mod necesar de problema revoluției. *Zeilor le este sete* și *Revolta îngerilor* constituie dezbateri pasionante pe această temă. Scriitorul caută să afle înțelesul cel mai adînc al marilor mișcări sociale pe care le presimte și pe care le cheamă, studiază pe cele ale anului 1789, desface rotiță cu rotiță mecanismul lor, meditează la ceea ce așteaptă oamenii de la o revoluție și ceea ce le poate dărui ea, deosebește punctele de vedere și consideră viitorul după alte măsuri, singurele potrivite cu o epocă de prefaceri excepționale.

France sezisează imprecis, neconturat, dar sezisează că foarte curînd oamenii vor fi stăpîniți de o nouă concepție asupra raporturilor dintre ei, de o nouă morală. A trecut vremea plimbărilor calme prin Jardin des Plantes, a discuțiilor în birouri, sub privirea augustă a tomurilor prăfuite. Să recreeze, așa cum a făcut-o în *Thaïs,* lumea alexandrină și să-i discute problemele nu mai e momentul. Acum scriitorul vorbește despre forța prejudecăților și despre noblețea idealurilor. Să ironizeze impersonal și detașat nu mai e cu putință. Acum scriitorul vorbește mulțimilor despre revoluție, despre oprimare. Iar atunci cînd scrie despre Ioana d'Arc e pentru a spulbera miturile. Cuvîntările sale nu sînt opera unui tribun, anticipațiile sale reprezintă un socialism utopic, dar nimic din ceea ce spune acum France nu e abstract, departe de problema mare a epocii. Autorul lui Sylvestre Bonnard judecă șocul pe care-l va produce în oameni răsturnarea de forțe sociale atît din perspectiva eternelor schimbări a lumii cît și din aceea imediată a unui martor și participant la lupte. Febrilitatea este temperată, iar cugetarea mai profundă.

Anatole France n-a fost numai un spirit subtil, ci și un spirit profund realist, receptiv mereu față de ideile fecunde, pe care a știut totdeauna să le umanizeze, să le relativizeze. În cărțile sale lumea nu are maiestate superbă, ci e făcută din contradicții, dar aproape de puterile, slăbiciunile și visurile omului.

B. ELVIN

LA UMBRA ULMULUI

I

Salonul de primire al cardinalului-arhiepiscop fusese căptuşit sub Ludovic al XV-lea cu plăci de lemn cioplit, vopsite în cenuşiu deschis. Chipuri de femeie aşezate printre trofee împodobeau colţurile cornişelor. Pe cămin, oglinda cu două canaturi era acoperită în partea de jos de o draperie de catifea conabie, pe care o Madonă de la Lourdes se desprindea albă, cu frumosul ei văl albastru. De-a lungul zidurilor, în mijlocul panourilor, atîrnau plăci smălţuite în cadre de urşinic vişiniu, cu portretele Papilor Pius al IX-lea şi Leon al XIII-lea, imprimate în culori, şi tot soiul de horbote, amintiri din Roma sau prinosuri de-ale doamnelor pioase din eparhie. Izvoade în ipsos, de biserici gotice şi romane, erau îngrămădite pe mesuţele aurite; cardinalul-arhiepiscop era iubitor de clădiri. Din rozacea cioplită în piatră atîrna un candelabru merovingian lucrat după planul domnului Quatrebarbe, arhitect eparhial şi cavaler al Ordinului Sfîntul Grigore.

Suflecîndu-şi sutana peste ciorapii violeţi şi încălzindu-şi la foc pulpele scurte şi vînjoase, Înalt-preasfinţitul dicta o pastorală, în timp ce părintele de Goulet,

vicar general, așezat la masa cea mare, lucrată în aramă și baga, pe care se afla un crucifix de ivoriu, scria :

Astfel ca nimic să nu tulbure în sufletele noastre bucuriile Carmelului... [1]

Înalt-preasfîntul dicta cu glas uscat, fără blîndețe. Era un om mărunt la trup, dar își purta cu semeție capul mare și fața lată pe care vîrsta o fleșcăise. Chipul lui, cu trăsături vulgare și grosolane, vădea și-retenie și-un soi de demnitate izvorîtă din obiceiul și plăcerea de-a porunci.

— *Bucuriile Carmelului...* Aci vei stărui asupra ideilor de bună învoire, de împăciuire a spiritelor și de supunere, atît de trebuitoare puterilor înscăunate, despre care am pomenit și în precedentele mele pastorale.

Părintele de Goulet își înalță capul lungăreț, palid și fin, pe care frumosul lui păr ondulat îl împodobea ca o perucă stil Ludovic al XIV-lea.

— De data aceasta însă, spuse el, n-ar fi potrivit oare ca, reînnoind aceste declarații, să se păstreze rezerva cuvenită față de starea autorităților civile, zdruncinate de tulburări lăuntrice și de-aci înainte nevolnice să dee ceea ce n-au nici ele celor ce le sprijină, cu alte cuvinte continuitatea și trăinicia ? Căci, știți bine, Înalt-preasfințite, că decăderea parlamentarismului...

Cardinalul-arhiepiscop clătină din cap.

— Fără rezerve, părinte de Goulet, fără nici un soi de rezerve. Ești plin de carte și de evlavie, părinte de Goulet, dar bătrînul sfinției-tale arhiereu îți mai poate da încă oarecare lecții de prudență, înainte de a lăsa, prin moartea lui, în sama tinereștii sfinției-tale rîvne, ipistasia eparhiei. Nu-i oare cazul să fim mulțumiți că domnul prefect Worms-Clavelin privește atît de binevoitor școlile și așezămintele noastre ? Nu vom primi noi oare mîine, la masa noastră, pe generalul-comandant al diviziei și pe domnul prim-președinte ? Și, fiindcă veni vorba, arată-mi lista de mîncări.

[1] Ordin călugăresc (n.t.).

Cardinalul-arhiepiscop o purică, o îndreptă, o spori şi dădu straşnică poruncă să i se ceară lui Rivoire, braconierul ţinutului, să aducă vînat.

Un servitor intră, întînzindu-i o carte de vizită pe o tavă de argint. După ce citi pe carton numele abatelui Lantaigne, directorul seminarului, Înalt-preasfinţitul se înturnă către vicarul general şi spuse :

— Mă prind că abatele Lantaigne iar vine să mi se jăluie de părintele Guitrel. Abatele de Goulet se ridică, pregătindu-se să iasă din salon. Dar Înalt-preasfinţitul îl opri lîngă el : Rămîi ! Vreau să împărtăşim plăcerea de a-l asculta pe abatele Lantaigne, care, după cum ştii, trece drept cel mai bun predicator al eparhiei. Dacă ar fi să ne plecăm urechea la zvonul obştesc, s-ar zice că predicile lui ar fi mai bune ca ale sfinţiei-tale, scumpe părinte de Goulet. Eu, însă, nu sînt de această părere. Între noi fie zis, nu preţuiesc nici vorbele-i umflate, nici ştiinţa lui încîlcită. E cumplit de plicticos, şi te-am ţinut anume pentru a mă ajuta să mă descotorosesc mai repede de el.

Un preot înalt şi zdravăn, grav, foarte simplu, cu privire oblonită, intră în salon şi salută. La vederea lui, Înalt-preasfinţitul exclamă voios : A ! Bună ziua, domnule abate. Tocmai în clipa în care ai fost anunţat, părintele vicar general şi cu mine vorbeam de sfinţia-ta. Spuneam că eşti vorbitorul cel mai de samă al eparhiei şi că predica rostită la Sfîntul Exuperiu vădeşte sus şi tare talentul şi marea ştiinţă a sfinţiei-tale.

Abatele Lantaigne roşi. Îi plăceau laudele şi numai pe poarta trufiei Vrăjmaşul putea pătrunde în sufletul său.

— Înalt-preasfinţite, răspunse el cu faţa luminată de-un zîmbet care-i pieri pe dată, aprobarea Eminenţei-voastre îmi stîrneşte o nepreţuită bucurie, venită la timp să îndulcească începutul unei convorbiri, pentru mine neplăcută. Căci directorul seminarului are durerea să vie cu jalbă la părinteştile urechi ale Înalt-preasfinţiei-voastre.

Înalt-preasfinţitul îl întrerupse :

— Ia spune-mi, domnule abate, predica sfinției-tale de la Sfîntul Exuperiu a fost tipărită ?

— A fost analizată în *Săptămîna religioasă* a eparhiei. Sînt mișcat, Preasfințite, de dovezile de interes cu care binevoiți a-mi cinsti lucrările mele apostolice. E multă vreme, vai, de cînd mă urc în amvonul adevărului. În 1880, îi dădeam părintelui Roquette, înălțat de-atunci la episcopie, predicile mele, cînd îmi prisoseau.

— A, da, bietul Roquette ! exclamă Înalt-presfințitul surîzînd. Cînd am fost anul trecut *ad limina apostolorum* [1], l-am întîlnit întîia oară pe Roquette ducîndu-se foarte vesel la Vatican. După opt zile l-am regăsit în bazilica Sfîntul Petru, unde își căuta alinarea de care simțea nevoie, după ce nu izbutise să fie uns cardinal.

— Și pentru ce, adică, întrebă abatele Lantaigne c-un glas care șuiera ca iușca, de ce să fi pogorît purpura pe umerii acestui biet om, mediocru în fapte, nul în doctrină, ridicol prin îngustimea duhului său și care nu are alt merit în afară de acela de a fi mîncat friptură de vițel în tovărășia domnului președinte al Republicii, la un banchet de francmasoni ? Dacă s-ar putea ridica deasupra lui însuși, s-ar minuna și el că-i episcop. În aceste vremi de grea cumpănă, în fața zilei de mîine în care dulci făgăduieli se amestecă laolaltă cu amenințări năprasnice, ar fi timpul să se înjghebe o preoțime puternică prin caracter și prin știință de carte. Și tocmai despre un preot incapabil de a purta povara marilor sale îndatoriri, Înalt-preasfințite, despre un alt Roquette vin să mă jălui astăzi Eminenței-voastre. Profesorul de retorică al seminarului, abatele Guitrel...

Înalt-preasfințitul îl întrerupse cu o prefăcută neatenție și întrebă rîzînd dacă și abatele Guitrel e pe cale de a ajunge episcop la rîndu-i.

— Ce idee, Înalt-preasfințite ! exclamă abatele Lantaigne. Dacă, din întîmplare, omul acesta s-ar ridica la

[1] La Roma (n.t.).

rangul de episcop, am trăi din nou vremile lui Cautinus, cînd un nevrednic pontif pîngărea amvonul Sfîntului Martin.

Ghemuit în jilțul său, cardinalul-arhiepiscop spuse cu blîndețe :

— Cautinus, episcopul Cautinus (pentru întîia oară auzea rostindu-se acest nume), Cautinus, care a ținut scaunul Sfîntului Martin. Eşti oare încredințat că acest Cautinus a avut o purtare atît de proastă pe cît se spune ? E un amănunt interesant din istoria ecleziastică a galilor, asupra căruia aş fi curios să cunosc părerea unui om atît de învățat ca sfinția-ta, părinte Lantaigne.

Umflîndu-şi pieptul, directorul seminarului spuse :

— Înalt-preasfinte, mărturia lui Grigorie din Tours e ritoasă cu privire la episcopul Cautinus. Urmaşul preafericitului Martin a desfăşurat atîta lux şi a jăcmănit în aşa fel comorile bazilicii, încît, după doi ani de administrație, toate vasele sfinte erau în mîinile evreilor din Tours. Şi, dacă am pus alături numele lui Cautinus de acela al nefericitului abate Guitrel, n-am făcut-o fără noimă. Abatele Guitrel ia cu hapca obiectele de artă, lemnăria de pe ziduri, vasele cu meşteşug dăltuite, care se mai găsesc încă prin bisericile de la țară, în paza unor epitropi nepricepuți, şi numai spre folosul evreilor se dedă la acest jaf.

— În folosul evreilor ? întrebă Înalt-preasfințitul. Ce tot vorbeşti ?

— În folosul evreilor, urmă abatele Lantaigne, şi pentru a împodobi saloanele domnului prefect Worms-Clavelin, izraelit şi francmason. Doamna Worms-Clavelin e rîvnitoare de lucruri vechi. Prin mijlocirea abatelui Guitrel a pus mîna pe niște odăjdii păstrate de trei veacuri în veşmîntăria bisericii din Lusancy şi, după cît aud, a făcut din ele scăunele din acelea cărora li se zic taburete.

Cardinalul îşi înalță capul :

— Taburete ! Dar dacă înstrăinarea acestor podoabe ieşite din uz s-a făcut în respectul legii, nu văd întrucît episcopul Cautinus... vreau să zic abatele Gui-

trel, ar fi păcătuit mijlocind această daraveră legală. Nu are nici un rost ca odăjdiile cucernicilor preoţi din Lusancy să fie venerate întocmai ca moaştele sfinţilor. Nu-i nici un fel de pîngărâ dacă le vinzi vechiturile, ca să se facă din ele taburete.

Părintele de Goulet, care de cîteva clipe îşi tot muşca condeiul, nu-şi putu reţine o mîrîială. Nu putea suferi ca bisericile să fie despuiate de bogăţiile lor artistice de către nişte necredincioşi.

Directorul seminarului urmă cu glas hotărît:

— Să lăsăm atunci, dacă vreţi, Înalt-preasfinţite, zaraflîcul cu care se îndeletniceşte amicul domnului prefect izraelit Worms-Clavelin, dar îngăduiţi-mi să rostesc împotriva profesorului de retorică al seminarului cîteva învinuiri cît se poate de limpezi. Am două capete de acuzare. Înfierez: 1) doctrina, 2) moravurile. Zic că înfierez 1) doctrina şi asta pe anumite patru temeiuri: 1)...

Cardinalul-arhiepiscop îşi ridică braţele în sus, ca şi cum ar fi vrut să se ferească de atîtea articole.

— Părinte Lantaigne, am băgat de samă că părintele vicar general îşi tot muşcă condeiul, făcîndu-mi semne desperate pentru a-mi aminti că tipograful aşteaptă pastorala noastră, care trebuie să se afle duminică în toate bisericile eparhiei. Îngăduie să isprăvesc dictarea acestei pastorale care va aduce, nădăjduiesc, oarecare mîngîiere preoţilor şi credincioşilor noştri.

Abatele Lantaigne salută şi plecă foarte trist. După plecarea lui, cardinalul-arhiepiscop se întoarse către părintele de Goulet:

— Nu ştiam, spuse el, că abatele Guitrel e atît de prieten cu prefectul. Îi sînt recunoscător abatelui-director al seminarului că mi-a adus asta la cunoştinţă. Abatele Lantaigne e sinceritatea însăşi: îi preţuiesc firea deschisă şi dreaptă. Cu dînsul ştii unde mergi... Apoi, corectîndu-se:

— ... unde ai putea merge.

II

Abatele Lantaigne, directorul seminarului, lucra în cabinetul său, ai cărui pereți văruiți erau pe trei sferturi acoperiți cu rafturi de lemn alb unde erau înghesuite cărți de studiu legate în piele mohorîtă : toată *Patrologia* lui Migne și, în ediții ieftine, Sfîntul Toma din Aquino, Baronius și Bossuet. Deasupra ușii era o Madonă în stilul lui Mignard, cu o crenguță colbăită de pervincă atîrnînd de vechiul cadru aurit. Cîteva scaune cu tăbliile din împletitură de păr de cal ședeau neîmbietoare pe lespezile roșii, în fața ferestrelor prin care sarbădul iz al trapezăriei pătrundea în perdelele de cit. Aplecat pe micul său birou de nuc, părintele-director răsfoia catastifele pe care, în picioare, lîngă el, i le întindea abatele Perruque, pedagogul-șef.

— Văd, spuse abatele Lantaigne, că în săptămîna asta iar s-au descoperit zaharicale dosite în camera unui elev. Aceste încălcări se repetă cam prea des.

În adevăr, seminariștii aveau obicei să ascundă tablete de șocolată printre cărțile lor de școală. E ceea ce numeau ei teologia lui Menier [1]. În timpul nopții, se adunau cîte doi-trei într-o cameră și se înfruptau din ele.

Abatele Lantaigne îl pofti pe pedagogul-șef să curme răul, fără cruțare.

— Această neorînduială e primejdioasă foarte, prin aceea că poate da naștere celor mai grave abateri.

Ceru catalogul clasei de retorică. Dar cînd părintele Perruque i-l dădu, își întoarse privirea în altă parte. Gîndul că omiletica e predată de imoralul și ignorantul Guitrel îl scîrbi peste măsură.

Își zise suspinînd :

„Cînd va cădea oare perdeaua de pe ochii cardinalului-arhiepiscop îngăduindu-i să vadă nevrednicia acestui preot ?“

[1] Fabricant de șocolată (n.t.).

Apoi, desprinzîndu-se de acest gînd amar pentru a se arunca în amărăciunea altui gînd :

— Şi Piédagnel ? întrebă el.

De doi ani, Firmin Piédagnel îi stîrnea directorului seminarului necurmate îngrijorări. Singurul fiu al unui cîrpaci a cărui dugheană era lipită de zidul bisericii Sfîntul Exuperiu, Piédagnel era, prin sclipitoarea lui inteligenţă, cel mai strălucit elev al seminarului. Fire potolită, avea note destul de bune la purtare. Sfiiciunea firii sale şi slăbiciunea lui trupească păreau a-i chezăşui îndeajuns curăţia purtărilor. Nu avea însă nici spirit teologic, nici har duhovnicesc. Pînă şi în credinţă era şovăielnic. Adînc cunoscător al sufletului omenesc, abatele Lantaigne nu se prea speria de zbuciumul năsilnic şi ades izbăvitor care îi cuprindea pe tinerii leviţi şi pe care cerescul har îl potoleşte. Se înspăimînta însă de lîncezelile unui spirit genuin nesupus. Îşi pierdea aproape orice nădejde în faţa unei făpturi în care se strecura cu uşurinţă îndoiala şi ale cărei gînduri alunecau spre necredinţă pe clina lor firească. Aşa se arăta a fi isteţul fiu al ciubotarului. Abatele Lantaigne izbutise într-o bună zi, prin surprindere, mulţumită unuia din acele şiretlicuri neaşteptate care îi stăteau în obicei, să descopere dedesubturile acestei firi, din curtenie, făţarnică. Îşi dăduse samă cu groază că Firmin nu-şi însuşise din învăţătura de la seminar decît frumoasele întorsături ale limbii latine, o îndemînare sofistică şi un soi de misticism sentimental. Din momentul acela, nu mai vedea în Firmin decît o fiinţă slabă şi primejdioasă, un nenorocit şi un rău. Cu toate acestea îi era drag băiatul, îl iubea din toată inima, avea o slăbiciune pentru el. Şi îi era ciudă că în sinea lui îl privea ca podoaba şi atracţia seminarului. Preţuia în Firmin farmecul spiritului, blîndeţa vorbirii lui alese şi pînă şi duioşia ochilor săi şterşi de miop, răniţi parcă sub pleoapele care clipeau mereu. Îi plăcea uneori să vadă în el una din victimele abatelui Guitrel, a cărui sărăcie intelectuală şi morală nu putea decît să jignească şi să mîhnească (asta o credea cu tărie)

un elev deştept şi pătrunzător. Se mîngîia cu gîndul că, în viitor, mai bine îndrumat, Firmin, prea slab pentru a da vreodată Bisericii unul din acei conducători energici de care avea atîta nevoie, va reda cel puţin religiei un Péreyve sau un Gerbet, unul din acei prelaţi care aduc în sacerdoţiu o inimă de tînără mamă. Dar, nefiind în stare să se înşele singur mereu, abatele Lantaigne îndepărta repede această speranţă îndoielnică, văzînd în acest băiat un Guéroult sau un Renan. Şi o sudoare rece îi îmbrobonea fruntea. Instruind asemenea elevi, îi era frică să nu pregătească, adevărului, duşmani primejdioşi.

Ştia că în templu s-au făurit baroasele care au zdruncinat templul. Spunea ades : „Puterea disciplinei teologice e atît de mare, încît numai ea e în măsură să formeze marii necredincioşi ; necredinciosul care n-a trecut prin mînile noastre nu are nici puterea, nici armele cu care să facă rău. Între zidurile noastre, numai, se dobîndesc toate învăţăturile, pînă şi aceea a hulei." Şcolarilor obişnuiţi nu le cerea decît sîrguinţă şi cinste, încredinţat fiind că va face din ei vrednici slujitori. În firile alese se temea să nu afle curiozitate, trufie, răufăcătoare cutezanţă, ba pînă şi virtuţile care au dus îngerii la pieire.

— Părinte Perruque, spuse el deodată, arată-mi notele lui Piédagnel.

După ce-şi muie degetul mare în gură, pedagogul-şef răsfoi catalogul, apoi, cu arătătorul lui gros şi mînjit de cerneală, sublinie liniile scrise pe margine :

Piédagnel rosteşte vorbe necugetate.
Piédagnel se lasă pradă tristeţii.
Piédagnel nu vrea să facă gimnastică.

Directorul citi şi clătină din cap. Întoarse foaia şi citi mai departe :

Lucrarea lui Piédagnel despre unitatea credinţei e slabă.

Citind aceasta, abatele Lantaigne izbucni :

— Unitatea, iată ceea ce n-o să-i intre lui în cap niciodată ! Şi totuşi, aceasta e ideea de care preotul trebuie să fie pătruns înainte de oricare alta. Şi nu şovăi să afirm că ideea aceasta de la Domnul purcede întreagă, fiind, ca să zic aşa, cea mai îmbelşugată revărsare a milosîrdiei sale asupra omenirii.

Îşi întoarse către abatele Perruque privirea lui găunoasă şi întunecată :

— Subiectul acesta despre unitatea credinţei e piatra de încercare cu care prubuluiesc eu spiritele, părinte Perruque. Pînă şi minţile cele mai simple, dacă nu sînt lipsite de bun-simţ, trag din ideea de unitate concluzii logice ; şi cei mai isteţi scot din acest principiu o filozofie vrednică de admiraţie. Am ţinut în amvon trei predici, părinte Perruque, despre unitatea credinţei, şi bogăţia subiectului mă uimeşte încă.

Citi înainte :

Elevul Piédagnel şi-a făcut un caiet care a fost găsit în pupitrul său, şi care conţine, scrise chiar de mîna lui, a lui Piédagnel, frînturi din felurite poezii erotice, compuse de Leconte de Lisle şi de Paul Verlaine, precum şi de alţi autori fără ruşine ; alegerea bucăţilor dezvăluie o cumplită destrăbălare a minţii şi a simţurilor.

Închise condica şi-o aruncă mînios.

— Nu de ştiinţă şi inteligenţă e lipsă astăzi, oftă el, ci de har duhovnicesc.

— Părinte, spuse abatele Perruque, părintele-econom întreabă dacă-l puteţi primi fără întîrziere. Contractul cu Lafolie pentru carnea de măcelărie expiră la 15 ale lunii, şi nu se aşteaptă decît hotărîrea sfinţiei-voastre pentru a reînnoi o învoială cu care şcoala noastră nu are de ce se lăuda. Căci aveţi desigur cunoştinţă cît e de proastă carnea pe care ne-o trimite Lafolie.

— Spune-i părintelui-econom să poftească.

Rămas singur, îşi luă capul în mîini şi oftă :

— *O, quando finieris et quando cessabis, universa vanitas mundi ?* [1] Departe de tine, Doamne, numai umbre rătăcitoare sîntem. Fărădelege mai cumplită decît cea săvîrşită împotriva unităţii credinţei nu se află. Îndură-te şi adă omenirea la binecuvîntata unitate !

După prînz, la ceasul recreaţiei, pe cînd abatele-director străbătea ograda, seminariştii băteau mingea. Pe tăpşanul presărat cu nisip, era o mare învălmăşeală de feţe îmbujorate, înfipte parcă în mînere negre de cuţit ; cu gesturi smuncite ca de paiaţă, strigau şi se chemau între ei în toate dialectele rurale ale eparhiei. Pedagogul-şef, abatele Perruque, cu sutana sumeasă, se băga şi el în joacă, cu focul ţăranului sihăstrit între ziduri, beat de aer şi de mişcare, aruncînd ca un atlet, cu vîrful pantofului său cu cataramă, uriaşa minge peticită cu piele. La ivirea abatelui-director, jucătorii se opriră. Abatele Lantaigne le făcu semn să urmeze. O luă apoi pe aleea de salcîmi bicisnici care străjuiau ograda în partea dinspre vechile fortificaţii şi spre cîmpie. La jumătatea drumului, întîlni trei elevi care se ţineau de braţ şi se plimbau discutînd. Pentru că îşi petreceau în acest fel recreaţiile, fuseseră porecliţi peripateticienii. Abatele Lantaigne chemă pe unul din ei, pe cel mai mic, un adolescent palid, puţin adus, cu gura fină şi batjocoritoare, cu priviri sfioase. Băiatul nu auzi chemarea, aşa că a fost nevoie ca vecinul să-l împingă cu cotul şi să-i spună :

— Piédagnel, te cheamă abatele-director.

Piédagnel se apropie de abatele Lantaigne şi-l salută cu o stîngăcie aproape graţioasă.

— Ai să ai bunătatea, fiule, să mă ajuţi mîne la liturghie, îi spuse directorul.

Tînărul roşi. Cinstea de-a ajuta abatele-director la slujba liturghiei era de toţi rîvnită.

Cu cartea de rugăciuni la subsuoară, abatele Lantaigne ieşi pe portiţa ce da în cîmp şi apucă pe drumul pe care avea obicei să se plimbe, un drum prăfuit,

[1] O, cînd te vei istovi şi cînd vei lua sfîrşit oare, universală deşertăciune a lumii ? (În limba latină, în original.) (n.t.)

cu spini şi urzici pe margini, întinzîndu-se de-a lungul meterezelor.

Se gîndea : „Ce se va alege din acest sărman băiat, cînd se va pomeni deodată aruncat în stradă, fără să cunoască vreun meşteşug manual, gingaş, plăpînd şi sfios cum e ? Şi ce jale în dugheniţa tatălui său, schilod !"

Mergea înainte pe pietrişul uscat al şleahului. Ajuns la troiţă, îşi scoase pălăria, îşi şterse cu baiderul sudoarea de pe frunte şi spuse cu glas scăzut :

— Dezvăluie-mi, Doamne, calea voii tale, oricît ar trebui să îndure părintească inima mea !

A doua zi dimineaţa, la şase şi jumătate, abatele Lantaigne îşi isprăvise slujba, în capela goală şi pustie. Singur, în faţa unui altar lăturalnic, un bătrîn paracliser aşeza flori de hîrtie în vase de porţelan, sub statuia poleită cu aur a Sfîntului Iosif. Lumina cenuşie se prelingea cu tristeţă o dată cu ploaia de-a lungul vitraliilor mohorîte. În picioare, de-a stînga altarului din mijloc, preotul care slujea era la sfîrşitul Evangheliilor.

— *Et Verbum caro factum est* [1], spuse el îngenunchind.

Firmin Piédagnel, care-l ajuta la slujbă, îngenunche în acelaşi timp pe treapta unde era clopoţelul, se ridică şi, după ce dădu ultimele răspunsuri, intră înaintea preotului în sacristie. Abatele Lantaigne aşează pe sfînta masă potirul şi antimisul aşteptînd seminaristul să-l ajute la scoaterea odăjdiilor. Firmin Piédagnel, simţitor faţă de tainicele înrîuriri ale lucrurilor, şedea sub vraja acestei scene atît de simple şi totuşi sfinte. Sufletul lui, pătruns de-o dezmierdată duioşie, gusta c-un soi de voioşie blînda măreţie a sacerdoţiului. Niciodată nu-l stăpînise mai deplin dorinţa de a fi preot şi de a sluji la rîndu-i sfînta jertfă. După ce sărută şi păturі cu grijă stiharul şi patrafirul, se înclină în faţa părintelui Lantaigne, gata să se retragă. Directorul seminarului, care-şi punea vengherca, îi făcu semn să rămînă, privindu-l cu

[1] Şi verbul carne se făcu. (În limba latină, în original.) (n.t.)

atîta mărinimie şi blîndeţă, încît băietanul văzu în această privire o facere-de-bine şi-o binecuvîntare. După o lungă tăcere :

— În timpul acestei slujbe la care ţi-am cerut să mă ajuţi, spuse abatele Lantaigne, m-am rugat lui Dumnezeu, fiule, să-mi dea tăria să te îndepărtez. Rugăciunea mi-a fost împlinită. Nu mai faci parte din seminar.

La auzul acestor vorbe, Firmin rămase uluit. I se părea că-i fuge pămîntul de sub el. Vedea, ca prin ceaţă, cu ochii împăienjeniţi de lacrimi mari, drumul pustiu, ploaia, o viaţă posomorîtă de mizerii şi muncă, o soartă de copil al nimănui de care slăbiciunea şi sfiala lui se înspăimîntau. Se uită la abatele Lantaigne. Blîndeţa nezdruncinată, liniştea hotărîtă, isihia acestui om îl revoltară. Un sentiment se iscă şi crescu în el deodată, sprijinindu-l şi dîndu-i tărie : ura de preoţi, o ură nepieritoare şi rodnică, o ură în măsură să umple o viaţă de om. Fără să scoată o vorbă ieşi cu paşi mari din veşmîntar.

III

Abatele Lantaigne, directorul seminarului din ***, îi scrise Preasfinţiei-sale cardinalului-arhiepiscop din *** următoarea scrisoare :

„Înalt-preasfinte,

La 17 ale acestei luni, cînd am avut cinstea să fiu primit de Eminenţa-voastră, mi-a fost teamă să nu abuzez de părinteasca Preasfinţiei-voastre bunătate şi de arhipăstoreasca ei îngăduinţă, expunîndu-i pe larg chestiunea de care venisem să-i vorbesc. Cum însă chestiunea aceasta atîrnă de înalta şi sfînta Preasfinţiei-voastre jurisdicţiuni, interesînd ocîrmuirea acestei eparhii, care se numără printre cele mai vechi şi frumoase ţinuturi ale Galiei creştine, îmi fac o datorie din a supune neadormitului spirit de dreptate al Eminenţei-

voastre faptele pe care e chemată să le judece, cu deplinătatea autorității și cu belșugul luminilor sale.

Aducînd aceste fapte la cunoștința Eminenței-voastre îmi împlinesc o datorie pe care aș socoti-o scîrbavnică inimii mele, dacă n-aș ști că împlinirea oricărei datorii aduce nesecat izvor de mîngîiere sufletului, și că zadarnic asculți de Dumnezeu dacă nu-l asculți cu grabnică tragere de inimă.

Faptele pe care trebuie să vi le aduc la cunoștință, Înalt-preasfințite, sînt privitoare la abatele Guitrel, profesor de retorică la seminar. Le voi înfățișa cît mai pe scurt și cît mai exact cu putință.

Aceste fapte privesc :

1) Doctrina ;

2) Moravurile abatelui Guitrel.

Voi înșira mai întîi faptele privitoare la doctrina abatelui Guitrel.

Citind caietele după care își face cursul de omiletică, am descoperit niscaiva păreri care nu se potrivesc cu tradiția Bisericii.

1) Abatele Guitrel, cu toate că osîndește în concluziile lor comentariile făcute de necredincioși și de așa-zișii reformați, nu le osîndește în temeiul și obîrșia lor, ceea ce-i o mare rătăcire din parte-i. Căci învederat este că, de vreme ce paza Scripturilor a fost încredințată Bisericii, singură Biserica e în măsură să tălmăcească ceea ce ea singură păzește.

2) Ademenit de apropiata pildă a unui călugăr iubitor de mireneşti aplauze, abatele Guitrel are pretenția că tălmăcește faptele din Evanghelie slujindu-se de așa-numita culoare locală și de calpa psihologie în jurul căreia germanii au făcut atîta vîlvă, fără să-și dee samă că, mergînd astfel pe căile necredincioșilor, merge pe marginea prăpastiei în care au căzut ei. Aș obosi milosîrdnica atenție a Eminenței-voastre, Preasfințite cardinal-arhiepiscop, dacă aș pune înaintea venerabililor voștri ochi părțile în care cercetează cu o vrednică de milă puerilitate, după spusele călătorilor, „corăbieritul de pe lacul Tiberiadei“ și acelea în care descrie cu o

neîngăduită lipsă de cuviinţă ceea ce numeşte el „stările sufleteşti şi crizele psihice" ale Domnului nostru Iisus Christos.

Aceste născociri neroade, vrednice de ocară pînă şi la un cleric monden, nu pot fi îngăduite unui preot însărcinat cu catihisirea tinerilor clerici. De aceea am fost mai mult mîhnit decît mirat aflînd că un elev inteligent, pe care m-am văzut silit în cele din urmă să-l îndepărtez din pricina minţii lui ticăloşite, îşi califica profesorul de retorică de preot „decadent".

3) Abatele Guitrel vădeşte o vinovată îngăduinţă sprijinindu-se pe şovăielnica autoritate a lui Clement din Alexandria, care nu e trecut printre mucenici. Prin aceasta, profesorul de retorică îşi dă în vileag împutinarea minţii, ademenită de reapilda aşa-zişilor spiritualişti care cred că găsesc în *Stromates* [1] o tălmăcire, alegorică numai, a celor mai trainice taine ale credinţei creştine ; şi, fără să alunece cu totul în rătăcire, abatele Guitrel se vădeşte prin această latură nestatornic şi uşuratic.

4) Şi, după cum depravarea gustului una din urmările slăbiciunii doctrinale este, iar spiritul căruia îi e silă de mîncările hrănitoare cu mîncări uşoare se nutreşte, tot aşa abatele Guitrel găseşte izvoade de elocinţă pentru elevii săi pînă şi în predicile lui Lacordaire [2] şi în cazaniile lui Gratry [3].

Voi înşira, în al doilea rînd, faptele privitoare la moravurile abatelui Guitrel :

1) Abatele Guitrel se duce, în chip tainic şi osîrdios totodată, să-l vadă pe domnul prefect Worms-Clavelin, ceea ce constituie o abatere de la rezerva pe care un cleric de cin inferior trebuie să şi-o impună faţă de oamenii ocîrmuirii, rezervă din care nu e cazul să iasă în împrejurările prezente, şi încă faţă de un funcţionar

[1] O carte a lui Clement din Alexandria, doctor al Bisericii (secolul al III-lea) (n.t.).

[2] Predicator francez, unul din cei mai faimoşi vorbitori ai secolului al XIX-lea (n.t.).

[3] Teolog, filozof şi moralist francez (1805—1872) (n.t.).

izraelit. Iar prin grija pe care o are de a nu intra în prefectură decît pe-o uşă dosnică, abatele Guitrel pare a-şi da el însuşi samă de nefirescul unei situaţii pe care totuşi o prelungeşte.

Nu e pentru nimeni o taină, de altfel, că abatele Guitrel are pe lîngă doamna Worms-Clavelin o îndeletnicire mai mult mercantilă decît duhovnicească. Această doamnă e iubitoare de antichităţi şi, măcar că-i izraelită, nu dispreţuieşte nici unul din obiectele care aparţin cultului cînd sînt înnobilate de artă sau de vechime. Din nenorocire, s-a dovedit că abatele Guitrel se nevoieşte să-i dobîndească doamnei Worms-Clavelin, pe preţuri de nimic, mobilier din vechile enorii, puse sub epitropia unor efori ignoranţi. În felul acesta, Preasfinţite, lemnul sculptat de pe ziduri, odăjdiile, potirele, artofoarele smulse din altarele bisericilor Preasfinţiei-voastre, de la ţară, iau drumul prefecturii pentru a împodobi apartamentele particulare ale domnului şi doamnei Worms-Clavelin. Şi toată lumea ştie că doamna Worms-Clavelin şi-a acoperit acel soi de scăunaşe, aşazise taburete, cu minunatele şi venerabilele patrafire de la Saint-Porchaire. Nu vreau să cumva zic că abatele Guitrel va fi tras pentru sine niscaiva foloase băneşti din acest negoţ ruşinos : dar pentru a umple de jale părinteasca inimă a Preasfinţiei-voastre, e destul, Preasfinţite, ca un preot din eparhie să fi pus umărul la despuierea acestor sfinte lăcaşuri de comorile lor, care stau mărturie pînă şi pentru ochii necredincioşilor că arta creştină se aşază deasupra artei profane.

2) Fără să tăgăduiască şi fără să protesteze, abatele Guitrel suferă să se răspîndească şi să crească zvonul că înălţarea sa la episcopatul vacant din Tourcoing e dorită de domnul ministru al Justiţiei şi al Cultelor, preşedintele Consiliului. Zvonul acesta este jignitor pentru ministrul care, măcar că liber-cugetător şi francmason, are desigur prea multă grijă de interesele Bisericii, al cărei ocrotitor civil este, pentru a aşeza în scaunul preafericitului Loup un preot ca abatele Guitrel. Şi, dacă am cerceta obîrşia acestei urzeli, frică mi-e că-l

vom găsi chiar pe abatele Guitrel ca prim şi principal izvoditor.

3) Ocupîndu-se pe vremuri, în orele libere, de traducerea în versuri franceze a *Bucolicelor,* de acel poet latin numit Calpurnius [1], pe care cei mai de samă critici sînt de acord să-l aşeze în tagma celor mai sarbezi declamatori, abatele Guitrel, cu o nepăsare pe care îmi place s-o cred cu totul în afară de voia lui, a lăsat să se răspîndească în ascuns această lucrare de tinereţă. O copie de pe aceste *Bucolice* a fost trimisă ziarului radical şi liber-cugetător al ţinutului, *Farul;* acesta a şi publicat cîteva fragmente, unde se află anume acest vers pe care, cu toată ruşinea, îl pun în faţa părinteştilor ochi ai Eminenţei-voastre :

Cerul nostru e un sîn iubit.

Citatul acesta era întovărăşit în *Farul* de cele mai jignitoare comentarii privitoare la firea şi gustul literar al abatelui Guitrel. Acest redactor, a cărui minte rătăcită e prea bine cunoscută de Eminenţa-voastră, se folosea de versul acesta nefericit pentru a învinui de gînduri libidinoase şi porniri destrăbălate nu numai pe toţi profesorii seminarului, dar chiar pe toţi preoţii eparhiei. Iată de ce, fără a mai cerceta dacă abatele Guitrel era, ca umanist, îndreptăţit oarecum să-l traducă pe Calpurnius, deplîng răspîndirea lucrării sale, ca fiind pricina unui scandal care, sînt încredinţat, a fost pentru milostiva inimă a Eminenţei-voastre mai amar ca fierea şi pelinul.

4) Abatele Guitrel are obicei să se ducă în toate zilele, la orele cinci după-amiază, în prăvălia plăcintăresei Magloire, în Piaţa Sfîntul Exuperiu. Acolo, aplecat pe bufete, rafturi şi mese, cercetează cu adîncă luare-aminte şi trudnică sîrguinţă cofeturile adunate în farfurii şi tăvi. Apoi, oprindu-se la locul unde e aşezat acel soi de prăjituri despre care mi s-a spus că se numesc

[1] Titus Calpurnius, poet latin, imitator al lui Virgiliu, veacul al III-lea al e. n. (n.t.).

ecleruri şi *savarine*, le atinge cu degetul rînd pe rînd şi pune să i se învălească aceste nimicuri comestibile într-o foaie de hîrtie. Departe de mine gîndul de a-l învinui de lăcomie pentru această amănunţită şi caraghioasă alegere a unor creme şi aluaturi îndulcite. Dar, dacă avem în vedere faptul că abatele Guitrel se duce la plăcintăreasa Magloire tocmai la ceasul cînd lumea elegantă de ambe sexe dă năvală în prăvălie şi că se expune astfel la zeflemelele oamenilor de lume, e loc să ne întrebăm dacă profesorul de retorică al seminarului nu-şi lasă la plăcintărie un pic din demnitatea lui. În adevăr, faptul că alege două prăjituri n-a scăpat atenţiei răuvoitoare a celor de faţă şi, pe drept sau pe nedrept, se spune că abatele Guitrel păstrează una pentru el şi că pe cealaltă o dă servitoarei sfinţiei-sale. Abatele Guitrel are desigur dreptul, fără umbră de păcat, să-şi împartă zaharicalele cu fiinţa care-l slujeşte, mai ales dacă această fiinţă a atins vîrsta canonică [1]. Dar răutatea publică tălmăceşte aceste intimităţi şi aceste familiarităţi în felul cel mai neplăcut, şi nici nu m-aş încumeta să aduc la urechea Eminenţei-voastre cele ce se spun în oraş despre legăturile abatelui Guitrel cu servitoarea sfinţiei-sale. Nu vreau să dau crezare acestor învinuiri. Cu toate acestea Eminenţa-voastră îşi dă samă că e cam greu să i se ierte abatelui Guitrel că prin nelalocul său fel de a fi a dat clevetirilor aparenţă de adevăr. Am expus faptele. Nu-mi rămîne decît să trag concluziile.

Am onoarea de a propune Eminenţei-voastre să înlăture pe abatele Guitrel (Ioachim) din postul de profesor de omiletică al seminarului din ***, conform duhovniceştilor împuternici ale Eminenţei-voastre, recunoscute de stat (decretul din 17 martie 1808).

Binevoiţi, Preasfinţite, să rămîneţi în părintească Eminenţei-voastre milostenie faţă de acela care, însărcinat cu direcţia seminarului de sub a Preasfinţiei-voastre oblă-

[1] Patruzeci de ani, vîrstă înainte de care o femeie nu poate intra în slujba unui prelat, la catolici (n.t.).

duiri, nu are dorinţă alta care să treacă înaintea aceleia de-a vă da încredinţările deplinului său devotament şi ale profundului respect cu care are onoarea de a fi,

Preasfinţite,

al Eminenţei-voastre prea smerit şi supus slujitor,

Lantaigne.

După ce scrise cele de mai sus, abatele Lantaigne pecetlui scrisoarea cu pecetea sa.

IV.

E drept că abatele Guitrel, profesor de omiletică la seminarul din ***, avea legături necurmate cu domnul prefect Worms-Clavelin şi cu doamna Worms-Clavelin, născută Coblentz. Abatele Lantaigne se înşela însă închipuindu-şi că abatele Guitrel vizita saloanele prefecturii, unde prezenţa lui ar fi dat de bănuit şi arhiepiscopiei şi lojilor [1] : prefectul era Ven ***al Loj *** M.O.***[2], În prăvălia doamnei Magloire, plăcintăreasă în Piaţa Sfîntului Exuperiu, unde se ducea în fiecare sîmbătă la orele cinci să cumpere două prăjiturele de cincisprezece bani, una pentru servitoare şi una pentru el, a întîlnit-o părintele pe doamna prefect, care mînca savarine în tovărăşia doamnei Lacarelle, soţia consilierului prefecturii.

Prin felul lui de-a fi, preasmerit şi în acelaşi timp discret, care îngăduia orice speranţă fără a inspira teamă, profesorul de omiletică i-a plăcut la primă vedere doamnei Worms-Clavelin, care regăsea în el sufletul, figura şi aproape şi sexul acelor negustorese de rochii vechi, prietenele proteguitoare ale tinereţii ei, în zilele grele de la Batignolles şi din Piaţa Clichy, cînd Noémi Coblentz îşi depăşise nubilitatea şi începea să se ofilească în agenţia de schimb a tatălui ei Isaac, printre sechestre şi descin-

[1] Masonice (n.t.).
[2] Venerabil al Lojii Marelui Orient (n.t.).

deri polițienești. Una dintre aceste negustorese, doamna Vacherie, slujise de mijlocitoare între ea și un tînăr licențiat în drept, destoinic și de viitor, domnul Teodor Worms-Clavelin, care găsind-o serioasă și de folos la întrebuințare o luase în căsătorie după nașterea fiicei lor Jeanne, și pe care în schimb ea l-a ajutat să-și facă repegior drum în administrație. Abatele Guitrel aducea mult cu doamna Vacherie. Aceeași privire, același glas, aceleași gesturi. Această bineprevestitoare asemănare i-a stîrnit doamnei Worms-Clavelin o simpatie subită. De altfel, întotdeauna a prețuit în clerul catolic una din puterile lumii acestii. A devenit, pe lîngă bărbatul ei, protectoarea abatelui Guitrel. Domnul Worms-Clavelin, care îi recunoștea soției sale o virtute rămasă pentru el tainică și adîncă, anume tactul, și care o știa dibace, se arătă binevoitor față de abatele Guitrel din prima zi cînd l-a întîlnit în strada Tintelleries, la argintarul Rondonneau-fiul.

Prefectul se dusese acolo să vadă modelele de cupe comandate de stat pentru a fi dăruite ca premii în cursele organizate de Societatea pentru încurajarea raselor cavaline. De atunci, venea ades pe la argintar, îmboldit de-o înnăscută atracție către metalele prețioase. Abatele Guitrel, la rîndu-i, nu pierdea nici un prilej de-a vizita prăvălia lui Rondonneau-fiul, fabricant de obiecte sfinte: sfeșnice, candele, artofoare, potire, discuri sfinte, ostensorii, chivoturi. Prefectul și preotul se întîlneau cu plăcere în sălile catului întîi, la loc ferit de curioși, în fața tejghelei încărcate cu drugi de metal prețios și printre vasele și statuetele pe care domnul Worms-Clavelin le numea dumnezerii. Tolănit în singurul fotoliu pe care-l avea Rondonneau-fiul, domnul Worms-Clavelin schiță cu mîna un semn de salut abatelui Guitrel, care, dolofan în sutana-i neagră, se strecura ca un șobolan mare de-a lungul vitrinelor.

— Bună ziua, domnule abate! Mă bucur că te văd!

Și așa era. Prefectul simțea oarecum că, lîngă acest cleric de neam țărănesc, tot atît de francez prin caracteru-i sacerdotal cît și prin înfățișare, ca și pietrele înne-

grite ale Pieței Sfîntul Exuperiu și ca bătrînii arbori din aleea publică, se franciza și el și se naturaliza, despuindu-se de rămășițele apăsătoare ale Germaniei și Asiei sale. Funcționarul izraelit se simțea măgulit de prietenia unui preot. Ea îi zgîndărea, fără să-și dea samă, mîndria răzbunării. Să încovoi și să ocrotești unul din acele capete tonsurate, hărăzite de cer și de pămînt ca, în decurs de optsprezece veacuri, să excomunice și să extermine pe cei tăiați împrejur era pentru evreu o vie și măgulitoare izbîndă. Ș-apoi, sutana aceasta jerpelită, jegoasă și respectată care se apleca înainte-i, intra în castelele în care prefectul nu era primit. Cucoanele din aristocrația ținutală venerau această haină, umilă acum în fața redingotei funcționarului. Prinosul unui cleric era aproape prinosul acestei nobilimi rurale care nu se alipise în întregime Republicii și a cărei disprețuitoare răceală, deși puțin sensibil, izraelitul o simțise în chip dureros. Smerit cu viclenie, abatele Guitrel știa să-și facă prețuit respectul.

Onorat ca un stăpîn puternic de către acest politician al Bisericii, căpetenia administrativă înapoia în bunăvoință ceea ce primea ca respect și-i arunca abatelui Guitrel vorbe împăciuitoare :

— Fără îndoială că sînt și preoți buni, devotați și inteligenți. Atunci cînd clerul se mărginește la îndatoririle sale...

Și abatele Guitrel se înclina.

Domnul Worms-Clavelin urma :

— Republica nu duce împotriva preoților un război sistematic. Și dacă congregațiile s-ar fi supus legii, ar fi fost scutite de multe neplăceri.

Abatele Guitrel protesta :

— Asta e o chestie de drept. Eu aș fi dezlegat-o în folosul congregațiilor. Dar mai e și o chestie de fapt. Congregațiile făceau mult bine.

Prefectul conchidea în fumăraia havanei sale :

— Ceea ce-a fost făcut o dată nu se mai poate schimba. Dar spiritul nou e un spirit de împăciuire.

Şi abatele Guitrel se înclina din nou, în vreme ce Rondonneau-fiul îşi apleca pe catastif capul pleşuv pe care se aşezau muştele.

Într-o zi, rugată să-şi spună părerea asupra unui vas pe care prefectul urma să-l dee cu mîna lui învingătorului la cursa cailor de ham, doamna Worms-Clavelin veni cu soţul ei la Rondonneau-fiul. În cabinetul argintarului îl găsi pe abatele Guitrel. Abatele se ridică prefăcîndu-se că vrea să plece. Fu rugat să rămînă. I se ceru chiar părerea asupra nimfelor care, arcuindu-şi pîntecul, alcătuiau toartele cupei. Prefectului i-ar fi plăcut mai mult nişte amazoane.

— Amazoane, fără îndoială, murmură profesorul de omiletică.

Doamna Worms-Clavelin ar fi dorit nişte centaurese.

— Centaurese, desigur, spuse clericul, sau chiar centauri.

Între timp, Rondonneau-fiul ţinea în mînă, înaintea celor de faţă, modelul în ceară şi, de admiraţie, surîdea.

— Domnule abate, întrebă prefectul, Biserica tot mai osîndeşte nudul în artă ?

Abatele Guitrel răspunse :

— Biserica n-a osîndit niciodată cu desăvîrşire nudul ; dar întotdeauna a potolit cu înţelepciune a lui întrebuinţare.

Doamna Worms-Clavelin se uită la preot şi se gîndi că samănă uimitor de bine cu doamna Vacherie. Îi destăinui că se prăpădeşte după bibelouri, că înnebuneşte după zarpale, catifea cu izvoade, odăjdii, broderii şi horbote. Îi mărturisi aprigele dorinţe adunate în sufletul ei de pe vremea cînd îşi tîrîia tinereţea şi lipsa prin faţa tărăbilor negustorilor de vechituri din cartierul Bréda. Îi spuse că visa un salon cu vechi patrafire şi odăjdii şi că e în căutare de giuvaeruri antice.

El îi răspunse că, în adevăr, podoabele sacerdotale înfăţişează preţioase modele pentru artişti şi că asta e o dovadă că Biserica nu e duşmana artelor.

Cu începere din acea zi, abatele Guitrel începu să cotrobăiască prin veşmîntariile de la ţară vechituri

bogate, şi nu trecea săptămîna fără să aducă lui Rondonneau-fiul, sub venghercă, cîte un patrafir sau omofor, sustrase cu dibăcie de la vreun preot neştiutor. Abatele Guitrel preda de altfel peşin enoriei despuiate pataca de cinci franci cu care prefectul plătea mătasa, serasirul, urşinicul şi fireturile.

Şase luni după asta, salonul doamnei Worms-Clavelin aducea cu veşmîntăria unei catedrale, în care se strecura o leneşă mirozna de tămîie.

În anul acela, într-o zi de vară, abatele Guitrel sui, ca de obicei, scara argintarului şi îl găsi în prăvălie pe domnul Worms-Clavelin, vesel şi fumînd. Cu o zi înainte, candidatul prefectului, un fermier, tînăr monarhist raliat [1], fusese ales ; nu se îndoia de aprobarea ministrului, care în locul vechilor republicani îi prefera pe noii-veniţi, mai puţin pretenţioşi şi mai supuşi. Mîndru şi plin de voioşie, bătu preotul pe umăr :

— Ce bine-ar fi, domnule abate, dacă ar fi mulţi preoţi ca sfinţia-ta, luminaţi, toleranţi, lipsiţi de prejudecăţi — căci sfinţia-ta nu ai prejudecăţi — conştienţi de necesităţile vremilor de faţă şi de nevoile societăţii democratice. Dacă episcopia, dacă clerul francez s-ar lăsa călăuzit de sentimentele progresiste şi totodată conservatoare pe care le propovăduieşte Republica, le-ar rămîne încă un frumos rol de împlinit.

Şi, în fumăraia groasei lui ţigări de foi, se rosti asupra religiei într-un fel ce dovedea o ignoranţă în faţa căreia abatele Guitrel rămase uluit în sinea lui. Prefectul se pretindea totuşi mai creştin decît mulţi creştini şi, cu un vocabular de lojă masonică, lăuda morala lui Iisus, respingînd totodată şi punîndu-le laolaltă, superstiţiile locale şi dogmele de temelie, acele de cusut aruncate în havuzul Sfîntului Phal de fetele doritoare de măritiş şi prezenţa Mîntuitorului aievea în cuminecătură. Îngăduitor din fire, abatele Guitrel, care nu era totuşi în stare să cedeze cîtuşi de puţin în ce priveşte dogma, îngăimă :

---

[1] Trecut de partea Republicii (n.t.).

— Să ne-nțelegem, domnule prefect, să ne-nțelegem.

Și ca să schimbe vorba, scoase din buzunarul venghercii un sul de pergament pe care-l desfășură pe tejghea. Era o pagină mare de muzică veche bisericească, cu text gotic sub portativele de patru linii, cu titluri roșii și o inițială cu înfloriturí.

Prefectul își pironi asupra foii ochii lui bulbucați ca două globuri de lampă. Rondonneau-fiul își întinse capul roz și chel :

— Miniatura inițialei are oarecare fineță, spuse el. Sfînta Agata, nu-i așa ?

— Mucenicia Sfintei Agata, spuse abatele Guitrel. Se văd călăii smulgînd cu cleștele mamelele Sfintei. Și adăugă, cu vocea lui în care curgea parcă un sirop gros : Aceasta a fost, în adevăr, după acte autentice, cazna la care a osîndit-o proconsulul pe preafericita Agata. O foaie de antifonar, domnule prefect, un nimic, o nimica toată care își va găsi poate un locușor în colecția doamnei Worms-Clavelin, atît de iubitoare de antichitățile noastre creștine. Această pagină înfățișează un fragment din liturghia Sfintei.

Și, apăsînd cu tărie pe accentul tonic, descifră textul latin :

Dum torqueretur beata Agata in mamillâ graviter dixit ad judicem : „Impie, crudelis et dire tyranne, non es confusus amputare în femină quod ipse in matre suxisti ? Ego habeo mamillas integras intus in animâ quas Domino consecravi.“ [1]

Prefectul, care era bacalaureat, înțelese pe jumătate și în zelul său de a dovedi spirit galic spuse că e nostim.

— Naiv, replică cu blîndețe abatele Guitrel, naiv.

Domnul Worms-Clavelin recunoscu că în limba vorbită în Evul Mediu era multă naivitate.

---

[1] În timp ce îi răsuceau sînul, preafericita Agata spuse cu asprime judecătorului : „Nelegiuitule, crudule și cumplitule tiran, nu ți-e rușine să tai unei femei ceea ce tu însuți ai supt la mama ta ? Eu am în fundul sufletului sîni nevătămați, pe care i-am închinat Domnului.“ Traducere de Al. A. Philippide (Ed. de Stat, 1949).

— Şi mult sublim, spuse abatele Guitrel.

Dar prefectul nu pregeta să adulmece în latina asta bisericească un gînd de zburdăciune, şi, încăpăţînîndu-se în rîsul lui zeflemitor, îşi strecură în buzunar pergamentul, mulţumind scumpului său Guitrel pentru descoperirea făcută.

Apoi, împingîndu-l pe abate în pervazul ferestrei, îi spuse la ureche :

— Iubite Guitrel, cum se va ivi prilejul, voi face ceva pentru dumneata.

V.

În oraş era o grupare care se rostea sus şi tare pentru abatele Lantaigne, directorul seminarului, ca fiind un preot vrednic de episcopat şi în măsură să se aşeze cu cinste în jilţul vacant din Tourcoing, aşteptînd ca moartea Monseniorului Charlot să-i îngăduie să-şi facă intrarea, cu mitra pe cap, cu cîrja în mînă şi cu inelul cu ametist pe deget, în metropola martoră a lucrărilor şi virtuţilor sale. Acesta era planul venerabilului domn Cassignol, fost prim-preşedinte, care număra douăzeci şi cinci de ani de preşidenţie de onoare. La proiectele acestea se alăturau : domnul Lerond, substitut demisionat pe vremea decretelor, în clipa de faţă avocat în baroul din ***, şi domnul abate de Lalonde, fost preot militar şi duhovnic al „Doamnelor izbăvirii“ [1], care, socotiţi printre persoanele cele mai stimate din oraş, dar nu şi din cele mai cu trecere, alcătuiau aproape în întregime partidul abatelui Lantaigne. Directorul seminarului fusese poftit la masă de domnul prim-preşedinte Cassignol, care i-a spus, de faţă fiind şi abatele de Lalonde şi domnul Lerond :

— Domnule abate, trebuie să intri-n luptă. Cînd va fi să se aleagă între abatele Lantaigne, care a slujit cu

[1] *Dames du Salut,* ordin de călugăriţe catolice (n.t.).

atîta nobleţă religia şi Franţa creştină cu vorba şi cu pana, care a susţinut cu autoritatea talentului şi a caracterului cauza, atît de des trădată, a drepturilor Bisericii franceze în cea catolică, şi între abatele Guitrel, nimeni nu va avea neruşinarea să stea la cumpănă. Şi, fiindcă de data aceasta pare-se că metropolei noastre îi revine cinstea de a da un episcop oraşului Tourcoing, credincioşii eparhiei primesc să se despartă vremelnic de sfinţia-ta, spre binele episcopatului şi al patriei creştine.

Şi venerabilul domn Cassignol, care păşea în al optzeci şi şaselea an al vieţii, adăugă surîzînd :

— Sînt deplin încredinţat că ne vom revedea. Ai să mai vii printre noi, de la Tourcoing, domnule abate.

Abatele Lantaigne răspunse :

— Domnule preşedinte, fără să aţin calea nici unui soi de mărire, nu mă voi da înapoi de la nici o datorie.

Rîvnea şi nădăjduia să apuce scaunul regretatului Monsenior Duclou. Dar preotul acesta, căruia trufia îi îngheţa rîvna, aştepta ca mitra să i-o aducă alţii.

Într-o bună dimineaţă, domnul Lerond se duse să-l vadă la seminar şi-i aduse la cunoştinţă progresele pe care le făcea la Ministerul Cultelor candidatura abatelui Guitrel. Domnul prefect Worms-Clavelin era bănuit că-l sprijină din toate puterile pe abatele Guitrel în cancelariile Ministerului, unde toţi francmasonii primiseră cuvîntul de ordine. Asta i se spusese la redacţia *Liberalului*, o gazetă religioasă şi moderată a judeţului. Cît despre hotărîrile cardinalului-arhiepiscop, nimeni nu le ştia.

Adevărul e că Monseniorul Charlot nu se încumeta încă nici să susţie, nici să combată vreo candidatură. Prudenţa lui firească sporise cu anii. Cînd avea vreo preferinţă, nu o dădea în vileag. Se obişnuise de demult să-şi ascundă gîndurile cu uşurinţă şi pentru a sa plăcere, aşa cum îşi juca în fiecare sară partida de pichet cu părintele de Goulet. Fapt e că înălţarea unui preot din eparhia lui la o episcopie care nu-i era în subordine nu-l privea întru nimic. Dar toţi se străduiau să-l atragă

în această uneltire. Domnul Worms-Clavelin, prefectul, pe care nu voia să-l nemulţumească, i-o dăduse a înţelege. Eminenţei-sale îi erau cunoscute spiritul dibaci şi blîndeţa pe care le dovedise în eparhie abatele Guitrel. Pe de altă parte, îl credea pe acest Guitrel în stare de orice. „Cine ştie, îşi spunea el, dacă, în loc să se ducă în această mică şi întunecată metropolă din Galia septentrională, nu cumva cugetă să fie numit coajutorul meu, aici ? Şi, dacă mă rostesc asupra-i că-i vrednic de episcopat, nu se va crede oare că mi-l sorocesc eu însumi ca părtaş al dregătoriei mele ?“ Teama că i se va da un coajutor otrăvea bătrîneţile Monseniorului Charlot. În ceea ce-l priveşte pe abatele Lantaigne, avea puternice temeiuri să tacă şi să se ţie departe. N-ar fi sprijinit candidatura acestui preot pentru simplul motiv că-i prevedea înfrîngerea. Monseniorul Charlot nu se dădea bucuros de partea învinşilor. În afară de asta, nu-l putea suferi pe directorul seminarului. La drept vorbind, ura aceasta, într-un suflet blajin şi înţelegător ca al lui, nu era întru totul potrivnică ambiţiilor abatelui Lantaigne.

Ca să se descotorosească de el, Monseniorul Charlot ar fi încuviinţat să fie făcut episcop, şi chiar Papă. Virtutea, ştiinţa şi elocinţa abatelui Lantaigne se bucurau de mare faimă ; nu te puteai, fără oarecare neobrăzare, declara împotrivă-i. Şi Monseniorul Charlot, care era popular şi grijuliu foarte să-i aibă pe toţi de partea sa, ţinea samă de părerile oamenilor cumsecade.

Domnul Lerond nu cunoştea gîndurile ascunse ale Monseniorului, dar ştia că arhiepiscopia nu se rostise încă. Era încredinţat că inima bătrînului putea fi cîştigată şi că un apel la arhipăstoreştile sale virtuţi n-ar rămîne zadarnic. De aceea îl îndemnă pe abatele Lantaigne să se ducă neîntîrziat la arhiepiscopie.

— Du-te, şi cu fiască smerenie cere sfatul Eminenţei-sale, pentru cazul probabil că episcopia din Tourcoing îţi va fi oferită. E un demers corect şi care va face o foarte bună impresie.

Abatele Lantaigne rezistă :

— S-ar cuveni să aştept o recomandare mai solemnă.

— Ce recomandare mai solemnă poate fi decît dorinţa atîtor creştini zeloşi, care rostesc numele sfinţieitale cu o unanimitate care aminteşte anticele aclamaţii populare cu care au fost întîmpinaţi un Médard [1] şi un Remi ? [2]

— Dar, domnul meu, răspunse cinstitul Lantaigne, aceste aclamaţii de mult ieşite din uz, pe care le evoci, porneau de la drept-credincioşii eparhiei pe care aceste sfinte obraze erau chemate să le păstorească. Şi eu nu am ştiinţă că aş fi fost aclamat de catolicii din Tourcoing...

Avocatul Lerond spuse atunci ceea ce trebuia spus :

— Dacă nu-i stai în cale, abatele Guitrel apucă scaunul episcopal.

A doua zi, abatele Lantaigne îşi încheie pe umeri pelerina de ceremonie, ale cărei falduri fluturau pe spinarea lui vînjoasă, în timp ce în drum spre palatul arhiepiscopal se ruga Domnului să cruţe Biserica franceză de-o ruşine nemeritată.

Eminenţa-sa, în chiar clipa în care abatele Lantaigne se înclina înainte-i, primise o scrisoare de la nunţiatură, prin care i se cerea o notă confidenţială asupra abatelui Guitrel. Nunţiul nu-şi ascundea simpatia pentru un preot despre care se spunea că-i inteligent, plin de zel şi în măsură să negocieze cu folos cu puterea mireneasc㠄 Eminenţa-sa a dictat pe loc abatelui de Goulet o notă favorabilă pentru candidatul nunţiului.

Arhiepiscopul exclamă cu frumosul lui glas tremurător :

— Sînt foarte fericit că te văd, domnule abate !

— Am venit, Preasfinţite, să cer părintescul sfat al Eminenţei-voastre, pentru cazul în care Sfîntul Părinte,

[1] Sfîntul Médard, episcop de Noyon (480—557) (n.t.).

[2] Sfîntul Remi, arhiepiscop de Reims (437—553), care botezîndu-l pe Clovis, regele francilor, i-a spus : „Pleacă-ţi capul, trufaşule Sicambru, adoră ceea ce ai ars şi arde ceea ce ai adorat" (n.t.).

aruncînd asupra-mi o privire binevoitoare, m-ar recomanda...

— Sînt foarte fericit că te văd, abate Lantaigne. Vii tocmai la vreme!

— Aş îndrăzni, dacă Eminenţa-voastră nu m-ar socoti nevrednic să...

— Eşti, părinte Lantaigne, un eminent teolog şi preotul cel mai învăţat cu putinţă în dreptul canonic. Eşti o autoritate în spinoasele probleme ale disciplinei. Sfaturile sfinţiei-tale sînt preţioase în materie liturgică şi în general în orice chestiune privitoare la cult. Dacă nu veneai, te-aş fi chemat, ţi-o poate spune şi părintele de Goulet. În clipa de faţă, am mare trebuinţă de luminile sfinţiei-tale.

Şi Monseniorul, cu mîna lui umflată de chiragră, obişnuită să binecuvînte, arătă directorului seminarului un scaun.

— Uite de ce-i vorba, domnule abate. Preotul de la Sfîntul Exuperiu, venerabilul Laprune, a plecat chiar acum de-aici. Trebuie să-ţi spun că acest biet preot a găsit azi-dimineaţă un om spînzurat în biserica lui. Îţi poţi închipui în ce stare se află! Şi-a pierdut capul. Şi eu însumi am nevoie, în această împrejurare, de sfatul celui mai învăţat preot din eparhie. Ce trebuie să facem? Răspunde!

Abatele Lantaigne se gîndi o clipă. Apoi, cu un ton doctoral, începu să vorbească despre vechile obiceiuri privitoare la retîrnosirea bisericilor:

— Macabeii, după ce-au spălat capiştea pîngărită de Antiochus Epiphanes [1] în anul 164 înainte de Întrupare, au tîrnosit-o din nou. Aceasta e, Preasfinţite, obîrşia sărbătorii numite Hanuca, adică Înnoirea. În adevăr...

Şi-şi dezvoltă ideea.

Monseniorul îl asculta cu o prefăcută admiraţie. Şi abatele Lantaigne scotea fără încetare, din nesecata lui memorie, texte privitoare la ceremoniile de purificare, pilde din trecut, argumente, comentarii.

[1] Antiochus al IV-lea Epiphanes (Ilustrul), regele Siriei, de la 174 la 164 î.e.n. (n.t.).

— Ioan, capitolul X, versetul 22... Pontificalul roman... Venerabilul Beda, Baronius...

Vorbi preţ de trei sferturi de oră.

După care, cardinalul-arhiepiscop urmă:

— Trebuie să ştii că spînzuratul a fost găsit între cele două uşi de la intrarea laterală din dreapta.

— Uşa care dă înăuntru era închisă ? întrebă abatele Lantaigne.

— Hm !... Hm !... făcu Preasfinţia-sa. Nu era chiar deschisă... dar nici de tot închisă nu era...

— Crăpată, Monseniore ?

— Aşa, aşa, crăpată !

— Şi spînzuratul, Monseniore, era în spaţiul dintre cele două uşi ? E un amănunt foarte important şi care trebuie bine statornicit. Eminenţa-voastră îşi dă desigur samă de importanţa lui.

— Desigur, domnule abate... Părinte de Goulet, nu-i aşa că un braţ al spînzuratului atîrna peste uşă, în biserică ?

Abatele de Goulet roşi, îngăimînd cîteva silabe de neînţeles.

— După cît ştiu, urmă Monseniorul, braţul sau cel puţin o parte din braţ depăşea uşa.

Abatele Lantaigne trase din asta concluzia că biserica Sfîntul Exuperiu era pîngărită. Aminti precedentele şi spuse cum s-a procedat după josnicul asasinat al Monseniorului arhiepiscop al Parisului în biserica Sfîntului Ştefan-de-pe-Munte. Se referi la trecut, pomeni de Revoluţie, cînd sfintele lăcaşuri erau prefăcute în depozite de arme, aminti de Thomas Becket [1] şi de nelegiuitul Heliodor [2].

---

[1] Sfîntul Thomas Becket, arhiepiscop de Canterbury, mare cancelar al Angliei, asasinat în faţa altarului de curtenii lui Henric al II-lea, regele Angliei (1117—1172) (n.t.).

[2] Prim-ministru al lui Seleucus (poreclit Plutopator), regele Siriei. Legenda consemnată în Cartea Macabeilor spune că pe cînd se pregătea să ridice, din ordinul regelui, comorile adunate în templul din Ierusalim, a fost împiedicat de trei îngeri (n.t.).

— Ce ştiinţă ! Ce straşnică învăţătură ! spuse Monseniorul.

Se ridică şi-i întinse preotului mîna să i-o sărute.

— Mi-ai făcut un nepreţuit serviciu, domnule abate ; află că preţuiesc nespus ştiinţa sfinţiei-tale. Primeşte, rogu-te, păstoreasca-mi binecuvîntare. Cu bine.

Îndemnat să plece, abatele Lantaigne îşi dădu samă că n-a putut sufla o vorbă despre importanta chestiune pentru care venise. Dar, cu mintea răsunînd de propriile sale vorbe, plin de ştiinţa şi de judecata lui, măgulit, scoborî pe scara principală argumentînd cu sine despre spînzuratul de la Sfîntul Exuperiu şi despre grabnica curăţire a bisericii eparhiale. Ajuns afară, tot la asta se gîndea.

În timp ce pogora pe întortocheata stradă Tintelleries, se întîlni cu preotul de la Sfîntul Exuperiu, venerabilul părinte Laprune, care se oprise în faţa prăvăliei dogarului Lenfant şi se uita la dopuri.

Vinul sfinţiei-sale se oţeţea, şi sfinţia-sa punea această pagubă pe sama sticlelor prost astupate.

— E-o jale, mormăi sfinţia-sa, e-o jale !

— Şi ce-i cu spînzuratul sfinţiei-tale ? îl întrebă abatele Lantaigne.

La auzul acestei întrebări, vrednicul preot de la Sfîntul Exuperiu căscă ochi mari şi întrebă mirat :

— Care spînzurat ?

— Spînzuratul de la Sfîntul Exuperiu, nenorocitul sinucigaş pe care l-ai găsit azi-dimineaţă la uşa bisericii sfinţiei-tale.

Speriat, părintele Laprune, întrebîndu-se, la auzul acestor vorbe, care din doi, el sau părintele Lantaigne, şi-a ieşit din minţi, răspunse că n-a găsit nici un spînzurat.

— Cum ! urmă abatele Lantaigne, mirîndu-se la rîndu-i, nu s-a găsit azi-dimineaţă un om spînzurat între cele două uşi de la intrarea din dreapta ?

În semn de negare, preotul îşi mişcă de două ori către umeri faţa pe care strălucea sfîntul adevăr.

Abatele Lantaigne avea acum înfăţişarea unui om cuprins de ameţeală :

— Dar chiar Monseniorul cardinal-arhiepiscop mi-a spus cu gura lui că ai găsit un spînzurat în biserica sfinţiei-tale !

— A ! răspunse părintele Laprune dumerindu-se pe dată. Monseniorul a voit să glumească. Îi place gluma. E foarte priceput în glume şi ştie să le păstreze în marginile cuviinţei ! Are atîta haz !

Dar abatele Lantaigne, înălţîndu-şi către cer privirea arzătoare şi întunecată, exclamă :

— Arhiepiscopul m-a înşelat ! Aşadar omul acesta nu va spune niciodată adevărul, decît pe treptele altarului, atunci cînd luînd în mînile sale Sfînta Cuminecătură rosteşte vorbele : *Domine, non sum dignus !* [1]

VI

De cînd nu mai avea chef să încalece şi-i plăcea să stee în casă, generalul Cartier de Chalmot îşi orînduise divizia în fişe, în mici cutii de carton pe care le aşeza în fiecare dimineaţă pe masa de lucru şi le înşira în fiecare sară pe nişte rafturi de lemn alb, deasupra patului său de fier. Îşi ţinea fişele la zi cu o straşnică exactitate şi într-o ordine care îl umpleau de mulţumire. Fiecare fişă reprezenta un om. Forma sub care-şi privea el de-aci înainte ofiţerii, subofiţerii şi soldaţii era pe placul firii lui ordonate şi corespundea felului în care înţelegea el natura. Cartier de Chalmot fusese totdeauna notat ca un foarte bun ofiţer. Generalul Parroy, care-l avusese sub ordinele sale, spusese : „La căpitanul Chalmot, facultatea de a se supune şi aceea de a comanda se cumpănesc. Prerogativă rară şi preţioasă a adevăratului spirit ostăşesc."

[1] Doamne, nu sînt vrednic ! (în limba latină, în original.) (n.t.)

Cartier de Chalmot fusese totdeauna omul datoriei. Cinstit şi timid, iscusit caligraf, îşi găsise în fine metoda potrivită cu firea lui şi o aplica cu cea mai mare străşnicie, comandîndu-şi divizia în fişe.

În ziua aceea, trezindu-se, după obicei, la cinci dimineaţa, trecuse după baie la masa lui de lucru şi, în timp ce soarele se înălţa cu o augustă încetineală deasupra ulmilor episcopiei, generalul organiza manevre, mînuindu-şi cartoanele care reprezentau realitatea şi care se confundau cu ea, în această minte respectuoasă la culme faţă de semne.

Trecuseră mai bine de trei ceasuri de cînd îşi ţinea aplecate pe fişe gîndurile şi faţa, palide şi triste ca înseşi fişele, cînd feciorul îi anunţă pe abatele Lalonde. Generalul îşi scoase ochelarii, îşi şterse ochii înroşiţi de trudă, se ridică şi-şi îndreptă spre uşă, aproape zîmbind, privirea feţei sale, care fusese frumoasă şi care rămăsese la bătrîneţă foarte simplă ca linii. Întinse musafirului o mînă lată, a cărei palmă aproape că nu avea cute, şi cu glasul lui răstit şi bîiguitor, care trăda în acelaşi timp timiditatea omului şi autoritatea şefului, îi dădu preotului bună ziua.

— Ce mai faci, părinte ? Îmi pare foarte bine că te văd.

Şi îl pofti să se aşeze pe unul din cele două scaune cu fundul împletit din păr de cal şi care, împreună cu biroul şi cu patul, alcătuiau întreg mobilierul acestei odăi curate, luminoase şi goale.

Abatele luă loc. Era un moşneguţ de-o surprinzătoare sprinteneală. Pe faţa lui ca de cărămidă roasă şi fărîmiţată toată, se încrustau, ca două giuvaeruri, doi ochi albaştri de copil.

Se priviră o clipă cu simpatie, fără să scoată o vorbă. Erau doi vechi prieteni, doi tovarăşi de arme. Acum duhovnic al „Doamnelor izbăvirii", abatele de Lalonde slujise cîndva ca preot militar. Ca preot militar, fusese ataşat pe lîngă regimentul de gardă al cărui colonel era, în 1870, Cartier de Chalmot, şi care, făcînd parte

din divizia ***, fusese încercuit sub zidurile Metzului împreună cu armata lui Bazaine [1].

Amintirea acestor săptămîni epice şi dureroase le revenea în minte celor doi prieteni ori de cîte ori se revedeau, şi, de fiecare dată, rosteau aceleaşi vorbe.

În dimineaţa asta, duhovnicul începu :

— Îţi mai aduci aminte, domnule general, cînd ne aflam sub zidurile Metzului lipsiţi de medicamente, de nutreţ şi de sare ?...

Abatele de Lalonde era unul din oamenii cei mai puţin ispitiţi de plăcerile simţurilor. În ce-l priveşte, aproape că nu dusese lipsa sării, dar suferise mult că nu putea da oamenilor sare, aşa cum le dădea tutun, în pacheţele învălite cu grijă. Îşi amintea de această dureroasă lipsă.

— Ah ! domnule general, era lipsă de sare !

Generalul Cartier de Chalmot răspunse :

— O înlocuiam în oarecare măsură, punînd praf de puşcă în mîncări.

— Oricum, urmă duhovnicul, războiul e ceva groaznic.

Şi acest neprihănit prieten al soldaţilor vorbea astfel, cu toată sinceritatea inimii lui. Dar generalul nu îngăduia această osîndire a războiului.

— Dă-mi voie, scumpul meu abate ! Războiul e o cumplită necesitate, fără îndoială, dar care dă prilej ofiţerilor şi soldaţilor să desfăşoare calităţi superioare. Dacă n-ar fi războiul, n-am putea vedea pînă unde pot merge rezistenţa şi curajul oamenilor. Şi, cu toată seriozitatea, adăugă : Biblia statorniceşte legitimitatea războiului şi ştii mai bine ca mine că Dumnezeu e numit în ea Sabaot, adică Dumnezeul oştirilor.

Abatele surîse cu o expresie de candidă şiretenie, descoperindu-şi cei trei dinţi care-i mai rămăseseră, dar care erau sclipitor de albi.

— O ! Eu nu cunosc ebraica... Şi Dumnezeu are atîtea alte nume mai frumoase, încît mă pot scuti de a

[1] Mareşal care s-a predat în războiul franco-german din 1870 (n.t.).

i-l da pe acesta... Vai ! domnule general, ce minunată armată a pierit sub comanda acestui nenorocit mareşal !...

La vorba asta, generalul Cartier de Chalmot începu să spună ceea ce mai spusese de-o sută de ori :

— Bazaine !... Să ne-nţelegem. Încălcarea reglementelor privitoare la oraşele întărite, şovăieli de neiertat în comandă, gînduri ascunse în faţa vrăjmaşului. Şi în faţa vrăjmaşului nu trebuie să ai gînduri ascunse... Capitulare în cîmp deschis... Şi-a meritat soarta. Şi apoi, trebuia un ţap ispăşitor.

— În ce mă priveşte, urmă duhovnicul, mă voi feri să spun măcar o vorbă care ar putea umbri amintirea acestui nefericit mareşal. N-am cădere să-i judec faptele. Şi, de bună samă, nu eu sînt acela care să-i dau în vileag greşelile, fie şi cele mai învederate. Căci mi-a făcut un bine pentru care îi voi păstra recunoştinţă cîte zile-oi avea.

— Un bine ? întrebă generalul. El ! Sfinţiei-tale ?

— O ! un bine atît de mare, atît de frumos ! Mi-a acordat iertarea unui biet soldat, a unui dragon osîndit la moarte pentru nesupunere. În amintirea acestei fapte bune, în fiecare an fac o slujbă pentru odihna sufletului ex-mareşalului Bazaine.

Dar generalul Cartier de Chalmot nu se lăsa înduplecat.

— Capitulare în cîmp deschis !... Îţi dai sama ?... Şi-a meritat soarta.

Şi, ca să se liniştească, generalul începu să vorbească de Canrobert [1] şi de măreaţa purtare a brigăzii *** la Saint-Privat.

Duhovnicul se porni la rîndu-i pe snoave pline de haz şi c-un pic de morală la urmă :

— A ! Saint-Privat, domnule general ! În ajunul bătăliei, a venit la mine un berechet de carabinier. Parcă-l văd : smolit, într-o blană de oaie. Strigă, către mine :

[1] General care s-a distins în războiul franco-german din 1870 (n.t.).

„Mîne, se îngroaşă treaba. Se prea poate să-mi las ciolanele pe-aici. Spovedeşte-mă, părinte, dar repede! Trebuie să mă duc să-mi ţesăl iepuşoara." „Nu vreau să te fac să întîrzii, camarade, îi zic. Dar trebuie să-mi mărturiseşti ce-ai greşit. Care-ţi sînt păcatele?" Mă privi mirat şi-mi răspunse: „Toate!" „Cum toate?" „Da, toate. Pe toate le-am săvîrşit." Am dat din cap: „Toate, camarade, e cam mult!... Ia spune-mi, ţi-ai bătut mama?" La această întrebare, cavaleristul meu se scutură, ridică braţele-n sus, suduie ca un păgîn şi răcneşte: „Îţi baţi joc de mine, părinte?" Îi răspund: „Linişteşte-te, fiule. Vezi bine că n-ai săvîrşit chiar toate păcatele."

Şi astfel duhovnicul povestea, cu haz, cuvioase lafuri de la regiment. Şi le adăuga apoi şi morala. Bunii creştini erau şi buni soldaţi. Înlăturarea religiei din oştire era o greşală.

Generalul Cartier de Chalmot aprobă aceste maxime.

— Întotdeauna am spus-o, scumpul meu abate. Distrugînd credinţele religioase, ruinezi spiritul ostăşesc. Cu ce drept ceri unui om să-şi jertfească viaţa, dacă-i iei nădejdea unei a doua vieţuiri?

Şi duhovnicul, cu zîmbetul lui plin de bunătate, de nevinovăţie şi de voie bună, spunea:

— O să vedeţi c-or să se întoarcă la religie. De pretutindeni, toţi se reîntorc. Oamenii nu sînt aşa de răi pe cît par, şi Dumnezeu e nesfîrşit de bun.

De-abia acum îşi mărturisi scopul vizitei:

— Am venit, domnule general, să-ţi cer un mare serviciu.

Generalul Cartier de Chalmot ciuli urechea; faţa lui, şi fără de asta tristă, se mohorî. Avea dragoste şi respect pentru bătrînul duhovnic şi ar fi dorit să-i fie pe plac. Dar numai la gîndul de a face un serviciu, cinstea lui neînduplecată se umplea de îngrijorare.

— Da, domnule general, îmi îngădui a-ţi cere să lucrezi pentru binele Bisericii. Îl cunoşti pe abatele Lantaigne, directorul seminarului din oraşul nostru. E

un preot eminent prin virtuţile şi învăţătura lui, un mare teolog.

— M-am întîlnit de mai multe ori cu abatele Lantaigne. Mi-a făcut o bună impresie. Dar...

— O, domnule general, dacă i-ai fi ascultat ca mine predicile, ai fi rămas uimit de învăţătura lui. Şi mie nu mi-a fost dat să preţuiesc decît o mică parte din ele. Mi-am petrecut treizeci de ani din viaţă pe lîngă nişte bieţi soldaţi, culcaţi pe paturi de spital, amintindu-le de Cel de Sus. O dată cu pacul de tutun, le strecuram şi cîte-un sfat cucernic. De douăzeci şi cinci de ani, spovedesc călugăriţe, pline de zel, de bună samă, dar firi mai puţin plăcute decît soldaţii. N-am avut niciodată timpul să-i citesc pe Sfinţii Părinţi; îmi lipsesc şi duhul şi învăţătura de trebuinţă pentru a preţui pe cît se cuvine pe abatele Lantaigne, care e o bibliotecă vie. Dar cel puţin te pot încredinţa, domnule general, că el spune ce face, şi face ce spune. Şi bătrînul duhovnic, clipind şiret din ochi, urmă: Din nefericire, nu toţi oamenii Bisericii sînt din acelaşi aluat.

— Nici toţi militarii, spuse generalul, zîmbind abia simţit.

Şi cei doi bărbaţi se priviră cu dragoste, uniţi prin aceeaşi silă faţă de uneltiri şi prefăcătorie.

Abatele Lalonde, care îşi avea totuşi şiretlicul lui, încheie astfel elogiul abatelui Lantaigne:

— E un foarte bun preot. Dacă ar fi fost soldat, ar fi fost un foarte bun soldat.

Dar generalul îl întrebă răstit:

— Ei, şi cu ce-i pot fi eu de folos?

— Să-l ajuţi să puie ciorapii violeţi [1] de care este vrednic, domnule general. E candidat la episcopia din Tourcoing, văduvă de păstor. Te rog să-l sprijini pe lîngă domnul ministru al Justiţiei şi al Cultelor, despre care mi s-a spus că-l cunoşti personal.

---

[1] Ciorapul violet e unul din semnele exterioare ale demnităţii episcopale la catolici (n.t.).

Generalul clătină din cap. Fapt e că nu ceruse niciodată nimic guvernului. Monarhist şi creştin, Cartier de Chalmot păstra faţă de Republică o dezaprobare deplină, tăcută şi simplă. Cum nu citea gazete şi nu vorbea cu nimeni, dispreţuia din principiu puterea civilă, ale cărei acte nu le cunoştea. Se supunea şi tăcea. În castelele ţinutului, toţi admirau dureroasa lui resemnare, izvorîtă din sentimentul datoriei, întărită de un profund dispreţ faţă de tot ce nu e militar, statornicită de o anevoinţă crescîndă de a gîndi şi de a vorbi, din ce în ce mai învederată şi mai înduioşătoare prin mereia înrăire a unei boli de ficat.

Se ştia că generalul Cartier de Chalmot rămînea în băierile inimii lui credincios tronului. Se ştia mai puţin însă că, în una din zilele anului 1893, primise în inimă una din acele lovituri care nu-şi au samăn decît cu acelea pe care drept-credincioşii le socot din năstav ceresc pogorîte şi care, cu puterea trăsnetului, aduc în sufletul omului o nebănuită şi adîncă isihie. Această întîmplare avusese loc la 4 iunie, la orele cinci sara, în saloanele prefecturii. Acolo, printre florile pe care însăşi doamna Worms-Clavelin le rînduise, domnul preşedinte Carnot, în trecere prin oraş, primise pe ofiţerii garnizoanei. Fiind de faţă, în mijlocul statului său major, generalul Cartier de Chalmot văzu pentru prima oară pe preşedinte şi, din senin, fără pricină văditä şi fără să poată spune de ce, fu pătruns de-o admiraţie fulgerătoare. Într-o clipită, în faţa gravităţii blînde şi a castei rigidităţi a şefului statului, prejudecăţile lui se prăbuşiră toate. Uită că suveranul acesta era civil. Îl veneră şi îl iubi. Se simţi deodată înlănţuit prin legături de simpatie şi de respect faţă de acest om palid şi trist ca şi el, dar august şi senin ca un stăpîn. Rosti cu o marţială gîngăvire urarea oficială pe care o învăţase pe dinafară. Preşedintele îi răspunse: „Vă mulţumesc în numele Republicii şi al Patriei, pe care le slujiţi cu credinţă şi dreptate". În clipa aceea, tot devotamentul adunat de generalul Cartier de Chalmot în inima lui pentru prinţul absent izbucni către domnul preşedinte,

a cărui față placidă păstra o surprinzătoare neclintire și care vorbea cu glas jalnic, fără să mişte nici obrazul, nici buzele pecetluite negru de barbă. Pe fața aceasta de ceară, cu ochi cinstiți și blajini, pe acest piept cu puțină viață, magnific brăzdat de marele cordon roșu, în întreaga lui figură de automat suferind, generalul deslușea în același timp demnitatea șefului și lipsa de norocire a omului nefericit născut, care n-a rîs niciodată. În admirația lui se strecurase și înduioșare.

Un an mai tîrziu, i s-a adus la cunoștință tragicul sfîrșit al acestui președinte [1], pentru salvarea căruia și-ar fi dat viața și pe care îl revedea de-atunci în gînd, țapăn și negru, ca și drapelul răsucit în jurul bățului și acoperit de învelitoarea lui, la cazarmă.

De-atunci, stăpînii civili ai Franței n-au mai existat pentru el. Nu mai voia să știe decît de superiorii lui ierarhici, cărora le dădea ascultare cu o morocănoasă exactitate. Îndurerat că trebuie să răspundă printr-un refuz venerabilului abate de Lalonde, după ce rămase o clipă pe gînduri, își arătă pricinile :

— O chestie de principiu. Nu cer niciodată nimic guvernului. Mă aprobi, nu-i așa ?... Căci de vreme ce ți-ai făcut o regulă...

Duhovnicul îl privi cu o expresie de tristeță aruncată parcă peste fața lui bătrînă și fericită.

— O, cum aș putea să te aprob, domnule general, eu, care nu fac decît să cer la toată lumea ? Sînt un cerșetor încercat. Pentru Dumnezeu și pentru săraci, am cerut tuturor puternicilor zilei, de la miniștrii lui Ludovic-Filip, de la cei ai guvernului provizoriu, de la cei ai lui Napoleon al III-lea, de la cei ai ordinii morale și de la cei ai actualei Republici. Toți m-au ajutat să fac cîte-un bine. Și cum îl cunoști pe ministrul Cultelor...

În momentul acesta o voce ascuțită strigă din coridor :

— Puișor ! Puișor !

---

[1] A murit asasinat (n.t.).

Şi o cucoană grasă, în capot, cu părul alb încununat de bigudiuri, se năpusti în odaie. Era doamna Cartier de Chalmot, care-l poftea pe general la masă.

Numai după ce-şi zgîlţîi bărbatul cu o imperioasă duioşie şi mai strigă o dată: „Puişor!", băgă de samă prezenţa preotului, lipit de uşă.

Îşi ceru iertare pentru ţinuta ei neîngrijită. Nu-şi vedea capul de treburi dimineaţa! Trei fete, doi băieţi, un nepot orfan şi bărbatul pe deasupra, şapte copii de dădăcit!

— O, doamnă! îi spuse abatele, bunul Dumnezeu vă trimite! Sînteţi pronia mea.

— Pronia sfinţiei-tale, domnule abate?

În rochie de casă cenuşie, formele ei se revărsau cu ampla majestate a maternităţilor antice. Pe faţa ei roşcovană şi cu mustăţi, strălucea trufia matroanei; gesturile ei largi învederau în acelaşi timp agerimea gospodinei deprinse cu munca şi ţinuta plină de siguranţă a cucoanei obişnuite cu omagiile oficiale. Generalul nu mai exista pe lîngă ea. Paulina era norocul casei şi îngerul lui păzitor, care, cu hărnicia şi curajul ei, ducea greul acestei gospodării sărace şi fastuoase şi care, la ea acasă, jupîneasă, bucătăreasă, croitoreasă, cameristă, profesoară, farmacistă şi chiar modistă cu un gust naiv şi ţipător, vădea, la mesele de gală şi la recepţii, un nedezminţit heghemonicon, un profil poruncitor şi nişte umeri frumoşi încă. Toată divizia spunea că, dacă generalul ar ajunge ministru de Război, doamna general ar face ca nimeni alta onorurile palatului din bulevardul Saint-Germain.

Dar vrednicia doamnei general se răspîndea cu dărnicie şi în afară, cheltuindu-se într-o sumedenie de opere cucernice şi caritabile. Doamna Cartier de Chalmot patrona trei leagăne şi douăsprezece epitropii oblăduite de cardinalul-arhiepiscop. Monseniorul Charlot avea pentru această doamnă o adevărată evlavie şi-i spunea ades cu surîsul lui de om de lume: „Sînteţi generăleasă în oastea caritaţii creştine". Şi Monseniorul Charlot, care propovăduia învăţătura cea bună, nu uita

să adauge : „Şi, în afară de caritatea creştină, nu există caritate. Căci Biserica e singură în măsură să dezlege problemele sociale ale căror greutăţi frămîntă obştea toată şi trezesc îndeosebi grija în părintească inima noastră."

Aşa gîndea şi doamna Cartier de Chalmot. Era cucernică din plin şi făţiş, cu aceeaşi strălucire cam ţipătoare pe care le aveau în chip firesc şi răsunetul glasului şi florile pălăriilor sale. Credinţa ei, năvalnică şi decorativă ca şi pieptul în care era cuprinsă, se ivea cu măreţie prin saloane. Prin deplinătatea sentimentelor sale bisericoase, generăleasa îi dăunase mult soţului ei. Dar nici el, nici ea nu se sinchiseau de asta. Generalul era şi el bun creştin. Asta nu l-ar fi împiedicat însă să-l aresteze pe cardinalul-arhiepiscop, dacă ar fi primit un ordin scris de la ministrul de Război. Cu toate acestea, democraţia îl suspecta. Pînă şi domnul prefect Worms-Clavelin, care numai fanatic nu era, vedea în generalul Cartier de Chalmot un om primejdios. Şi asta, din vina generălesei ! Era ambiţioasă, dar plină de onoare şi incapabilă să se lepede de Dumnezeu.

— Cum aş putea fi pronia sfinţiei-tale, domnule abate ?

Şi, cînd află că era vorba să fie înălţat la episcopia din Tourcoing abatele Lantaigne, atît de statornic şi neasemuit în virtute, se însufleţi, arătîndu-şi inimoşia.

— Aşa da, astfel de episcopi ne trebuie. Abatele Lantaigne trebuie să fie numit.

Bătrînul duhovnic se îndemnă să folosească acest frumos zel.

— Convingeţi-l, doamnă, pe domnul general să scrie ministrului Cultelor, care s-a brodit să-i fie prieten.

Doamna general îşi scutură cu putere cununa de bigudiuri de pe cap.

— Nu, sfinţia-ta. Bărbatul meu nu va scrie. Zadarnic stărui. Părerea lui e că ostaşul nu se cuvine să ceară niciodată nimic. Are dreptate. Tatăl meu era de aceeaşi părere. Sfinţia-ta l-ai cunoscut, şi ştii bine că era un om destoinic şi-un bun ostaş.

Fostul duhovnic militar îşi lovi fruntea cu palma.

— Colonelul de Balny ! Da, desigur, l-am cunoscut. Era un erou şi un creştin.

Generalul Cartier de Chalmot interveni :

— Colonelul de Balny, socrul meu, era vrednic de stimă, mai ales prin aceea că ştia în întregime regulamentul din 1829 privitor la manevrele cavaleriei. Regulamentul acesta era atît de încîlcit, încît puţini ofiţeri îl ştiau pe de-a-ntregul. A fost suprimat mai tîrziu, ceea ce i-a pricinuit colonelului de Balny o jale care i-a grăbit moartea. Pe urmă, au intrat în vigoare alte regulamente, prezentînd avantajul indiscutabil al simplificării. Mă întreb totuşi dacă vechea stare de lucruri nu era mai bună. Trebuie să ceri mult de la un călăreţ, ca să obţii puţin. Aşijderea cu infanteristul.

Şi generalul începu să mînuiască cu duioasă atenţie divizia lui de fişe, aliniată în cutii.

Doamna Cartier de Chalmot auzise ades aceleaşi vorbe. Le dădea totdeauna acelaşi răspuns. Şi de data aceasta spuse :

— Puişorule, cum poţi tu spune că tata a murit de supărare, cînd el a murit de dambla în timpul unei inspecţii ?

Cu o naivă viclenie, bătrînul duhovnic aduse iarăşi vorba despre subiectul care-l interesa.

— O, doamnă, bunul dumneavoastră părinte, colonelul de Balny, ar fi preţuit desigur caracterul abatelui de Lantaigne şi s-ar fi rugat Domnului pentru înălţarea acestui preot la episcopat.

— Şi eu mă rog Domnului, sfinţia-ta, răspunse generăleasa. Bărbatul meu însă nu poate şi nu trebuie să facă demersuri. Eu însă, dacă socoţi că intervenţia mea poate fi de folos, îi voi strecura o vorbă Monseniorului. Îi pot vorbi, fără sfială.

— Fără îndoială, o vorbă din gura dumneavoastră... murmură bătrînul... Urechea Eminenţei-sale, desigur, nu va rămîne surdă.

Doamna general îl înştiinţă că-l va vedea pe arhiepiscop la inaugurarea societăţii „Pîinea Sfîntului Antonie", a cărei prezidentă este, şi că acolo...

Se opri :

— Cotletele !... Îmi dai voie, sfinţia-ta.

Se năpusti în capul scărilor, de unde repezi cîteva porunci bucătăresei. Pe urmă reveni în odaie.

— Şi-acolo, o să-l iau deoparte şi-o să-l rog să vorbească nunţiului în sprijinul abatelui Lantaigne. Asta trebuie să-i spun ?

Bătrînul duhovnic făcu gestul strîngerii mînilor, fără ca totuşi să i le strîngă.

— Asta trebuie, doamnă. Sînt încredinţat că bunul Sfînt Antonie din Padova va fi cu domnia-ta şi că te va ajuta să-l convingi pe Monseniorul Charlot. E un mare sfînt. Vorbesc de Sfîntul Antonie... N-ar trebui să creadă cucoanele că nu are altă treabă decît să le găsească giuvaerurile pierdute. Are ceva mai bun de făcut acolo-n cer... A-i cere pîine pentru săraci e mai potrivit. Aţi înţeles asta, scumpă doamnă. „Pîinea Sfîntului Antonie" e-o operă frumoasă. Aş dori s-o cunosc mai bine. Dar mă voi feri să suflu vreo vorbă despre ea bunelor mele călugăriţe.

Se referea la „Doamnele izbăvirii", al căror duhovnic era.

— Au şi aşa destule treburi. Sînt foarte cumsecade... Dar prea cu gîndul la lucruri mărunte şi meschine, sărmanele.

Oftă, amintindu-şi de vremea cînd era duhovnic la regiment, de zilele tragice ale războiului, cînd însoţea răniţii întinşi pe tărgi de ambulanţă şi le dădea să guste cîte-o picătură de rachiu. Căci, prin împărţire de tafia [1] şi de tutun caporal [2], obişnuia să-şi împlinească apostolatul. Şi iar se lăsă ispitit de plăcerea de-a vorbi despre bătăliile de la Metz şi iar spuse anecdote.

---

[1] Rachiu fabricat din melasă (spuma şi siropul trestiei de zahăr) (n.t.).

[2] Tutun negru (n.t.).

Ştia o groază, privitoare la un genist, băştinaş din Lorena, numit Larmoise, neîntrecut fofîrligar.

— Nu ţi-am spus, domnule general, că hojmalăul ăsta de genist îmi aducea în fiecare dimineaţă un sac de cartofi. Îl întreb într-o zi de unde îi adună. Îmi răspunde: „de la duşman". „Nenorocitule", zic. Mi-a spus atunci că a găsit oameni de pe la ei din sat, printre patrulele germane înaintate. „Oameni de pe la voi?" „Da, de prin părţile noastre, de pe la noi. Numai graniţa ne desparte. Ne-am îmbrăţişat, am vorbit de neamuri, de prieteni. Şi mi-au spus: «Poţi să iei cartofi cît îţi place»."

Şi duhovnicul urmă:

— Această simplă întîmplare m-a făcut să-mi dau samă mai bine decît toate raţionamentele cît de nedrept şi de crud e războiul.

— Da, spuse generalul, aceste netrebnice încîrdoşări se ivesc uneori în punctele de contact a două oştiri. Trebuie pedepsite cu asprime, ţinînd totuşi samă de împrejurări.

VII

În sara aceea, abatele Lantaigne, directorul seminarului, se întîlni pe aleea de centură cu un conferenţiar de la Facultatea de litere, domnul Bergeret, care trecea drept o minte distinsă, dar ciudată. Abatele Lantaigne îi ierta scepticismul şi şedea cu plăcere cu el la taifas, cînd îl întîlnea sub ulmii din alee, dar numai cînd aleea era pustie. Domnului Bergeret îi plăcea la rîndu-i să studieze sufletul unui preot inteligent. Ştiau amîndoi că discuţiile lor pe banca din alee displăceau în aceeaşi măsură şi decanului Facultăţii şi arhiepiscopului. Dar abatele Lantaigne nu cunoştea prudenţa omenească, cît despre domnul Bergeret, copleşit, dezamăgit, amărît, nu-şi mai bătea capul cu asemenea precauţii zadarnice,

Necredincios, dar cu bun-gust şi cuviinţă, desele manifestări de cucernicie ale soţiei şi necurmatele catehisme ale fiicelor sale făcuseră ca la Minister să fie socotit clericalist, în timp ce anumite vorbe care i se puneau în sarcină erau folosite împotrivă-i de către catolicii sentimentali şi de patrioţii de meserie. Înşelat în ambiţiile sale, dorea ca cel puţin să trăiască după pofta inimii şi, cum nu izbutise să placă, încerca cu discreţie să displacă.

În sara aceea liniştită şi luminoasă, zărindu-l pe directorul seminarului, care se apropia pe drumul lui obişnuit, domnul Bergeret făcu cîţiva paşi întru întîmpinarea preotului şi îl ajunse sub cei dintîi ulmi ai aleii.

— „Locul în care te întîlnesc plăcut îmi este“ [1], spuse abatele Lantaigne, care-şi dezvăluia bucuros în faţa universitarului nevinovate cochetării de literat.

În cîteva fraze foarte vagi, îşi mărturisiră unul altuia marea milă pe care le-o inspira lumea în care trăiau. Numai că pe cînd abatele Lantaigne deplîngea decăderea acestei vechi cetăţi, atît de îmbelşugată în ştiinţă şi gîndire în veacul de mijloc şi acum supusă cîtorva negustori francmasoni, domnul Bergeret, dimpotrivă, spunea :

— Oamenii au fost pe vremuri ceea ce sînt şi-acum, adică nici prea buni, nici prea răi.

— Nicidecum ! răspunse abatele Lantaigne, oamenii erau viguroşi atît prin caracter, cît şi prin credinţă, pe vremea cînd Raimund cel Mare, poreclit Doctorul balsamic, preda în acest oraş cunoştinţele omeneşti, toate.

Preotul şi profesorul se aşezară pe-o bancă de piatră pe care mai luaseră loc în tăcere doi bătrîni palizi şi liniştiţi. În faţa băncii, imaşuri verzi pogorau domol în pîcla subţire, pînă la plopii de pe ţărmul rîului.

— Domnule abate, spuse profesorul, am răsfoit şi eu, ca toată lumea, la biblioteca muncipală *Hortus* şi acel *Thesaurus* de Raimund cel Mare. Ba, ceva mai

[1] Vers din *Şcoala femeilor* de Molière (n.t.).

mult, am citit volumul de curînd apărut, pe care abatele Cazeaux l-a consacrat Doctorului balsamic. Şi, ceea ce m-a surprins în volumul acesta...

— Abatele Cazeaux e unul din foştii mei elevi, îl întrerupse abatele Lantaigne. Cartea lui asupra lui Raimund cel Mare e bogată în fapte, ceea ce e meritoriu ; e întemeiată ca doctrină, ceea ce e şi mai vrednic de laudă încă şi rar, căci doctrina se pierde în această Franţă decăzută, care a fost cea mai mare dintre naţiuni, atîta vreme cît a fost şi cea mai teologică.

— Cartea abatelui Cazeaux, urmă domnul Bergeret, mi s-a părut interesantă din mai multe puncte de vedere. Din lipsă de cunoştinţe teologice, am fost pus ades în încurcătură. Cu toate acestea, cred că am înţeles bine că preafericitul Raimund, acest călugăr atît de neclintit în credinţa cea adevărată, revendica pentru dascăl dreptul de a susţine asupra aceluiaşi subiect două păreri contradictorii, una teologică şi conformă revelaţiei, cealaltă pur omenească şi întemeiată pe experienţă sau pe raţionament. Doctorul balsamic, a cărui statuie împodobeşte cu atîta asprime curtea arhiepiscopiei, susţinea, după cît am înţeles, că unul şi acelaşi om poate nega, ca observator sau ca chibzuitor, adevărurile pe care ca creştin le crede şi le mărturiseşte. Şi mi s-a părut că abatele Cazeaux, elevul sfinţiei-tale, aproba o atît de stranie tocmală.

Însufleţit de cele auzite, abatele Lantaigne îşi scoase din buzunar baiderul roş, îl desfăşură ca pe-un stindard şi cu faţa aprinsă şi gura larg deschisă se aruncă vitejeşte şi cu fruntea sus în discuţia la care fusese stîrnit.

— Domnule Bergeret, faptul că poţi avea, cu privire la acelaşi subiect, două păreri deosebite, una teologică şi din ceresc izvor, şi alta pur raţională sau experimentală şi de pămînteană obîrşie, e o problemă pe care eu unul o rezolv afirmativ. Şi îţi voi demonstra legitimitatea acestei aparente contradicţii prin cea mai simplă pildă. Aşezat în cabinetul domniei-tale, în faţa mesei încărcate de cărţi şi de hîrtii, îţi spui : „E de necrezut !

Chiar acum mi-am pus cuțitul de tăiat hîrtie pe masă și nu-l mai găsesc aici. Îl văd, mi se pare că-l văd și nu-l mai văd." Gîndind astfel, domnule Bergeret, ai două păreri contradictorii asupra aceluiași obiect, una că cuțitul domniei-tale de tăiat hîrtie e pe masă pentru că trebuie să fie, părere întemeiată pe rațiune ; și alta, că cuțitul domniei-tale de tăiat hîrtie nu-i pe masă pentru că nu-l mai găsești, părere întemeiată pe experiență. Așadar, iată două păreri care se bat cap în cap asupra aceluiași obiect. Și sînt simultane. Afirmi în același timp prezența și absența cuțitului de tăiat hîrtie. Domnia-ta îți spui : „sînt sigur că-i aici", tocmai în clipa în care vezi bine că nu-i.

Isprăvindu-și demonstrația, abatele Lantaigne își flutură baiderul cadrilat, presărat cu tutun, ca pe-un strălucit stindard al scolasticii.

Dar conferențiarul de la Facultatea de litere nu era convins. Îi fu ușor să vădească găunoșia acestui sofism ; răspunse cu multă blîndețe și cu glasul lui cam stins, pe care și-l cruța, că, atunci cînd își căuta cuțitul, simțea rînd pe rînd și nu simultan teama și speranța, efect al unei scurte incertitudini ; căci, la urma urmei, sfîrșești prin a-ți da samă dacă cuțitul este sau nu este pe masă.

— Nimic, părinte abate, urmă el, nimic din această pildă cu cuțitul de pervincă nu-i aplicabil părerii contradictorii pe care preafericitul Raimund, părintele Cazeaux sau sfinția-ta însuți ați putea-o avea asupra cutărui fapt pomenit în Biblie, afirmînd în același timp că e și adevărat și calp. Îmi îngădui ca la rîndul meu să dau și eu o pildă ? Aleg, și desigur nu pentru a te pune în încurcătură, dar numai pentru că fără voia mea această pildă mi-a venit în minte, aleg povestea lui Iosua oprind soarele din mers... Domnul Bergeret își plimbă limba peste buze și zîmbi. Căci, orișicît, în taina sufletului său, era voltaireian : ...Iosua stăvilind soarele ! Poți spune totodată, părinte, că Iosua a oprit și n-a oprit soarele ?

Directorul seminarului nu păru nicidecum încurcat. Controversist semeț, își îndreptă spre contrazicător para ochilor și suflarea pieptului :

— Cu toate rezervele făcute anume asupra adevăratei interpretări, literale și spirituale totodată, ale pasajului din *Cartea lui Iosua* la care te referi și de care atîția necredincioși s-au poticnit din pripă înaintea domniei-tale, îți răspund fără sfială : Da, am două păreri deosebite asupra tîlcuirii acestei minuni. Ca fizician, cred, pentru temeiuri trase din fizică, adică din observație, că pămîntul se învîrtește în jurul soarelui neclintit. Ca teolog însă, cred că Iosua a oprit soarele. Aici este o contradicție. Dar contradicția aceasta nu-i ireductibilă. O să-ți dovedesc asta imediat. Ideea pe care ne-o facem despre soare e pur omenească ; e pe măsura omului și nu pe potriva Domnului. Pentru om, soarele nu se învîrtește în jurul pămîntului. Mă învoiesc, și nu preget să-i dau dreptate lui Copernic. Dar nu pot merge pînă acolo încît să-l oblig pe Dumnezeu să devie copernician ca mine, și nu cercetez dacă, pentru Dumnezeu, soarele se învîrtește sau nu se învîrtește în jurul pămîntului. La drept vorbind, nu aveam nevoie de textul din *Cartea lui Iosua* pentru a afla că astronomia omenească nu e astronomia lui Dumnezeu. Speculațiile asupra timpului, numărului și spațiului nu cuprind infinitul, și e o nerozie să amesteci Sfîntul Duh în probleme de fizică sau matematică.

— Așadar, întrebă profesorul, admiți că pînă și în matematici e îngăduit să ai două păreri contradictorii, una umană și una divină ?

— Nu-s în primejdie să cad în acest impas, răspunse abatele Lantaigne. Exactitatea care e în matematici le împacă îndeajuns cu adevărul absolut. Numerele, dimpotrivă, sînt de temut numai pentru aceea că rațiunea, ispitită să-și caute în ele propriul ei principiu, e în primejdie să se rătăcească pînă acolo încît să nu vadă în univers decît un sistem de numere. Această greșală a fost osîndită de Biserică. Cu toate acestea, îți răspund fără șovăială că matematica umană și matematica di-

vină nu-s totuna. Contradicție între una și alta, fără îndoială, nu poate fi, și-mi place să cred că nu vrei să mă faci să spun că, pentru Dumnezeu, trei și cu trei pot face nouă. Dar noi nu cunoaștem toate proprietățile numerelor, pe cînd Dumnezeu le cunoaște.

Am auzit preoți, socotiți eminenți, care susțin că știința trebuie să se pună de acord cu teologia. Detest această impertinență, și pot zice nelegiuire, căci oarecare nelegiuire este să alături adevărul neclintit, absolut, de acel șubred și vremelnic soi de adevăr pe care îl numim știință. Această nebunie de a asemui realitatea cu aparența, trupul cu sufletul a dat naștere la o sumedenie de păreri nenorocite și funeste prin care apologiștii acestor vremi și-au dezvăluit cutezătoarea slăbiciune. Unul din ei, membru distins în Ordinul Iezuiților, admite pluralitatea lumilor locuite ; se împacă cu gîndul că în Marte și Venus sălășluiesc ființe conștiente, cu condiția ca numai pămîntului să-i fie hărăzită pronomia crucii, ceea ce-l face de iznoavă fără pereche și fără samăn în creațiune. Altul, nu lipsit de oarecare valoare, care a dobîndit la Sorbona catedra, astăzi desființată, de teologie, admite că geologul poate descoperi urme de preadamiți și reduce facerea lumii din Biblie la organizarea unui olat din univers, pentru hălăduința lui Adam și a seminției sale. Ce vane aiureli ! Ce jalnice cutezanțe ! Ce străvechi noutăți de sute de ori osîndite ! Ce frîngere a solemnei unități ! E cu mult mai bine să proclami, ca Raimund cel Mare și ca istoricul lui, că știința și religia nu trebuie să se confunde, așa cum nu se confundă relativul cu absolutul, finitul cu infinitul, umbra cu lumina.

— Părinte, spuse profesorul, disprețuiești știința.

Preotul clătină din cap :

— Nicidecum, domnule Bergeret, nicidecum ! Socot dimpotrivă, după pilda Sfîntului Toma din Aquino și a tuturor marilor cărturari, că știința și filozofia trebuiesc ținute la loc de cinste în școli. Disprețuind știința, disprețuiești rațiunea ; disprețuind rațiunea, disprețuiești omul ; disprețuind omul, jignești pe Domnul.

Nechibzuitul scepticism care atacă raţiunea e prima treaptă către acel scepticism criminal care loveşte în Sfintele Taine. Preţuiesc ştiinţa ca pe-o binefacere care de la Dumnezeu purcede. Dar, dacă Dumnezeu ne-a dat ştiinţa, nu ştiinţa lui ne-a dat-o. Geometria sa e alta decît a noastră. A noastră se desfăşoară pe un plan sau în spaţiu, a sa se împlineşte în infinit. Dumnezeu nu ne-a înşelat; de aceea cred că există o adevărată ştiinţă omenească. Dar nu ne-a învăţat tot: de aceea îmi dau sama de neputinţa acestei ştiinţe, fie şi adevărată, de a se împăca cu adevărul adevărurilor. Şi, ori de cîte ori mi se iveşte această nepotrivire, o privesc fără teamă: ea nu dovedeşte nimic nici împotriva cerului, nici a pămîntului.

Domnul Bergeret mărturisi că sistemul acesta i se părea pe cît de dibaci pe atît de îndrăzneţ, şi pe măsura intereselor credinţei.

— Dar, urmă el, nu asta e părerea arhiepiscopului nostru. Monseniorul Charlot pomeneşte cu plăcere în pastoralele sale de adevărurile religiei întărite de descoperirile ştiinţei, şi mai ales de experienţele domnului Pasteur.

— O, răspunse abatele Lantaigne cu o voce nazală în care şuiera dispreţul, Eminenţa-sa păzeşte, în filozofie cel puţin, sărăcia evanghelică.

În clipa în care aceste vorbe biciuiau aerul sub copaci, o venghercă pîntecoasă trecu pe dinaintea băncii, pe cap cu o largă pălărie preoţească.

— Vorbeşte mai încetişor, părinte, spuse conferenţiarul: te aude abatele Guitrel.

VIII

Domnul prefect Worms-Clavelin stătea de vorbă cu abatele Guitrel în prăvălia lui Rondonneau-fiul, argintar şi giuvaergiu. Se tolănise într-un fotoliu, picior peste

picior, în aşa fel că una din tălpile ghetelor sale se înălţa către bărbia cuviosului bătrîn.

— Orice-ai spune, părinte, sfinţia-ta eşti un preot luminat; sfinţia-ta vezi în religie un mănunchi de precepte morale, o disciplină necesară, şi nu nişte dogme învechite şi nişte taine a căror absurditate nu-i de loc tainică.

Ca preot, părintele Guitrel păstra desăvîrşite reguli de purtare. Una din aceste reguli era să se ferească de gîlceavă şi să tacă mai bine decît să pună adevărul în primejdie de-a fi luat în batjocură de necredincioşi. Această măsură de apărare, potrivindu-se cu înclinările firii sale, o păzea cu străşnicie. Dar domnul prefect Worms-Clavelin nu ştia ce-i discreţia. Năsoiul lui cărnos, buzele-i groase păreau nişte puternice unelte de pompat şi absorbit, în timp ce ochii mari şi spălăciţi sub fruntea-i teşită trădau împotrivirea la orice delicateţă morală. Stărui, aducînd împotriva dogmelor creştine argumente de lojă masonică şi de cafenea literară, şi trăgînd concluzia că e cu neputinţă ca un om inteligent să creadă o iotă din catehism. Apoi, slobozindu-şi pe umărul preotului mîna lată şi plină de inele, îi spuse:

— Nu răspunzi nimic, scumpul meu abate; eşti de părerea mea.

Mucenic oarecum, abatele Guitrel se văzu silit să-şi mărturisească credinţa:

— S-avem iertare, domnule prefect; catehismul, această cărticică privită în anumite cercuri cu dispreţ, cuprinde mai mult adevăr decît marile tratate de filozofie care fac atîta vîlvă în omenire. Catehismul uneşte metafizica cea mai savantă cu cea mai rodnică simplicitate. Această apreciere nu-i a mea; e a unui eminent filozof, a domnului Jules Simon, care aşază catehismul deasupra lui Timeu al lui Platon.

Prefectul nu îndrăzni să se împotrivească întru nimic părerii unui fost ministru. Îşi aminti deodată că superiorul său ierarhic, actualul ministru de Interne, era protestant. Spuse:

— Ca funcţionar, respect deopotrivă toate cultele, protestantismul la fel cu catolicismul. Ca om însă, sînt liber-cugetător, şi, dacă aş avea vreo preferinţă dogmatică, îngăduie să ţi-o spun, părinte, ar fi de partea Reformei.

Abatele Guitrel răspunse cu glas cucernic :

— Printre protestanţi se află, fără îndoială, oameni întru totul vrednici de stimă din punct de vedere al moravurilor şi, mă încumet a zice, oameni exemplari, după lumeasca judecată. Însă biserica, aşa-zis reformată, nu-i decît un mădular retezat al bisericii catolice, şi locul tăieturii sîngerează încă.

Nepăsător faţă de acest verdict, de la Bossuet citire, domnul prefect îşi scoase din tabacheră o ţigară groasă de foi, o aprinse, apoi, întinzînd tabachera preotului :

— Nu iei o ţigară, părinte ?

Neavînd nici o idee despre disciplina ecleziastică şi crezînd că fumatul e interzis membrilor clerului, oferise o ţigară abatelui Guitrel, numai pentru a-l pune în încurcătură sau pentru a-l ispiti. În ignoranţa lui, era încredinţat că prin darul acesta va împinge pe purtătorul de sutană în păcat, făcîndu-l să cadă în nesupunere, în sacrilegiu şi aproape în apostazie. Abatele Guitrel, însă, luă binişor ţigara, o strecură cu băgare de samă în buzunarul venghercii şi spuse curtenitor că o va fuma în odaia lui, după cină.

Aşa şedeau de vorbă domnul prefect Worms-Clavelin şi abatele Guitrel, profesor de omiletică la seminar, în biroul argintarului. Lîngă ei, Rondonneau-fiul, furnizor al arhiepiscopiei, care lucra şi pentru prefectură, asista cu discreţie la convorbire, fără să ieie parte la ea. Îşi făcea corespondenţa, şi craniul său luciu se mişca de colo-colo printre catastife şi mostre de argintărie comercială, îngrămădite pe masă.

Deodată, domnul prefect se ridică, îl trase pe abatele Guitrel pînă la celălalt capăt al odăii şi, în pervazul ferestrei, îi spuse la ureche :

— Iubite Guitrel, ştii că episcopia din Tourcoing e vacantă.

— În adevăr, răspunse preotul, am aflat de moartea Monseniorului Duclou. E o mare pierdere pentru Biserica Franței. Monseniorul Duclou era pe cît de merituos, pe atît de modest. Era neîntrecut în predici. Instrucțiunile lui pastorale sînt izvoade de elocință parenetică [1]. Îndrăzni-voi oare să amintesc că l-am cunoscut la Orléans, pe vremea cînd era încă abatele Duclou, venerabilul preot de la Sainte-Euverte, și că pe-atunci binevoia să mă cinstească cu proteguitoarea lui prietenie ? Vestea morții sale timpurii mi-a fost nespus de dureroasă.

Tăcu, lăsîndu-și buzele în jos, în semn de mare întristare.

— Nu-i vorba de asta, spuse prefectul. A murit ; trebuie altul în loc.

Abatele Guitrel se schimbase la față. Își făcuse ochii mici și semăna cu un guzgan care zărește slănina de pe bufet.

— Îți dai samă, iubite Guitrel, urmă prefectul, că daravera asta nu mă privește de loc. Nu eu numesc episcopii. Nu sînt, slavă Domnului, nici ministru de Justiție, nici nunțiu, nici Papă !

Și începu să rîdă.

— Dar, fiindcă veni vorba, în ce termini ești cu nunțiul ?

— Nunțiul, domnule prefect, mă privește cu bunăvoință, ca pe un preaplecat și smerit copil al Sfîntului Scaun. Dar n-aș putea zice că mă distinge îndeosebi, în starea modestă în care mă aflu și în care îmi place să rămîn.

— Scumpul meu abate, dacă-ți pomenesc de asta — dar între noi rămîne, nu-i așa ? — e pentru că e vorba să se trimită la Tourcoing un preot din județul meu. Știu, din izvor vrednic de crezare, că se dă întîietate abatelui Lantaigne, directorul seminarului, și se prea poate să mi se ceară referințe confidențiale asupra

[1] Care îndeamnă la virtute (n.t.).

candidatului. E superiorul ierarhic al sfinţiei-tale. Ce crezi despre el ?

Cu ochii plecaţi, abatele Guitrel răspunse :

— Nu mai încape vorbă că abatele Lantaigne ar aduce pe scaunul episcopal, sfinţit pe vremuri de apostolul Loup, înalte virtuţi şi nepreţuitul har al cuvîntului. Cazaniile sale, rostite la Sfîntul Exuperiu, au fost cu drept cuvînt preţuite pentru buna rînduială a ideilor şi pentru tăria verbului, şi toată lumea-i de părere că nimic n-ar lipsi unora din predicile sale pentru a fi desăvîrşite, dacă s-ar găsi în ele acel ir, acel mir cu blagoslovită mireznă care, mă încumet a zice, singur pătrunde în inimi.

Preotul de la Sfîntul Exuperiu a fost cel dintîi care a spus sus şi tare că abatele Lantaigne, glăsuind în amvonul celui mai venerabil lăcaş din eparhie, a bineslujit amintirea marelui apostol al Galiei, care a pus piatra de temelie acestei biserici, printr-o înfocare şi un zel ale căror excese îşi găsesc izbava în chiar izvorul milosîrdiei lor. A deplîns însă incursiunile vorbitorului în domeniul istoriei contemporane. Căci trebuie să recunoaştem că abatele Lantaigne nu pregetă să calce pe cenuşa încinsă încă.

— Abatele Lantaigne e fără pereche în ceea ce priveşte cucernicia, învăţătura şi harul. Ce păcat însă că preotul acesta, vrednic de a fi ridicat la cele mai înalte trepte ale ierarhiei, nu se sfieşte să-şi dea pe faţă un devotament, lăudabil fără îndoială în principiul lui, dar nesocotit în urmările sale, pentru o familie surghiunită, de la care a primit binefaceri ! Îi place să arate un exemplar din *Imitatio Christi,* care i-a fost dăruit, legat în purpură şi aur, de către doamna contesă de Paris, şi-şi dă în vileag bucuros şi cu fală fidelitatea şi recunoştinţa lui. Şi ce păcat că preatrufa, de iertat poate unei atît de înalte înţelepciuni, îl aţîţă pînă acolo, încît să se rostească în văzul lumii, pe sub ulmii din alee, asupra Monseniorului cardinal-arhiepiscop, cu nişte vorbe pe care nu mă încumet să le rostesc la rîndu-mi ! Vai ! Dar dacă eu nu cutez să le dau glas,

toţi copacii din alee reamintesc vorbele ieşite din gura abatelui Lantaigne, de faţă fiind domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere : „Numai cu duhul păzeşte Eminenţa-sa sărăcia evanghelică". Asemenea vorbe îi stau în obicei şi nu l-a auzit lumea oare, dăunăzi, la hirotonisire, cînd Eminenţa-sa păşea înveşmîntată în odăjdiile pontificale, pe care le poartă cu atîta măreţie, măcar că-i mic de stat : „Cîrjă de aur, episcop de lemn ?" Sfinţia-sa cîrteşte astfel, nitam-nisam, magnificenţa cu care Monseniorul Charlot se învredniceşte să-şi oficieze slujba, precum şi să-şi tocmească rînduiala prînzurilor sale oficiale şi mai ales a cinei pe care a dat-o întru cinstirea generalului-comandant al corpului al nouălea de armată şi la care aţi fost poftit, domnule prefect. Şi mai ales buna înţelegere între prefectură şi arhiepiscopie îl supără pe abatele Lantaigne, din nenorocire prea aplecat să prelungească, în dispreţul învăţăturilor Sfîntului Pavel şi al instrucţiunilor Sanctităţii-sale Leon al XIII-lea, nesuferitele neînţelegeri de care deopotrivă pătimesc şi Biserica şi Statul.

Prefectul căscă gura mare, avînd obicei să asculte cu gura. Apoi izbucni :

— Lantaigne ăsta e plin de cel mai urîcios spirit clerical ! Are necaz pe mine ? Ce vină-mi aduce ? Nu-s eu oare destul de îngăduitor, de liberal ? N-am închis eu ochii cînd, pe toate căile, călugării şi călugăriţele se reîntorceau în mănăstiri, în şcoli ? Căci, dacă păstrăm cu străşnicie legile de temelie ale Republicii, nu le aplicăm de loc. Dar preoţii nu vor să prindă minte. Toţi, una sînteţi. Vă văietaţi de prigoană, cît nu sînteţi prigonitori. Şi ce spune despre mine Lantaigne ăsta al dumitale ?

— Nu se poate aduce nici umbră de clevetire administraţiei domnului prefect Worms-Clavelin, dar o fire neînduplecată ca abatele Lantaigne nu vă iartă nici afilierea la francmasonerie, nici obîrşia izraelită.

Prefectul îşi scutură fumul ţigării.

— Evreii nu-mi sînt prieteni. Nu am legături cu lumea evreiască. Dar, fii pe pace, părinţele, să nu-mi spui

mie Worms-Clavelin, dacă abatele Lantaigne va ajunge episcop de Tourcoing. Am destulă trecere la Minister ca să-l dau de-a berbeleacul... Ia aminte, Guitrel : cînd am intrat în viaţă, n-aveam un ban. Am legat prietenii. Legăturile preţuiesc aproape cît şi averea. Am multe şi frumoase. Voi veghea ca abatele Lantaigne să-şi frîngă grumazul în cancelarii. De altfel, soţia mea are un candidat la episcopia din Tourcoing. Acest candidat eşti dumneata, Guitrel.

La auzul acestor vorbe, abatele Guitrel îşi lăsă ochii în jos şi-şi ridică braţele în sus.

— Eu, să mă aşez în scaunul sfinţit de preafericitul Loup şi de atîţia cucernici apostoli ai Galiei de miază-noapte ? Gînditu-s-a oare la asta doamna Worms-Clavelin ?

— Iubite Guitrel, ea vrea să te vadă cu mitra episcopală-n cap. Şi te încredinţez că e în măsură să facă un episcop. Şi drept să-ţi spun că şi mie mi-ar place să dau Republicii un episcop republican. Ne-am înţeles, iubite Guitrel ; vezi-l pe arhiepiscop şi pe nunţiu ; soţia mea şi cu mine vom pune în mişcare cancelariile.

Abatele Guitrel murmura cu mîinile împreunate :

— Străvechiul şi venerabilul scaun din Tourcoing...

— O episcopie de rangul al treilea, un biet tîrguşor, scumpe abate. Dar trebuie să începi într-un fel. Ascultă ! Ştii unde mi-am început eu cariera în administraţie ? La Céret ! Am fost subprefect de Céret, în Pirineii Orientali. Îţi vine a crede ?... Dar îmi pierd vremea flecărind... Bună seara, Monseniore.

Prefectul îi întinse mîna preotului. Şi abatele Guitrel o luă pe întortocheata stradă Tintelleries, smerit, cu spinarea adusă, cugetînd la demersuri iscusite şi făgăduindu-şi sieşi ca, în ziua în care va pune pe cap mitra episcopală şi va deţine cîrja, ca prinţ al Bisericii, să se împotrivească ocîrmuirii civile, să combată francmasonii şi să arunce anatema asupra principiilor liberei-cugetări, ale Republicii şi ale Revoluţiei.

IX

Un articol din *Liberalul* aducea la cunoştinţa oraşului *** că avea o proroacă. Era domnişoara Claude Deniseau, fiica unui agent de plasare pentru muncitori agricoli. Pînă la vîrsta de şaptesprezece ani, domnişoara Deniseau nu dăduse, chiar pentru observatorul cel mai atent, nici un semn de tulburare în judecata sau în sănătatea ei. Era o fată blondă, grasă, scundă, nici frumoasă, nici urîtă, dar plăcută şi veselă.

„Primise, spunea *Liberalul*, o bună educaţie burgheză, şi era cucernică, dar cu măsură." Păşise în al optsprezecelea an al vieţii, şi în ziua de 3 februarie 189 *, la orele şase seara, pe cînd pregătea masa în sufragerie, i se păru că aude vocea mamei sale, spunîndu-i : „Claudine, du-te în odaia ta". Se duse în odaia ei şi văzu, între pat şi uşă, o lumină puternică şi auzi un glas care vorbea din acea lumină : „Claudine, spunea glasul, ţara asta trebuie să se pocăiască. Numai aşa va scăpa de mari năpăşti. Eu sînt Sfînta Radegunda, regină a Franţei." Domnişoara Deniseau zări atunci în acea strălucire o faţă luminoasă şi străvezie parcă, purtînd o coroană de aur şi nestimate.

De atunci, Sfînta Radegunda venea în fiecare zi să stea de vorbă cu domnişoara Deniseau, căreia îi dezvăluia taine şi-i făcea prorociri. Îi prorocise bruma care a vătămat viile în floare şi i-a destăinuit că părintele Rieu, parohul de la Sfînta Agnes, nu va apuca Paştele. Şi-n adevăr, venerabilul părinte Rieu muri în Joia mare. Sfînta Radegunda o înştiinţa fără încetare că năpăşti cumplite şi apropiate, incendii, inundaţii şi măceluri stau să se abată asupra Republicii şi-a Franţei. Iar cînd lehamite îi va fi bunului Dumnezeu să mustre poporul hainit, îl va milui la urmă cu un rege şi totodată cu pace şi propăşire. Sfînta se pricepea la boli şi le şi tămăduia. Din sfatul ei, domnişoara Deniseau l-a îndemnat pe cantonierul Jobelin să se ungă c-o alifie

care l-a lecuit de-o înţepeneală a genunchiului. Jobelin s-a putut întoarce la munca lui.

Aceste minuni atraseră o puzderie de curioşi în apartamentul locuit de familia Deniseau, în Piaţa Sfîntul Exuperiu, deasupra administraţiei tramvaielor. Preoţi, ofiţeri în retragere şi medici veniră să vadă copila. Toţi aveau impresia că, atunci cînd repeta cuvintele Sfintei Radegunda, glasul ei era mai grav, faţa mai severă şi că mînile şi picioarele îi înţepeneau. Observară de asemeni că se folosea de nişte vorbe de mirare în gura unei fete şi că vorbele ei nu erau nicidecum fireşti.

Domnul prefect Worms-Clavelin, la început indiferent şi zeflemitor, începu să intre la grijă urmărind nemaipomenita vîlvă stîrnită de inspirata, care vestea prăbuşirea Republicii şi întoarcerea Franţei la monarhia creştină.

Domnul Worms-Clavelin intrase în administraţie pe vremea scandalurilor de la Elysée [1] sub preşedintele Grévy. Fusese martor de-atunci la toate afacerile de corupţie, fără încetare înăbuşite şi renăscînd mereu, spre marea pagubă a Parlamentului şi a ocîrmuirii. Această privelişte, care i se părea firească, îi întipărise în suflet un adînc sentiment de îngăduinţă pe care îl răspîndea asupra tuturor celor de sub ocîrmuirea sa. Un senator şi doi deputaţi din judeţul lui erau puşi sub urmărire judiciară. Personajele cele mai cu vază din partid, ingineri şi financiari, erau la puşcărie sau fugite. În aceste împrejurări, mulţumit că populaţia e credincioasă regimului republican, nu mai cerea de la dînsa nici zelul, nici respectul pe care el însuşi le socotea ca nişte sentimente răsuflate, deşarte simboluri ale unor vremi de mult apuse. Evenimentele îi lărgiseră mintea, de felul ei îngustă. Nemărginita ironie a lucrurilor îi pătrunsese în suflet, făcîndu-l îngăduitor, zîmbitor şi senin. Dîndu-şi de altfel sama că singura autoritate reală care mai dăinuia în judeţ o înfăţişau comitetele electorale, se pleca lor, dar cu prefăcută rîvnă şi tainică nesupunere.

[1] Palatul-reşedinţă al preşedintelui Republicii, la Paris (n.t.).

Le împlinea, ce-i drept, poruncile, dar potolindu-le mai întîi asprimea. Într-un cuvînt, din oportunist ce era, ajunsese liberal şi progresist. Lăsa bucuros lucrurile să-şi urmeze cursul lor. Dar era prea înţelept pentru a îngădui vreo samavolnicie de neîngăduit, şi, funcţionar destoinic, avea grijă ca nici o batjocură răsunătoare să nu atingă ocîrmuirea şi ca miniştrii să se poată bucura în tihnă de obştească nepăsare care cuprindea laolaltă prieteni şi neprieteni, fiind în acelaşi timp pavăză puterii şi liniştii lor.

Se bucura că ziarele guvernului, ca şi ale opoziţiei de altfel, deocheate şi unele şi altele în afaceri veroase, îşi pierduseră orice baftă, fie că lăudau, fie că batjocoreau. Numai foaia socialistă, singura curată, era şi singura violentă. Dar era foarte săracă ; şi frica pe care o stîrnea îndruma spiritele către guvern. Aşa că domnul prefect Worms-Clavelin putea să aducă cu deplină bună-credinţă la cunoştinţa Ministerului de Interne că situaţia politică în judeţ e cum nu se poate mai bună. Şi iată că inspirata din Piaţa Sfîntul Exuperiu tulbura din senin această fericită stare de lucruri. Sub dictarea Sfintei Radegunda, ea vestea căderea guvernului, dizolvarea Camerei, demisia preşedintelui Republicii şi sfîrşitul regimului prăbuşit în tină. Era cu mult mai violentă decît *Liberalul* şi mult mai ascultată. Şi asta pentru că *Liberalul* trăgea puţine foi, pe cînd domnişoara Deniseau primea tot oraşul. Clerul, marea proprietate, nobilimea, presa clericală se îmbulzeau în juru-i şi-i sorbeau cuvintele. Sfînta Radegunda strîngea rîndurile duşmanilor înfrînţi ai Republicii şi aduna laolaltă „conservatorii". Adunare neprimejdioasă, dar stingheritoare. Domnul Worms-Clavelin se temea mai ales ca vreun ziar din Paris să nu dee faptul în vileag. „Ar lua atunci proporţiile unui adevărat scandal, îşi zicea el, care m-ar pune în primejdie să fiu mustrat de ministru." Se hotărî să caute mijlocul cel mai blînd de a închide gura domnişoarei Deniseau şi puse să se iscodească mai întîi moralitatea părinţilor ei.

Familia ei dinspre tată nu era bine văzută în oraş. Numiţii Deniseau erau nişte oameni de nimic. Tatăl

domnişoarei Claude ţinea un birou de plasare a cărui faimă nu era nici mai bună, nici mai rea decît a celorlalte birouri de plasare. Şi stăpînii şi servitorii se plîngeau de el, dar tot la el veneau. În 1871, Deniseau proclamase Comuna în Piaţa Sfîntul Exuperiu. Mai tîrziu, cînd cu izgonirea *manu militari* [1] a trei dominicani, s-a împotrivit jandarmilor şi a fost arestat. După aceea a candidat la alegerile municipale ca socialist şi n-a întrunit decît un foarte mic număr de voturi. Cap zvăpăiat, minte puţină ! Trecea de om cinstit.

Mama era născută Nadal. Familia Nadal, care se bucura de mai multă consideraţie decît familia Deniseau, era o familie de mici proprietari agricoli, toţi foarte bine văzuţi. O mătuşă a domnişoarei Claude, născută Nadal, care avea vedenii, fusese închisă vreme de cîţiva ani la balamuc. Membrii familiei Nadal erau bisericoşi şi aveau legături cu preoţimea. Domnul Worms-Clavelin n-a putut afla mai mult.

Într-o dimineaţă a vorbit despre asta cu secretarul general, domnul Lacarelle, care făcea parte dintr-o familie cu vechime în ţinut şi care cunoştea bine judeţul.

— Dragă Lacarelle, trebuie să isprăvim odată cu nebuna asta. Căci, nu mai rămîne vorbă, domnişoara Deniseau e nebună.

Lacarelle răspunse cu gravitate şi cu un soi de mîndrie care-i venea de-a dreptul din lungile sale mustăţi blonde :

— Domnule prefect, părerile sînt împărţite în ce-o priveşte şi mulţi cred că domnişoara Deniseau e în toate minţile.

— Ascultă, Lacarelle, crezi oare că Sfînta Radegunda vine în fiece dimineaţă să stea cu ea de vorbă şi să împroaşte cu noroi pe şeful statului şi guvernul ?

Dar Lacarelle era de părere că se exagerează şi că răuvoitorii cată să tragă folos dintr-o minune. Căci în adevăr, minune este ca domnişoara Deniseau să tămăduie fără greş boli fără leac ; îl lecuise pe cantonierul Jobelin

[1] Prin puterea militară. (În limba latină, în original.) (n.t.)

şi pe un fost aprod, pe numele lui Favru. Şi asta nu-i tot. A prorocit fapte care s-au învederat precum a zis.

— Vă pot chezăşui un fapt, domnule prefect. Săptămîna trecută, domnişoara Deniseau a spus : „În ţarina lui Faifeu, la Noiselles, e îngropată o comoară". S-au făcut săpături la locul arătat de ea şi s-a descoperit o lespede mare care astupa intrarea unei hrube.

— Dar, încă o dată, exclamă prefectul, nu-i cu putinţă ca Sfînta Radegunda...

Se opri, îngîndurat şi iscoditor. Nu avea nici cea mai mică idee despre hagiografia Galiei creştine şi despre antichităţile noastre naţionale. Dar cercetase în şcoală manuale de istorie. Se căzni să-şi reîmprospăteze amintirile din adolescenţă :

— Sfînta Radegunda nu e mama Sfîntului Ludovic ?

Lacarelle, care era mai păstrător de datini, nu şovăi decît o clipă :

— Nu, spuse el. Mama Sfîntului Ludovic e Bianca de Castilia. Sfînta Radegunda e o regină mai veche.

— Ei bine, nu-i e îngăduit să iţte tărăboi în capitala judeţului. Şi dumneata, dragă Lacarelle, ar trebui să-l faci să înţeleagă pe tată-său... adică pe Deniseau, că nu-i rămîne decît să-i tragă fiică-si o chelfăneală bună şi s-o încuie în odaia ei.

Lacarelle îşi netezi mustăţile galice :

— Domnule prefect, vă sfătuiesc să vă duceţi s-o vedeţi pe tînăra asta, Deniseau. E interesantă. O să vă facă o şedinţă specială, cu totul intimă.

— Te-ai gîndit mult, Lacarelle ? Să mă duc eu să aud cum îmi spune o fetişcană că guvernul se prăbuşeşte în mocirlă ?

Domnul prefect Worms-Clavelin nu era lesne crezător. Nu preţuia religiile decît din punct de vedere administrativ. Nu moştenise nici o credinţă de la părinţii lui, nelegaţi de nici o superstiţie şi de nici un loc de baştină. Spiritul lui nu-i trăsese din nici o glie o hrană antică. Rămînea gol, incolor şi slobod. Din incapacitate metafizică şi din instinctul de-a apuca şi de-a ţine, se mulţumea cu adevărul care se poate pipăi şi era sincer încredinţat că e

pozitivist. Cum băuse, pe vremuri, bere cu niște chimiști politicieni, în cafenelele din Montmartre, îi rămăsese de-atunci o stimă plină de încredere față de metodele științifice, pe care le propovăduia la rîndu-i în loji institutorilor francmasoni. Îi plăcea să-și împăuneze cu o frumoasă înfățișare de sociologie experimentală sforăriile politice și tertipurile administrative. Și prețuia știința cu atît mai mult, cu cît îi era mai de folos. „Mărturisesc, spunea el cu sinceritate, că am o încredere oarbă în fapte, căci ele zămislesc savantul, sociologul." Și pentru că nu credea decît în fapte și se fălea că e pozitivist, afacerea cu proroaca începea să-l neliniștească.

Domnul Lacarelle, secretarul lui general, îi spusese: „fetișcana asta a lecuit un cantonier și un aprod. Acestea-s fapte. A statornicit locul unde se afla o comoară, și în adevăr s-a găsit în acel loc o lespede, la intrarea unei hrube. E un fapt. A prezis boleșnița viilor. E un fapt." Domnul Worms-Clavelin avea instinctul ridicolului și sentimentul absurdului, dar cuvîntul acesta, *fapt*, avea putere asupra minții sale; și își aducea vag aminte că medici ca Charcot și alții ținuseră sub observație în spitale bolnavi înzestrați cu însușiri extraordinare. Își amintea anumite fenomene stranii de isterie și de cazuri de vedere de la distanță. Se întreba dacă domnișoara Deniseau nu era o isterică destul de interesantă pentru a o încredința medicilor alieniști, care ar descotorosi orașul de ea.

Se gîndea:

„Aș putea ordona din oficiu internarea acestei fete într-o casă de nebuni, ca a oricărei persoane a cărei stare de nebunie primejduiește ordinea publică și siguranța persoanelor; dar dușmanii regimului ar țipa ca dihorii, și de pe-acum îl aud pe avocatul Lerond acuzîndu-mă de sechestrare samavolnică. Urzeala asta trebuie descurcată, dacă în adevăr clericii din tîrg vor fi ticluit una.

Căci nu-i de îngăduit ca, zi de zi, Sfînta Radegunda să spuie acelei domnișoare Deniseau că Republica se prăbușește în mocirlă. S-au săvîrșit acte regretabile, re-

cunosc. Se impun niscaiva schimbări parţiale, mai ales în reprezentanţa naţională, dar regimul e încă destul de zdravăn, slavă Domnului ! pentru a fi vrednic să-l sprijin."

X

Aşezaţi pe-o bancă din alee, abatele Lantaigne, directorul seminarului, şi domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere, şedeau de vorbă, după obiceiul lor văratic. Aveau despre toate păreri contrarii ; n-au fost niciciînd doi oameni mai deosebiţi ca spirit şi fire. Dar erau singurii din oraş pe care îi interesau ideile generale. Această simpatie îi apropia. Filozofînd pe sub copaci, cînd era vreme bună, se mîngîiau, unul de tristeţile burlăciei, celălalt de necazurile familiale ; ambii de lehamitea profesională şi de egala lor impopularitate.

În ziua aceea, de pe banca unde erau aşezaţi, vedeau monumentul Ioanei d'Arc, încă acoperit cu pînză. Pentru că Fecioara hodinise cîndva o noapte în oraş, în casa unei onorate cocoane numite La Gausse, municipalitatea înălţase în 189 *, cu sprijinul statului, un monument comemorativ al acestui popas. Doi artişti, odrasle ale ţinutului, unul sculptor, celălalt arhitect, executaseră monumentul pe al cărui piedestal înalt se ridica fecioara „în arme şi gînditoare".

Data inaugurării era sorocită pentru duminica viitoare. Urma să vie şi ministrul Instrucţiei Publice. Toţi se aşteptau la o largă împărţire de Cruci de Onoare [1] şi Palme academice [2]. Tîrgoveţii veneau să contemple pînza care acoperea figura de bronz şi soclul de piatră. Coropcarii se aşezau pe metereze. Pe barăcile ridicate pe sub copaci, limonagiii băteau în cuie fîşii de hasa pe care era scris : *Adevărata bere Ioana d'Arc — Cafeneaua Fecioarei.*

---

[1] Crucea Legiunii de Onoare (n.t.).

[2] Palme academice : decoraţie inferioară Legiunii de Onoare (n.t.).

La vederea lor, domnul Bergeret spuse că e de admirat această întrecere de cetăţeni adunaţi întru proslăvirea liberatoarei Orléans-ului.

— Arhivarul judeţului, spuse el, domnul Mazure, s-a deosebit de gloată. A compus un memoriu pentru a învedera că faimosul covor istoric, înfăţişînd întrevederea de la Chinon, n-a fost făcut către 1430 în Germania, aşa cum se credea, ci că a ieşit la acea epocă dintr-un atelier din Franţa flamandă. A supus concluziile memoriului său domnului prefect Worms-Clavelin, care le-a calificat de eminamente patriotice şi le-a aprobat, manifestîndu-şi speranţa că autorul va primi insignele de ofiţer al Academiei, sub statuia Ioanei. Se mai zice că, în discursul său, domnul prefect va spune cu ochii înturnaţi către Vosgi că Ioana d'Arc e o fiică a Alsaciei şi Lorenei.

Abatele Lantaigne, care nu prea gusta gluma, nu răspunse nimic, păstrîndu-şi înfăţişarea gravă. Socotea sărbătoririle Ioanei d'Arc vrednice de laudă, în principiu. Rostise el însuşi, cu doi ani în urmă, în Piaţa Sfîntul Exuperiu, panegiricul Fecioarei, dînd la iveală, din această eroină, buna franceză şi buna creştină. Nu găsea prilej de glumă într-o solemnitate în care se proslăvea patria şi credinţa. Îi părea rău numai, ca patriot şi creştin, că episcopul şi preoţii săi nu aveau locul de frunte la serbare.

— Nici regii, nici preşedinţii de republică, nici guvernatorii de provincii, nici prefecţii, nici sfetnicii coroanei, nici funcţionarii regimului actual nu sînt aceia, spuse el, care fac continuitatea patriei franceze, ci numai episcopatul care, de la cei dintîi apostoli ai Galiei pînă astăzi, a dăinuit fără întrerupere, fără schimbare, fără scădere, şi alcătuieşte, ca să zic aşa, trainica urzeală a istoriei Franţei. Puterea episcopilor e spirituală şi statornică. Puterile regilor, legiuite dar trecătoare, sînt şubrede din născare. Durata patriei nu atîrnă de durata lor. Patria e spirit, şi e cuprinsă toată în legătura morală şi religioasă. Dar, lipsind trupeşte de la sărbătoarea care se pregăteşte, clerul va fi prezent la ea ca

suflet şi ca adevăr. Ioana d'Arc e a noastră şi zadarnic au încercat necredincioşii să ne-o răpească.

Domnul Bergeret. — E cît se poate de firesc totuşi ca această fată simplă, ajunsă un simbol al patriotismului, să fie revendicată de toţi patrioţii.

Abatele Lantainge. — Eu nu concep — ţi-am spus asta — patria fără religie. Orice datorie vine de la Dumnezeu, datoria de cetăţean, ca şi celelalte. Fără Dumnezeu, datoriile se prăbuşesc toate. Dacă e un drept şi-o datorie să aperi împotriva străinului pămîntul natal, nici dreptul, nici datoria nu fiinţează pe-un aşa-zis drept al ginţilor care n-a existat niciodată, ci numai potrivit voii lui Dumnezeu. Această voie se vădeşte în istoria Iahelei şi a Iuditei. Izbucneşte în cartea Macabeilor. Ea poate fi găsită în măreţele fapte de arme ale Fecioarei.

Domnul Bergeret. — Aşadar, sfinţia-ta crezi că Ioana d'Arc şi-a primit harul de la Dumnezeu însuşi ? Asta nu se poate susţine fără o sumedenie de greutăţi. Nu-ţi voi pomeni decît de una singură, pentru că e din acelea care fac parte din credinţele sfinţiei-tale. E privitoare la glasurile şi vedeniile pe care le-a văzut şi auzit ţăranca de la Domrémy. Aceia care iau de bun adevăr că Sfînta Ecaterina s-a arătat aievea fiicei lui Iacob d'Arc, însoţită de Sfîntul Mihail şi de Sfînta Margareta, se vor afla, îmi închipui, în mare încurcătură, cînd li se va dovedi că această Sfîntă Ecaterină din Alexandria n-a existat niciodată, şi că povestea ei nu-i în realitate decît un destul de sarbăd roman grecesc. Faptul a fost dovedit în veacul al XVII-lea încă, şi nu de către necredincioşii de pe-atunci, ci de un învăţat, doctor de la Sorbona, Jean de Launoy, om cucernic şi de bune moravuri. Firoscosul Tillemont, atît de supus Bisericii, a respins ca pe-o născocire neroadă biografia Sfintei Ecaterina. Faptul acesta nu-i oare stingheritor, domnule abate, pentru acei ce cred că glasurile Ioanei d'Arc din cer pogorau ?

Abatele Lantaigne. — Istoria mucenicilor, domnul meu, oricît de venerabilă ar fi ea, nu-i literă de Evanghelie ; şi e îngăduit ca, după pilda doctorului Launoy

şi a lui Tillemont, să pui la îndoială existenţa Sfintei Ecaterina din Alexandria. În ce mă priveşte, eu nu merg chiar pînă acolo, şi socot drept cutezătoare o negare atît de absolută. Ştiu prea bine că biografia acestei sfinte ne-a venit din Orient, supraîncărcată de împrejurări uimitoare, dar cred că aceste înfrumuseţări au fost brodate pe-o urzeală trainică. Launoy şi Tillemont se pot şi ei înşela. Nu-i sigur că Sfînta Ecaterina n-a existat niciodată şi, dacă din întîmplare proba istorică a faptului ar fi făcută, ea ar cădea în faţa probei teologice a faptului contrar, rezultînd din apariţiile miraculoase ale acestei sfinte, constatate de episcop şi solemn recunoscute de Papă. Căci, la urma urmei, e în logica lucrurilor ca adevărurile de ordin ştiinţific să se dea la o parte în faţa adevărurilor de ordin superior. Dar nu putem cunoaşte încă părerea Bisericii asupra vedeniilor Fecioarei. Ioana d'Arc nu e trecută în canonul sfinţilor, şi minunile săvîrşite pentru ea sau prin ea se cer cercetate : nu le tăgădui, nici nu le afirm, şi numai o privire cu totul omenească mă face să zăresc, în istoria acestei minunate copile, braţul pe care Dumnezeu îl întinde Franţei. E drept că privirea aceasta e puternică şi pătrunzătoare.

Domnul Bergeret. — Dacă te-am înţeles bine, domnule abate, sfinţia-ta nu socoteşti ca un miracol înverderat ciudata întîmplare de la Fierbois, cînd Ioana a arătat, se zice, locul în care o spadă era ascunsă în zid. Şi nu eşti sigur dacă Fecioara, după cum ea însăşi a spus-o, a înviat un copil la Lagny. În ce mă priveşte, cu ideile pe care mi le cunoşti, nu pot vedea în aceste fapte nimic nefiresc. Admit că spada era agăţată de zid ca *ex-voto* [1], şi prin urmare vizibilă. Cît despre copilul pe care l-a înviat Fecioara pentru clipa în care urma să fie botezat şi care a murit din nou după ce-a primit botezul, mă mărginesc să-ţi amintesc că lîngă Domrémy era o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului,

[1] Se numesc astfel obiectele agăţate în paraclise în urma unei dorinţe exprimate într-o mare primejdie (la ortodocşi, prinos) (n.t.).

care avea darul de a reînvia pentru cîteva ceasuri copiii născuţi morţi. Îmi place să cred că amintirea acestei icoane a Maicii Domnului nu-i străină de iluziile pe care şi le-a făcut Ioana d'Arc cînd a crezut că a înviat din morţi un nou-născut, la Lagny.

Abatele Lantaigne. — E multă incertitudine în aceste explicaţii, domnul meu. Şi, decît să mi le însuşesc, mai bine îmi amîn pronunţarea care înclină, mărturisesc, de partea miracolului, cel puţin în ceea ce priveşte spada Sfintei Ecaterina. Căci textele sînt precise : spada era *în* zid şi a fost nevoie să se spargă zidul pentru a o găsi. Tot astfel, cu neputinţă nu e ca Dumnezeu, în urma cuvioaselor rugi ale unei fecioare, să fi redat viaţă unui copil mort înainte de a fi primit botezul.

Domnul Bergeret. — Vorbeşti, domnule abate, de „plăcutele Domnului rugi ale unei fecioare". Admiţi oare, aidoma cu credinţele veacului de mijloc, că în fecioria Ioanei d'Arc era o virtute, o putere deosebită ?

Abatele Lantaigne. — Fireşte, fecioria e plăcută Domnului, şi Iisus Christos se bucură de biruinţa fecioarelor sale. O fecioară a îndepărtat de Lutetia pe Atila şi pe hunii lui, şi tot o fecioară a despresurat Orléans-ul şi a prilejuit încoronarea legiuitului rege la Reims.

Auzind aceste vorbe ale preotului, domnul Bergeret şi le însuşi întrucîtva :

— Asta este ! spuse el, Ioana d'Arc a fost o mascotă.

Dar părintele Lantaigne nu auzi. Se ridică şi spuse :

— Menirea Franţei în creştinătate nu s-a împlinit. Presimt că Dumnezeu se va mai sluji încă de naţiunea care între toate a fost şi cea mai credincioasă şi cea mai necredincioasă.

— De aceea, replică domnul Bergeret, vedem ivindu-se proroace ca pe năprasnicele vremi ale lui Carol al VII-lea. Şi tîrgul nostru e bîntuit de una ale cărei începuturi sînt mai norocoase decît ale Ioanei d'Arc, de vreme ce fiica lui Iacob d'Arc era socotită nebună de părinţii ei, pe cînd domnişoara Deniseau îşi găseşte un discipol în propriul ei tată. Totuşi cred că norocul ei

nu-i mare, nici trainic. Prefectului nostru, domnul Worms-Clavelin, îi lipseşte o anumită politeţă, dar e mai puţin nerod decît Baudricourt [1], şi nu mai e obiceiul ca şefii de stat să acorde audienţe inspiratelor. Duhovnicul domnului Félix Faure nu-l va sfătui s-o puie la încercare pe domnişoara Deniseau. La asta, domnule abate, mi-ai putea răspunde că în zilele noastre isprăvile Bernadettei din Lourdes depăşesc cu mult pe-acelea făcute cîndva de Ioana d'Arc. Aceasta a dat peste cap cîteva sute de englezi flămînzi şi înspăimîntaţi; Bernadetta a pus în mişcare nenumăraţi pelerini şi-a atras miliarde pe-un munte din Pirinei. Şi venerabilul meu amic, domnul Pierre Laffitte, mă asigură că am intrat în era filozofiei pozitive!

— Cît despre Lourdes, spuse abatele Lantaigne, fără să-l fac pe scepticul şi fără să cad într-o excesivă credulitate, îmi amîn pronunţarea asupra acestui punct în privinţa căruia Biserica nu s-a rostit. Totuşi, văd de pe-acum, în îmbulzeala pelerinilor, o biruinţă a religiei, după cum domnia-ta însuţi vezi o înfrîngere a filozofiei materialiste.

XI

Guvernul căzuse. Domnul prefect Worms-Clavelin nu simţea nici surprindere, nici părere de rău. În sinea lui, îl găsise prea agitat şi prea agitator, dînd de bănuit, şi nu fără noimă, agricultorilor, marilor comercianţi şi micii burghezii. Fără să tulbure fericita nepăsare a maselor, guvernul acesta avusese, spre jalea domnului prefect, o nedorită înrîurire asupra francmasoneriei, în care de cincisprezece ani de zile se concentrase şi se menţinuse toată viaţa politică a judeţului. Domnul prefect Worms-Clavelin izbutise să transforme lojile masonice ale judeţului în cancelarii învestite cu

[1] Acela care a dus-o pe Ioana d'Arc la Carol al VII-lea (n.t.).

indicarea prealabilă a candidaţilor la dregătoriile publice, la funcţiunile elective şi la locmalele guvernamentale. Avînd astfel atribuţii largi şi precise, lojile, atît cele oportuniste, cît şi cele radicale, se întruneau, se contopeau într-o acţiune comună şi frămîntau în bună înţelegere aluatul republican. Domnul prefect, fericit să vadă ambiţiile unora potolind dorinţele altora, recruta, după indicaţiile combinate ale lojilor, un personal de senatori, deputaţi, consilieri municipali şi de picheri la fel de devotaţi regimului, şi de păreri îndeajuns de felurite şi moderate pentru a mulţumi şi pentru a linişti toate grupările republicane, în afară de socialişti. Domnul prefect Worms-Clavelin stabilise înţelegerea. Şi-a trebuit să vină guvernul radical ca să curme o atît de fericită armonie.

Nenorocirea făcuse ca titularul unui portofoliu fără însemnătate (Agricultură sau Comerţ) să treacă prin judeţ şi să se oprească cîteva ceasuri în capitală. I-a fost destul să rostească la o adunare masonică o cuvîntare filozofică şi morală, ca să stîrnească toate lojile, să le despartă în două, să dezbine fraţii şi să asmuţe pe cetăţeanul Mandar, farmacist din strada Culturii, Venerabil al Alianţei Noi, radical, împotriva domnului Tricoul, podgorean din Tournelles, venerabil al Sfintei Amiciţii, oportunist.

În sinea lui, domnul Worms-Clavelin aducea o altă învinuire guvernului căzut, şi anume de a fi distribuit „Palmele academice“ şi de a fi conferit „Meritul agricol“ cu nemiluita, numai radical-socialiştilor, despuind astfel prefectul de înlesnirea de a cîrmui cu ajutorul decoraţiilor, prin făgăduieli, împlinite cu încetul. Domnul prefect îşi mărturisea sieşi gîndurile, murmurînd singur în cabinetul lui aceste amare vorbe :

— Dacă îşi închipuiau că fac politică dîndu-mi lojile peste cap şi agăţîndu-mi decoraţiile, atît de folositoare, de coada tuturor javrelor norocoase din judeţ, deştepţi bărbaţi au fost, n-am ce zice !

De aceea aflase fără supărare de căderea guvernului.

De altfel, aceste schimbări prevăzute nu-l mirau niciodată. Politica lui administrativă se întemeia pe considerația că miniștrii sînt trecători. Se nevoia să nu slujească niciodată un ministru de Interne cu prea mult zel. Se ferea să placă prea mult unuia, și ocolea toate prilejurile de a se întrece cu treaba. Această moderație, păzită pe toată durata unui minister, îi asigura simpatia celui care urma, față de care dobîndise astfel destulă bunăvoință pentru a-i lua de bun zelul potolit, ce devenea un titlu pentru bunăvoința unui al treilea cabinet. Domnul prefect Worms-Clavelin administra cu măsură, trimitea rapoarte scurte în Piața Beauvau [1], își cruța funcționarii și dăinuia.

În cabinetul lui, în care, prin ferestrele întredeschise, pătrundeau mireasma liliacului înflorit și ciripitul păsărelelor, împăcat cu sine și liniștit, se gîndea la înceata potolire a scandalurilor care de două ori măturaseră pe conducătorii partidului. Întrezărea ziua, îndepărtată încă, în care se vor putea face din nou afaceri. Se gîndea că, în pofida greutăților trecătoare și cu toată nedorita discordie care se abătuse asupra lojilor masonice și comitetelor electorale, va avea alegeri municipale mulțumitoare. În această regiune agricolă erau primari minunați. Spiritul populației era atît de bun, încît cei doi deputați care, compromiși în mai multe afaceri de bani, se aflau sub urmărire judiciară, își păstraseră totuși întreaga vază în circumscripțiile lor. Își spunea că scrutinul de listă [2] n-ar fi dat rezultate atît de prielnice. I se perindau prin minte gînduri aproape filozofice asupra ușurinței cu care se ocîrmuiesc oamenii. Vedea ca prin ceață această turmă omenească lăsîndu-se mînată și tîrîndu-și sub paza cînelui neobosita și mohorîta ei blîndețe.

Domnul Lacarelle intră în cameră c-o gazetă în mînă :

[1] Ministerul de Interne se află în Piața Beauvau (n.t.).

[2] Scrutin în care un colegiu electoral avînd de ales simultan mai mulți reprezentanți, buletinul fiecărui alegător conține o listă de nume, prin opoziție cu scrutinul individual sau uninominal (n.t.).

— Domnule prefect, demisia guvernului, primită de preşedintele Republicii, a apărut în *Monitorul Oficial.*

Domnul prefect Worms-Clavelin îşi urmărea molatic gîndurile, pe cînd domnul Lacarelle îşi răsucea lungile-i mustăţi galice şi-şi rotea ochii de faianţă albastră, semn că era gata să spună ceva. Şi spuse în adevăr :

— Căderea Ministerului a făcut impresii felurite.

— Adevărat ? întrebă domnul prefect, care nu asculta.

— Ei bine, domnule prefect, nu poate tăgădui nimeni că domnişoara Claudine Deniseau n-a spus dinainte că guvernul nu mai are multe zile.

Domnul prefect ridică din umeri. Avea atîta înţelepciune încît să-şi dea sama că într-o asemenea prezicere nu-i nimic miraculos. Dar Lacarelle, cu o adîncă cunoştinţă a trebilor locale, cu o prostie de o uimitoare comunicativitate şi cu un zdravăn instinct al erorii, îi aduse pe dată la cunoştinţă trei sau patru zvonuri proaspete care umblau prin oraş şi îndeosebi pătania domnului de Gromance, căruia Sfînta Radegunda i-a spus, răspunzînd nemărturisitului gînd al vizitatorului : „Fii pe pace, domnule conte, pruncul pe care soţia domniei-tale îl poartă în pîntece e chiar al domniei-tale !“ După asta, Lacarelle îi vorbi din nou despre descoperirea comorii. Se găsiseră, la locul arătat, două monede romane. Cercetările continuau. Avuseseră loc de asemeni şi niscaiva tămăduiri, despre care secretarul general dădu lămuriri vagi şi prolixe.

Domnul prefect asculta năucit. Numai gîndul la domnişoara Deniseau îl întrista şi-l neliniştea. Influenţa vizionarei asupra întregii populaţii îi depăşea puterea de pricepere. Îi era teamă că mintea lui pornise pe-o cale greşită în această daraveră de ordin psihic. Teama aceasta îi vătăma judecata, destul de teafără totuşi în împrejurări obişnuite. Ascultîndu-l pe Lacarelle se temu ca nu cumva să creadă şi, instinctiv, strigă deodată :

— Nu cred în astfel de lucruri ! Nu cred !

Totuşi, îndoiala, neliniştea îl copleşeau. Se gîndi să afle ceea ce crede cu privire la această inspirată abatele Guitrel, pe care îl preţuia ca om învăţat şi inteligent. Era tocmai ceasul cînd îl întîlnea pe abate în casa argintarului. Se duse la Rondonneau-fiul, pe care îl găsi în odaia de dindos, ţintuind o ladă, în timp ce abatele Guitrel se uita la un vas de argint suflat cu aur aşezat pe un picior înalt şi acoperit cu un capac rotund.

— Frumos potir, nu-i aşa, domnule abate ?

— E un artofor, domnule prefect, un artofor, vas hărăzit *ad ferendos cibos* [1]. În adevăr, în artofor se păstrează Sfînta Împărtăşanie, hrana sufletului. Pe vremuri, artosul era ţinut într-o porumbiţă de argint atîrnată deasupra cristelniţei, în altar sau la mormintele mucenicilor. Acesta e împodobit în stilul veacului al XIII-lea. Stil auster şi magnific, foarte potrivit, domnule prefect, mobilierului bisericesc şi mai ales sfintelor vase.

Privind profilul neliniştit şi prudent al preotului, domnul Worms-Clavelin nu-l asculta ce spune. „Iată unul, se gîndea el, care o să-mi băsnească multe despre inspirată şi despre Sfînta Radegunda." Şi prepusul judeţean al Republicii îşi înţepenea mai dinainte spiritul şi-şi încorda sufletul, pentru a nu părea slab de înger, superstiţios şi lesne crezător faţă de un cleric.

— Da, domnule prefect, spuse abatele Guitrel, vrednicul de laudă Rondonneau-fiul a meşterit, după vechi documente, această frumoasă lucrare de argintărie. Mă îndemn a crede că nu putea fi mai bine făcută nici în Piaţa Sfîntul Sulpiciu din Paris, unde sînt cei mai buni argintari.

— Ascultă, domnule abate, ce părere ai despre inspirata care a scos din minţi oraşul nostru ?

— Care inspirată, domnule prefect ? Vrei să vorbeşti de acea biată fată care pretinde că are legături cu

[1] ...pentru a purta împărtăşania. (În limba latină, în original.) (n.t.)

Sfînta Radegunda, regina Franţei ? Vai ! domnule prefect, cucernica soţie a lui Clotar nu poate fi aceea care dictează acestei sărmane copile tot soiul de nerozii, un talmeş-balmeş, care fiind potrivnic bunului-simţ e de asemeni potrivnic şi teologiei ! Gogomănii, domnule prefect, gogomănii.

Domnul Worms-Clavelin, care pregătise cîteva zeflemele subţiri privitoare la credulitatea preoţilor, tăcu mîlc.

— Nu, desigur nu, urmă zîmbind abatele Guitrel, nu-i de crezut ca Sfînta Radegunda să dicteze asemenea bazaconii, asemenea prostii, asemenea vorbe fără noimă, deşarte, ades eterodoxe, care pică din gura acestei tinere domnişoare. Sfînta Radegunda ar fi cuvîntat pe alt glas, nu te îndoi.

Domnul prefect. — De fapt, sfînta asta Radegunda e puţin cunoscută.

Abatele Guitrel. — Nicidecum, domnule prefect, nicidecum ! Sfînta Radegunda, venerată de toată catolicimea, e slăvită în mod deosebit în eparhia Poitiers, care a fost pe vremuri martoră a vrednice de laudă faptelor sale.

Domnul prefect. — Da, precum spui, domnule abate, e deoseb...

Abatele Guitrel. — Pînă şi necredincioşii s-au smerit în faţa acestei măreţe făpturi. Ce privelişte sublimă, domnule prefect ! După omorul fratelui său, săvîrşit de bărbatul ei, ilustra soţie a lui Clotar se duce la Noyon, în preajma episcopului Médard, pe care-l zoreşte s-o hărăzească Domnului. Sfîntul Médard, mişcat, şovăie ; invocă indisolubilitatea căsătoriei. Dar Radegunda îşi acoperă ea însăşi capul cu vălul sihăstriei şi cade-n genunchi la picioarele pontifului care, biruit de sfînta încăpăţînare a reginei şi înfruntînd mînia cumplitului monarh, dă Domnului prinos această preafericită victimă.

Domnul prefect. — Dar, domnule abate, domnia-ta înţelegi ca un episcop, înfruntînd, ca acela, puterea civilă, să sprijine în răzvrătirea ei pe soţia executivului ?

Drace ! În caz că ai asemenea idei, ți-aș fi recunoscător dacă mi-ai spune-o.

Abatele Guitrel. — Vai ! domnule prefect, eu nu mă bucur ca preafericitul Médard de luminile sfințeniei, pentru a dibui în împrejurări neobișnuite voia Domnului. În zilele noastre, rînduielile pe care trebuie să le păzească un episcop față de autoritatea civilă sînt, din fericire, bine statornicite. Și domnul prefect va binevoi să-și amintească, atunci cînd va vorbi de mine prietenilor săi din Minister, cu privire la episcopia din Tourcoing, că recunosc toate obligațiile care decurg din Concordat. Dar de ce să amestecăm umila mea persoană în aceste mari scene ale istoriei ? Sfînta Radegunda, înveșmîntată în vălul diaconițelor, a întemeiat mănăstirea Sfintei Cruci la Poitiers, unde a viețuit cincizeci de ani și mai bine, păzind cu străşnicie poruncile unei aspre pustnicii. Ținea posturile și urma rînduielile sihăstriei cu atîta ahotnicie...

Domnul prefect. — Domnule abate, păstrează poveștile astea pentru seminariștii domniei-tale. Domnia-ta nu crezi că Sfînta Radegunda are legături cu domnișoara Deniseau. Te felicit. Și aș dori ca toți preoții din județ să fie tot atît de înțelepți ca domnia-ta. Dar e de ajuns ca isterica asta — căci isterică este — să atace guvernul, pentru ca toți preoții să vie cu droaia s-asculte cu gurile căscate și să aplaude toate spurcăciunile pe care le expectorează.

Abatele Guitrel. — O ! nu s-au rostit, domnule prefect, nu s-au rostit. Biserica îi îndeamnă să fie cu mare băgare de samă cu privire la toate faptele care iau înfățișare de miracol. Și vă încredințez că, în ceea ce mă privește, mă îndoiesc foarte de noutățile miraculoase.

Domnul prefect. — Între noi, ia spune : adevărat că nu crezi în miracole, scumpe abate ?

Abatele Guitrel. — În miracolele care nu sînt dovedite în lege, în adevăr nu cred.

Domnul prefect. — Sîntem singuri. Mărturisește că nu există miracole, că niciodată n-au existat și că e cu neputință să existe.

Abatele Guitrel. — Ba dimpotrivă, domnule prefect, miracolul e posibil, poate fi recunoscut, e de folos doctrinei pe care o întăreşte, şi folosul lui s-a dovedit prin creştinarea popoarelor.

Domnul prefect. — În sfîrşit, dumneata recunoşti că Sfînta Radegunda, care a trăit în veacul de mijloc...

Abatele Guitrel. — În veacul al şaselea, în veacul al şaselea.

Domnul prefect. — În veacul al şaselea, foarte bine... să vie în 189*, să şadă la taclale cu fata unui agent de plasare asupra politicii pe care o urmăreşte guvernul şi Parlamentul ?

Abatele Guitrel. — Legăturile între Biserica biruitoare şi Biserica luptătoare sînt posibile ; istoria ne înfăţişează pilde numeroase şi de netăgăduit. Dar, încă o dată, nu cred că fetişcana despre care e vorba să fie miluită cu asemenea legături. Vorbele ei nu poartă, ca să zic aşa, pecetea năstavului ceresc. Tot ce spune e întrucîtva...

Domnul prefect. — O bazaconie.

Abatele Guitrel. — Dacă vrei... sau, poate să fie o demoniacă.

Domnul prefect. — Ce tot vorbeşti ? Domnia-ta, un preot inteligent, un viitor episcop al Republicii, crezi în demoni ? E o idee din veacul de mijloc. Am citit în privinţa asta o carte de Michelet.

Abatele Guitrel. — Dar, domnule prefect, demonizarea e un fapt recunoscut nu numai de teologi, dar pînă şi de savanţi, în cea mai mare parte necredincioşi. Şi însuşi Michelet, pe care-l citezi, credea în demoniacii de la Loudun.

Domnul prefect. — Ce idei ! Toţi sînteţi la fel... şi dacă Claudine Deniseau ar fi o demoniacă, precum zici ?...

Abatele Guitrel. — Atunci ar trebui să i se citească o molitvă pentru izgonirea Necuratului.

Domnul prefect. — Molitvă pentru izgonirea Necuratului ? Şi nu crezi oare, domnule abate, că asta ar fi ridicol ?

Abatele Guitrel. — Nicidecum, domnule prefect, nicidecum.

Domnul prefect. — Şi cum se face asta ?

Abatele Guitrel. — Pentru acest soi de slujbe sînt anumite rînduieli, domnule prefect, un formular, un ritual moştenit din vechi. Pînă şi Ioanei d'Arc i s-a făcut, în oraşul Vaucouleurs, dacă nu mă-nşel, o astfel de citanie. Părintele de la Sfîntul Exuperiu, abatele Laprune, ar fi cel mai în măsură să izgonească Necuratul din tînăra Deniseau, care e din parohia lui. E un preot venerabil. E drept că se găseşte faţă de familia Deniseau într-o situaţie care i-ar putea înrîuri caracterul şi într-o oarecare măsură şi înţeleaptă şi cumpănită mintea sa, pe care vîrsta n-a împuţinat-o, sau care cel puţin pare a nu se încovoia sub povara anilor şi oştenelilor unei îndelungate şi pilduitoare preoţii. Vreau să zic că faptele tălmăcite de unii ca miracole au avut loc în parohia acestui preot vrednic de respect ; şi se prea poate ca zelul abatelui Laprune să fi căzut în rătăcire, la gîndul că parohia Sfîntului Exuperiu a putut fi pînă într-atît blagoslovită, încît semnele puterii cereşti să se fi arătat în ea, cu precădere, trecînd peste atîtea alte parohii din oraşul nostru. Nutrind o asemenea speranţă, şi-o fi făcut poate iluzii, pe care, fără să vrea, le va fi adus la cunoştinţa preoţilor din parohia lui, eroare şi amăgire care se cer iertate, dacă ţinem samă de împrejurări. În adevăr, cîtă blagoslovenie n-ar răspîndi un nou miracol asupra bisericii parohiale a Sfîntului Exuperiu ! Zelul credincioşilor ar reînvia, belşugul prinosurilor ar îmbogăţi zidurile ilustre, dar despuiate, ale străvechiului lăcaş. Şi milosîrdia cardinalului-arhiepiscop ar aduce mîngîiere zilelor din urmă ale abatelui Laprune ajuns la capătul apostolatului şi puterilor sale.

Domnul prefect. — Aşadar, dacă te-am înţeles bine, domnule abate, şubredul bătrîn de la Sfîntul Exuperiu, abatele Laprune, şi vicarii lui sînt aceia care au ticluit lovitura asta cu demoniaca. Nu mai rămîne vorbă, preoţii sînt tari. La Paris, prin cancelarii n-o crede nimeni, dar aşa este. Preoţii sînt foarte tari ! Prin urmare, amicul

dumitale Laprune a organizat acele şedinţe de spiritism clerical, la care ia parte tot tîrgul ca să asculte cum e înjurat Parlamentul, preşedintele Republicii şi eu însumi, căci ştiu bine că nu sînt cruţat în soboarele din Piaţa Sfîntului Exuperiu.

Abatele Guitrel. — O, domnule prefect, departe de mine gîndul să bănuiesc că vrednicul paroh de la Sfîntul Exuperiu ar fi ticluit vreun vicleşug. Dimpotrivă, cred sincer că, dacă ar fi proteguit întrucîtva această nenorocită încercare, îşi va recunoaşte repede greşala şi-şi va da toate ostenelile să-i înlăture urmările... Dar s-ar cădea ca, în propriul lui interes şi în interesul eparhiei, să i se ia înainte şi să i se aducă la cunoştinţa Eminenţei-sale adevărul adevărat pe care Ea poate nu-l cunoaşte încă. Înştiinţată de aceste nereguli, Ea, fără îndoială, le va pune capăt.

Domnul prefect. — E o idee !... Scumpul meu abate, n-ai vrea să-ţi iei această însărcinare ? Eu, ca prefect, nu trebuie să ştiu că există un arhiepiscop, în afară de cazurile prevăzute de lege, cum ar fi tragerea clopotelor şi procesiunile. Dacă stai şi te gîndeşti, e o situaţie absurdă, căci de vreme ce mai dăinuiesc arhiepiscopi... Politica are cerinţele ei. Spune-mi drept : eşti bine văzut la arhiepiscopie ?

Abatele Guitrel. — Eminenţa-sa binevoieşte uneori să mă asculte cu îngăduinţă. Milosîrdia Eminenţei-sale nu are margini.

Domnul prefect. — Ei bine ! Spune-i atunci că nu-i de îngăduit ca Sfînta Radegunda să reînvie numai pentru a sîcîi senatorii, deputaţii şi pe prefectul judeţului, şi că, atît în interesul Bisericii, cît şi al Republicii, e timpul să închidă pliscul soţiei cumplitului Clotar. Spune-i asta Eminenţei-sale.

Abatele Guitrel. — În esenţă, domnule prefect ; am să i-o spun în esenţă.

Domnul prefect. — Fă cum vrei, domnule abate, dar fă-l să priceapă că trebuie să oprească preoţii de-a mai intra în casa Deniseau, să-l dojenească pe faţă pe părintele Laprune, să veştejească în *Săptămîna religioasă*

vorbele rostite de nebuna aceea şi să-i poftească oficios pe redactorii *Liberalului* să înceteze campania pe care o duc pentru succesul unui miracol neconstituţional şi anticoncordatar.

Abatele Guitrel. — Voi încerca, domnule prefect. Desigur, voi încerca. Dar ce însemn eu, un biet profesor de omiletică, în faţa Eminenţei-sale, cardinalul-arhiepiscop ?

Domnul prefect. — Arhiepiscopul domniei-tale e inteligent ; va înţelege că interesul lui... şi onoarea Sfintei Radegunda, ce dracu !...

Abatele Guitrel. — Fără îndoială, domnule prefect, fără îndoială. Dar Eminenţa-sa, care poartă atîta grijă intereselor spirituale ale eparhiei, s-ar putea să vadă în nemaipomenita năvală de suflete către această sărmană fată un semn al nevoii de a crede ce frămîntă noile generaţii, în fine o pildă care e bine să fie supusă spre meditare bărbaţilor de stat. Şi se prea poate ca, spre acest sfîrşit, să nu se grăbească în hotărîrea de a curma semnele, de a înlătura dovada şi pilda. Se prea poate...

Domnul prefect. — ...Să-şi bată joc de lume. E în stare.

Abatele Guitrel. — O ! domnule prefect, bănuiala asta nu-i întemeiată ! Dar cu cît mi-ar fi sarcina mai uşoară şi mai sigură de izbîndă dacă, asemeni porumbelului din arcă, aş fi purtătorul unui ram de măslin, dacă aş fi împuternicit să spun — o ! pe şoptite — Monseniorului că leafa celor şapte bieţi preoţi din eparhie, suspendată de fostul ministru al Cultelor, li *se va da iar !*

Domnul prefect. — *Do ut des* [1], nu-i aşa ? O să mă gîndesc... Voi telegrafia la Paris, şi-ţi voi lăsa răspunsul la Rondonneau-fiul. Bună sara, domnule diplomat !

Opt zile după această consfătuire tainică, abatele Guitrel îşi îndeplinise cu bine sarcina. Demoniaca din Piaţa Sfîntul Exuperiu, osîndită de arhiepiscopie, părăsită de cler, tăgăduită de *Liberalul*, nu mai avea în

[1] Îmi dai, îţi dau (n.t.).

preajmă-i decît pe cei doi membri ai Academiei de ştiinţe psihice, dintre care unul o socotea un subiect vrednic de studiat, şi celălalt drept o primejdioasă simulantă. Descotorosit de nebună şi mulţumit de alegerile municipale care nu scoseseră la iveală nici idei noi, nici oameni noi, în adîncul inimii sale domnul prefect Worms-Clavelin se bucură.

XII

Domnul Paillot ţinea librărie în colţul pe care-l face Piaţa Sfîntul Exuperiu cu strada Tintelleries. Casele din jurul Pieţei erau, cele mai multe, vechi ; acelea perete-n perete cu biserica aveau firme cioplite şi zugrăvite. Mai multe aveau acoperişul ţuguiat şi faţada de lemn sculptat. Una din ele, care-şi păstrase bîrnele sculptate, era un adevărat giuvaer, admirat de cunoscători. Grinzile aparente se sprijineau pe nişte pietre, cioplite, unele în formă de îngeri purtînd scuturi, altele în chip de călugări lăsaţi cu nerușinare pe vine. În stînga uşii, lipită de un stîlp, se înalţa figura ciopîrţită a unei femei, cu fruntea încinsă de-o coroană cu spiţe înflorite. Lumea zicea că e regina Margareta. Şi casa era cunoscută sub numele de casa reginei Margareta.

Se credea, pe mărturia lui don Mauriciu, autor al unui *Tezaur de antichităţi,* tipărit în 1803, că Margareta de Scoţia locuise cîteva luni în această clădire, în anul 1438. Dar domnul de Terremondre, preşedintele Societăţii de agricultură şi arheologie, dovedeşte, într-un memoriu temeinic întocmit, că această casă a fost zidită în 1488 de către un tîrgoveţ cu vază numit Philippe Tricouillard. Arheologii oraşului, care călăuzesc curioşii în faţa acestei locuinţe, le arată cu plăcere, prinzînd momentul în care cucoanele nu sînt atente, grăitorul herb al lui Philippe Tricouillard, sculptat pe un scut purtat de doi îngeri. Acest blazon, pe care domnul de Terremondre, pe bună dreptate, l-a asemuit cu acela al Coleo-

nilor din Bergamo, e cioplit pe piatra de deasupra uşii de intrare, sub tălpoiul din stînga. Figurile nu se văd bine şi nu pot fi dibuite decît de cei puşi în cunoştinţă. Cît despre efigia unei femei purtînd coroană, care se sprijină pe grinda perpendiculară, domnului de Terremondre nu i-a fost greu să demonstreze că e o Sfîntă Margareta. În adevăr, se văd încă la picioarele Sfintei rămăşiţele unui trup pocit, care nu-i altul decît cel al Diavolului ; iar braţul drept al figurii principale, care lipseşte astăzi, trebuie să fi ţinut mătăuzul pe care preafericita l-a scuturat deasupra duşmanului omenirii. Se ştie că în locul acesta figurează Sfînta Margareta, de cînd domnul Mazure, arhivarul judeţului, a dat la iveală un document care stabileşte că, în anul 1488, Philippe Tricouillard, care avea pe atunci circa şaptezeci de ani, luase de curînd în căsătorie pe Margareta Larrivée, fiica judecătorului oraşului. Printr-o confuzie care nu prea are de ce să ne mire, cerească ocrotitoare a Margaretei Larrivée a fost luată drept tînăra principesă de Scoţia, al cărei sălaş în oraşul *** a lăsat o neştearsă amintire. Puţine femei au fost pomenite după a lor pristăvire, cu mai multă jale, decît această prinţesă care şi-a dat duhul la douăzeci de ani, şoptind într-un suspin : „Mi-e silă de viaţă !"

Casa domnului Paillot, librar, e lipită de casa reginei Margareta. La început a fost clădită tot cu faţadă de bîrne sculptate ca şi cea de alături, iar cheresteaua aparentă a fost tot atît de ciudat sculptată. Dar, în 1860, domnul Paillot-tatăl, librar al arhiepiscopiei, a dărîmat-o, pentru a o reclădi în stil modern, simplu, fără nici o pretenţie de bogăţie şi de artă, avînd însă grija s-o rînduiască aşa cum se cuvine pentru negoţ şi locuinţă. Un arbore genealogic al lui Iisus, sculptat în lemn în stilul Renaşterii şi care se întindea din sus în josul pereţilor casei Paillot, la colţul pe care-l face Piaţa Sfîntul Exuperiu cu strada Tintelleries, s-a prăbuşit o dată cu clădirea, fără să se distrugă însă. Dînd de el la un depozit de lemne, domnul de Terremondre l-a cumpărat pentru muzeu. Sculptura e dăltuită cu meşteşug. Din nefe-

ricire, prorocii şi patriarhii care se răsfăţau pe fiecare ram ca nişte poame din poveşti, precum şi Fecioara înflorită în vîrful copacului profetic au fost ciopîrţiţi de teroriști în 1793, iar copacul a suferit noi stricăciuni în 1860, cînd a fost dus la depozit, ca lemn de foc. Domnul Quatrebarbe, arhitectul parohial, vorbeşte pe larg de aceste ciopîrţeli în interesanta sa broşură despre *Vandalii moderni*. „Te cutremuri, zice el, la gîndul că această preţioasă rămăşiţă a unei cucernice epoci era gata să fie tăiată şi arsă sub ochii noştri."

Ieşind din pana unui om ale cărui năzuinţe clericale erau bine cunoscute, această părere fu aspru criticată de *Farul*, într-o notă anonimă în care, pe drept sau pe nedrept, toată lumea a recunoscut mîna arhivarului judeţan, domnul Mazure. „În douăzeci de vorbe, domnul arhitect parohial ne dă felurite prilejuri de mirare. Primul e că te poţi cutremura numai la gîndul că s-ar putea pierde o bîrnă, îndeajuns de prost sculptată şi atît de ciopîrţită încît amănuntele nici nu se mai văd. Al doilea e că această bîrnă să fie pentru domnul Quatrebarbe, al cărui spirit îl cunoaştem, sfînta rămăşiţă a unei epoci cucernice, de vreme ce datează din 1530, adică din anul cînd s-a adunat dieta protestantă din Augsburg. Al treilea este că domnul Quatrebarbe trece cu vederea faptul că preţioasa bîrnă a fost scoasă şi trimisă la depozitul de lemne de propriul său socru, domnul Nicolet, arhitect eparhial, care, în 1860, a transformat casa Paillot, aşa cum o vedem şi astăzi. Al patrulea este că domnul Quatrebarbe nu ştie că tocmai domnul Mazure, arhivarul, e acela care a descoperit în depozitul de lemne Clouzot bîrna sculptată care putrezea de zece ani sub nasul şi barba domnului Quatrebarbe şi că tot el i-a semnalat-o domnului de Terremondre, preşedintele Societăţii de agricultură şi arheologie, care a cumpărat-o pentru muzeu."

În starea ei actuală locuinţa domnului Paillot, librarul, avea o faţadă netedă şi albă cu trei caturi. Pe firma prăvăliei, căptuşită cu lemn văpsit în verde, era scris cu litere aurite: „Paillot, librar". În vitrină erau expuse

globuri terestre şi sfere cereşti de diferite mărimi, cutii cu compasuri, cărţi de şcoală şi mici manuale pentru ofiţerii din garnizoană, precum şi cîteva romane şi memorii, noi: e ceea ce numea domnul Paillot cărţi de literatură. O vitrină mai îngustă şi mai puţin adîncă, cu vedere spre strada Tintelleries, cuprindea lucrări de agricultură şi de drept, întregind astfel uneltele trebuincioase vieţii intelectuale a capitalei judeţului. Înăuntrul prăvăliei, pe-o tejghea, se găseau cărţi de literatură, romane, critică şi memorii.

„Clasicii în număr" se îngrămădeau în dulapuri şi tocmai în fund, lîngă uşa care dădea spre scară, erau cîteva poliţe rezervate cărţilor vechi. Căci domnul Paillot avea totodată în prăvălia lui şi cărţi noi şi cărţi „de ocazie". Acest ungher întunecos al vechiturilor îi atrăgea pe bibliofilii ţinutului, care descoperiseră în el, pe vremuri, şi cărţi rare. Se vorbea de un anume exemplar, în bună stare, din ediţia originală a *cărţii a treia din Pantagruel*, descoperită în 1871, în ungherul vechiturilor, la Paillot, de domnul de Terremondre, tatăl actualului preşedinte al Societăţii de agricultură. Se vorbea mai în şoaptă de un Mellin de Saint-Gelais [1], avînd pe verso-ul titlului versuri scrise de mîna Mariei Stuart, pe care domnul Dutilleul, notar, le-ar fi găsit, cam la aceeaşi epocă şi în acelaşi loc, şi pe care ar fi dat trei franci. De-atunci însă nu s-a mai pomenit de nici o descoperire miraculoasă. Mohorît şi în rînduială, ungherul vechiturilor rămînea acelaşi. Găseai mereu acolo *Istoria prescurtată a călătoriilor* în cincizeci şi şase de volume, precum şi tomuri desperecheate din Voltaire, în ediţia de la Kehl, pe hîrtie de lux. Descoperirea domnului Dutilleul, pentru mulţi îndoielnică, era tăgăduită de cîţiva. Aceştia îşi întemeiau părerea pe bănuiala că fostul notar era în stare să mintă din vanitate şi pe faptul că după decesul domnului Dutilleul nu s-a găsit în biblioteca sa nici un exemplar din poeziile lui Mellin de Saint-Gelais. Cu toate acestea,

[1] Poet francez, autor de sonete (1491—1558) (n.t.).

bibliofilii oraşului, care veneau pe la Paillot, cotrobăiau întotdeauna prin ungherul vechiturilor, cel puţin o dată pe lună. Domnul de Terremondre era din cei mai nelipsiţi.

Domnul de Terremondre era un mare proprietar din judeţ, de neam bun, avînd o crescătorie de vite şi pricepîndu-se în materie de artă. El era acela care desena costumele istorice pentru cavalcade şi tot el prezida comitetul alcătuit pentru ridicarea unei statui a Ioanei d'Arc pe parapete. Petrecea patru luni pe an la Paris. Se spunea că-i ştrengar. La cincizeci de ani, mai era încă zvelt şi elegant. Era bine văzut în cele trei societăţi din capitala judeţului, şi de mai multe ori i s-a oferit deputăţia. Nu primise, spunînd că-i era mai scumpă odihna şi independenţa. Iar lumea căuta pricina refuzului său.

Domnul de Terremondre se gîndise să cumpere casa reginei Margareta pentru a face din ea un muzeu arheologic local şi să-l dăruiască oraşului. Dar proprietara acestei case, doamna văduvă Houssieu, n-a dat urmare propunerilor pe care i le făcuse. Avînd optzeci de ani trecuţi, trăia singură în casa asta veche, cu o duzină de pisici. Se spunea că-i bogată şi zgîrcită. Trebuia să i se aştepte moartea. Ori de cîte ori intra în prăvălia lui Paillot, domnul de Terremondre îl întreba pe librar:

— Regina Margareta se mai află pe lumea asta?

Iar domnul Paillot răspundea că, stînd aşa închisă, singură la vîrsta ei, fără îndoială că într-o bună dimineaţă va fi găsită moartă. Pînă una-alta, îi era frică să nu dea foc casei. Asta era teroarea statornică a vecinului ei. Trăia cu groaza că va vedea casa bătrînei cucoane în flăcări, laolaltă cu-a lui.

Doamna văduvă Houssieu îl interesa mult pe domnul de Terremondre. Era doritor să afle tot ce spunea şi făcea aceea pe care o numea regina Margareta. Ultima oară cînd se dusese la ea, îi arătase o gravură proastă de pe vremea Restauraţiei, înfăţişînd-o pe ducesa de Angoulême, strîngînd la piept portretele lui Ludovic al

XVI-lea şi al Mariei Antoaneta, închise într-un medalion. Această gravură, chenăruită de-o ramă neagră, era atîrnată în sala de jos. Văduva Houssieu spusese pe cînd o arăta :

— E portretul reginei Margareta, care a locuit pe vremuri în casa asta.

Şi domnul de Terremondre se întrebase cum se poate ca un portret al prinţesei franceze Maria-Tereza-Charlotta de Franţa să fie luat, chiar de minţile cele mai întunecate, drept un portret al Margaretei de Scoţia. De o lună se întreba mereu.

În aceeaşi zi, intrînd în prăvălia lui Paillot, exclamă :

— Am găsit !

Şi-i explică amicului său, librarul, preaverosimilele pricini ale acestei nemaipomenite confuzii :

— Ia aminte, Paillot ! Margareta de Scoţia, substituită Margaretei Larrivée, e confundată cu Margareta de Valois, ducesă de Angoulême, iar această principesă e confundată la rîndul său cu ducesa de Angoulême, fiică a lui Ludovic al XVI-lea şi a Mariei Antoaneta : Margareta Larrivée — Margareta de Scoţia — Margareta, ducesă de Angoulême — ducesa de Angoulême. Mă mîndresc cu această descoperire, Paillot ; întotdeauna trebuie să cercetezi trecutul. Dar, cînd vom intra în stăpînirea casei reginei Margareta, vom reînvia un pic amintirea bunului Philippe Tricouillard.

În timpul acestei mărturisiri, doctorul Fornerol intră în prăvălie năvalnic, cum îi era obiceiul acestui neobosit vizitator de suferinzi, care aducea cu el speranţa şi îmbărbătarea. Gustave Fornerol era un vlăjgan mustăcios. Cum nevastă-sa îi adusese în zestre o şuşăniţă de moşie, îi plăcea să-şi dee aere de moşier şi se ducea la bolnavi cu pălărie moale, jiletcă de vînătoare şi ghetre de piele. Măcar că clienţii lui erau toţi din mica burghezie şi din populaţia rurală a mahalalelor, trecea drept cel mai bun medic din oraş.

Prieten cu Paillot, ca toţi concetăţenii lui, nu venea niciodată degeaba la el, şi nu zăbovea stînd de vorbă în prăvălie. De data asta, totuşi, se lăsă pe unul din

cele trei scaune de paie care, aşezate în ungherul vechiturilor, asigurau librăriei Paillot faima unei ospitalităţi literare, docte, politicoase, academice.

Răsuflă, făcu un semn cu mîna în chip de salut lui Paillot, salută cu oarecare respect pe domnul de Terremondre şi spuse :

— Sînt ostenit !... Ei, Paillot, ţi-a plăcut spectacolul de-aseară ? Ce spune doamna Paillot de piesă şi de actori ?

Librarul nu se rosti. Era încredinţat că e mai înţelept pentru un negustor să nu-şi spună părerile în prăvălie. De altfel nu se ducea la teatru decît cu familia şi rar. Dar doctorul Fornerol, care ca medic al teatrului avea intrare liberă, nu lipsea de la nici o reprezentaţie.

O trupă în trecere jucase cu o seară înainte *Soţia mareşalului,* cu Pauline Giry în rolul prim.

— E foarte bine şi acuma Pauline Giry, spuse doctorul.

— Toată lumea e de aceeaşi părere, zise librarul.

— Începe să cam îmbătrînească, spuse domnul de Terremondre, care răsfoia al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor.*

— Asta nu ! răspunse doctorul. Ştiţi că n-o cheamă Giry ?

— Pe adevăratul ei nume o cheamă Girou, urmă cu autoritate domnul de Terremondre. Am cunoscut-o pe mama ei, Clémence Girou. Cu cincisprezece ani în urmă, Pauline Giry era oacheşă şi foarte drăgălaşă.

Şi-n ungherul vechiturilor se căzniră toţi trei să afle vîrsta actriţei. Dar cum îşi făceau socotelile după date îndoielnice sau greşite, nu ajungeau decît la rezultate care se băteau cap în cap, ades absurde şi care nu-i mulţumeau.

— Sînt obosit, spuse doctorul. Domniile-voastre, după teatru, v-aţi dus la culcare. Dar eu am fost chemat la miezul nopţii în dealul Durocului, la un bătrîn fermier care suferea de hernie strangulată. Argatul lui îmi spune : „A vărsat tot ce avea-ntr-însul. Se vaietă mereu. O să moară." Poruncesc să-mi înhame caii la

trăsură şi pornesc în grabă spre coasta Duroc, tocmai hăt ! la capătul mahalalei Tramayes. Găsesc omul întins în pat şi urlînd. Facies cadaveric, vărsături stercorare. Foarte bine ! Nevastă-sa îmi zice : „Pe dinăuntru îl rîcîie !"

— Pauline Giry are patruzeci şi şapte de ani ! spuse domnul de Terremondre.

— Se prea poate, făcu Paillot.

— Cel puţin patruzeci şi şapte, urmă doctorul. Hernia era dublă şi gravă. Foarte bine ! Încerc reducerea prin apăsare. Cu toate că nu-i nevoie să apeşi decît foarte uşor cu mîna, după o jumătate de oră de astfel de manevră îţi simţi spatele şi braţele frînte. Şi tocmai după cinci ore, la a zecea încercare, am obţinut reducerea.

Cînd doctorul Fornerol ajunse aici cu povestirea, librarul Paillot se duse să servească nişte cucoane care cereau cărţi interesante de citit la ţară. Şi doctorul, adresîndu-se numai domnului de Terremondre, urmă :

— Eram frînt. I-am spus omului : „Trebuie să stai în pat, şi de preferinţă culcat pe spate, pînă ce bandagistul îţi va face o centură cu perniţe, după indicaţiile mele. Stai întins, că de unde nu, iar te-apucă ! Şi-ai văzut cît e de bine ! Fără să mai ţinem samă că într-o bună zi te poţi duce pe copcă. Înţelesu-m-ai ?"

„Înţeles !"

„Foarte bine !"

Şi plec în ogradă să mă spăl la cişmea. Vă daţi samă că după atîta osteneală simţeam nevoia să mă răcoresc puţin ; mă dezbrac pînă la brîu şi mă frec cu săpun de rufe, preţ de-un sfert de oră. După asta, mă îmbrac. Beau un pahar de vin alb pe care mi l-au adus în grădiniţă. Privesc zorii ivindu-se cenuşii, ascult cîntecul ciocîrliei şi intru din nou în odaia bolnavului. Era întuneric. Strig înspre pat : „Ei, ne-am înţeles ! Stai nemişcat pînă ce vine bandajul cel nou. Acela pe care-l ai nu face doi bani. Auzi ?" Nici un răspuns. „Dormi ?" O aud atunci în spatele meu pe bătrînă : „Domnule doctor,

omul meu nu mai e acasă. Şedea pe ghimpi să se ducă la vie."

— Aşa-s ţăranii noştri, spuse domnul de Terremondre.

După ce căzu un răstimp pe gînduri, urmă :

— Doctore, Pauline Giry are acum patruzeci şi nouă de ani. A debutat în 1876 la *Vaudeville ;* avea atunci douăzeci şi doi de ani. Sînt sigur de asta.

— În cazul acesta, spuse doctorul, ar păşi acum în al patruzeci şi treilea an, de vreme ce sîntem în 1897.

— Nu se poate, spuse domnul de Terremondre, pentru că are cel puţin şase ani mai mult decît Roza Max, care cu siguranţă a trecut de patruzeci de ani.

— Roza Max ? nu zic ba, dar e încă o fată frumoasă, spuse doctorul. Căscă, se întinse şi adăugă : Întorcîndu-mă de pe dealul Durocului, la şase dimineaţa, găsesc în anticameră doi ucenici de brutar, care-mi spun că stăpîna lor, brutăreasa din strada Tintelleries, e gata să nască.

— Dar, întrebă domnul de Terremondre, era nevoie de doi ucenici ca să ţi-o spuie ?

— I-a trimis pe rînd, răspunse doctorul. Îi întreb dacă s-au ivit simptomele caracteristice. Habar n-aveau, dar văd deodată un al treilea ucenic sosind în daradaica jupînului. Mă urc şi mă aşez lîngă el. Întoarcem şi iată-ne gonind pe caldarîmul Tintelleriilor.

— Acuma ştiu ! exclamă domnul de Terremondre, care îşi urmărea gîndul. În '69 a debutat la *Vaudeville.* Şi tocmai în '76 a cunoscut-o şi... vizitat-o vărul meu Courtrai.

— Vorbeşti de Jacques de Courtrai, care a fost căpitan de dragoni ?

— Nu ; vorbesc de Agénor, care a murit în Brazilia... Pauline Giry are un fiu care a ieşit de la Saint-Cyr anul trecut.

Pe cînd domnul de Terremondre vorbea astfel, domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere, intră în prăvălie.

Domnul Bergeret ocupa unul din cele trei fotolii academice ale librăriei Paillot şi era cel mai neobosit vor-

bitor din ungherul vechiturilor. Răsfoia c-o mînă amicală lucrările vechi şi noi, cu toate că nu cumpăra niciodată o carte de frica zavracului nevestei şi-a celor trei fete ale sale, dar era cît se poate de bine primit la Paillot, care îi arăta o mare stimă, văzînd în el un rezervor şi un alambic al acelei ştiinţe şi al acelei literaturi din care trăiesc şi trag foloase librarii. Ungherul vechiturilor era singurul loc din oraş unde domnul Bergeret se putea aşeza cu deplină mulţumire, căci la el acasă doamna Bergeret îl hăituia din odaie în odaie pentru tot soiul de chestiuni de economie casnică ; la Facultate, decanul îl silea, din ură, să-şi ţie cursul într-o hrubă întunecată şi nesănătoasă, unde coborau puţini studenţi, iar în cele trei societăţi ale oraşului era privit piezîş pentru că o numise pe Ioana d'Arc o mascotă militară.

Aşadar, domnul Bergeret se strecură în ungherul vechiturilor.

— Bună ziua, domnilor ! Ce mai nou ?

— Pruncul brutăresei din strada Tintelleries, spuse doctorul : l-am adus pe lume acum douăzeci de minute. Mă pregăteam să i-o spun domnului de Terremondre. Şi pot să adaug că n-a mers tocmai uşor.

— Copilul acesta, răspunse conferenţiarul, se codea să vie pe lume. Şi n-ar fi făcut-o niciodată, dacă, înzestrat cu pricepere şi prevedere, ar fi ştiut care-i soarta omului pe pămînt, şi mai ales în oraşul nostru.

— E o fetiţă drăgălaşă, spuse doctorul, o fetiţă drăgălaşă cu o zmeură sub sînul stîng.

Convorbirea urmă între doctor şi domnul de Terremondre.

— O fetiţă drăgălaşă, cu o zmeură sub sînul stîng, doctore ? Lumea o să spuie că brutăresei i-a venit poftă de zmeură, pe cînd îşi scotea corsetul. Singură dorinţa mamei nu poate da naştere semnului în rodul pe care-l poartă. Pe lîngă asta mai trebuie ca femeia care are o dorinţă să atingă cu degetul o parte a trupului. Semnul se iveşte atunci pe copil în dreptul acelui loc. Nu-i adevărat că aşa-i credinţa, doctore ?

— Aşa cred cumetrele, răspunse doctorul Fornerol. Dar am cunoscut bărbaţi, şi chiar medici, care erau femei în această privinţă, şi care împărtăşeau lesnecrezarea doicilor. În ce mă priveşte, experienţa unei practici îndeajuns de lungi, cunoaşterea observaţiilor făcute de savanţi şi mai ales o privire generală asupra embriogeniei nu-mi îngăduie să-mi însuşesc acest eres.

— Aşadar, după părerea dumitale, doctore, aluniţele sînt nişte pete ca toate petele, care se ivesc pe piele fără nici o cauză cunoscută.

— S-avem iertare ! Semnele acestea prezintă un caracter deosebit. Ele nu conţin vase sanguine şi nu cresc ca tumorile cu care eşti ispitit poate să le confunzi.

— Prin urmare, doctore, admiţi că alcătuiesc o specie deosebită. Şi nu induci din asta nimic în ceea ce priveşte originea lor ?

— Absolut nimic.

— Dar dacă aceste semne nu sînt în adevăr urmarea unei pofte, dacă nu admiţi că au o cauză... cum să zic ?... psihică, atunci nu pricep cum mai dăinuieşte o credinţă pomenită în Biblie şi care e împărtăşită şi astăzi de atîta amar de oameni. Mătuşa mea Pastré era o femeie foarte deşteaptă şi nu lesnecrezătoare. Cu toate acestea, a murit la şaptezeci şi şapte de ani, în primăvara trecută, încredinţată că cele trei coacăze albe, ivite pe umărul fiicei ei Berta, erau de obîrşie augustă, şi că i se trăgeau din parcul de la Neuilly, unde, în timpul sarcinii, în toamna anului 1834, fusese prezentată reginei Maria-Amelia, care a dus-o la plimbare pe-o cărare mărginită de tufe de coacăz.

La asta, doctorul Fornerol nu răspunse nimic. Nu se prea îndemna să contrazică părerile clientelei bogate. Dar domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere, îşi lăsă capul pe umărul stîng, şi privi în depărtare, aşa cum făcea ori de cîte ori începea să vorbească. Pe urmă spuse :

— Adevărul e, domnilor, că semnele acestea, numite aluniţe, se reduc la un mic număr de tipuri care pot fi clasate după culoarea şi forma lor în fragi, coacăze şi

zmeură, pete de vin şi cafea. S-ar cuveni să adăugăm la aceste tipuri pe cele ale petelor galbene şi difuze în care unii se străduiesc să vadă bucăţele de plăcintă sau de perişoare de supă. Dar cine poate crede că femeile însărcinate n-au poftă să bea decît vin sau cafea cu lapte şi să mănînce fructe roşii, şi dacă vreţi o tocătură ? O asemenea idee jigneşte bunul-simţ. Dorinţa care, după anumiţi filozofi, singură ea a creat lumea şi ea singură o conservă stîrneşte în ele ceea ce stîrneşte în toate vietăţile, dar cu mai multă putere şi mai felurit. Le stîrneşte porniri ascunse, izbucniri înăbuşite, nelinişti ciudate. Fără să stăruim în cercetarea înrîuririi pe care starea lor deosebită o are asupra poftelor, aceleaşi la toate fiinţele vii şi chiar la plante, trebuie să recunoaştem că starea aceasta nu izvodeşte nepăsare, ci mai degrabă destrăbălează şi zbuciumă instinctele adînci. Dacă noul-născut ar fi să poarte aievea semnele vizibile ale dorinţelor mamei sale, nu vă îndoiţi că, de cele mai multe ori, s-ar vedea iscîndu-se pe trupul lui cu totul alte semne decît nevinovaţii fragi şi stropii de cafea, cum le place a crede matroanelor neroade.

— Te-am înţeles, spuse domnul de Terremondre : femeile fiind iubitoare de giuvaeruri, mulţi copii s-ar naşte cu safire, rubine şi smaralde pe degete şi cu brăţări de aur la mînă ; salbe de mărgăritare şi gherdane de diamante le-ar acoperi grumazul şi braţele. Copiii aceştia, orişicît, ar putea fi arătaţi.

— Fără îndoială, răspunse domnul Bergeret.

Şi, luînd de pe masa unde-l lăsase domnul de Terremondre al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor*, profesorul îşi bagă nasul în carte, între paginile 212 şi 213, care, de şase ani de cînd deschidea inevitabilul taftalog, i se iveau nedezmințit şi exclusiv înaintea ochilor, ca o pildă a monotoniei cu care trec zilele, ca un simbol al uniformităţii lucrărilor şi vieţii universitare şi provinciale care premerg ziua morţii şi putrezirea trupului în coşciug. Şi de data aceasta, aşa cum făcuse în atîtea alte dăţi, domnul Bergeret citi în al XXXVIII-lea

tom din *Istoria generală a călătoriilor* primele rînduri de la pagina 212 :

„sească o trecere la nord. «Mulţumită acestei neizbînzi, zise el, am putut revedea insulele Sandwich, îmbogăţindu-ne călătoria cu o descoperire care, cu toate că cea din urmă, pare a fi fost în multe privinţe cea mai de samă pe care au făcut-o europenii pînă acum pe toată întinderea Oceanului Pacific.» Fericitele urmări pe care păreau a le vesti aceste vorbe din nefericire nu s-au împlinit."

Şi de data asta, ca şi-n celelalte dăţi, citirea acestor rînduri îl umplu de mîhnire pe domnul Bergeret. Pe cînd era adîncit în ea, domnul Paillot, librarul, întîmpina cu dispreţ şi semeţie un biet soldat, venit să cumpere hîrtie de scrisori de-un gologan.

— Află că nu vînd hîrtie de scrisori, spuse domnul Paillot întorcîndu-i spatele.

Începu apoi să se plîngă de Leon, băiatul lui de prăvălie, care era mereu pe drumuri şi care o dată plecat nu se mai întorcea. De asta el însuşi, Paillot, era mereu stingherit de nepoftiţi. I se cerea hîrtie de scrisori !

— Mi-aduc aminte, îi spuse doctorul Fornerol, că într-o zi de tîrg o femeie de la ţară ţi-a cerut un plasture şi că ţi-ai dat mare osteneală s-o convingi să nu-şi ridice fustele, pentru a-ţi arăta partea dureroasă pe care voia să-l lipească.

Paillot, librarul, răspunse acestei glumeţe istorisiri, printr-o tăcere care vădea demnitatea jignită.

— Dumnezeule ! exclamă domnul de Terremondre, amicul cărţilor, doctul magazin al Frobenului, al Elzevirului, al Deburului [1] nostru să fie confundat cu spiţeria lui Thomas Diafoirus, ce batjocură !

— De bună samă, replică doctorul Fornerol, că ţăranca ceea nu vedea nici un rău, arătîndu-i lui Paillot sălaşul durerii sale. Dar nu trebuie să judecăm toate ţărancele după aceasta. Îndeobşte, li-e silă foarte să se

[1] Numele unor familii de tipografi vestiţi. Aici tipăriturile lor. (n.t.)

lase cercetate de medic. Confraţii mei de la ţară mi-au mărturisit-o de multe ori. Femeile de la ţară, atinse de boli grave, se împotrivesc examenului medical cu o cerbicie şi o încăpăţînare pe care în aceleaşi împrejurări nu le întîmpinăm la orăşence şi mai ales la femeile de lume. Am văzut o fermieră din Lucigny care a murit de o tumoare internă, fiindcă n-a lăsat doctorul să vadă ce are.

Domnul de Terremondre, care, ca preşedinte al mai multor academii locale, avea prejudecăţi academice, luînd act de aceste observaţii, îl acuză pe Zola că a defăimat cu neruşinare ţăranii în romanul său *Pămîntul*. În faţa acestei acuzaţii, domnul Bergeret ieşi din tristeţa lui meditativă şi spuse :

— Nu uita că ţăranii sînt ades incestuoşi, beţivi şi paricizi, aşa cum îi arată Zola. Sila de observaţii clinice nu e o dovadă a castităţii lor. Ea dovedeşte numai puterea prejudecăţii la fiinţele mărginite. Prejudecăţile sînt cu atît mai puternice, cu cît oamenii sînt mai simpli. Prejudecata că e rău să te arăţi gol a rămas puternică în ei. Slăbeşte la oamenii inteligenţi şi la artişti prin obiceiul de a face băi, duşuri şi masaje ; o mai slăbesc încă sentimentul estetic şi înclinarea spre trupeştile desfătări, iar în faţa consideraţiilor de igienă şi sănătate dispare cu desăvîrşire. Asta e tot ce putem înţelege din observaţiile doctorului.

— Am băgat de samă, spuse domnul de Terremondre, că femeile bine făcute...

— Nu prea există, spuse doctorul.

— Doctore, îmi aduci aminte de pedicuristul meu, reluă domnul de Terremondre. Îmi spunea o dată : „Dacă domnul ar fi pedicurist, nu s-ar mai pierde cu firea după femei".

Paillot, librarul, care, răzimat de perete, de cîtva timp ciulea urechea, zise :

— Nu ştiu ce se petrece în casa reginei Margareta ; aud strigăte şi zgomot de mobile răsturnate.

Şi iarăşi fu cuprins de vechea teamă.

— Baba asta o să-şi dea foc casei şi toată grămada de clădiri de primprejur o să se aprindă : toate-s de lemn.

Nimeni nu răspunse acestor vorbe, nimeni nu încercă să potolească aceste văicăreli neluate în samă. Doctorul Fornerol se ridică anevoie în picioare, îşi întinse cu opinteli muşchii obosiţi ai braţelor şi plecă să-şi facă vizitele în oraş.

Domnul de Terremondre îşi trase mănuşile şi făcu un pas spre uşă. Apoi, zărind în Piaţă o făptură lungă şi uscată care se apropia cu paşi ţepeni şi repeziţi :

— Iată-l, spuse el, pe generalul Cartier de Chalmot. Îi urez prefectului să nu-l întîlnească.

— De ce ? întrebă domnul Bergeret.

— Pentru că aceste întîlniri nu-i priesc domnului Worms-Clavelin. Duminica trecută, prefectul nostru, plimbîndu-se cu trăsura, l-a recunoscut pe generalul Cartier de Chalmot, care trecea pe jos cu soţia şi fiicele. Răsturnat în trăsură, cu pălăria pe cap, îi făcu bătrînului ostaş un mic salut cu mîna cu un : „Bună ziua, bună ziua, generale !“ Generalul se făcu roş de mînie. Mînia timizilor e violentă. Generalul Chalmot îşi pierduse cumpătul şi fu necruţător. În faţa întregului oraş care ieşise la plimbare, imită gestul familiar al domnului Worms-Clavelin şi-i strigă cu glas detunător : „Bună ziua, bună ziua, prefectule !“

— Nu se mai aude nimic în casa reginei Margareta, spuse domnul Paillot.

XIII

Soarele amiezii îşi împroşca flăcările albe şi pătrunzătoare. Nici un nour pe cer, în aer nici o adiere. În vasta hodină a firii, singură lumina, jucăuşă, îşi învîrtea în zare arzătoarea-i horă. În aleea pustie, umbra cădea inertă şi grea la rădăcina ulmilor. Un cantonier dormea în fundul unui şanţ de la marginea meterezelor. Păsările tăceau.

Aşezat la capătul umbros al unei bănci, pe trei sferturi scăldată de soare, sub arborii clasici, domnul Bergeret, uitînd, în această singurătate prietenoasă, de soţie şi de cele trei fiice ale sale, de viaţa lui strîmtă, în strîmta lui locuinţă, se bucura, ca Eros, de libertatea spiritului său, lăsîndu-şi imaginaţia critică să hoinărească la întîmplare, printre morţi şi printre vii.

În vremea asta abatele Lantaigne, directorul seminarului, trecea, cu cartea de rugăciuni în mînă, prin aleea cea mare. Domnul Bergeret se ridică, poftind preotul să ia loc la umbră, pe bancă. Părintele Lantaigne îşi ocupă fără grabă locul la umbră, cu acea demnitate sacerdotală care nu-l părăsea niciodată şi care la el era simplitatea însăşi. Domnul Bergeret se aşează alături în partea în care umbra cădea amestecată cu lumină din vîrful crengilor cu frunză rară, aşa încît haina lui neagră se acoperi de rotocoale de aur, pe cînd pe ochii-i orbiţi, pleoapele începură să-i clipească.

Îl hiritisi pe abatele Lantaigne cu aceste vorbe :

— Umblă zvonul, domnule abate, că vei fi înscăunat episcop la Tourcoing.

Primesc prevestirea şi cutez a spera.

Alegerea aceasta însă e prea bună, pentru a nu fi îndoielnică. Lumea te crede monarhist, şi asta îţi dăunează. Nu eşti cumva republican, ca Papa ?

Abatele Lantaigne. — Ba da, sînt republican ca Papa. Adică, sînt în pace şi nu în război cu guvernul Republicii. Dar pacea nu-i dragoste. Şi Republica nu mi-i dragă.

Domnul Bergeret. — Bănuiesc de ce. Nu-i poţi ierta duşmănia faţă de cinul bisericesc şi că e liber-cugetătoare.

Abatele Lantaigne. — În adevăr, nu pot uita că nu crede şi că e duşmana preoţilor. Dar această necredinţă şi această duşmănie nu-i sînt esenţiale. Sînt fapta republicanilor, nu a Republicii. Ele scad sau sporesc la orice schimbare de persoane. Azi sînt mai împuţinate decît ieri. Mîne, vor spori, poate. Şi-i cu putinţă să vie o vreme cînd ele nu vor mai exista de loc, aşa cum n-au

existat sub domnia mareşalului de Mac-Mahon, sau cel puţin în înşelătoarele începuturi ale acestei domnii, ca şi sub dezamăgitoarea ocîrmuire de la 16 mai. Din oameni, nu din lucruri purced. Dar chiar dacă ar fi respectuoasă faţă de Biserică şi de slujitorii ei, tot aş urî Republica.

Domnul Bergeret. — De ce ?

Abatele Lantaigne. — Pentru că înseamnă diversitate. Prin asta e în esenţă rea.

Domnul Bergeret. — Nu te înţeleg bine, domnule abate.

Abatele Lantaigne. — Pentru că nu ai spirit teologic. Pe vremuri, pînă şi laicii îl aveau într-o oarecare măsură. În caietele lor de şcoală pe care le păstrau, găseau la nevoie elemente de filozofie. Asta-i adevărat îndeosebi în ce priveşte oamenii din veacul al XVII-lea. Pe-atunci, toţi cărturarii, pînă şi poeţii, ştiau să judece. *Fedra* lui Racine se sprijină pe doctrina de la Port-Royal. Astăzi însă, cînd teologia s-a retras în seminarii, nimeni nu mai ştie să judece, şi oamenii de lume sînt tot atît de proşti ca poeţii şi savanţii. Domnul de Terremondre nu-mi spunea ieri pe alee, încredinţat că are dreptate, că Biserica şi Statul trebuie să-şi facă concesii reciproce ? Nimeni nu mai ştie carte, nimeni nu mai gîndeşte. Vorbe deşarte se încrucişează în aer. Sîntem la Babel. Domnia-ta, domnule Bergeret, ţi l-ai însuşit mai mult pe Voltaire decît pe Sfîntul Toma din Aquino.

Domnul Bergeret. — Aşa este. Dar nu spuneai domnia-ta, domnule abate, că Republica e *diversitate,* şi că prin asta e în esenţă rea ? E ceea ce te rog să mă faci să înţeleg. Poate pînă la urmă voi izbuti. Ştiu mai multă teologie decît binevoieşti să crezi. L-am citit pe Baronius cu tocul în mînă.

Abatele Lantaigne. — Baronius nu-i decît un cronicar, dar cel mai mare din toţi ; şi sînt foarte sigur că nu te-ai învrednicit să scoţi din el decît nimicuri istorice. Dacă ai fi cît de cît teolog, n-ai fi nici mirat nici descumpănit de cele ce ţi-am spus.

Diversitatea e urîcioasă. Însuşirea răului e de a fi divers. Această însuşire e înveder̆ată în guvernul Repu-

blicii care, mai mult ca oricare altul, se depărtează de unitate. O dată cu unitatea, îi lipsesc independența, permanența și puterea. Îi lipsește cunoașterea și se poate spune despre el că nu știe ce face. Cu toate că, spre pacostea noastră, durează, durată nu are. Fiindcă ideea de durată implică pe aceea de identitate, și Republica nu-i niciodată azi ceea ce a fost în ajun. Pînă și urîțenia și păcatele ei nu-i sînt proprii. Și ai văzut că asta n-o necinstește. Rușini și scandaluri, sub care s-ar fi prăbușit cel mai puternic imperiu, au acoperit-o fără să-i dăuneze. Nu poate fi distrusă, e distrugerea însăși. E împrăștierea, e discontinuitatea, e diversitatea, e răul.

Domnul Bergeret. — Vorbești de Republică, în general, sau numai de-a noastră ?

Abatele Lantaigne. — Se înțelege că nu vorbesc nici de Republica romană, nici de cea batavă, nici de cea elvețiană, ci numai de cea franceză. Ocîrmuirile acestea nu au comun decît numele și te rog să mă crezi că nu le judec după cuvîntul cu care sînt numite, și nici măcar după faptul că și unele și altele par a se împotrivi monarhiei, împotrivire care, în sine, nu-i de osîndit ; dar în Franța, Republica nu e decît o lipsă de stăpîn și o absență de autoritate. Și poporul acesta era prea bătrîn cînd s-a făcut amputarea, ca să nu ne temem că din asta i s-ar putea trage moartea.

Domnul Bergeret. — Cu toate acestea, Franța a supraviețuit douăzeci și șapte de ani Imperiului, patruzeci și opt monarhiei burgheze și șaizeci și șase monarhiei legitime.

Abatele Lantaigne. — Spune mai degrabă că, de un secol încoace, Franța, rănită de moarte, își tîrîie, în alternative de furie și descurajare, o biată rămășiță de viață. Și să nu crezi cumva că laud vremile apuse sau că îmi agăț părerile de rău de amăgitoarele icoane ale unei vîrste de aur, care n-a fost niciodată. Soarta popoarelor mi-e cunoscută. Fiecare ceas cu primejdia lui, fiece zi cu nenorocirea ei. Și e drept și cu cale să fie așa. Scutită de năpăști, viața lor, ca și cea a omului, ar fi de neînțeles. Istoria veche a Franței e plină de fărdelegi și de

ispăşiri. Dumnezeu a pedepsit fără încetare naţiunea aceasta cu zelul unei iubiri neostenite, iar bunătatea lui nu i-a cruţat, pe vremea regilor, nici o suferinţă. Pe atunci însă, fiind creştină, năpăştile îi erau prielnice şi de preţ. Îşi dădea sama de caracterul august al osîndei. Trăgea din ea învăţăminte, vrednicie, mîntuire, tărie şi glorie. Acuma însă, suferinţele nu mai au nici o noimă pentru ea ; nu le pricepe şi nu le primeşte. În timp ce îndură încercarea, se leapădă de ea. Şi vrea să fie fericită, smintita ! O dată ce-ai pierdut credinţa în Dumnezeu, pierzi, în acelaşi timp cu ideea de absolut, şi înţelegerea relativului şi pînă şi simţul istoriei. Singur Dumnezeu alcătuieşte şirul logic al întîmplărilor omeneşti, care, fără de dînsul, se perindă într-un fel care nu mai poate fi nici de priceput, nici de închipuit. Şi, de o sută de ani, istoria Franţei e o enigmă pentru francezi. Totuşi, în zilele noastre, a existat o clipă solemnă de aşteptare şi de speranţă.

Călăreţul care trece în clipa de Dumnezeu sorocită şi care se numeşte, rînd pe rînd, Salmanasar, Nabucodonosor, Cyrus, Cambyse, Memnius, Titus, Alaric, Attila, Mahomet al II-lea, Wilhelm a trecut cu foc peste Franţa. Înjosită, însîngerată şi ciopîrţită, ea a ridicat ochii la cer. Ţie-i-se socoteală de asta ! Se părea că înţelesese, că-şi redobîndise înţelepciunea o dată cu credinţa, că îşi dădea sama de preţul şi folosul năpăştilor ei fără număr şi din pronie purcese. A scos la iveală oameni drepţi şi buni creştini, pentru a înjgheba o adunare naţională. S-a văzut cum această adunare, reînnoind un obicei solemn, a hărăzit Franţa inimii lui Iisus. S-au văzut, ca pe vremea Sfîntului Ludovic, sfintele lăcaşuri înălţîndu-se pe munţi, sub privirea cetăţilor pocăite ; s-au văzut cei mai buni cetăţeni pregătind restaurarea monarhiei.

Domnul Bergeret, şoptit. — 1 Adunarea de la Bordeaux ; 2 Sacré Coeur-ul din Montmartre şi biserica Fourvière din Lyon ; 3 Comisia celor nouă şi misiunea domnului Chesnelong.

Abatele Lantaigne. — Ce spui ?

Domnul Bergeret. — Nimic. Adnotez urmarea de la *Discursul asupra Istoriei Universale.*

Abatele Lantaigne. — Nu rîde şi nu tăgădui. Se auzea pe şleahuri tropotul cailor albi care-l aduceau pe rege. Henri Dieudonné venea să restabilească principiul de autoritate din care purced cele două forţe sociale : porunca şi supunerea ; venea să restaureze ordinea umană o dată cu cea divină, înţelepciunea politică o dată cu spiritul religios, ierarhia, legea, regula, adevărata libertate, unitatea. Naţiunea, reînnoindu-şi tradiţiile, îşi regăsea, o dată cu rostul menirii sale, şi secretul puterii ei şi semnul victoriei... Dumnezeu n-a voit-o. Aceste planuri măreţe, stăvilite de duşmanul care după ce-şi îndestulase ura ne mai ura încă, combătute de un mare număr de francezi, rău sprijinite chiar de aceia care le izvodiseră, au fost spulberate într-o singură zi. Fruntariile patriei îi fură închise lui Henri Dieudonné, iar poporul căzu în Republică ; cu alte cuvinte şi-a repudiat moştenirea, şi-a nesocotit drepturile şi datoriile lui, pentru a se ocîrmui după plac şi pentru a trăi după voia sa, în această libertate pe care Dumnezeu o stînjeneşte şi care răstoarnă vremelnicele sale icoane, ordinea şi legea. De-aci înainte, răul fu rege şi-şi dădu în vileag edictele. Ţintă a unor necurmate jigniri, Biserica a fost pusă cu viclenie între o abdicare imposibilă şi o vinovată răzvrătire.

Domnul Bergeret. — Aşezi, desigur, surghiunirea călugărilor printre măsurile jignitoare ?

Abatele Lantaigne. — Nu mai rămîne vorbă că surghiunirea călugărilor din cuget rău ivitu-s-a, şi că nu-i decît urmarea unei nelegiuite socoteli. E sigur iarăşi că acestor surghiuniţi nu li se cuvenea asemenea batjocură. S-a crezut că lovind în ei se loveşte Biserica. Dar lovitura, dată greşit, a întărit trupul pe care voia să-l zdruncine şi a redat parohiilor autoritatea şi puterea pe care le pierduseră. Duşmanii noştri nu cunoşteau Biserica ; şi căpetenia lor de-atunci, mai puţin ignorantă, dar mai mult doritoare să-i mulţumească pe ei decît să ne nimicească pe noi, ne-a făcut un război simulat şi numai de

ochii lumii. Căci nu socot un atac izbutit surghiunul congregaţiilor neautorizate. Cinstesc, fără îndoială, victimele acestei stîngace prigoane, dar socot că preoţimea de mir îi ajunge Bisericii franceze pentru a ocîrmui şi oblădui sufletele, şi fără sprijinul călugărilor. Dar, vai! Republica i-a făcut Bisericii mai adînci şi mai ascunse răni. Cunoşti prea bine tocmelile învăţămîntului, domnule Bergeret, pentru a nu fi descoperit mai multe din aceste plăgi, dar cea mai înveninată a fost făcută prin înălţarea la episcopat a unor preoţi săraci cu duhul, sau fără caracter... Cred c-am spus destul. Dar cel puţin creştinul se mai mîngîie şi se linişteşte, ştiind că Biserica nu va pieri. Ce mîngîiere îi rămîne însă patriotului? El îşi dă sama că toate mădularele statului sînt cangrenate şi putrede. În douăzeci de ani, ce progres în descompunere! Un şef de stat a cărui singură virtute e neputinţa şi care-i învinuit de crimă îndată ce-i bănuit că face sau că gîndeşte numai ceva; nişte miniştri la cheremul unui Parlament inept şi socotit venal, ai cărui membri, din ce în ce mai ignari, au fost aleşi, formaţi, indicaţi, în nelegiuitele adunări ale francmasonilor, pentru a face un rău pe care nici nu-s măcar în stare să-l facă, şi pe care îl depăşesc relele pricinuite de gălăgioasa lor neactivitate; un funcţionarism sporit fără încetare, imens, lacom, răufăcător, în care Republica îşi închipuie că va găsi un sprijin şi pe care îl hrăneşte spre a ei pieire; o magistratură năimită fără chibzuinţă şi dreptate, şi care e prea des la porunca ocîrmuirii, pentru a nu fi bănuită de părtinire; o armată în care pătrunde neîncetat, ca şi în întreaga naţiune, funestul spirit al independenţei şi egalităţii, pentru a împrăştia apoi în oraşe şi sate întreaga naţiune, stricată de cazarmă, nemaifiind bună de arte şi meserii şi scîrbită de orice fel de muncă; un corp didactic a cărui sarcină e să predice ateismul şi imoralitatea; o diplomaţie care nu are nici timp, nici autoritate şi care lasă grija politicii noastre externe şi încheierea tratatelor în sama cîrciumarilor, vînzătoarelor de prăvălie şi a gazetarilor; în sfîrşit toate puterile, şi cea legislativă şi cea executivă şi cea judecătorească, atît

civilă cît şi militară, amestecate, confundate, distrugîndu-se una prin cealaltă ; o stăpînire de batjocură, care, în slăbiciunea ei nimicitoare, a dat societăţii două scule ucigaşe, cele mai cumplite pe care le-a făurit vreodată necredinţa : divorţul şi malthusianismul. Şi toate relele pe care le-am înşirat la repezeală ţin de Republică şi în mod firesc din ea purced : Republica, în făptura ei, netrebnică este. Pentru că voieşte libertatea, pe care Dumnezeu, care a hirotonisit preoţii şi regii cu o parte din puterea lui, n-a voit-o, de vreme ce el e atotstăpînitorul, netrebnică este ; pentru că voieşte egalitatea pe care Dumnezeu n-a voit-o, de vreme ce-a statornicit stepenele măririi, precum în cer aşa şi pre pămînt, netrebnică este ; pentru că a scornit îngăduinţa, pe care Dumnezeu a voi n-o poate, răul fiind de neîngăduit, netrebnică este ; pentru că ţine samă de voia poporului, ca şi cum mulţimea proştilor s-ar cădea să treacă înaintea celor puţini şi plecaţi în faţa voii Domnului, care se întinde pînă şi în amănunţimile epistaziei, ca o pravilă ale cărei urmări capăt nu au, netrebnică este ; pentru că, în sfîrşit, îşi mărturiseşte nepăsarea faţă de credinţă, va să zică necucernicia, pentru nelegiuirile ei printre care păcatul cel mai mic păcat de moarte este, pentru că primeşte diversitatea care e răul şi moartea, nevrednică este.

Domnul Bergeret. — Nu spuneai domnia-ta, adinioarea, domnule abate, că, republican ca Papa fiind, te-ai hotărît să trăieşti în pace cu Republica ?

Abatele Lantaigne. — Desigur, voi vieţui cu ea în supunere şi ascultare. Răzvrătindu-mă împotrivă-i, aş fi pe potriva rostului ei şi împotriva rostului meu. Răzvrătit, aş semăna cu ea şi n-aş mai semăna cu mine.

Nu-i îngăduit să fii rău cu răii. Ea e stăpînul. Dacă porunceşte rău sau dacă nu porunceşte, a ei e crima. A ei să fie ! Datoria mea e să mă supun. Aşa voi face. Mă voi supune. Preot şi, de-o vrea Dumnezeu, episcop, nu voi refuza Republicii nimic din ceea ce-i datoresc. Îmi aduc mereu aminte că Sfîntul Augustin, în Hippona împresurată de vandali, a murit ca episcop şi cetăţean ro-

man. În ce mă privește, nevrednic slujitor al acestei ilustre Biserici a Galiei, după pilda celui mai mare dintre teologi, ruga-mă-voi Domnului să ne mîntuie de vandali, și pristăvi-mă-voi, în Franța, preot și cetățean francez.

Ulmii aleii începeau să-și aștearnă umbra către răsărit. O adiere răcoroasă, venită de la o furtună îndepărtată, se strecură prin frunziș. În timp ce un buburuz se plimba pe mîneca redingotei sale, domnul Bergeret răspunse pe glasul cel mai blînd abatelui Lantaigne :

— Domnule abate, ai zugrăvit, cu o elocință care nu se mai află decît pe buzele sfinției-tale, caracterele regimului democratic. Acest regim e aproape așa cum îl înfățișezi. E totuși acela pe care îl prefer. În acest regim, legăturile sînt mai slobode, ceea ce slăbește statul, dar înzdrăvenește omul, înlesnindu-i o oarecare ușurință de trai și-o libertate pe care, din nenorocire, tiraniile locale o înăbușă. Corupția, fără îndoială, pare mai mare decît în monarhie. Asta ține de numărul și de felurimea oamenilor care sînt puși să cîrmuiască. Dar această corupție ar ieși mai puțin la iveală dacă i s-ar păstra mai bine secretul. Nerespectarea secretului și lipsa de continuitate fac ca republica democratică să nu poată întocmi nimic. Dar, dacă ținem samă că întocmirile monarhiilor au dus popoarele la ruină, nu mă supără prea mult să trăiesc sub un guvern care nu se avîntă în fapte mărețe. Ceea ce mă bucură mai mult în Republica noastră e sincera ei dorință de a nu se războ cu Europa. E bucuros militară, dar nicidecum războinică. Cumpănind sorții unui război, celelalte guverne n-au a se teme decît de înfrîngere. Al nostru se teme în aceeași măsură, și pe bună dreptate, și de victorie și de înfrîngere. Această teamă salutară ne asigură pacea, care e cel mai prețios dintre bunuri.

Cel mai mare cusur al regimului actual e că ne costă prea mult. După înfățișare nu s-ar zice : nu e pompos. Nu strălucește nici prin femei, nici prin cai. Dar, sub o înfățișare modestă și neîngrijită, e cheltuitor. Are prea multe rude sărace, prea mulți amici de chivernisit. E risipitor. Ceea ce e mai supărător e că trăiește pe spi-

narea unei biete țări obosite, ale cărei forțe scad și care nu se mai îmbogățește. Și regimul are mare nevoie de bani. Își dă sama că e la strîmtoare. Și strîmtoarea e mai mare decît o crede. Va mai spori încă. Boala nu e nouă. Tot de ea a murit și fostul regim. Am să-ți spun, cucernice părinte, un mare adevăr: atîta vreme cît statul se mulțumește cu mijloacele pe care i le dă sărăcimea, atîta vreme cît îi ajunge sprijinul bănesc pe care i-l asigură, cu o regularitate mecanică, cei care muncesc cu brațele, trăiește fericit, liniștit, onorat. Economiștii și financiarii îi recunosc probitatea. Dar, îndată ce statul acesta nenorocit, împins de nevoi dă semne că va cere bani de la cei care au și că vrea să scoată de la cei avuți o cît de mică refenea, i se dă a înțelege că săvîrșește un odios atentat, că siluiește toate drepturile, că nu mai are nimica sfînt, că distruge comerțul și industria, și că atingîndu-se de bogătași zdrobește sărăcimea. I se spune fără înconjur că se dezonorează. Disprețul sincer al bunilor cetățeni îl copleșește. Atunci prăbușirea vine încet și sigur. Statul se atinge de rentă. E pierdut.

Cînd vorbesc de primejdia clericală sau de cea socialistă, miniștrii rîd de noi. Nu există decît o primejdie, primejdia financiară. Republica începe să-și dee sama. O plîng, o voi regreta. Am fost crescut sub Imperiu, în dragostea pentru Republică. „Ea este dreptatea", îmi spunea tatăl meu, profesor de retorică la liceul din Saint-Omer. Dar el n-o cunoștea. Ea nu e dreptatea. E însă înlesnirea. Cucernice părinte, dacă sufletul sfinției-tale ar fi mai puțin înalt, mai puțin grav și mai deschis către gîndurile vesele, ți-aș mărturisi că Republica actuală, Republica de la 1897, mi-e dragă și mă mișcă prin modestia ei. Nu pretinde să fie admirată. Nu cere decît puțin respect, renunțînd chiar la stimă. Se mulțumește să trăiască. E tot ce cere; și are dreptate. Cele mai năpăstuite făpturi iubesc viața. Întocmai ca tăietorul de lemne al fabulistului și ca spițerul din Mantua, care l-a uimit atît pe tînărul zălud Romeo, se teme de moarte, și asta e singura ei teamă. Nu se încrede în prinți și-n militari. În primejdie de moarte, ar fi foarte rea. Frica ar face-o

să-şi lasă din fire şi ar încrîncena-o. Ar fi păcat. Dar atîta vreme cît nu i se primejduieşte viaţa şi nu i se atinge decît onoarea, e îngăduitoare. Un asemenea regim îmi place şi mă linişteşte. Atîtea altele au fost fără milă, numai din amor-propriu ! Atîtea altele şi-au dobîndit prin cruzimi de tot soiul drepturile, măreţia şi propăşirea ! Atîtea altele au făcut vărsare de sînge pentru prerogativele şi majestatea lor ! Ea nu are amor-propriu, nu are măreţie. Binecuvîntat cusur care ne-o păstrează nevinovată ! Nu cere decît să trăiască, şi e mulţumită. Guvernează puţin. Asta mă ispiteşte s-o laud mai mult decît pentru orice altceva. Şi, pentru că guvernează puţin, îi iert că guvernează prost. Am impresia că, de cînd lumea, oamenii au exagerat nevoia de a ocîrmui şi binefacerile unei stăpîniri de mînă tare. Desigur că regimurile tari aduc popoarelor măreţie şi propăşire. Dar popoarele au suferit atît, de-a lungul veacurilor, din pricina măreţiei şi propăşirii lor, încît înţeleg că au ajuns să le fie lehamite de ele. Am plătit prea scump gloria, pentru a nu fi recunoscători conducătorilor noştri de-acum că se mulţumesc cu cea colonială. Dacă se va descoperi în sfîrşit zădărnicia tuturor guvernelor, Republica domnului Carnot va fi aceea care va fi pregătit această nepreţuită descoperire. Merită să-i păstrăm pentru asta oarecare recunoştinţă. Cînd mă gîndesc bine, mă simt foarte legat de instituţiile noastre.

Aşa vorbi domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere.

Abatele Lantaigne se ridică, îşi scoase din buzunar basmaua cu pătrăţele albastre, îşi şterse buzele, o băgă iar în buzunar, şi, împotriva obiceiului său, surîse, îşi potrivi cartea de rugăciuni la subsuoară şi spuse :

— Vorbeşti cu şart, domnule Bergeret. Aşa vorbeau şi retorii cînd a intrat în Roma Alaric cu vizigoţii lui. Cu toate acestea, retorii celui de-al cincilea veac rosteau sub terebinţii Esquilinului [1] vorbe mai puţin deşarte. Căci, pe atunci, Roma era creştină. Dumneata nu mai eşti.

[1] Una din cele şapte coline ale vechii Rome (n.t).

— Fii episcop, cucernice părinte, răspunse profesorul, nu rector al Universităţii.

— Ce-i drept, domnule Bergeret, spuse preotul rîzînd cu hohote, că dacă aş fi rector al Universităţii, nu ţi-aş îngădui să îndrumezi tineretul.

— Şi mi-ai face un mare bine. Pentru că atunci aş scrie în ziare asemeni domnului Jules Lemaître [1] şi, cine ştie, poate ca şi el...

— He, he! Ai fi la locul dumitale printre spiritele alese. Academiei franceze îi plac necredincioşii.

Spuse, şi se îndepărtă cu pasul drept, hotărît şi apăsat. Domnul Bergeret rămase singur în mijlocul băncii care era acum pe trei sferturi acoperită de umbră. Buburuzul, care, pe umărul lui, îşi ridicase de cîteva clipe elitrele, îşi luă zborul. Domnul Bergeret căzu pe gînduri. Nu era fericit. Avea o minte ascuţită, ale cărei vîrfuri nu erau toate întoarse în afară, aşa că ades se înţepa el singur în ghimpii criticii sale. Anemic şi bilios, avea un stomac foarte gingaş şi simţuri slăbite, care îi stîrneau mai mult scîrbă şi durere decît plăceri şi mulţumiri. Era imprudent în vorbe şi de-o stîngăcie care, în ceea ce priveşte exactitatea şi siguranţa, nu era mai prejos de cea mai încercată dibăcie. Prindea, cu iscusit meşteşug, orice prilej de a-şi face rău. Inspira o firească aversiune majorităţii oamenilor, şi suferea de asta, fiind sociabil din fire şi gata să lege prieteşug cu semenii. Nu izbutea niciodată să formeze elevi şi îşi ţinea cursul de literatură latină într-o hrubă întunecoasă, umedă şi pustie, în care îl aruncase apriga duşmănie a decanului. Clădirea Universităţii era încăpătoare totuşi. Înălţat în 1894, „acest nou local, după cum spusese la inaugurare domnul prefect Worms-Clavelin, stătea mărturie a grijii guvernului Republicii întru răspîndirea culturii". Universitatea avea un amfiteatru împodobit, de domnul Leon Glaize, cu picturi alegorice înfăţişînd Ştiinţele şi Literele, în care domnul Compagnon îşi ţinea aplaudatul curs de matematică. Ceilalţi purtători de robă galbenă sau roşie pre-

[1] Critic literar francez (1853—1914) (n.t.) .

dau cunoştinţe diverse în săli mari şi luminoase. Numai domnul Bergeret, sub privirea ironică a pedelului, cobora, urmat de trei studenţi, într-un subsol întunecos. Aici, în aerul îmbîcsit şi vătămător, explica el *Eneida*, cu ştiinţă germană şi fineţă franceză ; aici, prin pesimismul lui literar şi moral, îi făcea el sînge rău domnului Roux din Bordeaux, elevul său cel mai bun ; aici dezvolta el puncte de vedere noi, a căror expunere înspăimînta ; aici a rostit el într-o sară acele cuvinte care au ajuns faimoase şi care ar fi fost mai bine să piară înăbuşite în umbra subteranei : „Din bucăţi de obîrşii deosebite şi lipite cu stîngăcie între ele s-au alcătuit *Iliada* şi *Odiseea*. Acestea sînt modelele de compoziţie care au fost imitate de Virgiliu, de Fénelon şi, îndeobşte, în literaturile clasice, de toţi autorii de povestiri în versuri sau proză."

Domnul Bergeret nu era fericit. Nu primise nici o distincţie onorifică. E drept că dispreţuia onorurile. Dar simţea el că ar fi fost mai frumos să le fi dispreţuit, după ce le-ar fi primit. Nu-l ştia nimeni şi era mai puţin cunoscut în oraş, prin lucrările sale, decît domnul de Terremondre, autor al unei *Călăuze a turistului ;* decît generalul Milher, distinsul poligraf al judeţului ; mai puţin cunoscut chiar decît elevul său, domnul Albert Roux din Bordeaux, autorul lui *Nireu*, poem în versuri libere. Dispreţuia, desigur, gloria literară, ştiind că aceea a lui Virgiliu se întemeia în Europa pe două contrasensuri, un nonsens şi-un echivoc. Dar faptul că nu avea nici o legătură cu scriitori asemeni domnilor Faguet, Doumic sau Pellissier, care îi păreau că se potrivesc cu spiritul său, îl făcea să sufere. Ar fi vrut să-i cunoască, să trăiască în preajma lor, la Paris, să scrie ca ei în reviste, să-i contrazică, să-i egaleze, să-i întreacă poate. Îşi dădu sama că are oarecare ascuţime de minte şi scrisese cîteva pagini pe care le ştia plăcute.

Nu era fericit. Era sărac, înghesuit cu soţia şi cele trei fete ale sale într-o locuinţă mică în care se bucura din plin de neajunsurile vieţii în comun ; şi se întrista cînd găsea bigudiuri pe masa lui de lucru, sau văzîndu-şi manuscrisele arse pe margini de fierul de încreţit. Nu

avea pe lume alt loc de tihnă netulburată decît această bancă de pe alee, umbrită de un ulm antic, şi ungherul taftalonagelor din prăvălia lui Paillot.

Se mai gîndi o clipă la trista lui stare, apoi se ridică de pe bancă şi luă drumul librăriei.

XIV

Cînd intră domnul Bergeret în librărie, librarul Paillot, cu creionul după ureche, aduna „retururile". Făcea teancuri de volume a căror copertă galbenă, ţinută mult timp la soare, se înnegrise şi suferise batjocura muştelor. Erau exemplarele dispreţuite, pe care le înapoia editorilor. Domnul Bergeret observă printre „retururi" opere la care ţinea. Dar asta nu-l supăra, căci avea prea mult gust pentru a dori ca autorii lui preferaţi să fie pe placul vulgului. Se înfundă, ca întotdeauna, în ungherul vechiturilor şi luă ca de obicei al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor*. Cartea, legată în saftian verde, se deschise singură la pagina 212 şi domnul Bergeret mai citi o dată aceste rînduri fatale :

„sească o trecere la nord. «Mulţumită acestei neizbînzi, zise el, am putut revedea insulele Sandwich...»"

Şi domnul Bergeret se cufundă în melancolie.

Domnul Mazure, arhivarul judeţului, şi domnul de Terremondre, preşedinte al Societăţii de agricultură şi arheologie, care îşi aveau amîndoi scaunul de paie în ungherul vechiturilor, veniră la timp să ia loc lîngă profesor. Domnul Mazure era un paleograf de mare merit. Moravurile lui însă nu erau elegante. Se căsătorise cu servitoarea fostului arhivar şi ieşea în oraş cu o pălărie de pai cu fundul rupt. Era radical şi publica documente referitoare la istoria oraşului pe timpul Revoluţiei. Invectiva cu plăcere pe regaliştii din judeţ ; dar, pentru că ceruse „Palmele academice" şi nu le dobîndise, începuse să-şi invectiveze amicii politici şi mai ales pe domnul prefect Worms-Clavelin.

Bîrfitor din fire, deprinderea profesională de a descoperi secrete îl îndemna la clevetire şi defăimare. Cu toate acestea, tovărăşia lui era plăcută, mai cu samă la masă, unde cînta cîntece de beţie.

— Aţi auzit, spuse el către domnul de Terremondre şi domnul Bergeret, că prefectul are întîlniri cu femei în casa lui Rondonneau-fiul ? A fost văzut. Abatele Guitrel se duce şi el pe-acolo. Şi ceea ce-i nostim e că, într-un cadastru din 1783, casa aceasta e numită casa celor Doi satiri.

— O fi, spuse domnul de Terremondre, dar acolo nu sînt femei de moravuri uşoare.

— Le aduc ei, replică arhivarul Mazure.

— Fiindcă veni vorba, spuse domnul de Terremondre, am aflat, dragă domnule Bergeret, că îl scandalizezi pe aleea publică pe vechiul meu prieten Lantaigne, prin cinica mărturisire a imoralităţii politice şi sociale a domniei-tale. Se spune că nu ai nici frîu, nici lege...

— Eroare, răspunse domnul Bergeret.

— ...că eşti indiferent în materie de guvernămînt.

— Nicidecum ! Dar adevărul e că nu dau prea mare importanţă formei de stat. Schimbările de regim nu schimbă de loc starea persoanelor. Nu depindem de constituţii, nici de charte, ci de instincte şi de moravuri. Schimbarea denumirilor nevoilor publice nu foloseşte la nimic. Şi numai imbecilii şi ambiţioşii fac revoluţiile.

— Nu mai departe decît acum zece ani, replică domnul Mazure, mi-aş fi pus în joc capul pentru Republică. Astăzi, dacă aş vedea-o cum se duce de-a dura, mi-aş încrucişa braţele şi aş rîde. Vechii republicani sînt disprețuiţi. Numai monarhiştii raliaţi au cătare ; nu spun asta pentru domnia-ta, domnule de Terremondre. Dar sînt scîrbit. Am ajuns la părerea domnului Bergeret. Toate regimurile sînt ingrate.

— Toate sînt neputincioase, spuse domnul Bergeret, şi am aici, în buzunar, o mică istorioară, pe care aş vrea să v-o citesc. Am scris-o după o anecdotă pe care mi-a povestit-o tata de mai multe ori. Se vede din ea că puterea absolută e neputinţa însăşi. Aş vrea să aflu părerea

dumneavoastră asupra acestui moft. Dacă nu v-o displace, am s-o trimit la *Revue de Paris*.

Domnul de Terremondre şi domnul Mazure îşi apropiaseră scaunele de scaunul domnului Bergeret, care scoase din buzunar un caiet şi începu să citească cu o voce slabă, dar limpede :

UN SUBSTITUT

„Miniştrii se adunaseră..."

— Daţi-mi voie s-ascult şi eu, spuse domnul Paillot, librarul. Îl aştept pe Leon, şi văd că nu mai vine. Cînd îl trimit undeva, nu se mai întoarce. Trebuie să păzesc prăvălia şi să servesc clientela. Dar o să apuc măcar o parte din lectură. Îmi place şi mie să mai învăţ cîte ceva.

— Foare bine, Paillot, spuse domnul Bergeret.

Şi reîncepu lectura :

UN SUBSTITUT

„Miniştri se adunaseră în consiliu, sub preşidenţia împăratului, într-un salon al palatului Tuileries. Napoleon al III-lea, tăcut, făcea însemnări cu creionul pe un plan de cartier muncitoresc. Faţa lui lungăreaţă şi palidă părea ciudată, cu blînda ei tristeţă, printre capetele pătrate de oameni practici şi chipurile acelea rumene de oameni sîrguitori. Îşi întredeschise pleoapele, îşi roti în jurul mesei ovale privirea visătoare şi blajină şi întrebă :

— Domnilor, mai e ceva la ordinea zilei ?

Glasul lui ieşise puţin înăbuşit şi stins de sub mustaţa-i groasă şi părea că vine de foarte departe.

În momentul acela, ministrul de Justiţie făcu colegului său de la Interne un semn pe care acesta păru că nu-l vede. Ministrul de Justiţie era pe-atunci domnul Delarbre, magistrat din născare, care dăduse

dovadă, în înalte funcţiuni juridice, de o cuviincioasă mlădiere, întreruptă brusc, pe ici, pe colo, de rigidităţile unei demnităţi profesionale pe care nimic n-o putea îndupleca. Se spunea că, ajuns om al împărătesei şi al ultramontanilor [1], jansenismul străbunilor săi, mari avocaţi, îi îmbătoşa uneori sufletul. Cei care-l cunoşteau mai îndeaproape, însă, îl socoteau numai ţîfnos, cu toane, nepăsător faţă de marile probleme pe care mintea lui nu le cuprindea, şi încăpăţînat cînd era vorba de nimicuri, mai pe măsura firii sale de chiţibuşar.

Cu mîinile pe braţele aurite ale fotoliului, împăratul era gata să se ridice. Delarbre, văzînd că ministrul de Interne, cu nasul în dosare, îi ocolea privirea, se hotărî să-l interpeleze :

— Iartă-mă, scumpe coleg, că ridic o chestiune care, deşi ţine de departamentul domniei-tale, îl interesează şi pe al meu. Ş-apoi, chiar domnia-ta mi-ai mărturisit că ai de gînd să faci cunoscut Consiliului situaţia nespus de gingaşă creată unui magistrat de prefectul unui judeţ din vest.

Ministrul de Interne ridică uşor din umerii lui laţi şi se uită la Delarbre cu oarecare iritare. Avea aerul acela jovial şi totodată ursuz, pe care îl au marii agitatori de oameni.

— Ah ! zise el, astea-s bîrfeli, clevetiri ridicole, zvonuri pe care m-aş ruşina să le aduc la urechea împăratului, dacă colegului meu de la Justiţie nu i s-ar părea că vede în ele un interes pe care, în ce mă priveşte, nu izbutesc să-l descopăr.

Napoleon începu iar să facă semne cu creionul.

— E vorba de prefectul din Loara-de-Jos, urmă ministrul. Despre acest funcţionar se spune în judeţ că are noroc în dragoste. Faima aceasta de berbant, legată de numele său, la care trebuie adăugate binecunoscuta lui amabilitate şi devotamentul faţă de regim,

---

[1] În Franţa, susţinători ai unei centralizări excesive în sînul Bisericii, sub egida Romei (n.t.).

a contribuit desigur în mare măsură la popularitatea de care se bucură la țară. Tîrcoalele pe care le dă doamnei Méreau, soția procurorului general, au fost remarcate și comentate. Recunosc că domnul prefect Pélisson a alimentat cronica scandaloasă a Nantes-ului și că s-a vorbit despre el în termini foarte aspri în cercurile burgheze ale orașului, și mai ales în saloanele frecventate de magistrați. Desigur că atitudinea domnului prefect față de doamna Méreau, a cărei situație ar trebui s-o puie la adăpost față de orice tentativă echivocă, ar fi regretabilă dacă s-ar prelungi. Informațiile pe care le-am culeș, însă, îmi permit să afirm că doamna Méreau n-a fost cu adevărat compromisă și că nici un scandal nu-i de așteptat. Un pic de prudență și de atenție ar fi de-ajuns pentru ca această afacere să nu aibă urmări neplăcute.

După ce vorbi astfel, ministrul de Interne își închise servieta și se răsturnă în fotoliu.

Împăratul tăcea.

— Îmi dai voie, scumpe coleg! spuse cu răceală ministrul de Justiție, soția procurorului general din Nantes e amanta prefectului din Loara-de-Jos; această situație, cunoscută de tot Ministerul, poate aduce știrbire prestigiului magistraturii. Asupra acestei stări de lucruri e cazul să atragem atenția majestății-sale.

— Fără îndoială, urmă ministrul de Interne cu privirea îndreptată spre picturile alegorice din tavan, fără îndoială că asemenea fapte sînt regretabile; nu trebuie să exagerăm totuși; se prea poate ca prefectul Loarei-de-Jos să fi fost cam imprudent și doamna Méreau cam ușuratică, dar...

Ministrul își îndreptă restul gîndurilor către figurile mitologice care pluteau pe cerul pictat. Urmă o clipă de tăcere, în care se auzi ciripitul nerușinat al vrăbiilor, cocoțate pe arborii din grădină și pe cornișele castelului.

Domnul Delarbre își mușca buzele subțiri, mîngîindu-și favoriții austeri dar cocheți. Urmă:

— Iartă-mă că stărui — rapoartele secrete pe care le-am primit nu lasă nici o îndoială asupra naturii relațiilor domnului Pélisson cu doamna Méreau. Aceste relații se stabiliseră încă de acum doi ani. În adevăr, în luna septembrie a anului 18** domnul prefect al Loarei-de-Jos l-a invitat pe domnul procuror general la vînătoare, la contele de Morainville, deputat în a treia circumscripție a județului, și, în lipsa magistratului, s-a strecurat în camera doamnei Méreau. A intrat prin grădina de zarzavat. A doua zi, grădinarul a văzut urme de escaladare și a înștiințat poliția. S-au făcut cercetări, a fost arestat chiar un vagabond care, neputîndu-și stabili nevinovăția, a făcut cîteva luni de arest preventiv. Era, de altfel, foarte rău văzut și puțin interesant. Și astăzi încă, domnul procuror general, în fruntea unei minime fracțiuni a opiniei publice, persistă să-l creadă vinovat de spargere și efracție. Situația e totuși, repet, neplăcută și prejudiciabilă prestigiului magistraturii.

Ministrul de Interne rosti, după obiceiul lui, cîteva fraze masive, din acelea care închid o discuție și-o cetluiesc sub greutatea lor. Pe prefecți, spunea el, îi avea în mînă ; îl va putea aduce pe Pélisson la o mai justă apreciere a lucrurilor, fără să ieie nici o măsură riguroasă împotriva unui funcționar inteligent și zelos, care s-a impus în județul lui și care e prețios „din punct de vedere al situației electorale". Nimeni nu poate pretinde că are mai mult interes ca ministrul de Interne în menținerea bunei înțelegeri între autoritățile județene și puterea judecătorească.

În timpul acesta, împăratul păstra acel aer de visare în care se învăluia îndeobște tăcerea lui. Se gîndea, fără îndoială, la lucruri trecute, căci spuse deodată :

— Bietul Pélisson, l-am cunoscut pe tatăl lui. Îl chema Anacharsis Pélisson. Era fiul unui republican din 1792 ; el însuși republican, scria la ziarele de opo-

ziţie sub regimul din Iulie [1]. Pe vremea captivităţii mele în fortăreaţa din Ham, mi-a adresat o scrisoare amicală. Nu vă puteţi închipui bucuria pe care i-o poate face unui prizonier un cît de mic semn de simpatie. De-atunci am urmat căi deosebite. Nu ne-am mai văzut. El a murit.

Împăratul aprinse o ţigară şi rămase un moment pe gînduri. Apoi, ridicîndu-se :

— Domnilor, nu vă mai reţin.

Cu mersul stîngaci al unei păsări cu aripi mari cînd umblă pe pămînt, se duse în apartamentele sale particulare, iar miniştrii ieşiră unul după altul prin lungul şir de saloane, sub privirea posomorîtă a gărzilor. Mareşalul-ministru de Război întinse tabachera ministrului de Justiţie.

— Domnule Delarbre, vrei să facem cîţiva paşi pe jos ? Simt nevoia să-mi dezmorţesc picioarele. Pe cînd mergeau amîndoi pe strada Rivoli, de-a lungul grilajului care împrejmuia terasa Constituţionalilor : În materie de ţigări de foi, spuse mareşalul, nu-mi plac decît acelea de cinci parale, bine uscate. Celelalte îmi par dulceaţă. Pricepi ? Încetă să cugete, apoi : Pélisson ăsta de care vorbeai adinioarea la Consiliu nu-i unu mic, uscăţiv şi oacheş, fost subprefect la Saint-Dié, acum cinci ani ?

Delarbre răspunse că, în adevăr, Pélisson fusese subprefect în Vosgi.

— De aceea îmi spuneam eu : îl cunosc pe Pélisson ăsta, şi-mi aduc foarte bine aminte şi de doamna Pélisson. Am stat la masă lîngă ea la Saint-Dié, unde mă dusesem pentru inaugurarea unui monument. Pricepi ?

— Ce fel de femeie este ? întrebă Delarbre.

— Mititică, smeadă, subţirică... Pare slabă, fără să fie. Dimineaţa, c-o rochie care-i acoperea umerii şi gîtul, trecea nebăgată în samă. Dar sara, la masă, cu umerii goi şi cu flori între sîni, avea nuri.

— Dar moralmente, domnule mareşal ?

[1] Monarhia instaurată în Iulie 1830 (n.t.).

— Moralmente ?... Nu sînt un imbecil, nu-i aşa ? Ei bine, n-am priceput niciodată nimic din firea femeilor. Tot ce-ţi pot spune e că doamna Pélisson trecea drept o sentimentală. Se spunea că-i plac bărbaţii frumoşi.

— Ţi-a dat a înţelege asta, scumpe domnule mareşal ?

— Nicidecum. La desert mi-a spus : „Preţuiesc elocvenţa la nebunie. Cuvîntul înălţător mă cucereşte." Nu puteam lua pentru mine această mărturisire. E drept că rostisem dimineaţa o cuvîntare. Dar îl însărcinasem s-o redacteze pe aghiotantul meu, un ofiţer de artilerie, miop. Scrisese atît de mărunt încît nu puteam citi... Pricepi ?

Ajunseseră în Piaţa Vendôme. Delarbre îi întinse mareşalului mîna lui mică şi uscăţivă şi se strecură sub bolta Ministerului.

*

Peste o săptămînă, la ieşirea din Consiliu, pe cînd miniştrii începuseră să plece, împăratul puse mîna pe umărul ministrului de Justiţie :

— Iubite domnule Delarbre, îi spuse el, am aflat din întîmplare — în situaţia mea nu afli nimic decît din întîmplare — că la parchetul din Nantes e vacant un post de substitut. Te rog să te gîndeşti pentru postul acesta la un tînăr doctor în drept foarte valoros, care a făcut o teză vrednică de luat în samă despre *Trade's unions*. Se numeşte Chanot. E nepotul doamnei Ramel. Urmează să-ţi ceară audienţă chiar astăzi. Dacă îmi propui numirea lui, o voi semna cu plăcere.

Împăratul rostise cu duioşie numele surorii lui de lapte, pe care nu încetase s-o iubească, în timp ce ea, republicană între republicani, nu voia să se împace şi, văduvă şi săracă, respingea propunerile stăpînului ;

în mansarda ei osîndea fără sfială lovitura de stat [1]. După cincisprezece ani însă, lăsîndu-se în cele din urmă înduplecată de nedezmințita bunăvoință a lui Napoleon al III-lea, în semn de împăcare, venise să-i ceară suveranului un hatîr, nu pentru ea, ci pentru nepotul ei, tînărul Chanot, doctor în drept, mîndria Facultății, după spusa profesorilor. Și hatîrul pe care doamna Ramel îl cerea fratelui ei de lapte era foarte cuviincios : ușile parchetului deschise tînărului Chanot nu aveau cum să pară o încălcare de lege ; dar doamna Ramel ținea mult ca nepotul ei să fie numit la Nantes, unde erau părinții lui. Napoleon își aminti de această împrejurare și o aduse la cunoștința ministrului de Justiție.

— Candidatul meu, spuse el, are mare interes să fie numit la Nantes, unde s-a născut și unde locuiesc părinții lui. E un motiv temeinic pentru un tînăr fără sprijin și căruia îi place viața de familie.

— Chanot... sîrguincios... valoros și fără sprijin... repetă ministrul.

Adăugă că se va grăbi să facă întocmai cum dorește majestatea-sa. Se temea numai ca procurorul general să nu-i fi și înaintat o listă, pe care numele lui Chanot, firește, nu figura. Acest procuror general era tocmai domnul Méreau, despre care fusese vorba în precedentul Consiliu. Ministrul de Justiție ținea să se poarte bine cu dînsul. Se va sili totuși să dea acestei chestiuni o dezlegare potrivită cu intențiile exprimate de majestatea-sa.

Se înclină și plecă. Era ziua lui de audiențe. De-abia intrat în cabinetul său, îl întrebă pe Labarthe, secretarul lui, dacă e multă lume în anticameră. Erau doi președinți de Curte, un consilier de la Curtea de Casație, cardinalul-arhiepiscop de Nicomedia, o mulțime de judecători, avocați și preoți. Ministrul întrebă dacă nu

[1] Lovitura de stat de la 2 decembrie 1851, în urma căreia Napoleon al III-lea se înscăunează împărat, readucînd Franța sub zaptul monarhiei absolute (n.t.).

era şi un oarecare Chanot. Labarthe cotrobăi în tava de argint şi descoperi în maldărul de cărţi de vizită şi pe aceea a lui Chanot, doctor în drept, laureat al Facultăţii de drept din Paris. Ministrul trimise să-l cheme cel dintîi, recomandînd numai să fie condus pe coridoarele de serviciu, pentru a nu jigni magistratura şi clerul.

Ministrul se aşează la masa de lucru şi murmură pentru sine : „Sentimentală, a spus mareşalul, îi plac bărbaţii frumoşi şi care ştiu să vorbească..."

Aprodul introduse în cabinet un tînăr înalt, adus de spate, cu ochelari, cu capul ţuguiat, a cărui înfăţişare lipsită de graţie vădea în acelaşi timp timiditatea singuraticilor şi îndrăzneala gînditorilor.

Ministrul de Justiţie îl măsură din cap pînă-n picioare şi văzu că are obraji de copil şi umeri înguşti. Îi făcu semn să ia loc. Aşezîndu-se pe marginea fotoliului, solicitatorul închise ochii şi începu să vorbească cu înlesnire.

— Domnule ministru, am venit să solicit de la înalta domniei-voastre bunăvoinţă intrarea în magistratură. Poate că excelenţa voastră va socoti că notele obţinute la diferitele examene pe care le-am dat şi un premiu ce mi-a fost decernat pentru o lucrare despre *Trade's unions* sînt titluri îndestulătoare şi că nepotul doamnei Ramel, sora de lapte a împăratului, nu e cu totul nevrednic...

Ministrul de Justiţie îl opri cu un gest al mînii lui mici şi galbene.

— Fără îndoială, domnule Chanot, fără îndoială, te bucuri de o augustă protecţie, care nu s-ar fi putut îndrepta către o persoană nevrednică de ea. Împăratul, o ştiu, se interesează mult de dumneata. Ceri un post de judecător-supleant, domnule Chanot ?

— Excelenţa-voastră mi-ar împlini speranţele cu prisosinţă dacă m-ar numi substitut la Nantes, unde îmi e familia.

Delarbre îl ţinti cu ochii lui de plumb şi spuse cu răceală :

— Nu este nici un loc vacant la parchetul din Nantes.

— Cer iertare excelenței-voastre, dar credeam...

Ministrul se ridică :

— Nu e nici un loc.

Și, în timp ce Chanot se îndrepta stîngaci spre ușă și căuta, salutînd mereu, o ieșire prin lemnăria albă care îmbrăca pereții, ministrul de Justiție îi spuse cu un aer convingător și pe un ton aproape confidențial :

— Ascultă-mă, domnule Chanot, sfătuiește pe mătușa dumitale să nu mai facă noi intervenții, căci ele, departe de a-ți aduce vreun folos, nu-ți pot decît dăuna. Află că împăratul îți poartă interes și că te poți bizui pe mine.

Indată ce se închise ușa, ministrul își chemă secretarul :

— Labarthe, vino cu candidatul dumitale.

*

Pe la opt seara, Labarthe intră într-o casă din strada Iacob, urcă scara pînă la mansardă și strigă din coridor :

— Ești gata, Lespardat ?

Ușa unei mici odăițe se deschise. Pe o poliță erau cărți de drept și cîteva romane brăcuite ; pe pat, o mască de catifea neagră cu ciucuri de dantelă, un buchet de violete uscate și niște florete. Pe perete, o estampă trasă după o gravură proastă, înfățișînd pe Mirabeau. În mijlocul odăii un băietan înalt și oacheș făcea exerciții la haltere. Avea păr creț, frunte îngustă, ochi căprui nespus de blînzi și veseli, un nas ce fremăta ca nările de cal și, în gura frumos arcuită, dinți de lup.

— Te așteptam, spuse el.

Labarthe îl zori să se îmbrace. Îi era foame. Cînd o să ieie masa ?

După ce-şi aşează halterele pe podea, Lespardat îşi scoase vestonul, lăsînd astfel să i se vadă ceafa herculeană care îi lega capul rotund de umerii largi.

— Pare să aibă cel puţin douăzeci şi şase de ani, se gîndi Labarthe.

Îndată ce Lespardat îşi puse jacheta prin al cărei postav subţire se putea urmări jocul puternic al muşchilor, Labarthe îl împinse afară din odaie.

— În trei minute sîntem la Magny. Sînt cu careta Ministerului.

La birt cerură o cameră separată, avînd a vorbi.

După ce mîncară calcanul şi friptura de batal, Labarthe rezumă limpede chestiunea :

— Ascultă bine ce-ţi spun, Lespardat. Ministrul meu te va primi mîine, numirea ta va fi propusă de procurorul general din Nantes joi şi supusă luni spre semnare împăratului. Îi va fi înmînată prin surprindere în momentul în care, împreună cu Alfred Maury, va fi ocupat cu determinarea terenului unde a fost Alesia [1]. Împăratul semnează tot ce vrei, atunci cînd studiază topografia Galiei din vremea lui Cezar. Dar nu uita ceea ce aşteptăm de la tine. Trebuie să-i placi doamnei prefect. Trebuie să-i placi pînă la capăt. Numai cu preţul acesta va fi răzbunată magistratura.

Lespardat mînca lacom şi asculta, mulţumit şi zîmbitor, în naiva lui înfumurare.

— Bine, spuse el, dar ce gînd a încolţit în capul lui Delarbre ? Îl credeam mai serios.

Ridicîndu-şi cuţitul, Labarthe îl opri :

— Mai întîi, dragul meu, te rog să nu-mi compromiţi ministrul, care trebuie să rămîie străin de tot ce vorbim aici. Dar, pentru că l-ai pomenit pe Delarbre, află că austeritatea lui e o austeritate jansenistă. E strănepotul diaconului Pâris [2]. Fratele bunicului său după mamă e acel Carré de Montgeron care i-a apărat în

[1] Cetate galică, unde Cezar l-a asediat şi luat prizonier pe Vercingetorix (n.t.).

[2] Diacon jansenist (1690—1727) (n.t.).

Parlament pe convulsionarii de la schitul Sfîntului Médard [1]. Janseniştii îşi poartă bucuroşi austeritatea prin preajma alcovurilor ; au o slăbiciune pentru ştrengăriile diplomatice şi canonice. Acesta-i efectul desăvîrşitei lor purităţi. Ş-apoi, citesc Biblia. Vechiul Testament e plin de istorii în genul istoriei tale, dragă Lespardat.

Lespardat nu-l asculta. Plutea într-o bucurie naivă : „Ce-o să spuie tata ? Ce-o să spuie mama ?" îşi zicea el, cu gîndul la părinţii lui, băcani cu vază, dar nu prea norocoşi din Agen. Şi făcea vagi apropieri între norocul care începea să-i surîdă şi gloria lui Mirabeau, omul lui mare preferat. Din liceu încă, îşi întrezărea un viitor plin de femei şi elocinţă.

Labarthe îşi trezi tînărul prieten din visare.

— Ştii, domnule substitut, că nu eşti inamovibil. Dacă în soroc cuviincios nu izbuteşti să fii pe placul, dar mă-nţelegi, cu totul pe placul doamnei Pélisson, ţi-ai mîncat lefteria.

— Dar, întrebă Lespardat cu candoare, cît timp îmi dai ca să-i plac pînă la capăt doamnei Pélisson ?

— Pînă la vacanţă, răspunse grav secretarul ministrului. Îţi vom face pe deasupra tot soiul de înlesniri, misiuni secrete, concedii etc. Tot, în afară de bani. Înainte de toate, sîntem un guvern cinstit. Lumea n-o crede. Dar se va vedea mai tîrziu că n-am fost ghesefţari. De pildă Delarbre : are mînile curate. Ş-apoi fondurile secrete sînt la Interne, de partea soţului. Întru cucerirea doamnei Pélisson, nu te bizui decît pe cei două mii patru sute de franci leafă, şi pe mutra ta.

— E nostimă prefectoriţa ? întrebă Lespardat.

Puse această întrebare cu nepăsare, fără să-i exagereze importanţa, liniştit, ca omul foarte tînăr care găseşte toate femeile frumoase. Drept răspuns, Labarthe aruncă pe masă fotografia unei femei plăpînde cu pălărie rotundă si cu părul adus în părţi şi lăsat să cadă pe gîtul smead.

[1] Sectă de fanatici religioşi din secolul al XVIII-lea care erau cuprinşi de spasme şi se supuneau la torturi fizice pe care ei înşişi şi le aplicau (n.t.).

— Iată, spuse el, portretul doamnei Pélisson. Cabinetul a cerut-o Prefecturii poliţiei, care a trimis-o după ce i-a pus ştampila Siguranţei, după cum vezi.

Lespardat o înşfăcă repede cu degetele lui cu vîrfurile ca retezate.

— E frumoasă, spuse el.

— Ai vreun plan ? întrebă Labarthe, vreun sistem de seducţie raţională ?

— Nu, răspunse simplu Lespardat.

Labarthe, care era un intelectual, obiectă că trebuie totuşi să prevadă, să combine, să nu se lase surprins de împrejurări.

— E sigur, urmă el, că vei fi invitat la balurile Prefecturii şi că vei dansa cu doamna Pélisson. Ştii să dansezi ? Ia, arată-mi cum dansezi.

Lespardat se ridică şi, cu scaunul în braţe, făcu un tur de vals, cu un aer de urs drăgălaş.

Labarthe îl urmărea foarte grav, prin monoclul său.

— Eşti greoi, stîngaci, fără acea gingăşie irezistibilă care...

— Şi Mirabeau dansa prost, spuse Lespardat.

— La urma urmei, spuse Labarthe, poate că scaunul nu te inspiră.

Cînd amîndoi se aflară din nou pe trotuarul jilav al îngustei străzi Contrescarpe, se întîlniră cu prostituate care făceau naveta între răspîntia Buci şi debitele de băuturi spirtoase din strada Dauphine. Pe cînd una din ele, îndesată şi greoaie în mohorîta ei rochie neagră, trecea posomorîtă şi cu paşi leneşi pe sub un felinar, Lespardat o înşfăcă deodată de mijloc, o ridică şi o sili să facă două tururi de vals pe pavajul lunecos şi prin gîrla de la marginea trotuarului, înainte de a-i fi dat timpul să-şi vie în fire.

Îndată ce-i trecu uimirea, femeia începu să urle cele mai scîrnave sudălmi la adresa cavalerului care o învîrtea cu un avînt irezistibil. Locul orchestrei îl ţinea el singur, cu vocea lui de bariton, caldă şi plină de însufleţire ca o muzică militară, şi se învîrtea cu femeia cu atîta înverşunare încît, împroşcaţi de toată apăria şi

glodăraia străzii, se loveau amîndoi de oiştile trăsurilor în trecere şi simţeau în ceafă suflarea cailor. După ce valsară cîtva timp, fără mînie, cu capul lăsat pe pieptul tînărului, femeia îi şopti la ureche :

— Eşti un băiat drăguţ, totuşi. Fetele de la Bullier [1] trebuie să se dea în vînt după tine, nu-i aşa ?

— Ajungă-ţi, amice, strigă Labarthe. Vezi să n-ajungi la poliţie. Hai, tu vei răzbuna magistratura !

*

Peste vreo patru luni, într-o zi aurită de septembrie, domnul ministru al Justiţiei şi al Cultelor, trecînd cu secretarul său pe sub arcadele străzii Rivoli, îl zări pe domnul Lespardat, substituit la Nantes, tocmai în clipa cînd intra grăbit în hotelul Luvru.

— Labarthe, întrebă ministrul, ştiai că protejatul dumitale e la Paris ? Oare nu-l reţine nimic la Nantes ? De cîtăva vreme, pare-mi-se, nu mi-ai mai comunicat nici o notă confidenţială în ce-l priveşte. Debutul lui m-a interesat, dar nu ştiu încă dacă răspunde în totul bunei păreri pe care o aveai despre el.

Labarthe luă apărarea substitutului ; îi aminti ministrului că Lespardat se află în legiuit concediu ; că, fără zăbavă, la Nantes îşi cîştigase încrederea superiorilor săi ierarhici şi că în acelaşi timp dobîndise şi bunăvoinţa prefectului.

— Domnul Pélisson, urmă el, nu se mai poate lipsi de dînsul. El e acela care organizează concertele prefecturii.

Între timp, ministrul şi secretarul său îşi urmau drumul spre Rue de la Paix, pe sub arcade, oprindu-se, ici şi colo, în faţa vitrinelor fotografilor.

— Prea multe nuduri expuse în vitrinele astea, spuse ministrul. Desfrîul acesta ar trebui curmat. Străinii ne judecă după aparenţe, şi asemenea spectacole pot dăuna bunului renume al ţării şi al regimului.

[1] Bal public la Paris (n. t.).

Deodată, în colţul străzii Échelle, Labarthe făcu semn ministrului să se uite la o femeie voalată care venea cu paşi repezi înspre ei. După ce o privi, Delarbre găsi însă că e prea banală, pipernicită şi lipsită de eleganţă.

— E prost încălţată, spuse el ; e-o provincială.

Şi, după ce trecu pe lîngă ei :

— Excelenţa-voastră nu se înşală, spuse Labarthe. E doamna Pélisson.

La auzul acestui nume, ministrul ciuli urechea şi făcu cale-ntoarsă. Dintr-un vag sentiment de demnitate, nu îndrăznea s-o urmărească. Dar privirea îi scăpăra de curiozitate.

Labarthe îl îmbărbătă.

— Mă prind, domnule ministru, că nu se duce departe.

Amîndoi iuţiră pasul şi o văzură pe doamna Pélisson mergînd înainte pe sub arcade, trecînd pe lîngă Piaţa Palais-Royal, apoi aruncînd în dreapta şi-n stînga priviri neliniştite şi dispărînd în hotelul Luvru.

Ministrul începu să rîdă din toată inima. Luminile micilor săi ochi de plumb scînteiară. Şi rosti printre dinţi acest verdict, pe care secretarul mai mult îl ghici decît îl auzi :

— Magistratura e răzbunată !

*

În aceeaşi zi, împăratul, care se instalase la Fontainebleau, fuma ţigarete în biblioteca palatului. Şedea nemişcat, cu aerul unei melancolice păsări de mare, proptit de dulapul în care se păstra cămaşa de zale a lui Monaldeschi [1]. Violet-le-Duc [2] şi Mérimée [3], ambii oaspeţi obişnuiţi ai împăratului, erau lîngă el.

[1] Secretarul reginei Christina a Suediei, din al cărei ordin a fost ucis pe pămîntul Franţei, la Fontainebleau (1657) (n.t.).

[2] Celebru arhitect francez (n.t.).

[3] Celebru nuvelist francez (n.t.).

Împăratul întrebă :

— Domnule Mérimée, de ce-ţi plac scrierile lui Brantôme [1] ?

— Sire, răspunse Mérimée, găsesc în el întreg neamul francez, cu părţile lui bune şi rele. Nu e niciodată mai rău, decît atunci cînd îi lipseşte o căpetenie care să-l îndrumeze către un ţel înalt.

— Crezi, spuse împăratul, că se vede asta în Brantôme ?

— Se mai vede, urmă Mérimée, amestecul femeilor în trebile statului.

În clipa aceasta, doamna Ramel intră în galerie. Napoleon poruncise să fie lăsată să intre ori de cîte ori ar fi venit. Zărindu-şi sora de lapte, împăratul îşi arătă toată bucuria pe care o putea exprima faţa lui mută şi tristă.

— Dragă doamnă Ramel, întrebă el, ce-ţi face nepotul la Nantes ? E mulţumit ?

— Dar n-a fost numit acolo, sire, spuse doamna Ramel. În locul lui a fost numit altul.

— Ciudat, murmură suveranul, gînditor. Îşi lăsă apoi mîna pe umărul academicianului : Iubite domnule Mérimée, se crede că eu hotărăsc soarta Franţei, a Europei şi a lumii. Şi eu nu pot obţine numirea unui substitut de clasa a şasea, cu două mii patru sute de franci leafă pe an."

*

După ce isprăvi de citit, domnul Bergeret îşi pături manuscrisul şi-l băgă în buzunar. Domnul Mazure, domnul Paillot şi domnul Terremondre dădură de trei ori din cap în tăcere.

Apoi, acesta din urmă puse mîna pe braţul lui Bergeret :

[1] Povestitor francez (1525—1614) (n.t.).

— Ceea ce ne-ai citit, scumpe domnule, îi spuse el, e în adevăr...

În clipa asta, Leon dădu buzna în prăvălie şi strigă plin de emoţie şi importanţă :

— Doamna Houssieu a fost găsită sugrumată în patul ei.

— Ciudat ! spuse domnul de Terremondre.

— După starea trupului, urmă Leon, se crede că omorul a fost săvîrşit acum trei zile.

— Aşadar, spuse domnul Mazure arhivarul, crima trebuie să se fi săvîrşit sîmbătă.

Paillot librarul, care pînă atunci tăcuse, cu gura căscată, respectuos în faţa morţii, îşi aduna amintirile :

— Sîmbătă, pe la orele cinci după-amiază, am auzit foarte bine nişte strigăte înăbuşite şi un bufnet produs de căderea unui corp. Le-am şi spus chiar dumnealor (şi se întoarnă spre domnul de Terremondre şi spre domnul Bergeret) că se întîmplă ceva neobişnuit în casa reginei Margareta.

Nimeni nu recunoscu prioritatea ce şi-o atribuia librarul care, cel dintîi, prin acuitatea simţurilor si subtilitatea judecăţii sale, a bănuit fapta în chiar clipa săvîrşirii ei.

După o respectuoasă tăcere, Paillot urmă :

— În noaptea de sîmbătă spre duminică, i-am spus doamnei Paillot : „Nu se mai aude nimic în casa reginei Margareta".

Domnul Mazure întrebă ce vîrstă avea victima. Paillot îi răspunse că doamna Houssieu avea cam şaptezeci şi nouă sau optzeci de ani, că de cincizeci de ani era văduvă, că avea moşie, acţiuni şi o mare sumă de bani, dar că, zgîrcită şi cu toane, nu ţinea servitoare, că îşi gătea ea însăşi mîncările la soba din odaia ei şi că trăia singură printre hîrburi de mobilă şi văsărie, acoperite c-o prăfăraie de-un sfert de veac. Şi-n adevăr, de douăzeci şi cinci de ani şi mai bine casa reginei Margareta nu fusese măturată. Doamna Houssieu ieşea rar, îşi lua merinde pentru o săptămînă întreagă şi nu primea pe

nimeni la ea, în afară de băiatul de la măcelărie şi vreo doi-trei băieţaşi care-i făceau cumpărături.

— Şi se crede că omorul a fost săvîrşit sîmbătă după-amiază ? întrebă domnul de Terremondre.

— Aşa se bănuieşte, după starea trupului, răspunse Leon. Se pare că-i groaznic la vedere.

— Sîmbătă după-amiază, urmă domnul de Terremondre, eram toţi aici, numai un părete ne despărţea de fioroasa faptă, şi noi şedeam la taifas.

Şi iarăşi urmă o lungă tăcere. Apoi, cineva întrebă dacă ucigaşul a fost prins, sau dacă cel puţin se ştie cine-i. Cu tot zelul lui însă, Leon nu putu răspunde la aceste întrebări.

O umbră, din ce în ce mai deasă şi care părea funebră, se întindea peste prăvălia librarului. O făcea mulţimea curioşilor care se buluciseră în Piaţă, în faţa casei unde se săvîrşise crima.

— Aşteaptă, fără îndoială, să vie poliţaiul şi parchetul, spuse arhivarul Mazure.

Paillot, care era înzestrat cu o prea grijulie prudenţă, de teamă ca mulţimea curioşilor să nu-i spargă geamurile vitrinelor, îi porunci lui Leon să tragă obloanele.

Nu lăsă neoblonită decît vitrina din strada Tintelleries.

Această măsură de precauţie părea pătrunsă de o oarecare delicateţă morală. Domnii din „colţul vechiturilor" o aprobară. Dar strada Tintelleries fiind îngustă şi cum în partea aceea geamurile erau acoperite de afişe şi modele de desen, prăvălia fu cufundată în întuneric.

Larma mulţimii, cu o clipă înainte imperceptibilă, se auzea în umbră şi se prelungea înăbuşită, gravă, aproape spăimîntătoare, exprimînd unanimitatea sentimentului moral.

Domnul de Terremondre, emoţionat, dădu glas din nou gîndului de care era urmărit.

— Ciudat, spuse el, în timp ce crima se săvîrşea atît de aproape, noi stăteam liniştiţi la taifas.

Domnul Bergeret îşi lăsă capul pe umărul stîng, privi în depărtare şi astfel grăi :

— Scumpe domnule, îngăduie să-ţi spun că nu e nimic ciudat aici. Nu-i obiceiul ca, atunci cînd se săvîrşeşte o faptă criminală, conversaţiile să se oprească de la sine în preajma victimei pe o rază de cîteva leghe sau măcar de cîţiva paşi. O mişcare inspirată de gîndul cel mai ticălos nu produce decît efecte naturale.

Domnul de Terremondre nu răspunse la aceste vorbe, iar restul ascultătorilor îşi întoarse faţa de la domnul Bergeret cu un vag sentiment de nelinişte şi dezaprobare.

Conferenţiarul de la Facultatea de litere urmă totuşi :

— Şi cum ar putea oare un act atît de firesc şi de obişnuit ca omorul să producă efecte rare şi ciudate ? A ucide e în firea animalului şi mai ales a omului. Omorul a fost îndelungată vreme preţuit în societăţile omeneşti ca o faptă măreaţă, şi în moravurile şi instituţiile noastre mai stăruie încă urmele acestei străvechi preţuiri.

— Ce urme ? întrebă domnul de Terremondre.

— Se află în onorurile care se aduc militarilor, răspunse domnul Bergeret.

— Nu-i totuna, spuse domnul de Terremondre.

— Desigur, recunoscu domnul Bergeret. Dar imboldul tuturor faptelor omeneşti se află în foame şi-n dragoste. Foamea i-a îndemnat pe barbari să ucidă, ea i-a împins la războaie şi năvăliri. Popoarele civilizate sînt ca nişte cîni de vînătoare. Un instinct ticălos le aţîţă să nimicească fără folos şi fără noimă. Nechibzuinţa războaielor moderne se numeşte interes dinastic, naţionalităţi, echilibru european, onoare. Acest din urmă motiv e poate cel mai extravagant dintre toate, căci nu se află popor pe lume care să nu se fi mînjit cu toate crimele şi să nu se fi acoperit cu toate ruşinile. Nu este unul care să nu fi îndurat toate umilinţele la care soarta poate osîndi o biată turmă de oameni. Şi dacă totuşi printre popoare mai dăinuieşte încă un simţ de onoare, e un straniu mijloc de a-l susţine făcînd război, adică

săvîrşind toate crimele prin care un simplu cetăţean se dezonorează : pîrjol, jaf, viol, omor. Cît despre faptele a căror pricină e dragostea, cele mai multe dintre ele sînt tot atît de năsilnice, turbate şi crîncene, ca şi cele stîrnite de foame, aşa că trebuie să tragem învăţămîntul că omul e un animal răufăcător. Dar rămîne acum de cercetat de ce ştiu acest lucru şi cum se face că asta mă îndurerează şi mă revoltă. Dacă pe lume n-ar fi decît răul, nu l-am vedea, aşa cum noaptea n-ar avea nume dacă zorile nu s-ar ivi niciodată.

În vremea asta, domnul de Terremondre îşi îndeplinise îndestul îndatoririle faţă de cultul duioşiei şi demnităţii omeneşti, căindu-se că a stat cu voioşie şi nepăsare la taclale în clipa în care se săvîrşea crima şi atît de aproape de victimă. Începuse să privească jalnicul sfîrşit al văduvei Houssieu ca un accident obişnuit care poate fi privit în faţă şi ale cărui urmări le descoperi. Se gîndi că nimic nu-l mai oprea acum să cumpere casa reginei Margareta, să puie în ea colecţiile lui de mobile, faianţe şi tapiserii, înjghebînd astfel un soi de muzeu municipal. Trăgea nădejde că, drept răsplată pentru rîvna şi marea lui dărnicie, va primi, o dată cu laudele compatrioţilor, crucea Legiunii de Onoare şi poate că şi titlul de membru corespondent al Academiei. Avea la Academia de inscripţii vreo doi-trei camarazi, holtei bătrîni ca şi el, cu care, la Paris, lua cîteodată masa la birt, povestindu-şi aventuri galante. Şi, prin partea locului, nu era nici un membru corespondent.

De aceea se şi gîndi să deprecieze de pe acum imobilul rîvnit.

— Casa reginei Margareta nu mai stă-n picioare, zicea el. Bîrnele tavanului cădeau ca nişte fîşii de iască pe sărmana octogenară. Va trebui o groază de bani pentru a o reface.

— Cel mai bine ar fi, spuse arhivarul Mazure, să fie dărîmată, şi faţada să fie transportată în curtea muzeului. Ar fi în adevăr păcat ca herbul lui Philippe Tricouillard să fie lăsat pradă tîrnăcopului.

În mulțimea din Piață se făcu mare zarvă. Poliția dădea la o parte publicul, pentru a face loc magistraților să intre la locul crimei.

Paillot își vîrî nasul pe ușa întredeschisă :

— Iată-l, spuse el, pe domnul Roquincourt, judecătorul de instrucție, cu grefierul său, domnul Surcouf. Au intrat în casă.

Academicienii din „ungherul vechiturilor" se strecuraseră, unul după altul, pe la spatele librarului pe trotuarul din strada Tintelleries, de unde priveau necontenita mișcare a oamenilor care se desfășura în Piața Sfîntului Exuperiu.

Paillot zări în mulțime pe domnul prim-președinte Cassignol. Bătrînul își făcea plimbarea zilnică. Mulțimea agitată care-i ieșise în cale îi stingherea mersul mărunt și vederea slăbită. Moșneagul mergea încă drept și dîrz, ținîndu-și sus capul scorojit și alb.

Zărindu-l, Paillot se duse repede în întîmpinarea lui, își scoase tichia de catifea și, întinzîndu-i brațul, îl pofti să ia loc în prăvălie.

— Ce imprudență, domnule Cassignol, să străbateți prin îmbulzeală ! S-ar zice că-i răzmeriță.

La cuvîntul răzmeriță, bătrînului i se păru că-i trece pe dinaintea ochilor veacul revoluționar, din care apucase trei sferturi. Călca în al optezeci și șaptelea an al vieții și de douăzeci și cinci de ani era președinte de onoare.

Ajutat de librarul Paillot, păși pragul prăvăliei și se așeză pe-un scaun de paie, în mijlocul academicienilor plini de respect. Bastonul de trestie cu bulb de argint îi tremura în mînă, între coapsele lui scobite. Spinarea îi era mai țapănă decît speteaza scaunului. Își scoase, ca să-i șteargă, ochelarii de baga, și cu anevoie și-i așeză iar. Pierduse memoria figurilor și, cu toate că era cam tare de ureche, cunoștea oamenii numai după glas.

Se interesă, în puține cuvinte, de pricina care adunase în Piață atîta amar de omenire, și de-abia ascultă răspunsul pe care i-l dădu domnul de Terremondre. Creierul lui, sănătos și scorțos, păstrat parcă în rășină

de balsamodendron, nu mai primea nici o impresie nouă, în timp ce vechile idei şi pasiuni îi rămîneau adînc întipărite.

Domnii de Terremondre, Mazure şi Bergeret stăteau în picioare, împrejurul lui. Nu-i cunoşteau istoria vieţii, pierdută într-un trecut imemorial. Ştiau numai că fusese discipolul, prietenul şi tovarăşul lui Lacordaire şi al lui Montalembert [1], că se împotrivise Imperiului, în limitele exacte ale dreptului şi funcţiunii lui, că îndurase pe vremuri batjocurile lui Louis Veuillot [2] şi că, în fiecare duminică, se ducea la slujba bisericească, cu o carte groasă la subsuoară. Îl vedeau, ca tot oraşul, însoţit de antica lui probitate şi de gloria de a fi sprijinit o viaţă întreagă cauza libertăţii. Dar nici unul din ei n-ar fi putut spune ce soi de liberal era, fiindcă nici unul nu citise această frază dintr-o broşură publicată de domnul Cassignol în 1852 despre relaţiile cu Roma : „Nu există altă libertate decît aceea care crede în Iisus Christos şi în demnitatea morală a omului". Se spunea că, păstrîndu-şi, la vîrsta lui, activitatea spirituală, îşi clasa corespondenţa şi că lucra la o carte asupra raporturilor dintre Biserică şi Stat. Vorbea încă cu îmbelşugare şi vioiciune.

Auzind, în convorbirea pe care n-o prea urmărea, rostindu-se numele domnului Garrand, procurorul Republicii, spuse, privindu-şi bulbul bastonului, ca singurul martor supravieţuitor al zilelor de odinioară :

— Am cunoscut în 1838, la Lyon, un procuror regal, care avea o înaltă idee despre atribuţiile sale. Susţinea că unul din atributele Ministerului Public era infailibilitatea şi că procurorul regelui nu se putea înşela, întocmai ca şi regele. Se numea domnul de Clavel şi a lăsat lucrări apreciate de procedură penală.

Şi, singuratic în mijlocul oamenilor, bătrînul rămase tăcut cu amintirile lui.

Din pragul uşii, Paillot privea afară.

---

[1] Om politic şi publicist (1810—1870) (n.t.).
[2] Polemist catolic (1813—1883) (n.t.).

— Domnul Roquincourt iese din casă.

Cu gîndul la vremile trecute, domnul Cassignol spuse :

— Începutul mi l-am făcut la parchet. Eram sub ordinele domnului de Clavel, care îmi spunea fără încetare : „Fii bine pătruns de această maximă: interesul acuzatului e sfînt, interesul societăţii e de două ori sfînt, interesul justiţiei e de trei ori sfînt". Principiile metafizice aveau pe atunci mai multă putere asupra spiritelor decît acum.

— E foarte adevărat, spuse domnul de Terremondre.

— Au luat o măsuţă de noapte şi nişte rufe într-o tărăboanţă, spuse Paillot ; sînt fără îndoială dovezile crimei.

Pierzînd răbdarea, domnul de Terremondre se duse să vadă încărcîndu-se tărăboanţa. Deodată, încruntînd sprîncenele, strigă :

— Drace !

Şi, la privirea întrebătoare a lui Paillot, adăugă :

— Nimic, nimic !

Cunoscător subtil, zărise printre obiectele sechestrate o cană de apă de porţelan *à la Reine* şi-l ispitea gîndul să ceară după judecată ştiri despre ea grefierului Surcouf, care era îndatoritor. Se folosea de vicleşuguri pentru a-şi alcătui colecţiile. „Face omul ce poate, îşi spunea el sieşi. Vremurile-s grele."

— Am fost numit substitut la douăzeci şi doi de ani, spuse domnul Cassignol. Pe-atunci, părul meu lung şi încîrlionţat, obrajii spînatici şi trandafirii îmi dădeau un aer de tinereţă care mă îndurera foarte. Ca să inspir respect, m-am căznit să-mi iau un aer grav şi să păstrez o ţinută severă. Mi-am îndeplinit sarcinile cu o sîrguinţă care mi-a fost răsplătită. La treizeci şi trei de ani, eram procuror general la Puy.

— E un oraş pitoresc, spuse domnul Mazure.

— În virtutea noilor mele sarcini, a trebuit să instruiesc o afacere, nu prea interesantă dacă ţinem samă numai de natura crimei şi de caracterul acuzatului, dar care avea cu toate acestea importanţa ei,

fiind vorba de pedeapsa capitală. Un fermier, destul de bogat, fusese găsit asasinat în patul lui. Trec peste amănuntele crimei, care mi-au rămas totuşi întipărite în memorie ; dar sînt dintre cele mai banale. E destul să spun că, de la începutul instrucţiei chiar, bănuielile au căzut asupra unui argat al victimei. Era un om cam de treizeci de ani. Îi zicea Poudrailles, Hyacinthe Poudrailles. Dispăruse brusc, a doua zi după crimă. Fusese dibuit într-o cîrciumă în care cheltuise mult. Prezumţii puternice îl indicau a fi făptaşul omorului. S-a găsit asupră-i suma de şaizeci de franci pe care n-a putut spune de unde-o are ; i se vedeau urme de sînge pe haine. Doi oameni îl zăriseră dînd tîrcoale fermei în noaptea crimei. E drept că un alt martor îi găsise un alibi ; dar martorul acesta era de-o imoralitate notorie.

Instrucţia fusese bine condusă de un judecător încercat şi dibaci. Actul de acuzare era redactat cu multă măiestrie. Poudrailles nu făcuse însă mărturisiri. Şi, la şedinţă, în tot cursul dezbaterilor, s-a închis într-un sistem de tăgadă din care nimic nu l-a putut face să iasă. Îmi pregătisem rechizitoriul cu toată grija de care eram în stare şi cu conştiinţa omului tînăr care nu vrea să se arate mai prejos de înalta sa funcţie. L-am rostit cu toată însufleţirea vîrstei mele. Alibiul adus de femeia Cortot, care pretindea că Poudrailles a fost găzduit de ea, la Puy, în noaptea crimei, mă stinghera mult. M-am silit să distrug. Am ameninţat-o pe femeia Cortot cu pedepsele care-i aşteaptă pe martorii mincinoşi. Unul din argumentele mele a făcut mai ales impresie asupra juraţilor. Le-am amintit că, după spusele vecinilor, cînii din curte nu lătraseră la ucigaş. Asta înseamnă că-l cunoşteau. Prin urmare nu era un străin. Era argatul, era Poudrailles. În sfîrşit, am cerut pedeapsa cu moartea. Şi-am obţinut-o. Poudrailles a fost osîndit la moarte, cu majoritate de glasuri. După citirea sentinţei, a strigat cu putere : „Sînt nevinovat !“ O îndoială cumplită m-a cuprins atunci. Mă gîndeam că, la urma urmei, poate că spusese adevărul şi că cer-

titudinea pe care o strecurasem în mintea juraţilor nu era şi în mine. Confraţii, şefii, mai vîrstnicii mei, pînă şi avocatul osînditului veneau să mă felicite pentru acest frumos succes, să aplaude elocvenţa mea tînără şi de temut. Laudele acestea îmi erau plăcute. Vă e cunoscută, domnilor, gingaşa cugetare a lui Vauvenargues [1] asupra primelor raze ale gloriei. Dar, în vremea asta, vocea lui Poudrailles spunînd : „sînt nevinovat" îmi răsuna în urechi.

Îmi rămîneau îndoieli şi simţeam nevoia de a-mi dezvolta fără încetare rechizitoriul, pentru mine însumi.

Cererea de graţiere a lui Poudrailles fu respinsă şi incertitudinile mele sporiră. Pe vremea aceea, graţierile nu stăvileau prea des sentinţele de moarte. Zadarnic a implorat Poudrailles preschimbarea pedepsei. În dimineaţa zilei sorocite, cînd eşafodul era gata înălţat la Martouret, m-am dus la închisoare, am intrat în celula osînditului şi, rămas singur cu el : „Nimic, i-am spus, nu-ţi poate schimba soarta. Dacă mai ai în dumneata un dram de bunătate, pentru mîntuirea sufletului dumitale şi pentru liniştea cugetului meu, Poudrailles, spune-mi dacă eşti vinovat de crima pentru care eşti osîndit." M-a privit un răstimp fără să răspundă. Îi văd şi acum faţa turtită, gura lată şi mută. Am trăit o clipă de spaimă cumplită. În cele din urmă, şi-a plecat capul, murmurînd cu glas stins dar limpede : „Acuma, că n-am de ce mă mai teme, vă pot mărturisi că eu sînt ucigaşul. Şi m-am căznit mai mult decît se crede, căci bătrînul era voinic. Şi era şi rău." La auzul acestei mărturisiri supreme, am oftat uşurat.

Domnul Cassignol tăcu, îşi pironi mult timp pe bulbul bastonului ochii şterşi şi spălăciţi, apoi rosti aceste vorbe :

— În tot timpul lungii mele cariere de magistrat, n-am avut cunoştinţă de nici o eroare judiciară.

---

[1] Moralist francez (1715—1747) (n.t.).

— Iată o afirmație liniștitoare, spuse domnul de Terremondre.

— Îngheț de spaimă auzind-o, murmură domnul Bergeret.

XVI

În anul acela ca și în ceilalți ani, domnul prefect Worms-Clavelin se duse să vîneze la Valcombe, la domnul Dellion, mare industriaș, consilier general, pe terenurile căruia se făceau cele mai frumoase vînători din regiune. Domnului prefect îi plăcea mult la Valcombe ; era măgulit să întîlnească acolo cîteva persoane de familie bună, și îndeosebi familiile Gromance și Terremondre, și simțea o deosebită plăcere să doboare fazani. De aceea se strecura el prin potecile pădurii împins de o năvalnică voie bună. Trăgea cu picioarele crăcănate, săltînd din umeri, înclinînd capul, clipind din ochi și încruntînd sprîncenele, în felul locatarilor din Bois-Colombes, *bookmakers* [1] și limonagii, primii lui tovarăși de vînătoare. Anunța zgomotos, cu o indiscretă satisfacție, vînatul pe care-l doborîse ; și, însușindu-și ades pe acela pe care vecinii lui îl făceau să se prăvale în preajmă-i, stîrnea nemulțumiri pe care le potolea apoi prin liniștea firii sale și prin aceea că nici prin gînd nu-i trecea că ar fi putut nemulțumi pe cineva. În întreg felul său de-a fi, știa să împace în mod plăcut importanța dregătorului cu familiaritatea veselului conviv. Se adresa musafirilor rostindu-le titlurile de noblețe ca pe niște denumiri amicale, și pentru că știa, ca tot județul de altfel, că domnul de Gromance e cu îmbelșugare încornorat, ori de cîte ori se întîlnea cu omul acesta ceremonios îl bătea amical și fără nici o noimă pe umăr. Se credea iubit în societatea aceasta de la Valcombe, și nu se înșela chiar în totul. De vreme ce, cu purtările lui necioplite și cu înfățișarea lui de pleș-

[1] Cei care țin registrul de pariuri la cursele de cai (n.t.).

car, nu arunca oamenilor în față nici alice de plumb, nici obrăznicii, era socotit dibaci și se spunea că în fond are tact.

În anul acela fusese privit mai bine ca oricînd în lumea capitalistă. Se știa că e împotriva impozitului pe venit pe care, în intimitate, îl calificase, cu drept cuvînt, inchizitorial. Primea, la Valcombe, felicitările societății recunoscătoare, iar doamna Dellion, îmblînzindu-și pentru el albaștrii ei ochi de criță și fruntea ei largă încununată c-o diademă de păr cărunt, îi surîdea.

Ieșind din camera lui, unde se îmbrăcase pentru cină, văzu în coridorul întunecos strecurîndu-se, în foșnet de stofe și zornăit de giuvaericale, mlădiul trup al doamnei de Gromance, ai cărei umeri goi păreau și mai goi în amurg. Țîșni s-o ajungă, îi cuprinse mijlocul și o sărută pe ceafă. Și, pe cînd ea se desfăcea cu sprinteneală din strînsoare, îi spuse cu un pic de dojană în glas :

— De ce nu și eu, contesă ?

În aceeași clipă ea îi trase o palmă, care îl lăsă gură-cască.

Pe palierul catului de jos, o găsi de Noémi, care, foarte cum se cuvine în rochia ei de satin negru, acoperită cu tul negru, își trăgea încetișor pe brațe mănușile lungi. Îi făcu un semn amical cu ochiul. Era un soț bun și avea pentru soția lui multă stimă și oarecare admirație.

O și merita. I-a trebuit o mare dibăcie pentru a nu displăcea societății antisemite de la Valcombe. Era privită cu ochi buni. Ba își cîștigase chiar simpatii. Și ceea ce era și mai de admirat e că nu părea o străină acolo.

În salonul acela provincial, mare și rece, își întocmea o figură mirată și o ținută liniștită care stîrneau îndoieli asupra inteligenței ei, dar care îi dădeau o înfățișare cinstită, blîndă și bună. În fața doamnei Dellion și a celorlalte doamne, admira, aproba și tăcea. Și, dacă vreun bărbat cu oarecare duh și deprinderi alese i se adresa în particular, își lua o înfățișare și mai blajină și mai modestă și, cu sfială, cu ochii în

pămînt, îi arunca deodată cîte-o vorbă-n doi peri, de care se simțea măgulit pe neașteptate și pe care el o lua drept un hatîr fără pereche, pornind dintr-o gură atît de prudentă și dintr-un suflet atît de tainic. Cucerea inimile bătrînilor berbanți. Fără un gest, fără o mișcare, fără să-și vînture evantaiul, numai cu o imperceptibilă clipire a genelor, cu o repede arcuire a buzelor, le strecura idei care îi măguleau. Îl sedusese pînă și pe domnul Mauricet, mare cunoscător totuși, care spunea despre dînsa :

— Urîtă a fost totdeauna, drăgălașă nu mai e, dar e-o adevărată femeie.

Domnul Worms-Clavelin fu așezat la masă între doamna Dellion și doamna Laprat-Teulet, soția senatorului din ***. Doamna Laprat-Teulet era o făptură mică și palidă, care ți se părea mereu c-o vezi printr-un văl, atît de molatice trăsături avea. Ca fată, fusese cufundată în religie ca într-un ulei. Măritată cu un om șmecher, care o luase pentru avere, se macera într-o mieroasă cucernicie, în timp ce bărbatul ei își făcea afacerile cu anticlericalismul și laicizările. Își irosea vremea cu mărunte acte de cucernicie. Și, adînc pătrunsă de menirea ei de soție, atunci cînd s-a depus la Senat o cerere prin care se cerea o autorizație de urmărire împotriva lui Laprat-Teulet și a cîtorva alți senatori, ea a aprins două lumînări în biserica Sfîntul Exuperiu, în fața statuii colorate a Sfîntului Anton, pentru a îndupleca pe acest mare sfînt să-l ajute pe bărbatul ei să dobîndească o ordonanță de neurmărire. Așa s-a terminat afacerea. Elev al lui Gambetta, domnul Laprat-Teulet avea la mînă tot soiul de scripte a căror copie fotografică o trimisese, în timp util, ministrului de Justiție. Doamna Laprat-Teulet, în zelul recunoștinței sale, a pus ca prinos, pe zidul paraclisului, o placă de marmură, cu următoarea inscripție, redactată de însuși venerabilul părinte Laprune : *Sfîntului Antonie, pentru o neașteptată milostenie, mulțumirile unei soții creștine.* De-atunci, domnul Laprat-Teulet s-a ridicat din nou. Dăduse garanții serioase

conservatorilor, care se chibzuiseră să folosească marile sale capacităţi financiare în lupta împotriva socialismului. Situaţia lui politică se îmbunătăţea, cu condiţia să nu se pripească şi să nu ieie personal puterea. Cu degetele ei de ceară, doamna Laprat-Teulet broda pînze de pus la altar.

— Vă merg bine, doamnă, întrebă prefectul după supă, operele dumneavoastră de binefacere ? Ştiaţi că, după doamna general Cartier de Chalmot, sînteţi aceea care prezidează cele mai multe opere de binefacere din judeţ ?

Ea nu răspunse. Prefectul îşi aminti că e surdă şi, întorcîndu-se către doamna Dellion :

— Lămuriţi-mă, vă rog, doamnă, asupra cultului Sfîntului Anton. Sărmana doamnă Laprat-Teulet mă face să mă gîndesc la el. Soţia mea îmi spune că e o habotnicie nouă care bîntuie judeţul.

— Doamna Worms-Clavelin are dreptate, domnul meu. Sîntem cu toatele zelatoarele Sfîntului Anton.

Se auzi atunci vocea domnului Mauricet, care, răspunzînd unei vorbe pierdute în larmă, îi spunea domnului Dellion :

— Mă măguleşti, scumpe domn. Domeniul Puits-du-Roi, lăsat de izbeliţe de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, nu se poate asemui, în ce priveşte vînătoarea, cu Valcombe. Are puţin vînat. Totuşi, un braconier foarte îndemînatic numit Rivoire, care onorează domeniul cu vizitele lui nocturne, ucide destui fazani. Şi ştii cu ce nemaipomenită cioarsă îi doboară ? O sculă de muzeu. Îi sînt recunoscător că m-a lăsat într-o zi s-o cercetez cu de-amănuntul. Închipuiţi o...

— Mi se afirmă ritos, doamnă, spuse prefectul, că drept-credincioasele îşi adresează cererile către Sfîntul Anton în plicuri închise şi că nu plătesc decît după ce au primit obiectul cerut.

— Nu rîde, răspunse doamna Dellion ; Sfîntul Anton împlineşte multe dorinţe.

— ...E ţava unei vechi puşti militare, urmă domnul Mauricet, care a fost retezată şi prevăzută cu un soi de balama, aşa că se cumpăneşte şi...

— Credeam, răspunse prefectul, că Sfîntul Anton e specializat în găsirea obiectelor pierdute.

— Din pricina asta, răspunse doamna Dellion, i se adresează atîtea cereri. Şi adăugă oftînd: Cine, pe pămîntul acesta, n-a pierdut un bun preţios? Pacea inimii, liniştea conştiinţei, o prietenie din copilărie sau... dragostea unui soţ? Atunci, se adresează Sfîntului Anton.

— Sau tovarăşului său, adăugă prefectul, pe care vinurile industriaşului îl înveseliseră şi care confunda cu nevinovăţie pe Sfîntul Anton din Padova cu Sfîntul Anton pustnicul.

— Acest Rivoire, întrebă domnul de Terremondre, nu are titlul de braconier al prefecturii?

— Te înşeli, domnule de Terremondre, răspunse prefectul. E învestit cu funcţia şi mai respectabilă încă de braconier al arhiepiscopiei. Aprovizionează masa Monseniorului.

— Binevoieşte de asemeni să-şi puie îndemînarea la dispoziţia Curţii de Apel, spuse domnul preşedinte Peloux.

Domnul Dellion şi doamna general Cartier de Chalmot stăteau de vorbă cu glas potolit:

— Scumpă doamnă, fiul meu Gustave îşi va face anul acesta serviciul militar. Aş ţine mult să slujească sub ordinele domnului general Cartier de Chalmot.

— Nu dori asta, domnule Dellion. Bărbatul meu e duşmanul hatîrurilor şi zgîrcit cu permisiile; doreşte ca băieţii de familie să fie pildă de muncă. Şi principiile acestea le-a băgat în capul tuturor coloneilor săi.

— ...Şi ţava asta de puşcă, vorbea înainte domnul Mauricet, nu corespunde nici unui calibru catalogat, aşa că Rivoire n-o poate încărca decît cu cartuşe prea mici. Îţi poţi uşor închipui...

Prefectul dezvolta considerații menite s-o cîștige în totul pe doamna Dellion în favoarea regimului și le puse capăt la toate cu această înaltă cugetare:

— În ceasul în care țarul vine să viziteze Franța, Republica trebuie să-și alăture clasele înalte ale națiunii, pentru a le pune în legătură cu marea noastră aliată, Rusia.

În vremea asta, Noémi întîmpina, cu o liniște de Madonă, picioarele președintelui Peloux, care le căuta pe ale ei pe sub masă.

Tînărul Gustave Dellion îi spunea în șoaptă doamnei de Gromance:

— Trag nădejde că de data asta n-ai să mă lași cu buzele umflate ca atunci cînd hoinăreai cu bătrînul berbant Mauricet, în timp ce nu aveam altă distracție în salonul dumitale galben decît să desfac mașinăria pendulei.

— Ce minunată făptură, doamna Laprat-Teulet! exclamă doamna Dellion într-o subită pornire de prietenie.

— Minunată, spuse prefectul înghițind un sfert dintr-o pară. Păcat că-i surdă ca o gheată. Bărbatul ei, de asemeni, e un om minunat și foarte deștept. Observ cu plăcere că lumea a început să-și schimbe părerea despre el. A trecut prin clipe grele. Dușmanii Republicii au vrut să-l compromită pentru a discredita regimul. A căzut victimă unor uneltiri care urmăreau să excludă din Parlament marile personalități din lumea afacerilor. O astfel de excludere ar scoborî nivelul reprezentanței naționale și ar fi, în toate privințele, vrednică de plîns.

Rămase gînditor o clipă; apoi, spuse cu melancolie:

— De altfel, scandaluri nu se mai pot isca; nu se mai înjgheabă afaceri. Asta e una din urmările cele mai supărătoare ale acestei campanii de defăimare, condusă cu o nemaipomenită îndrăzneală.

— Se prea poate! suspină doamna Dellion, inspirată și gînditoare. Și deodată, într-un avînt al inimii:

Domnule prefect, daţi-ne înapoi cucernicii călugări, faceţi să se înapoieze surorile de caritate în spitale şi pe Dumnezeu în şcoala din care l-aţi izgonit. Nu ne mai împiedicaţi să facem din fiii noştri buni creştini şi... vom fi foarte aproape de a ne înţelege.

La auzul acestor cuvinte, domnul Worms-Clavelin ridică în sus mîinile cu cuţitul în care ţinea o bucată de brînză şi strigă cu toată sinceritatea sufletului său :

— Asta-i acum ! Păi nu vedeţi, doamnă, că străzile din capitala judeţului sînt negre de preoţime, şi că, în dosul fiecărui grilaj, sînt călugări ? Cît despre junele domniei-tale, Gustave, la naiba, nu eu îl împiedic să se ducă toată ziua la biserică, în loc să alerge după fuste !

Domnul Mauricet isprăvea descrierea minunatei cioarse, în larma glasurilor, în ecoul rîsetelor şi în clinchetul argintăriei ciocnite de porţelan.

Domnul prefect Worms-Clavelin, nerăbdător să fumeze, trecu cel dintîi în sala de biliard. Îndată după el, veni domnul preşedinte Peloux, căruia îi întinse o ţigară de foi :

— Ia-o, te rog, e minunată.

Şi la mulţumirile domnului Peloux, răspunse, arătînd cutia de „Regalia“ [1] :

— Nu-mi mulţumi : e una din havanele stăpînului casei.

Ghiduşia asta o făcea mereu.

Apăru în cele din urmă şi domnul Dellion, aducînd cu el pîlcul de musafiri, care, mai curtenitori, stătuseră cîteva minute de vorbă cu cucoanele. Îl asculta cu bunăvoinţă pe domnul de Gromance, care îi lămurea cît e de necesar la vînătoare să chibzuieşti fără greş distanţa.

— Un iepure, de-o pildă, spunea el, pare oarecum departe prin ponoare, în vreme ce, la cîmp deschis, pare în bătaia puştii la cincizeci de metri şi mai bine. Aşa se face că...

[1] Marcă de havane (n.t.).

— Hai, spuse domnul prefect Worms-Clavelin, luînd un tac din rastel, hai ! Peloux, facem una ?

Domnul prefect Worms-Clavelin era destul de tare la biliard ; dar domnul președinte Peloux îl întrecea. Mic notar normand silit să-și vîndă biroul în urma unei neplăcute afaceri cu niște terenuri, fusese numit judecător pe vremea cînd Republica epura magistratura. Trimis, de la un capăt la altul al Franței, în tribunale în care cunoașterea dreptului era aproape pierdută, experiența lui în materie de chițibușărie îl făcu trebuitor, iar prin legăturile lui ministeriale obținu înaintări. Dar rămășițe de zvonuri despre trecutul său îl urmăreau pretutindeni, și lumea nu-i acorda nici o considerație. Știu însă, cu o fericită înțelepciune, să îndure o lungă disprețuire. Primea jignirile cu seninătate. Domnul Lerond. substitut demisionar atunci, acum avocat în baroul din ***, spunea despre el în Sala pașilor pierduți : „E un om de duh, care știe prețui distanța de la fotoliul său la banca acuzaților". Totuși, stima publică pe care n-o căutase și care fugea de el, printr-o bruscă întoarcere, îi ieși în sfîrșit în întîmpinare. De doi ani încoace, toată lumea de sub jurisdicția lui vedea în președintele Peloux un magistrat onest. I s-a admirat curajul, atunci cînd, liniștit, surîzînd între cei doi asesori care păliseră, a osîndit la trei ani închisoare trei muncitori anarhiști, vinovați de a fi împărțit prin cazărmi manifeste îndemnînd popoarele la înfrățire.

— Douăsprezece cu patru, anunță domnul președinte Peloux.

Exercitîndu-se multă vreme în cafeneaua pașnică a unei reședințe de canton rural, ajunsese să joace strîns ca un profesionist. Își aduna bilele într-un colțișor al biliardului și făcea serii. Domnul Worms-Clavelin proceda în stilul mai larg, sublim și aventuros al cafenelelor artistice din Montmartre și Clichy. Și, punînd pe sama biliardului insuccesul loviturilor sale temerare, se plîngea că mandaneaua e tare.

— La Tuilière, spuse domnul de Terremondre, la vărul meu Iacob este un biliard cu găuri de pe vremea

lui Ludovic al XV-lea, într-o sală boltită, foarte scundă, din piatră moale văruită, unde se mai poate citi această inscripție : „Domnii gentilomi sînt rugați să nu-și frece tacurile de pereți". Rugămintea n-a fost ascultată, de vreme ce bolta e plină de-o sumedenie de găuri a căror obîrșie o vădește pomenita inscripție.

Din mai multe părți deodată, i se cerură domnului președinte Peloux amănunte asupra omorului din casa reginei Margareta. Asasinarea văduvei Houssieu, care tulburase tot ținutul, mai stîrnea încă curiozitate. Toată lumea știa că învinuiri zdrobitoare cădeau în sarcina unui băiat de măcelărie de nouăsprezece ani, numit Lecoeur, care putea fi văzut intrînd de două ori pe săptămînă, cu panerul pe cap, în casa bătrînei ucise. Se știa de asemeni că acuzarea reținea pentru complicitate doi ucenici tapițeri între paisprezece și șaisprezece ani și că crima fusese săvîrșită în împrejurări care ar face povestirea lor din cale afară spurcată.

Domnul președinte Peloux, întrebat asupra acestui amănunt, își ridică de deasupra biliardului capul rotund și roșcat și clipi din ochi :

— Instrucția e încheiată. S-a reconstituit în întregime scena asasinatului. Nu cred că mai poate dăinui vreo îndoială asupra actelor de destrăbălare care au premers crimei și i-au înlesnit săvîrșirea.

Își luă păhărelul, sorbi o înghițitură de armaniac, plescăi din limbă și spuse :

— Curat catifea !

Și cum un cerc de curioși se îmbulzea în juru-i cerînd amănunte, magistratul destăinui cu glas scăzut niscaiva fapte care stîrniră murmure de uimire și mormăieli de scîrbă.

— E cu putință ? ziceau. O femeie de optzeci de ani !

— Faptul, urmă domnul președinte Peloux, nu-i unic. Dați crezare experienței mele de magistrat. Și tinerii derbedei din mahalale știu, în privința asta, mai multe decît noi. Crima din casa reginei Margareta e de un gen cunoscut, clasat ; aș putea spune de-un tip

clasic. Eu adulmecasem pe dată desfrîul senil şi vedeam bine că Roquincourt, însărcinat cu cercetările, pornise pe-o cale greşită. Ordonase, firește, arestarea tuturor vagabonzilor şi haimanalelor care băteau drumurile pînă departe, de jur împrejur. Toţi îi dădeau de bănuit; dar ceea ce l-a zăpăcit de tot e că unul dintre ei, Sieurin, zis Şontorogea, vechi client al puşcăriei, a făcut mărturisiri.

— Cum asta ?

— I se ura la răcoare. I s-a făgăduit un pac de tutun de lulea dacă mărturisește. A mărturisit. A spus tot ce i s-a cerut. Acest Sieurin, care a suferit treizeci şi şapte de condamnări pentru vagabondaj, nu-i în stare să ucidă o muscă. N-a furat nimic de cînd îi el. E un găgăuţ, o făptură inofensivă. La ora crimei, jandarmii îl văzuseră pe costişa Duroc făcînd fîntînele de paie şi corăbii de plută pentru copiii de la şcoală.

Domnul preşedinte Peloux reîncepu să joace :

— Nouăzeci cu patruzeci... În timpul acesta, Lecoeur povestea tuturor fetelor din cartierul Carreaux că el a dat lovitura, iar patroanele caselor de toleranţă îi aduceau comisarului de poliţie cerceii, lanţul şi inelele văduvei Houssieu, pe care băiatul de măcelărie le împărţise printre pensionarele lor. Lecoeur, ca atîţi alţi asasini, s-a dat singur de gol. Dar Roquincourt, furios, l-a ţinut înainte pe Sieurin, zis Şontorogea, la răcoare. Şi acum e acolo. Nouăzeci şi nouă... şi o sută.

— Încă una, hotărîtoarea ? spuse domnul prefect Worms-Clavelin.

— Aşadar, spuse în şoaptă domnul Dellion, femeia aceasta de optzeci şi trei de ani mai avea... E nemaipomenit !

Dar doctorul Fornerol, care era de părerea preşedintelui Peloux, afirmă că un asemenea caz nu-i atît de rar pe cît se crede şi dădu explicaţii fiziologice, care fură ascultate cu interes. Cită apoi cîteva cazuri de aberaţie a simţului genezic, şi încheie astfel :

— Dacă dracul cel şchiop, înălţîndu-ne cu el în văzduh, ar ridica sub ochii noştri acoperişurile din oraş,

am vedea spectacole spăimîntătoare şi ne-am îngrozi descoperind printre concetăţenii noştri atîţia maniaci, pervertiţi, dementi şi demente.

— Aş ! spuse domnul prefect Worms-Clavelin, nu trebuie să analizăm atît. Toţi oamenii aceştia, priviţi personal, sînt poate aşa cum spui ; dar, laolaltă, alcătuiesc un tot superb de administraţi şi populaţia unei magnifice capitale de judeţ.

În vremea asta, aşezat pe bancheta înaltă care domina biliardul, domnul senator Laprat-Teulet îşi mîngîia barba albă şi lungă. Avea măreţia unui fluviu.

— În ce mă priveşte, spuse el, nu pot să cred decît în bine. Oriunde mi-arunc privirea, nu văd decît virtute şi onestitate. Am constatat de nenumărate ori că moravurile femeii franceze nu lasă nimic de dorit, de la Revoluţie încoace, şi mai ales în clasa de mijloc.

— Eu nu sînt atît de optimist, replică domnul de Terremondre, dar, se înţelege, nu bănuiam că în dosul acestor ziduri cu lemnăria lor sculptată în ruină, şi după perdelele ţesute de păianjeni la ferestrele ei cu gratii, casa reginei Margareta ascundea mistere atît de ruşinoase. Am fost s-o văd, de mai multe ori, pe văduva Houssieu ; mi s-a părut o babă zgîrcită şi prepuielnică, cam nebună, însă la fel cu atîtea altele. Dar, vorba ceea, cum se spunea pe vremea reginei Margareta :

Lumea n-o mai certe,
Dumnezeu s-o ierte !

De-aci înainte, n-o să mai batjocorească prin dezmăţul ei herbul bietului Philippe Tricouillard.

La auzul acestui nume, rîsete fericite ţîşniră din feţele aprinse. Emblematicul herb, mărturie a triplei virtuţi şi puteri care-l punea pe strămbunul acesta burghez pe picior de egalitate cu marele condotier din Bergamo, era tainica bucurie şi veşnica fală a oraşului. Locuitorii din *** îl iubeau pe acest strămbun vînjos, contemporan cu regele din *O sută de snoave nouă*, şi vechi al lor pîrgar, Philippe Tricouillard, care, la drept vorbind, nu

le era cunoscut decît prin acel belşug de bărbăţie cu care-l părtinise firea şi din care i s-a tras faimoasa lui poreclă.

Cursul convorbirii i-a prilejuit doctorului Fornerol să spuie că se citează mai multe pilde de asemenea anomalii şi că anumiţi autori afirmă că, uneori, această cinstitoare monstruozitate se transmitea prin clironomie şi se statornicea în cîte-o familie. Din nenorocire, stirpa bietului Philippe era stinsă de două veacuri şi mai bine.

Cu privire la asta, domnul de Terremondre, care era preşedintele Societăţii de arheologie, povesti o snoavă adevărată :

— Arhivarul nostru judeţan, spuse el, învăţatul domn Mazure, a descoperit de curînd în podul prefecturii nişte documente privitoare la o pricină de preacurvie, îndreptată, chiar pe vremea cînd Philippe Tricouillard era în floare, către sfîrşitul celui de al XV-lea veac, de Jehan Tabouret împotriva Sidoniei Cloche, soţia lui, pe temeiul că numita Sidonia, plodind trei copii dintr-o dată, numitul Jehan Tabouret nu lua asupră-şi decît doi, ţinînd morţiş că al treilea din sporul altuia este, mărturisindu-se, în ce-l priveşte, neputincios din trupească croială să odrăslească mai mult de doi dintr-un foc. Bănuiala lui se întemeia pe un eres în care credeau deopotrivă cumetrele, vracii-bărbieri şi spiţerii, încredinţaţi, care de care, că fireasca alcătuire a bărbatului nu poate ajunge zămislirii decît a doi gemeni, iară tot ce întrece numărul de martori pe care îi poate înfăţişa tatăl cuvine-se a fi tăgăduit. Pe acest temei, judecata a hotărît că sărmana Sidonie e vinovată de curvie şi pentru aceasta pus-o-au pre ea goală pe-un măgar, întornată către coadă, şi astfel purtatu-o-au prin tîrg, la smîrcurile de la Evés, unde a fost scufundată de ori trei. Dacă natura-mamă i-ar fi înzestrat nevrednicul soţ cu aceeaşi dărnicie cu care l-a înzestrat pe domnul Philippe Tricouillard, Sidonia n-ar fi îndurat asemenea batjocură.

XVII

În fața ușii lăturalnice a lui Rondonneau, domnul prefect se uită în dreapta și-n stînga să vadă dacă nu-i pîndit. Aflase că se spunea prin oraș că avea întîlniri galante în casa argintarului și că doamna Lacarelle fusese văzută intrînd după dînsul în această casă, poreclită casa celor Doi Satiri. Asta îl supăra. Mai avea și alte pricini de nemulțumire. *Liberalul*, care pînă atunci îl cruțase, începuse deodată să-l atace cu privire la bugetul județan. Foaia conservatoare îl învinuia că făcuse un virament ca să ascundă cheltuieli de propagandă electorală. Domnul prefect Worms-Clavelin era de o perfectă probitate. Banul îi inspira în același timp și respect și dragoste. În fața „valorilor" avea sentimentul de religioasă teroare pe care luna îl inspiră cînilor. Avea cultul bogăției.

Bugetul lui era încheiat cum nu se poate mai cinstit. Și, în afară de acele neregularități devenite reguli, pricinuite de o proastă administrație și comune întregii Republici, nimic condamnabil nu se putea găsi în el. Domnul Worms-Clavelin o știa. Se simțea puternic în integritatea lui. Polemicile de presă îl iritau totuși. Dușmănia adversarilor și pizma partidelor pe care își închipuia că le-a dezarmat îi otrăveau inima. Îl durea că, după atîtea jertfe, n-a putut cuceri stima conservatorilor, pe care în sufletul lui o prețuia mai mult decît prietenia republicanilor. Trebuia să inspire *Farului* răspunsuri dibace și tari și să conducă o polemică vie și poate lungă. Gîndul acesta tulbura adînca trîndăvie a sufletului său și-i umplea de îngrijorare înțelepciunea care vedea cu teamă în orice acțiune un izvor de primejdii.

De asta și era atît de rău dispus. Trîntindu-se în vechiul fotoliu de piele, îl întrebă cu glas ursuz pe Rondonneau-fiul dacă abatele Guitrel nu sosise. Abatele Guitrel nu venise încă. Și domnul Worms-Clavelin, înșfăcînd un ziar de pe biroul giuvaergiului, încercă să

citească, fumîndu-şi ţigara de foi. Dar nici ideile politice, nici fumul tutunului nu izbuteau să alunge întunecatele imagini îngrămădite în sufletul său. Citea cu ochii numai, dar gîndul tot la atacurile *Liberalului* îi era : „Un virament !“ Nu sînt în tot oraşul nici cincizeci de inşi care să ştie ce-i aceea virament. Şi parcă-i văd pe toţi gogomanii din judeţ dînd din cap şi repetînd cu gravitate fraza din ziarul lor : „Ne pare rău că domnul prefect n-a rupt-o cu practica detestabilă şi condamnabilă a viramentului“. Căzuse pe gînduri. Scrumul ţigării de foi se împrăştia din plin pe vestă. Se gîndea : „De ce mă atacă *Liberalul* ? I-am susţinut şi i-am ales candidatul. Judeţul meu numără cei mai mulţi raliaţi în funcţiile elective.“ Întoarse pagina gazetei. Se gîndea : „N-am mascat nici un deficit. Sumele votate la deschiderea creditelor n-au fost cheltuite altfel decît aşa cum fuseseră prevăzute. Oamenii aceştia nu ştiu să citească un buget. Şi sînt şi de rea-credinţă.“ Ridică din umeri ; şi posomorît, fără să ia în samă scrumul havanei ce-i acoperea pieptul şi coapsele, se cufundă în citirea ziarului.

Privirea îi căzu pe aceste rînduri :

„Aflăm că, în urma unui incendiu care a izbucnit într-o mahala din Tobolsk, şaizeci de case de lemn au căzut pradă flăcărilor. Peste o sută de familii au rămas fără hrană şi adăpost din pricina catastrofei.“

Citind acestea, domnul prefect Worms-Clavelin slobozi un strigăt puternic, un fel de grohăit triumfal, şi, repezind piciorul în biroul argintarului :

— Ia spune-mi, Rondonneau : Tobolskul e un oraş rusesc, nu-i aşa ?

Rondonneau, ridicîndu-şi către prefect capul lui nevinovat şi chel, răspunse că în adevăr Tobolskul e un oraş din Rusia asiatică.

— Ei bine, exclamă prefectul, vom da o serbare în folosul incendiaţilor din Tobolsk.

Şi adăugă, printre dinţi :

— O să le trîntesc o serbare rusească. Voi avea astfel o lună şi jumătate de linişte, şi n-o să-i mai aud vorbind de viramente.

Tocmai atunci, abatele Guitrel, cu priviri neliniştite şi cu pălăria sub braţ, intră în prăvălia argintarului.

— Ştii, domnule abate, că la cererea generală am autorizat nişte serbări în folosul incendiaţilor de la Tobolsk, concert, reprezentaţii de gală, tombolă etc. Trag nădejde că Biserica va sprijini aceste serbări de binefacere.

— Biserica, domnule prefect, răspunse abatele Guitrel, are mîngîieri din belşug pentru năpăstuiţii care vin la ea. Şi, fără îndoială, rugăciunile ei...

— Fiindcă veni vorba, scumpe abate, treburile sfinţiei-tale nu merg de loc. Vin de la Paris. Am văzut prieteni de la Ministerul Cultelor. Îţi aduc veşti proaste. Mai întîi sînteţi optsprezece.

— Optsprezece ?

— Optsprezece candidaţi la episcopia din Tourcoing. În primul rînd e abatele Olivet, preot al uneia din cele mai bogate parohii din Paris şi candidat al preşedinţiei. Pe urmă e abatele Lavardin, vicar general la Grenoble. Acesta e sprijinit pe faţă de nunţiu.

— Nu am cinstea să-l cunosc pe abatele Lavardin, dar nu cred să fie candidatul nunţiaturii. Se poate ca nunţiul să aibă un preferat. Dar e sigur că preferatul acesta nu-i ştiut de nimeni. Nunţiatura nu intervine în sprijinul candidaţilor săi. Face aşa ca să-i fie impuşi.

— He, he ! Domnule abate, sînt şmecheri cei de la nunţiatură.

— Domnule prefect, nu toţi cei de acolo sînt eminenţi prin ei înşişi ; dar au de partea lor tradiţia şi durata, iar purtarea lor e supusă unor reguli seculare. Asta e o forţă, domnule prefect, o mare forţă.

— Asta-i drept ! Dar, cum spuneam, este candidatul preşedinţiei şi candidatul nunţiaturii. Mai este şi candidatul propriului sfinţiei-tale arhiepiscop. La început credeam, după cum se spunea, că sfinţia-ta eşti. Mă

înşelasem, sărmane prieten. Pun rămăşag că nu ghiceşti cine e protejatul Monseniorului Charlot.

— Nu pune rămăşag, domnule prefect, nu pune. Candidatul Monseniorului Charlot m-aş prinde că e vicarul său general, abatele de Goulet.

— De unde ştii ? Eu n-am ştiut.

— Domnule prefect, ştii că Monseniorul Charlot se teme să nu i se numească un coajutor şi că această teamă îi întunecă bătrîneţa, de altfel atît de augustă şi senină. Se teme ca abatele de Goulet să nu atragă, ca să zic aşa, asupră-şi această numire, atît prin meritele sale personale, cît şi prin cunoaşterea pe care a dobîndit-o în ce priveşte treburile eparhiei. Şi Eminenţa-sa e cu atît mai doritoare şi chiar nerăbdătoare de a se despărţi de vicarul său general, cu cît abatele de Goulet face parte, prin naştere, din nobilimea ţinutului şi dobîndeşte prin asta o strălucire faţă de care Monseniorul Charlot nu încetează a se simţi atins. Dar Monseniorul ar trebui, dimpotrivă, să se bucure că e fiul unui cinstit meşteşugar, care, ca şi Sfîntul Pavel, era de meserie tapiţer !

— Ştii, părinte Guitrel, că se vorbeşte şi de abatele Lantaigne. E protejatul doamnei general Cartier de Chalmot. Iar generalul Cartier de Chalmot, cu toate că e clerical şi reacţionar, e foarte stimat la Paris. Trece drept unul din cei mai iscusiţi şi mai inteligenţi generali de divizie. Pînă şi părerile lui politice mai mult îi servesc decît îi strică, în momentul de faţă. Cu un guvern de concentrare, reacţionarii obţin tot ce vor. E nevoie de ei : ei sînt completarea. Şi, pe urmă, alianţa rusă şi prietenia ţarului au contribuit să redee aristocraţiei şi armatei naţiunii noastre o parte din vechiul lor prestigiu. Îndrumăm Republica spre o anumită distincţie de spirit şi de maniere. În afară de asta, se afirmă o tendinţă generală către autoritate şi stabilitate. Cu toate acestea, nu cred ca abatele Lantaigne să aibă mari sorţi de izbîndă. Mai întîi, am dat despre el cele mai defavorabile informaţii. Am spus, în înalt loc, că e un monarhist militant. Am pomenit de intran-

sigența și de țîfnoșia lui. Iar pe domnia-ta, iubite Guitrel, te-am zugrăvit în culori atrăgătoare. Ți-am scos la iveală moderația, mlădierea, spiritul politic, respectul față de instituțiile republicane.

— Îți sînt foarte îndatorat pentru bunăvoința domniei-tale, domnule prefect. Și ce ți s-a răspuns ?

— Vrei s-o știi ? Ei bine, mi s-a răspuns : „Cunoaștem noi candidați de-alde abatele Guitrel al dumitale O dată numiți, sînt mai răi ca ceilalți. Desfășoară mai mult zel împotriva noastră. Asta se explică. Au nevoie să li se ierte mai multe de către tagma lor."

— Se poate, domnule prefect, să se fi vorbit astfel în forurile înalte ?

— Întocmai ! Și cel cu care vorbeam a mai spus : „Nu-mi plac candidații la episcopie care arată prea mare dragoste față de instituțiile noastre. Dacă ar fi după mine, ar trebui aleși dintre ceilalți. Că, în ordinea civilă și politică, trebuie preferați funcționarii cei mai devotați și mai atașați regimului, nimic de zis. Dar nu există preoți devotați Republicii. Așa fiind, dibăcia este încă să nu recurgi decît la cei mai cinstiți."

Și domnul prefect, aruncînd capătul mozolit al țigării de foi în mijlocul podelei, încheie astfel :

— După cum vezi, sărmanul meu Guitrel, treburile sfinției-tale nu merg tocmai bine.

Abatele Guitrel îngăimă :

— Nu văd, domnule prefect, nu-mi dau samă, întrucît asemenea vorbe sînt de natură a-ți pricinui această impresie de... descurajare. Mie, dimpotrivă, îmi dau parcă un sentiment de... încredere.

Domnul prefect Worms-Clavelin aprinse o havană și spuse rîzînd :

— Cine știe dacă nu au dreptate, la Minister ?... Dar fii pe pace, scumpe abate, eu nu te părăsesc. Ia să vedem, pe cine avem cu noi ?

Își desfăcu mîna stîngă, pentru a număra pe degete.

Căutară amîndoi.

Găsiră un senator al județului, care începuse să iasă din încurcăturile în care îl băgaseră ultimele scandaluri, un general la pensie, politician, publicist și om de afaceri, episcopul din Ecbatana, destul de cunoscut în lumea artistică, și Théophile Mayer, prietenul miniștrilor.

— După cum văd, iubite Guitrel, exclamă prefectul, de partea dumitale nu ai decît pușlamale.

Abatele Guitrel îndura asemenea purtări, dar nu le gusta. Se uită la domnul prefect cu un aer posomorît și își apăsă una peste alta buzele sinuoase. Domnul Worms-Clavelin, care nu era rău, regretă brutalitatea vorbelor sale și avu grijă să-l consoleze pe bătrîn :

— Lasă, lasă ! pușlamalele nu sînt cei mai răi protectori. De altfel, soția mea e de partea sfinției-tale. Și Noémi este în măsură să facă un episcop.

MANECHINUL DE NUIELE

I

În cabinetul său de lucru, în larma sunetelor clare şi mecanice ale clavirului pe care fiicele lui executau, în apropiere, anevoioase exerciţii, domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere, îşi pregătea lecţia despre cartea a opta a *Eneidei*. Odaia de lucru a domnului Bergeret nu avea decît o fereastră, dar mare aproape cît tot părete şi prin care pătrundea mai mult aer decît lumină, căci geamurile erau prost chituite şi întunecate de un zid înalt din apropiere. Pe masa domnului Bergeret, împinsă la fereastră, nu ajungeau decît răsfrîngerile unei lumini zgîrcite şi leşietice. La drept vorbind, acest cabinet de lucru, în care conferenţiarul îşi şlefuia subţirile lui cugetări de umanist, nu era decît un ungher diform, sau mai degrabă un dublu ungher în spatele bolţii scării de intrare, a cărei stingheritoare rotunjime înaintînd spre fereastră nu cruţa nici în dreapta nici în stînga decît două colţuri fără noimă şi inumane. Prigonit de acest înspăimîntător pîntec de zidărie, îmbrăcat în hîrtie verde, domnul Bergeret îşi găsise cu chiu cu vai în încăperea duşmănoasă şi potrivnică geometriei şi bunului-gust o strîmtă suprafaţă plană, unde să-şi aşeze cărţile pe

scînduri de brad, în lungul cărora şirul galben al Teubner [1]-ilor era cufundat într-o veşnică umbră. Înghesuit el însuşi la fereastră, scria acolo într-un stil înghețat de aerul hain, fericit cînd nu-şi găsea manuscrisele răvăşite sau truncheate şi peniţele de fier căscînd un plisc ciuntit! Asta se întîmpla întotdeauna cînd trecea doamna Bergeret prin odaia profesorului, unde venea să-şi însemne rufăria şi să-şi facă socotelile. Tot în acea încăpere îşi păstra doamna Bergeret manechinul pe care-şi potrivea rochiile, de ea croite. Era acolo, în picioare, în faţa ediţiilor savante din Catul şi Petroniu, manechinul de nuiele, icoana căsniciei.

Domnul Bergeret îşi pregătea lecţia despre a opta carte a *Eneidei* şi şi-ar fi găsit în această osteneală dacă nu desfătare, cel puţin pacea spiritului şi nepreţuita linişte a sufletului, dacă n-ar fi lăsat la o parte particularităţile metrice şi lingvistice, singurele pe care ar fi trebuit să le aibă în vedere, pentru a drămui geniul, sufletul şi înfăţişarea lumii antice, ale cărei texte le studia, ispitit fiind de dorinţa de a vedea cu ochii lui acele limanuri aurite, acea mare albastră, acei munţi trandafirii, acele frumoase cîmpii prin care poetul îşi plimbă eroii şi pentru a deplînge amarnic că nu i-a fost dat şi lui, ca lui Gaston Boissier [2], ca lui Gaston Deschamps [3], să viziteze ţărmul pe care a fost Troia, să contemple priveliştile virgiliene, să se bucure de lumina Italiei, Greciei şi a binecuvîntatei Asii. Cabinetul de lucru i se păru trist şi o mare lehamite îi năpădi inima. Era amărît, din propria-i vină. Căci adevăratele necazuri toate lăuntrice sînt şi de la noi purced. Greşiţi sîntem cînd credem că dinafară vin; noi şi în al nostru aluat le plămădim. Astfel, domnul Bergeret, la adăpostul enormului cilindru de ghips, îşi nutrea tristeţa şi supă-

[1] Tipograf şi librar german (1784—1856), care a publicat numeroase lucrări de filologie greacă şi latină (n.t.).

[2] Literat francez, autor a numeroase lucrări despre literatura şi moravurile romane (n.t.).

[3] Literat şi critic francez (n.t.).

rările, gîndindu-se că viața îi era mărginită, sihăstrită și lipsită de plăceri, că soția lui avea o fire vulgară, că nu mai era frumoasă și că luptele dintre Enea și Turnus erau anoste. Fu smuls din aceste gînduri prin sosirea domnului Roux, elevul lui, care, făcîndu-și anul de stagiu militar, se înfățișă profesorului său în pantaloni roșii și veston albastru.

— Ehei! spuse domnul Bergeret, iată cum mi l-au travestit în erou pe cel mai bun latinist! Și cum domnul Roux se apăra că nu era un erou: Mă pricep eu, spuse profesorul. Numesc pe bună dreptate eroi pe toți purtătorii de sabie. Dacă ai avea o cușmă de blană, te-aș numi un mare erou.[1] Trebuie, cît de cît, să măgulești un pic oamenii pe care-i trimiți la moarte. Nici că s-ar putea să-i năimești mai ieftin pentru asemenea treabă. Dar îți urez, prietene, să nu fii niciodată imortalizat prin vreo faptă eroică și să nu datorezi decît priceperii dumitale, în metrica latină, laudele semenilor! Numai dragostea mea de țară îmi inspiră această sinceră urare. Studiind istoria m-am încredințat că eroismul nu-și află sălaș decît la învinși și în înfrîngeri. Romanii, popor mai puțin grabnic la războaie decît se crede și care a fost ades biruit, n-au avut Deciuși decît la vremi de grea cumpănă. La Maraton, eroismul lui Cynegir s-a ivit într-un moment de slăbiciune a atenienilor, care, dacă au stăvilit armata barbară, n-au putut-o împiedica să se îmbarce cu toată cavaleria persană, care primise noi forțe în cîmp deschis. Se pare, de altfel, că perșii n-au arătat prea multă rîvnă în această bătălie.

Domnul Roux își răzimă sabia într-un colț al odăii și se așeză pe scaunul cu care-l îmbia maestrul său.

— Se împlinesc patru luni, spuse el, de cînd n-am mai auzit o vorbă cu miez. Eu însumi mi-am încordat de patru luni toate puterile minții pentru a mă pune bine cu caporalul și sergentul-major, prin mărinimii cîn-

[1] Autorul face aluzie la soldații lui Napoleon I, numiți *les grognards* (n.t.).

tărite. E singura latură a artei militare pe care am izbutit să mi-o însușesc deplin. E și cea mai de samă. În vremea asta, mi-am pierdut orice aptitudine întru înțelegerea ideilor generale și a cugetărilor subtile. Și domnia-ta îmi spui, scumpe maestre, că grecii au fost învinși la Maraton și că romanii nu erau războinici. Îmi pierd capul.

Domnul Bergeret răspunse liniștit:

— Am spus numai că forțele barbare n-au fost vătămate de Miltiade. Cît despre romani, nu erau războinici din fire, de vreme ce-au făcut cuceriri trebuincioase și trainice, contrar adevăraților militari, care apucă tot și nu păstrează nimic, ca de-o pildă francezii.

E de asemenea vrednic de luat aminte că la Roma, pe vremea regilor, străinul nu era primit ca soldat. Dar, sub bunul rege Servius Tullius, care nu jinduia atîta să păstreze numai pentru el cinstea ostenelilor și primejdiilor, cetățenii poftiră la oaste și pe străinii cu locuința în cetate. Eroi există, dar nu și popoare de eroi; armată de eroi nu există. Soldații nu s-au urnit niciînd decît de frica pedepsei cu moartea. De serviciul militar le era silă pînă și ciobanilor din Latiu, care i-au dobîndit Romei stăpînirea lumii și gloria de a fi zeiță. Portul echipamentului le era povară atît de grea, încît denumirea acestui echipament, *serumna*, a însemnat în urmă la ei copleșire, oboseală a trupului și a minții, mizerie, pacoste și prăpăd. Bine conduși, au ajuns nu eroi, ci buni soldați și buni geniști; încetîncet, au cucerit pămîntul, împînzindu-l cu drumuri și șosele. Romanii n-au urmărit niciodată gloria: nu aveau imaginație. N-au făcut decît războaie de interes, absolut necesare. Triumful lor a fost triumful răbdării și al bunului-simț.

Oamenii urmează imboldul sentimentului celui mai puternic. La ostași, ca la toate mulțimile, sentimentul cel mai puternic e frica. Pornesc în luptă, fiindcă aceasta e primejdia cea mai mică. În linie de bătaie, și de-o parte și de alta, trupele sînt puse în neputința

de a fugi. Asta e toată arta bătăliilor. Armatele Republicii au fost biruitoare pentru că păstrau cu mare străşnicie rînduielile vechiului regim, care, în tabăra aliaţilor, slăbiseră. Generalii noştri din anul II [1] erau după chipul şi asemănarea sergentului La Ramée, care punea la zid cîte o jumătate de duzină de recruţi pe zi, pentru a-i îmbărbăta pe ceilalţi, cum spunea Voltaire, şi pentru a le insufla o mare înflăcărare patriotică.

— E cu putinţă, spuse domnul Roux. Dar mai e ceva. E bucuria înnăscută de a slobozi focuri de armă. Ştii, scumpe maestre, că nu sînt un animal distrugător. Milităria nu mă atrage. Am chiar idei umanitare foarte înaintate şi cred că înfrăţirea popoarelor va fi opera socialismului biruitor. Am, în sfîrşit, dragoste de omenire. Dar, de îndată ce mi se lasă o puşcă în mînă, îmi vine să trag în toată lumea. E în sînge...

Domnul Roux era un băiat frumos şi voinic, care se descurcase repede la regiment. Exerciţiile violente priau firii lui sanguine. Şi cum, pe deasupra, era şi nespus de şiret, izbutise nu să prindă gust de oştire, dar să-şi îndulcească viaţa de cazarmă şi să-şi păstreze sănătatea şi buna dispoziţie.

— Îţi dai samă, scumpe maestre, urmă el, de puterea sugestiei. E de ajuns să încredinţezi unui om o baionetă în vîrful unei puşti, pentru ca el s-o împlînte în burta primului venit şi să devină, cum zici, un erou.

Vocea meridională a domnului Roux mai vibra încă în clipa cînd doamna Bergeret intră în odaie, unde de obicei prezenţa bărbatului ei n-o atrăgea. Domnul Bergeret băgă de samă că-şi pusese frumoasa ei rochie de interior, roză şi albă.

Se arătă nespus de mirată la vederea domnului Roux ; venise, zicea ea, să ceară soţului ei un volum de versuri, ca să-i mai treacă de urît.

---

[1] Adică anul al II-lea de la proclamarea primei republici franceze (1793) (n.t.).

Profesorul mai băgă de samă, fără ca asta să-i stîrnească cel mai mic interes, că devenise deodată aproape drăguță, amabilă.

Domnul Roux ridică de pe un vechi fotoliu îmbrăcat cu muşama *Dicţionarul* lui Freund, făcîndu-i doamnei Bergeret loc să se aşeze. Domnul Bergeret măsură rînd pe rînd in-quarto-urile răzimate de zid şi pe doamna Bergeret, care le luase locul în fotoliu, şi se gîndi că aceste două grupuri de substanţe, oricît de diferenţiate ar fi ele în clipa de faţă şi oricît de diverse ca aspect, natura lor şi rostul lor pe lume înfăţişaseră cîndva, la obîrşii, o asemănare pe care au păstrat-o îndelungată vreme, cînd şi unul şi altul, dicţionarul adică şi cucoana, pluteau încă în stare gazoasă în nebuloasa primitivă.

„Căci, la urma urmei, îşi spunea el, doamna Bergeret plutea în nesfîrşirea veacurilor, informă, inconştientă, în uşoare licăriri de oxigen şi de carbon. Moleculele sortite să alcătuiască odată acest lexic latin gravitau în acelaşi timp prin veac, în aceeaşi nebuloasă din care aveau să răsară în cele din urmă monştri, gîngănii şi-un dram de minte. A trebuit o veşnicie pentru a izvodi acest dicţionar şi pe femeia mea, monumente ale trudnicei mele vieţi, forme nedesăvîrşite şi ades stînjenitoare întruchipări. Dicţionarul e plin de greşeli. Amelia ascunde un suflet ocarnic într-un trup buhăit. Aşa fiind, slabă nădejde ca o nouă veşnicie să zămisleasscă pînă la sfîrşit ştiinţa şi frumuseţa. Viaţa e o clipă şi n-am avea nimic de cîştigat dac-am vieţui mereu. Natura n-a dus lipsă nici de timp nici de spaţiu şi iată ce-a făcut!"

Şi domnul Bergeret urmă să-şi spună sieşi, cu nelinişte :

„Dar ce e oare timpul, dacă nu înseşi prefacerile naturii, şi pot eu spune dacă-s lungi sau scurte ? Natura e haină şi banală. De unde şi pînă unde-o ştiu ? Cum să mă aşez în afara ei, pentru a o cunoaşte şi judeca ? Poate că universul mi s-ar părea mai izbutit, dacă l-aş privi de aiurea."

Părăsindu-şi visarea, domnul Bergeret se aplecă spre a-şi propti mai bine de zid teancul de in-quarto care se clătina.

— Eşti puţin ars de soare, domnule Roux, spuse doamna Bergeret, şi mi se pare c-ai şi slăbit un pic. Dar nu-ţi stă rău.

— Primele luni sînt obositoare, răspunse domnul Roux. De bună samă că instrucţia la şase dimineaţa, în curtea cazărmii, pe o temperatură de opt grade, nu-i plăcută şi nu-i uşor să te deprinzi cu toate neajunsurile dormitorului. Dar oboseala e un leac minunat şi îndobitocirea, un blagoslovit refugiu. Vieţuieşti într-o uluire care ţine locul unui strat de puf. După cum noaptea n-ai parte decît de-un somn mereu întrerupt, nici ziua nu eşti treaz de-a binelea. Şi starea aceasta de automatism letargic, în care te menţii, e prielnică disciplinei, conform spiritului ostăşesc şi de folos bunului mers fizic şi moral al trupelor.

La drept vorbind, domnul Roux nu avea de ce să se plîngă. Dar avea un prieten, Deval, care studia malaeza la şcoala de limbi orientale, copleşit de nenorocire. Inteligent, instruit, curajos, dar ţapăn la trup şi la suflet, stîngaci şi neîndemînatic, Deval avea un sentiment precis al justiţiei care îl lumina asupra drepturilor şi îndatoririlor sale. Această clarvedere îl făcea să sufere. Deval se afla de douăzeci şi patru de ore la cazarmă, cînd sergentul Lebrec îl întrebă, în termini care a fost nevoie să fie îndulciţi pentru urechile doamnei Bergeret, cine e făptura nevrednică de stimă în stare să dea naştere unui viţel atît de prost aliniat ca numărul cinci. Deval n-a înţeles dintr-o dată că viţelul numărul cinci era chiar el. A trebuit să fie consemnat pentru a nu mai păstra nici o îndoială în această privinţă. Şi nici atunci nu i-a intrat în cap cum a fost cu putinţă să fie atinsă onoarea doamnei Deval, maică-sa, pentru că el nu era aliniat cum se cuvine. Neaşteptata răspundere a mamei lui în această împrejurare se împotrivea idealului său de justiţie. Sînt patru luni de

atunci şi tot mai păstrează încă o îndurerată nedumerire.

— Amicul dumitale Deval, răspunse domnul Bergeret, a înţeles anapoda un discurs marţial, pe care îl aşez printre acelea care nu fac decît să ridice moralul oamenilor şi să le aţîţe rîvna, trezindu-le dorinţa de a-şi merita galoanele, pentru ca şi ei, la rîndu-le, să vorbească la fel, ceea ce vădeşte cu prisosinţă superioritatea celui care cuvîntă asupra acelora care-l ascultă. Trebuie să ne ferim de a micşora prerogativele şefilor militari, aşa cum a făcut, într-o recentă circulară, un ministru de Război, civil şi plin de civilitate, urban şi plin de urbanitate, om de treabă care, pătruns de demnitatea cetăţeanului-ostaş, a poruncit ofiţerilor să nu-şi mai tutuiască oamenii, fără să-şi dea sama că dispreţul faţă de inferior este un mare principiu de emulaţie şi temelia ierarhiei. Sergentul Lebrec glăsuia ca un erou care plămădeşte eroi. Am izbutit să-i reconstitui cuvîntarea în forma ei originală : căci sînt filolog. Ei bine, nu şovăi a spune că acest sergent Lebrec a fost sublim făcînd să atîrne onoarea unei familii de alinierea unui recrut a cărui bună ţinută îşi are rostul ei în soarta bătăliilor şi legînd în felul acesta, de la obîrşie, pe ostaşul numărul cinci de regiment şi drapel... După asta, îmi vei spune că, poate, căzînd în meteahna comună tuturor comentatorilor, pun în samă autorului meu intenţii pe care nu le avea. Recunosc că a fost un pic de inconştienţă în memorabilele cuvinte ale sergentului Lebrec. Dar aşa e geniul. O dată dezlănţuit, nu-i mai poţi măsura forţa.

Domnul Roux răspunse zîmbind că şi el crede că era un dram de inconştienţă în inspiraţia sergentului Lebrec.

Dar doamna Bergeret se adresă tăios domnului Bergeret :

— Nu te înţeleg, Lucian. Rîzi de ceea ce nu-i de rîs şi nu se ştie niciodată cînd glumeşti şi cînd eşti serios. Nu-i chip să stea cineva de vorbă cu tine.

— Soţia mea e de părerea decanului, spuse domnul Bergeret. Trebuie să le dau dreptate amîndurora.

— Ah ! izbucni doamna Bergeret. Ai face mai bine să nu vorbeşti de decan ! Ai făcut tot ce ţi-a stat în putinţă ca să nu-i fii pe plac şi acum îţi muşti degetele pentru nechibzuinţa ta. Ai găsit mijlocul să te pui rău cu rectorul. L-am întîlnit duminică, la plimbare, cînd eram cu fetele ; de-abia m-a salutat.

Se întoarse către tînărul soldat :

— Domnule Roux, ştiu că bărbatul meu ţine mult la dumneata. Eşti elevul lui preferat. Îţi prezice un viitor strălucit.

Ars de soare, cîrlionţat, cu dinţi strălucitori, domnul Roux surîse fără sfială.

— Domnule Roux, convinge-l pe bărbatul meu să cruţe oamenii care-i pot fi de folos. Am ajuns să ne ocolească toată lumea.

— Ce idee, doamnă ! murmură domnul Roux. Şi schimbă vorba. Ţăranii ajung cu greu la capătul celor trei ani. Sufăr. Dar asta nu se ştie, pentru că nimic neobişnuit nu se vede în purtarea lor. Despărţiţi de pămîntul pentru care nutresc o dragoste de animal, îşi tîrîie durerea mută, monotonă şi adîncă. Frica de şefi şi oboseala instrucţiei sînt singura lor alinare în surghiun şi captivitate. Totul le e străin şi anevoios. Sînt în compania mea doi bretoni care, după şase săptămîni de frecuş, n-au putut ţine minte numele colonelului. În fiecare dimineaţă, aliniaţi în faţa sergentului, învăţăm cu ei acest nume, instrucţia militară fiind aceeaşi pentru toţi. Colonelul nostru se numeşte Dupont. Celelalte exerciţii tot aşa merg. Oamenii isteţi şi îndemînatici sînt ţinuţi în neştire pe loc, din pricina unor nătîngi.

Domnul Bergeret întrebă dacă ofiţerii cultivă şi ei, ca sergentul Lebrec, elocinţa marţială.

— Am, răspunse domnul Roux, un căpitan tinerel, care, dimpotrivă, e de o politeţă încîntătoare. E un

estet, un roza-cruce [1]. Pictează Fecioare şi îngeri foarte palizi, în ceruri trandafirii şi verzi. Eu îi fac legendele tablourilor. În timp ce Deval e de corvadă în ograda cazărmii, eu sînt de serviciu la căpitan, care-mi comandă versuri. E fermecător. Îl cheamă Marcel de Lagère şi expune la *Oeuvre* sub pseudonimul Cyne.

— Şi el e un erou ? întrebă domnul Bergeret.

— Un Sfîntu Gheorghe, răspunse domnul Roux. Are, despre cariera armelor, o concepţie mistică. Zice că e o stare ideală. Mergi, fără să-ţi dai samă, către un ţel necunoscut. Te îndrepţi pios, cast şi grav, spre acte misterioase şi necesare de devotament. E încîntător. Îl învăţ versul liber şi proza ritmată. Începe să compună poeme în proză despre armată. E fericit, e potolit, e blajin. Un singur lucru îl amărăşte : drapelul. Găseşte că albastrul, albul şi roşul sînt culori prea ţipătoare. Ar dori un drapel roz sau liliachiu. Visează stindarde celeste. „Cel puţin, spune el cu melancolie, dacă cele trei culori ar porni de la băţ, ca trei pălălăi de flamură, cale-vale. Dar aşezarea lor verticală taie cutele fîlfîitoare cu o necruţătoare absurditate !“ Suferă. Dar e răbdător şi inimos. Repet că e un Sfîntu Gheorghe.

— Felul în care mi-l zugrăveşti, spuse doamna Bergeret, cătînd cu asprime la domnul Bergeret, îmi stîrneşte o vie simpatie pentru el.

— Dar ceilalţi ofiţeri nu se miră de felul lui de-a fi ? întrebă domnul Bergeret.

— Nicidecum, răspunse domnul Roux. La popotă şi în adunări tace mîlc. E un ofiţer ca oricare altul.

— Şi ce cred soldaţii despre el ?

— La cazarmă soldaţii nu-şi văd niciodată ofiţerii.

— Iei masa cu noi, domnule Roux ? întrebă doamna Bergeret. Ne-ai face o mare plăcere.

Primul lucru care-i veni în minte domnului Bergeret, la auzul acestor vorbe, a fost plăcinta. Ori de cîte ori poftea doamna Bergeret pe cineva la masă pe neaştep-

[1] Un „roza-cruce“, după numele unei secte de iluminaţi germani din secolul al XVII-lea (n.t.).

tate, comanda plăcintarului Magloire o plăcintă şi de preferinţă o plăcintă fără carne, ca fiind mai delicată. Domnul Bergeret îşi închipui deci, fără lăcomie şi doar ca un rezultat al inteligenţei sale, o plăcintă cu ouă sau peşte, aburind în farfuria cu dunguliţe albastre, pe faţa de masă damasată. Viziune profetică şi vulgară. Se gîndi apoi că doamna Bergeret trebuie să-l fi preţuit peste măsură pe domnul Roux, ca să-l pofteasscă la prînz, căci Amelia se hotăra cu greu să facă unui străin onorurile modestei sale mese. Îi era frică, şi pe bună dreptate, de cheltuială şi de bătaie de cap; se ştia cînd pofteşte musafiri la masă, după zgomotul farfuriilor sparte, după strigătele de spaimă şi lacrimile de indignare ale tinerei servitoare Eufemia, după fumul acru care umplea întregul apartament şi prin izul de bucătărie care, răzbind pînă-n cabinetul de lucru, îl stingherea pe domnul Bergeret printre umbrele lui Enea, Turnus şi a sfioasei Lavinia. Cu toate acestea, profesorul se bucura la gîndul că-l avea în acea sară la masă pe domnul Roux, elevul său. Căci îl atrăgea contactul cu oamenii şi îi plăcea să stee în tihnă la taifas.

Doamna Bergeret urmă:

— Ai să te mulţumeşti cu ce s-o găsi, domnule Roux.

Şi ieşi din odaie, pentru a da ordine tinerei Eufemia.

— Iubite prietene, îi spuse domnul Bergeret elevului său, tot mai ridici în slăvi versul liber? În ce mă priveşte, ştiu că formele poetice variază după timp şi loc. Ştiu şi eu că versul francez a suferit, în decursul vremilor, neîncetate modificări şi pot, la adăpostul caietelor mele de metrică, surîde cu discreţie de religioasa prejudecată a poeţilor, care nu îngăduie ca instrumentul consacrat de geniul lor să fie atins. Am băgat de samă că ei nu dau socoteală de regulile pe care le urmează şi îmi vine să cred că temeiul acesta nu trebuie căutat chiar în vers, ci mai degrabă în cîntul care îi ţinea isonul în începuturi. În sfîrşit, sînt în măsură să înţeleg noutăţile chiar prin aceea că mă las călăuzit de spiritul ştiinţific, care prin natura lui e mai puţin

conservator decît spiritul artistic. Totuşi, nu prea înţeleg versul liber, al cărui sens îmi scapă. Nestatornicia hotarelor sale mă tulbură şi...

Un om încă tînăr, plăcut la vedere, cu trăsături fine, ars de soare, intră în biroul profesorului. Era comandorul Aspertini, din Neapole, filolog, agronom, deputat în Parlamentul italian, care, de zece ani, întreţinea cu domnul Bergeret o doctă corespondenţă, în felul marilor umanişti din vremea Renaşterii şi ai celui de al XVII-lea veac, şi care nu uita niciodată să treacă pe la corespondentul său de peste munţi, în fiecare călătorie pe care-o făcea în Franţa. Carlo Aspertini era foarte stimat de întreaga lume ştiinţifică, pentru că desluşise în întregime în unul din sulurile carbonizate de la Pompei un tratat al lui Epicur. Acum se îndeletnicea cu agricultura, politica şi afacerile ; dar iubea cu patimă numismatica şi elegantele lui mîni simţeau nevoia să pipăie monede. Îl atrăgea la ***, în acelaşi timp, plăcerea de a-l găsi pe domnul Bergeret şi marea desfătare de a revedea neasemuita colecţie de monede antice, lăsate danie bibliotecii oraşului de Boucher de La Salle. Venea de asemeni să cerceteze scrisorile lui Muratori, care se găseau acolo. Aceşti doi bărbaţi, pe care ştiinţa îi apropiase, se copleşiră cu mutuale heretisanii. Apoi, cum napolitanul băgă de samă că în preajma lor, *în studio,* se afla un ostaş, domnul Bergeret îl înştiinţă că acel soldat galic era un tînăr filolog, plin de sîrguinţă întru cercetarea limbii latine.

— Anul acesta, adăugă domnul Bergeret, învaţă cum să-şi aducă un picior înaintea celuilalt în curtea unei cazărmi. Îţi poţi da samă, privindu-l, de ceea ce strălucitul comandant de divizie, generalul Cartier de Chalmot, înţelege prin elementara sculă tactică, adică, în limba de rînd, un soldat. Domnul Roux, elevul meu, e soldat. Se simte onorat de asta, avînd un suflet nobil. La drept vorbind, e o cinste pe care o împărtăşeşte la ora asta cu tot tineretul mîndrei Europe şi de care se bucură, ca şi dînsul, şi napolitanii domniei-tale, de cînd fac parte dintr-o mare naţiune.

— Fără să păcătuiesc faţă de lealitatea care mă leagă de Casa de Savoia, răspunse comandorul, recunosc că serviciul militar şi impozitul stingheresc în destul de mare măsură poporul din Neapole, pentru a-l face să regrete uneori bunele vremuri ale regelui Bomba [1] şi plăcerea de-a trăi fără glorie sub o cîrmuire uşuratică. Nu-i place nici să plătească, nici să facă armata. Legiuitorul ar trebui să cunoască mai temeinic cerinţele vieţii naţionale. De altfel, ştii bine că, în ce mă priveşte, m-am împotrivit totdeauna politicii megalomanilor şi că deplîng cumplitele înarmări care pun stavilă oricărei propăşiri intelectuale, morale şi materiale în Europa continentală. E o mare şi ruinătoare nebunie, care va ajunge ridicolă.

— Nu-i văd sfîrşitul, răspunse domnul Bergeret. Nimeni nu-l doreşte, în afară de cîţiva înţelepţi fără putere şi fără glas. Conducătorii popoarelor nu pot năzui la dezarmare, căci sarcina le-ar deveni anevoioasă şi nesigură, făcîndu-i să piardă un admirabil instrument de stăpînire. Asta din pricină că naţiunile înarmate se lasă uşor cîrmuite. Disciplina militară le deprinde cu supunerea şi în ce le priveşte nu-i nici o grijă că se vor rocoşi, făcînd zurbă, răzmeriţe şi alte asemenea. Cînd serviciul militar e obligatoriu pentru toţi, cînd fiecare cetăţean este sau a fost soldat, toate forţele sociale sînt astfel rînduite, încît să fie sprijin puterii şi chiar absenţei sale, aşa cum s-a văzut în Franţa.

Aici ajunsese domnul Bergeret cu consideraţiile sale politice, cînd, în bucătăria din apropiere, izbucni un sfîrîit de grăsime răspîndită pe jăratic ; profesorul induse că tînăra Eufemia, după obiceiul ei la zile mari, răsturnase tingirea pe plită, după ce, cu nechibzuinţă, o aşezase pe o piramidă de cărbuni. Recunoscu că faptul acesta se producea cu necruţătoarea străşnicie a legilor care stăpînesc omenirea. O duhoare nesuferită de gră-

[1] Ferdinand al II-lea, regele celor două Sicilii (1810—1859) (n.t.).

sime arsă năvăli în odaie şi domnul Bergeret îşi urmă astfel firul gîndurilor :

— Dacă Europa n-ar fi încazarmată, am vedea iscîndu-se, ca pe vremuri, răscoale, ba în Franţa, ba în Germania, ba în Italia. Dar tagma nevăzuţilor, care ridică uneori baricade pe străzile capitalelor, îşi găseşte astăzi o statornică întrebuinţare în corvezile cazărmii, în ţesălatul cailor şi în sentimentul patriotic.

Gradul de caporal dă un făgaş potrivit energiei junilor eroi care, dacă ar fi rămas slobozi, ar fi înălţat baricade pentru a-şi dezmorţi braţele şi chiar acuma am aflat că un sergent, cu numele Lebrec, rosteşte cuvîntări înălţătoare. Civil, acest erou ar fi rîvnit la libertate. În uniformă, năzuieşte la tiranie şi înscăunează ordinea. Liniştea internă e uşor de păstrat la naţiunile înarmate şi trebuie să recunoşti că dacă în cursul ultimilor douăzeci şi cinci de ani Parisul s-a răzvrătit o dată puţintel, e pentru că mişcarea a fost stîrnită de un ministru de Război. Un general a fost în stare să facă ceea ce un tribun n-ar fi făcut. Şi cînd a fost îndepărtat din oştire, acest general a încetat în acelaşi timp de a mai face parte şi din naţiune şi s-a isprăvit cu puterea lui. Fie statul monarhie, imperiu sau republică, şefii au tot interesul să menţie serviciul obligatoriu pentru toţi, ca în acest fel să conducă o armată, în loc să cîrmuiască un popor.

Dazarmarea, la care nu rîvnesc, nu-i dorită nici de popoare. Popoarele îndură bucuros serviciul militar, care, fără a fi chiar o desfătare, răspunde totuşi unui instinct violent şi nevinovat al majorităţii oamenilor, li se impune ca expresia cea mai simplă, cea mai aspră şi cea mai puternică a datoriei, îi domină prin măreţia şi strălucirea alaiului său, prin risipa de metal întrebuinţat, îi exaltă, în fine, prin singurele pilde de putere, de măreţie şi de glorie pe care sînt în măsură să le priceapă. Se bulucesc cîntînd : dacă nu vor, sînt duşi cu sila. De aceea nu văd sfîrşitul acestei onorabile stări de lucruri, care sărăceşte şi îndobitoceşte Europa.

— Nu sînt decît două ieşiri, răspunse comandorul Aspertini : războiul şi falimentul.

— Războiul ! replică domnul Bergeret. Sare în ochi că înarmările necontenite îl întîrzie, făcîndu-l prea fioros şi cu sorţi de izbîndă nesiguri pentru ambii adversari. Cît despre faliment, îl preziceam dăunăzi abatelui Lantaigne, directorul seminarului, cu care şedeam de vorbă pe o bancă din parc. Dar nu trebuie să mi se dea crezare. Prea ai studiat istoria Imperiului de Răsărit, scumpe domnule Aspertini, pentru a nu şti că sînt în finanţele popoarelor izvoare ascunse, a căror cunoaştere le scapă economiştilor. O naţiune ruinată poate vieţui cinci sute de ani din jăcmăneli şi jafuri, aşa că-i greu să spui dinainte cu cîte tunuri, cu cîte puşti, cu cîtă pîine şi încălţăminte proastă, paie şi ovăz poate chivernisi mizeria unui mare popor pe apărătorii lui.

— Aşa s-ar părea, răspunse comandorul Aspertini. Eu întrezăresc, totuşi, zorii păcii universale.

Şi amabilul napolitan, cu glasul lui melodios, îşi dezvălui speranţele şi visurile, o dată cu bufniturile înăbuşite ale satîrului, care, mînuit de tînăra Eufemia, făcea, de cealaltă parte a zidului, pe masa din bucătărie, o tocătură pentru domnul Roux.

— Îţi aminteşti, domnule Bergeret, spunea comandorul Aspertini, pasajul don *Don Quijote* în care Sancho, plîngîndu-se că îndură fără încetare cele mai amarnice supărări, iscusitul cavaler îi răspunde că această îndelungată mizerie e semnul unei apropiate fericiri. „Căci, zice el, norocul e nestatornic şi necazurile noastre au dăinuit prea mult pentru a nu face loc fericirii veşnice." Numai legea schimbării...

Restul acestor frumoase vorbe fu acoperit de explozia unei crătiţi cu apă, urmată de neomeneştile ţipete pe care le scotea Eufemia pe cînd fugea înspăimîntată de la plita ei.

Domnul Bergeret, întristat de lipsa de eleganţă a sărmanei sale vieţi, se închipuia într-o vilă unde, pe o terasă albă, la ţărmul unui lac albastru, ar discuta în

tihnă cu comandorul Aspertini şi cu domnul Roux, în mirozna de mirt, la ceasul cînd îndrăgostita lună vine să se scalde în cerul limpede ca privirea zeilor prielnici şi dulce ca răsuflarea zeiţelor.

Dar părăsind repede visul, reveni la convorbirea începută.

— Războiul, spuse el, are nenumărate urmări. Aflu, dintr-o scrisoare a excelentului meu amic William Harrison, că ştiinţa franceză e dispreţuită în Anglia cu începere de la 1871 şi că Universităţile din Oxford, Cambridge şi Dublin se prefac a nu cunoaşte manualul de arheologie al lui Maurice Raynouard, care poate fi totuşi de mai mult folos studenţimii decît oricare altă lucrare similară. Dar nimeni nu vrea să urmeze şcoala învinşilor. Şi, pentru a da crezare unui profesor în ceea ce priveşte caracterele artei eginetice sau în privinţa olăritului la greci, se cere ca acest profesor să facă parte dintr-o naţiune care excelează în turnarea tunurilor. Pentru că mareşalul de Mac-Mahon a fost învins în 1870 la Sedan şi pentru că generalul Chanzy şi-a prăpădit în anul următor armata în Maine, confratele meu Maurice Raynouard e respins la Oxford în 1897. Acestea sînt urmările tîrzii şi ocolite dar sigure ale inferiorităţii militare. Şi adevărul e că soarta muzelor atîrnă de-un buhăit purtător de sabie.

— Scumpe domn, spuse comandorul Aspertini, îţi voi răspunde cu libertatea îngăduită unui prieten. Să recunoaştem mai întîi că gîndirea franceză intră, ca şi altădată, în circulaţia mondială. Manualul de arheologie al preaînvăţatului domniei-tale compatriot Maurice Raynouard nu se află pe pupitrele universităţilor engleze, în schimb, piesele dumneavoastră de teatru sînt jucate pe toate scenele de pe glob, romanele lui Alphonse Daudet şi ale lui Émile Zola sînt tălmăcite în toate limbile; pînzele pictorilor dumneavoastră împodobesc galeriile celor două lumi; lucrările savanţilor dumneavoastră n-au încetat să răspîndească o strălucire universală. Dacă sufletul dumneavoastră nu mai înfioară sufletul popoarelor, dacă glasul dumneavoastră nu mai

face să zvîcnească inima întregii omeniri, e pentru că nu mai vreţi să fiţi apostolii justiţiei şi ai fraternităţii, pentru că nu mai rostiţi sfintele vorbe care mîngîie şi întăresc; e pentru că Franţa nu se mai arată a fi amica seminţiei omeneşti, concetăţeana popoarelor; e pentru că nu-şi mai deschide mînile, pentru a răspîndi seminţele libertăţii pe care le împrăştia cîndva din belşug şi cu atîta măreţie în lumea largă, încît vreme îndelungată orice înalt gînd omenesc era socotit francez; e pentru că Franţa nu mai e Franţa filozofilor şi a Revoluţiei şi pentru că podurile caselor din preajma Panteonului şi Luxemburgului nu mai adăpostesc tineri maeştri care să scrie noaptea pe-o masă de lemn negeluit pagini care fac să tresară popoarele şi să pălească tiranii. Aşadar nu vă plîngeţi că aţi pierdut o glorie de care chibzuinţa voastră se teme.

Şi mai ales nu mai spuneţi că necazurile ei se trag din înfrîngeri. Recunoaşteţi că din greşelile dumneavoastră se trag. O naţiune nu suferă din pricina unei bătălii pierdute mai mult decît un bărbat zdravăn de o zgîrietură de spadă în urma unui duel. E o atingere care nu pricinuieşte decît o trecătoare tulburare a cumpătului şi o slăbire uşor de lecuit. Ca s-o tămădui e de-ajuns un dram de minte, de îndemînare şi de simţ politic. Cea mai de samă îndemînare, cea mai trebuincioasă şi, fireşte, cea mai uşoară e să scoţi din înfrîngere cît mai multă onoare militară cu putinţă. Dacă priveşti lucrurile cum se cuvine, gloria învinşilor e deopotrivă cu a învingătorilor şi e mai înduioşătoare. Pentru a face ca un dezastru să devie vrednic de admiraţie, e bine să proslăveşti şi oştirea care l-a îndurat şi să dai în vileag frumoasele episoade care statornicesc superioritatea morală a celui în restrişte. Ele pot fi găsite pînă şi în retragerile cele mai pripite. Mai întîi, învinşii sînt datori, deci, să-şi împodobească, să-şi dichisească, să-şi poleiască înfrîngerea şi s-o pecetluiască cu semnele izbitoare ale măreţiei şi frumuseţii. Vedem în Tit-Liviu că romanii n-au pregetat să facă asta şi că au atîrnat cununi şi ghirlande de paloşele frînte la Trebbia,

la Trasimene şi la Cannes. Pînă şi pricaznica şovăire a lui Fabius n-a rămas neproslăvită şi s-a mers pînă acolo că după trecere de douăzeci şi două de veacuri mai admirăm încă înţelepciunea Cunctatorului, care nu era decît un bătrîn dobitoc. Aceasta e dibăcia de căpetenie a învinşilor.

— Dibăcia asta nu s-a pierdut, zise domnul Bergeret. Italia a folosit-o în zilele noastre după înfrîngerile de la Novara, de la Lissa, de la Adua.

— Scumpe domn, urmă comandorul Aspertini, cînd capitulează o armată italiană, noi socotim, cu drept cuvînt, că această capitulare e glorioasă. Un guvern care înfăţişează înfrîngerea în condiţii estetice îşi atrage aprobarea patrioţilor înăuntru şi devine interesant în afară. Roadele acestea sînt îndeajuns de însemnate. În 1870 nu atîrna decît de voi, francezii, să le dobîndiţi. Dacă, după ştirea prăpădului de la Sedan, Senatul şi Camera Deputaţilor, laolaltă cu toate instituţiile statului, i-ar fi felicitat cu mare pompă şi în unanimitate pe împăratul Napoleon al III-lea şi pe mareşalul de Mac-Mahon pentru că, dînd bătălia, n-au pierdut nădejdea mîntuirii patriei, nu crezi că poporul francez ar fi scos din nefericirea armelor sale o glorie strălucită, învederîndu-şi totodată cu hotărîre voinţa lui de a învinge ? Şi ţine samă, scumpe domnule Bergeret, că nu am neobrăzarea de a da ţării dumitale lecţii de patriotism. Aş cădea în prea mare greşală. Îţi înfăţişez numai cîteva din notele marginale care se vor găsi, după moartea mea, schiţate pe exemplarul meu din Tit-Liviu.

— Nu e prima oară, spuse domnul Bergeret, cînd comentariile Decadelor preţuiesc mai mult decît textul. Urmează, rogu-te.

Comandorul Aspertini zîmbi şi-şi reluă şirul vorbirii :

— Bine face patria cînd aruncă din belşug crini pe rănile războiului. După asta, cu băgare de samă, în tăcere şi dintr-o căutătură cercetează rana. Dacă lovitura a fost năprasnică, dacă puterile ţării sînt serios zdruncinate, pe dată începe negocieri. Tîrguiala cu învingătorul, cu cît o începi mai repede, e cu atît mai bine.

În zăpăceala primelor clipe de biruinţă, vrăjmaşul primeşte bucuros propunerile care nu fac decît să schimbe începuturile prielnice într-o izbîndă deplină. N-a avut încă timpul să se fălească cu o biruinţă statornică, nici să se îndîrjească în faţa unei prea îndelungate împotriviri. Nu poate pretinde despăgubiri prea mari pentru o pagubă micuţă încă. Pretenţiile lui născînde n-au sporit. S-ar putea să nu-ţi acorde pacea la preţ scăzut. Dar poţi fi sigur că o vei plăti mai scump întîrziind a o cere. Cuminte e să duci tratative înainte de a-ţi fi dezvăluit întreaga slăbiciune. Obţii atunci condiţii mai puţin aspre, pe care intervenţia puterilor neutre le uşurează şi mai mult. A căuta izbăvirea în desperare şi a nu încheia pacea decît după victorie sînt, ce-i drept, lozinci frumoase, dar greu de împlinit într-o vreme în care, pe de o parte, necesităţile industriale şi comerciale ale vieţii moderne, iar pe de altă parte enormitatea armatelor care trebuiesc echipate şi hrănite nu îngăduie să prelungeşti la infinit ostilităţile şi, prin urmare, nu lasă timp celui mai slab să-şi restatornicească rînduielile. În 1870, Franţa s-a inspirat din cele mai nobile sentimente. Cu cale ar fi fost, însă, să fi negociat după cele dintîi înfrîngeri, pentru ea cinstitoare. Avea un guvern care putea şi trebuia să-şi ia asupră-şi această sarcină şi ar fi împlinit-o în condiţiile cele mai puţin grele care se puteau nădăjdui atunci. E la mintea oricui că trebuia să i se ceară acest ultim serviciu, înainte de a se descotorosi de el. S-a făcut pe dos. Şi Franţa avu ideea nechibzuită de a răsturna acest guvern pe care-l răbda de douăzeci de ani tocmai în momentul în care îi era de folos, înlocuindu-l cu un alt guvern, care, nesolidarizîndu-se cu primul, urma să reînceapă războiul, fără să aducă forţe noi. Un al treilea guvern încercă să se înscăuneze. Dacă ar fi izbutit, s-ar fi reînceput pentru a treia oară războiul, pe temeiul că primele două încercări dăduseră greş şi nu însemnau nimic. Trebuia, spui dumneata, ca onoarea să fie satisfăcută. Dar cu preţul sîngelui vostru aţi satisfăcut două: onoarea Imperiului şi onoarea Republicii ; eraţi gata să

satisfaceţi şi o a treia, onoarea Comunei. Se pare, totuşi, că un popor, fie el şi cel mai mîndru din lume, nu are decît o singură onoare de satisfăcut. Acest exces de generozitate v-a adus într-o stare de extremă slăbiciune dar, din fericire, v-aţi înzdrăvenit...

— În sfîrşit, spuse domnul Bergeret, dacă Italia ar fi fost învinsă la Wisemburg şi la Reichshoffen, ar fi dobîndit, prin înfrîngerile ei, Belgia. Dar noi sîntem un popor de eroi şi ni se pare mereu că sîntem trădaţi. Asta e povestea noastră. Ţineţi samă că ne aflăm în democraţie: e starea cea mai puţin prielnică negocierilor. Nu se poate spune că nu ne-am apărat îndelung şi cu dîrzenie. Se mai spune, pe deasupra, că sîntem amabili şi cred asta. De altfel, faptele omeneşti n-au fost niciciînd decît jalnice caraghioslîcuri şi istoricii care descopăr oarecare rînduială în desfăşurarea evenimentelor sînt mari panglicari. Bossuet...

În clipa în care domnul Bergeret rostea acest nume, uşa odăii se deschise atît de năprasnic, încît manechinul de nuiele fu smuls din loc prăvălindu-se la picioarele uimite ale ostaşului. Se ivi o fetişcană roşcovană, saşie, fără frunte şi a cărei cumplită urîţenie, plesnind de tinereţe şi vigoare, strălucea. Obrajii ei bucălaţi şi braţele ei goale aveau sclipirea chinovarului triumfal. Se proţăpi în faţa domnului Bergeret şi, bălăbănindu-şi vătraiul în mînă, strigă:

— Mă'c !...

Era tînăra Eufemia, care, după o gîlceavă cu doamna Bergeret, nu voia să mai slujească. Repetă:

— Mă'c acasă !

Domnul Bergeret:

— Du-te, fetiţo, dar în tăcere !

Repetă de mai multe ori:

— Mă'c ! Coniţa îmi scoate sufletul.

Adăugă apoi, cu mai multă linişte, aplecîndu-şi vătraiul:

— Ş-apoi, aici se petrec lucruri pe care nu mai vreau să le văd.

Domnul Bergeret, fără a mai încerca să lumineze aceste misterioase vorbe, îi spuse slujnicei că el n-o sileşte să rămîie şi că poate pleca.

— Atunci, spuse ea, plătiţi-mi simbria.

— Pleacă, îi porunci domnul Bergeret. Nu-ţi dai samă că am altceva de făcut decît socoteala dumitale ? Du-te de mă aşteaptă în altă parte.

Dar Eufemia, ridicînd din nou negrul şi greul vătrai, urlă :

— Banii mei ! Simbria ! Daţi-mi simbria !

II

La orele şase sara, abatele Guitrel, coborînd din vagon, la Paris, strigă o birjă din curtea gării şi, prin ploaia şi bezna deasă şi prefirată cu lumini, porni spre numărul cinci din strada Brutarilor. Aici, pe străduţa povîrnită, îngustă şi zgomotoasă, mai la deal de dogari şi de negustorii de dopuri, locuia, în iz de poloboace, vechiul lui prieten, abatele Le Génil, duhovnic al maicilor de la „Cele-Şapte-Răni", care ţinea în Păresimi predici ascultate de multă lume într-una dintre cele mai aristocratice parohii ale Parisului. Aici trăgea de obicei abatele Guitrel, cînd venea la Paris să puie umărul la propăşirea zăbavnicei lui căpătuieli. Cît îi ziulica de mare, tălpile pantofilor săi cu cătărămi băteau mărunt şi discret caldarîmul oraşului, treptele scărilor şi podelele caselor celor mai felurite. Sara, lua masa cu părintele Le Génil. Cei doi vechi colegi de seminar îşi povesteau snoave glumeţe, se informau de preţul liturghiilor şi al cazaniilor şi-şi jucau partida de cărţi. La orele zece, Naneta, slujnica, împingea în sufragerie un pat de fier pentru părintele Guitrel, care nu uita la plecare să-i dăruiască o monedă de-un franc nou-nouţă.

De data asta, ca şi de celelalte dăţi, părintele Le Génil, care era înalt şi voinic, îşi prăbuşi mîna-i lată

pe umărul lui Guitrel încovoindu-l şi cu glasul lui de orgă tună : bună dimineaţa. Apoi urmînd vechiul şi jovialul său obicei, îl întrebă :

— Mi-ai adus, cel puţin, vreo douăsprezece duzini de liturghii a cinci franci bucata, au vrei să păstrezi numai pentru tine bănetul pe care ţi-l toarnă cu ghiotura cuvioasele tale provinciale, bătrîne zgîrie-brînză ?

Dacă vorbea astfel şi cu voie bună, făcea asta pentru că era sărac şi pentru că ştia că şi Guitrel e tot atît de sărac ca dînsul.

Guitrel, care preţuia gluma, dar care, din lipsă de lăuntrică voioşie, n-o metahirisea, îi răspunse că a venit la Paris pentru a împlini diferite îndatoriri pe care şi le-a luat asupră-şi şi mai ales ca să cumpere cărţi. Îi ceru prietenului său să-l găzduiască o zi, două, mult trei.

— Spune şi tu o dată în viaţa ta adevărul, îi răspunse părintele Le Génil : ai venit să cauţi o mitră, dihorule ! Mîne dimineaţă, ai să te înfăţişezi nunţiului, ca o mironosiţă. Guitrel, ai să ajungi episcop !

Şi duhovnicul maicilor de la „Cele-Şapte-Răni", predicatorul de la Sfînta Luiza, se înclină în faţa viitorului episcop cu un respect zeflemitor în care se strecura poate, şi o instinctivă spăşenie. Faţa lui îşi recăpătă apoi acea asprime în care se oglindea sufletul unui alt Olivier Maillard [1].

— Hai, intră ! Vrei să te răcoreşti ?

Părintele Guitrel era om ascuns. Gura lui încreţită îi trăda nemulţumirea că i-a fost ghicit gîndul. Venea, în adevăr, să-şi asigure proptele puternice pentru candidatura lui. Şi nu avea nici un chef să-şi dezvăluie întortocheatele demersuri amicului său, sincer din fire şi care ajunsese să-şi facă din acest fel de a fi nu numai o virtute, ci şi o tactică.

Îngăimă :

— Nu te potrivi... să nu crezi cumva...

Părintele Le Génil ridică din umeri :

---

[1] Predicator din secolul al XV-lea (n.t.).

— Fățarnicule !

Și, însoțindu-și prietenul în camera de culcare, se așează la lumina lămpii cu gaz și-și reluă treaba începută, cîrpindu-și mai departe pantalonii. Părintele Le Génil, prețuitul predicator al eparhiilor Parisului și Versaillesului, se îndeletnicea cu cîrpitul nu numai pentru a cruța ostenelile bătrînei lui servitoare, dar și din plăcerea de-a mînui acul, rămășiță a grelelor vremi ale tinereții lui ecleziastice. Și acest uriaș cu plămîni de aramă, care de la înălțimile amvonului își fulgera necredincioșii, așezat pe-un scaun de pai, țîrîia cu acul, cu puternicele lui mîini roșii. În toiul lucrului își înălță capul și, îndreptînd spre Guitrel privirea sălbatică a ochilor săi blînzi, spuse :

— Facem în astă sară o partidă de cărți, măsluitorule ?

Sfios și încăpățînat, Guitrel îngăimă că e silit să iasă, îndată după cină. Avea el socotelile lui. Zori pregătirile cinei și mîncă cu mare grabă, spre nemulțumirea gazdei, mîncău mare și lehău. Se ridică de la masă fără să mai aștepte desertul, se duse în cealaltă încăpere a locuinței, încuie ușa și-și scoase din geamantan o haină mireană pe care și-o îmbrăcă.

Reapăru în fața prietenului său într-o redingotă lungă, neagră, austeră, care avea bufoneria unei travestiri. Cu capul acoperit de-o pălărie-clac de postav ieșit de soare, de-o neobișnuită înălțime, își dădu cafeaua pe gît, își mormăi rugăciunea și se strecură afară.

Abatele Le Génil îi strigă de la plimbul scării :

— Nu suna cînd te-ntorci, să n-o trezești pe Naneta. Găsești cheia sub preș. Încă o vorbă, prietene : știu unde te duci. Te duci să iei o lecție de declamație, bătrîne Quintilian [1] !

Abatele Guitrel o luă pe chei în jos în bezna jilavă, trecu podul Sfinților Părinți, străbătu Piața Caruselului printre trecători indiferenți, care abia dacă aruncau o privire asupra uriașei lui pălării și se opri sub peristilul

[1] Retor latin din secolul I al erei noastre (n.t.).

toscan al Comediei Franceze. Avu grijă să citească afişul, pentru a se încredinţa că nu se schimbase spectacolul şi că se reprezenta *Andromaca* şi *Bolnavul închipuit*. Ceru apoi la ghişeul al doilea un bilet la parter.

Luînd loc pe îngusta banchetă, ocupată aproape în întregime, în spatele fotoliilor încă goale, desfăcu un ziar vechi, nu pentru a-l citi, ci pentru a-şi alcătui o ţinută, trăgînd cu urechea la vorbele schimbate în preajma lui. Avea auzul ascuţit şi privea cu urechea, tot aşa cum domnul Worms-Clavelin asculta cu gura. Vecinii lui erau băieţi de prăvălie şi meşteşugari care-şi datorau biletele de favoare prieteniei cu vreun maşinist sau cu vreo cabinieră, lume neînsemnată şi modestă, însetată de spectacole, mulţumită de sine, cu gîndul la pariuri mutuale şi bicicletă, tineret potolit, un pic caporalizat, democrat şi republican fără voie, conservator pînă şi în glumele lui pe socoteala preşedintelui Republicii. Abatele Guitrel, prinzînd din zbor cuvintele care, aruncate ici şi colo, îi dezvăluiau această stare de spirit, se gîndea la iluziile abatelui Lantaigne, care din adîncul singurătăţii lui se nevoia să readucă poporul la monarhia teocratică. Şi zîmbi batjocoritor îndărătul ziarului său.

„Parizienii ăştia, îşi spuse el, sînt oamenii cei mai înţelegători din lume. Noi, cei din provincie, îi judecăm greşit. Dea Domnul ca republicanii şi liber-cugetătorii episcopiei din Tourcoing să fie croiţi după acest calapod! Dar duhul francezilor din nord e amar ca şi hameiul de pe ogoarele lor. Şi mă voi afla în eparhia mea între socialişti aprigi şi catolici înflăcăraţi."

Ştia bine tribulaţiile care-l aşteptau pe scaunul preafericitului Loup dar, departe de a se înspăimînta de ele, le chema asupra capului său, cu atît de adînci suspine, încît vecinul se uită să vadă dacă nu-i cumva suferind. Abatele Guitrel, însă, frămînta în mintea lui gînduri de episcop, în murmurul convorbirilor uşuratice, al uşilor izbite şi al forfotei plasatoarelor.

Dar cînd, după cele trei lovituri, cortina începu să se ridice încetişor, nu mai avu ochi şi urechi decît

pentru scenă. Dicțiunea și gesturile actorilor îl interesau îndeosebi. Le studia intonațiile, felul de-a umbla și jocul fizionomiei, cu rîvna încordată a vechiului predicator la pîndă întru descoperirea tainei mișcărilor nobile și a rostirii patetice. La tiradele lungi, atenția lui sporea, regretînd că nu aude ceva de Corneille mai bogat în cuvîntări și mai îmbelșugat în efecte oratorice, care să dee mai bine în vileag diferitele puncte ale unui discurs. În momentul în care actorul care-l juca pe Oreste recită exordul, cu-adevărat clasic : „Mai înainte ca toți grecii...", profesorul de omiletică se pregăti să-și însemne în minte toate atitudinile și toate mlădierile vocale. Abatele Le Génil îșî cunoștea bine vechiul prieten ; știa că subtilul profesor de omiletică se ducea la teatru pentru a lua lecții de declamație.

Părintele Guitrel dădu mai puțină atenție actrițelor. Disprețuia femeia. Asta nu înseamnă că nu păcătuise niciodată cu gîndul. Simțise, în sacerdoțiu, trupeștile ispite. Cum ocolise, răstălmăcise sau călcase el a șasea poruncă Dumnezeu știe ! Și ce anume fărpturi mai putuseră să știe asta, nu se cuvine să scormonim. *Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit ?* [1] Dar era preot și de pîntecul Evei îi era silă. Mirozna cozilor lungi îl scîrbea foarte. Băiatului de prăvălie, vecinul lui de banchetă, care îi lăuda frumoasele și celebrele brațe ale tragedianei, îi răspunse cu o privire de dispreț care nu era fățarnică.

Curiozitatea lui, totuși, rămase trează pînă la sfîrșitul tragediei și își puse în gînd să folosească mîniile lui Oreste, așa cum îi fuseseră înfățișate de dibaciul actor, în vreo predică asupra chinurilor necredinciosului sau asupra jalnicului sfîrșit al păcătosului. În pauză, se căzni să-și îndrepte în gînd, după pilda celor auzite, un anumit accent provincial, care îi vătăma rostirea. „Glasul unui episcop de Tourcoing, se gîndea el, nu

[1] Dacă ai lua în samă nedreptatea, Doamne, Doamne, cine ar mai rămîne în picioare ? (În limba latină, în original.) (n.t.)

se cade să amintească acreala vinişorului din podgoriile noastre din ţara de mijloc."

Piesa lui Molière, cu care se încheia spectacolul, îl desfăta nespus. Nefiind în stare să descopere el însuşi ridicolul, era mulţumit cînd i-l înfăţişau alţii. Se bucura îndeosebi să pătrundă pîrdalnicele înjosiri trupeşti şi rîdea din toată inima la părţile scîrnave...

În mijlocul ultimului act, scoase din buzunar o pînişoară pe care o înfulecă bucăţică cu bucăţică, cu mîna la gură, grijuliu să nu fie văzut luîndu-şi uşoara gustare, la miezul nopţii. Căci a doua zi dimineaţa urma să slujească în capela maicilor de la „Cele-Şapte-Răni".

După spectacol, se îndreptă cu pasul lui mărunt, de-a lungul splaiurilor pustii, spre locuinţă. Fluviul ducea cu el în tăcere molcoma tînguire a valurilor. Părintele Guitrel îşi făcea drum printr-o pîclă roşietică, care mărea înfăţişarea lucrurilor şi dădea în noapte pălăriei sale o înălţime nefirească. Pe cînd se strecura de-a lungul zidurilor unsuroase ale vechiului spital comunal, o femeie de stradă, cu capul gol, urîtă şi cam trecută, enormă, cu sîni care se revărsau dintr-un capoţel alb, veni şchiopătînd în întîmpinarea lui, se apropie de el şi, apucîndu-l de poala redingotei, îi făcu propuneri. Apoi, dintr-o dată, înainte de a-i fi dat măcar timp să se desprindă de ea, o luă la goană răcnind :

— Popă ! Piază rea !

Şi alergînd spre nişte scînduri de la intrarea unei case în reparaţie, spuse gemînd :

— Ce pacoste o să mai cadă pe capul meu ? Fire-ar...

Părintele Guitrel avea cunoştinţă de crezul unor femei neroade, care îşi închipuiau că le merge rău dacă le iese popă-n cale şi bat în lemn pentru a îndepărta ceasul rău ; dar se minuna foarte că această făptură i-a dibuit cinul, cu toată haina lui civilă.

„Asta-i osînda răspopiţilor, gîndi el. Preotul care mai stăruie în ei se vede cît de colo. *Tu es sacerdos in aeternum* [1], Guitrel."

---

[1] Eşti preot în vecii veciloi. (În limba latină, în original.) (n.t.)

III

Împins de crivăţ pe pămîntul tare şi alb, laolaltă cu frunzele moarte, domnul Bergeret străbătu aleea, printre ulmii despuiaţi, şi sui costişa Duroc. Lovea cu piciorul şoseaua cu caldarîm inegal. Lăsînd în dreapta şopronul potcovarului şi faţada lăptăriei pe care erau zugrăvite în roşu două vaci şi la stînga lungile ziduri joase ale zarzavagiilor, mergea către cerul scund şi aburos, care zăgăzuia zările cu un stăvilar violet. Cum în cursul dimineţii îşi pregătise a zecea şi cea din urmă prelegere asupra cărţii a opta din *Eneida*, particularităţile metrice şi gramaticale care îl preocupaseră îi reveneau în minte fără vrere şi potrivindu-şi cadenţa gîndului după aceea a pasului, îşi repeta sieşi, în răstimpuri egale, aceste vorbe măsurate : *Patrio vocat agmina sistro...* [1] Dar spiritul lui ciudat şi nestatornic se pierdea uneori în consideraţiuni critice de o mare îndrăzneală. Îi era lehamite de retorica militară a cărţii a opta şi i se părea caraghios ca Enea să fi primit de la Venus un scut ale cărui podoabe să înfăţişeze întîmplări din istoria romană pînă la bătălia de la Actium şi fuga Cleopatrei. *Patrio vocat agmina sistro.* Ajuns la Calea Ciobăniţelor, care domină povîrnişul Duroc, în faţa cîrciumii părăsite şi mucegăite de culoarea drojdiei de vin roş a lui Maillard-babacul, se gîndi că aceşti romani, întru a căror amănunţită cercetare îşi închinase viaţa, erau de o grozavă semeţie şi mediocritate. Adausul anilor şi al priceperii îl făcuse să nu mai preţuiască decît pe Catul şi Petroniu. Dar, gui-negui, trebuia să cosească imaşul unde era priponit. *Patrio vocat agmina sistro.* „Voiesc oare Virgil şi Properţiu să ne facă să credem, îşi zise el, că sistrul ale cărui sonuri piţigăiate întovărăşeau dansurile năvalnice sau cucernice ale preoţilor era şi muzica marinarilor şi a soldaţilor egipteni ? Cu neputinţă."

[1] Cheamă oştirea cu sistrul din ţara sa. (E vorba de Cleopatra în bătălia de la Actium. Eneida, VIII, 696) (n.t.)

Coborînd Calea Ciobăniţelor, pe colina dimpotriva costişei Duroc, simţi deodată blîndeţa aerului. Acolo, drumul şerpuieşte între păreţi de calcar, de care se agaţă anevoie rădăcinile micilor stejari. Ferit de vînt, sub soarele de decembrie, care, vlăguit şi fără raze, apunea domol, domnul Bergeret şopti mai încet: *Patrio vocat agmina sistro.* Cleopatra, fără îndoială, a fugit de la Actium spre Egipet, dar a fugit prin mijlocul corăbiilor lui Octav şi Agrippa, care încercau să-i taie drumul.

Şi, cucerit de blîndeţa aerului şi a luminii, domnul Bergeret se aşeză pe marginea drumului, pe unul din pietroaiele care, desprinse pe vremuri din munte, se acopereau cu timpul de muşchi mohorît. Vedea prin gingaşele ramuri ale copacilor cerul liliachiu şi bălţat de fum şi simţea o paşnică tristeţă pe cînd îşi călăuzea astfel gîndurile în singurătate.

Antoniu şi Cleopatra, îşi zicea el, nu căutau altceva, atacîndu-i pe liburnii lui Agrippa care îi împresurau, decît să-şi deschidă un drum. E tocmai ceea ce a izbutit Cleopatra, care şi-a despresurat cele şaizeci de nave. Şi domnul Bergeret, pe drumeagul lui desfundat, îşi lua asupra-şi nevinovata glorie de a hotărî de soarta omenirii, în faimoasele ape ale Acarnaniei. Dar aruncîndu-şi privirea la trei paşi înaintea lui, văzu un moşneag aşezat pe cealaltă margine a potecii, pe-un morman de frunze uscate. Avea o înfăţişare sălbatică şi greu îl puteai deosebi de cele înconjurătoare. Culoarea feţei, a bărbii şi a zdrenţelor lui erau aproape una cu piatra şi frunza. Răzăluia cu încetineală un ciot de lemn, cu o veche lamă subţiată de-a lungul anilor de tocilar.

— Bună ziua, domnule, spuse bătrînul. Soarele-i blînd. Şi ceea ce-i bine, dacă vrei să-ţi spun, e că n-o să ploaie.

Domnul Bergeret recunoscuse pe Şontorogea [1], un pierde-vară pe care judele-instructor, domnul Roquincourt, îl amestecase cu totul pe nedrept în afacerea casei regina Margareta şi pe care îl ţinuse şase luni la

[1] Nume-poreclă. În fr.: *Pied d'Alouette* (n.t.).

popreală cu vaga speranţă de a descoperi învinuiri neaşteptate împotrivă-i sau cu gîndul că arestarea va părea mai îndreptăţită chiar prin faptul că va fi fost de mai lungă durată sau poate numai din necaz pe un nevinovat care a înşelat justiţia. Domnul Bergeret, care avea simpatie pentru nenorociţi, răspunse cu vorbe prietenoase prietenoaselor vorbe.

— Bună ziua, prietene, îi spuse el, văd că cunoşti cotloanele bune. Costişa asta e călduţă şi bine adăpostită.

După o clipă de tăcere, Şontorogea răspunse :

— Cunosc altele şi mai bune. Dar sînt departe. Nu trebuie să-ţi fie frică să umbli. Piciorul e bun. Încălţămintea nu-i bună. Dar nu pot purta încălţăminte bună, că nu-s deprins. Cînd capăt încălţăminte bună, o spintec.

Şi, ridicîndu-şi piciorul de pe frunzele uscate, îşi arătă prin crăpăturile încălţămintei degetul cel mare înfăşurat în cîrpe.

Tăcu şi se apucă din nou să lustruiască bucata de lemn tare.

Domnul Bergeret îşi reluă firul gîndurilor.

Pallentem morte futura.[1] Liburnii lui Agrippa nu putură opri în trecere Antoniada [2] cu pînze de purpură. Cel puţin de data asta porumbiţa scăpa de hultan.

Dar Şontorogea vorbi şi zise :

— Mi-au luat cuţitul.

— Cine ?

Omul îşi ridică braţul şi, drept orice răspuns, îşi îndreptă mîna spre oraş. Între timp, însă, îşi urmărea mersul greoaiei lui judecăţi, căci, la scurt timp după asta, spuse :

— Nu mi l-au dat înapoi.

Şi rămase copleşit, mut, neputincios să-şi arate gîndurile care se desfăşurau în sufletul lui întunecat. Cuţi-

[1] Galbenă la faţă din pricina morţii care se apropie. (E vorba tot de Cleopatra, care, după înfrîngerea de la Actium, s-a omorît. Eneida, VIII, 709.) (n.t.)

[2] Corabia lui Antoniu (n.t.).

tul şi luleaua erau tot ce avea el pe lume. Cu cuţitul lui îşi tăia el pînea uscată şi şoricul de slănină cu care era miluit pe la porţile fermelor, hrană în care gingiile lui ştirbe nu puteau muşca ; cu cuţitul lui toca el mucurile de ţigări cu care îşi îndesa luleaua ; cu cuţitul lui răzăluia el poamele putrede, izbutind să scoată dintr-un morman de gunoaie părţi bune de mîncat. Cu cuţitul lui îşi croia el toiege de drum şi tăia crengi pentru a-şi întocmi un pat de frunze, noaptea, în pădure. Cu cuţitul lui cioplea el în scoarţă de stejar corăbii pentru băieţei şi în lemn alb păpuşi pentru fetiţe. De cuţitul lui se folosea el în toate meşteşugurile de pe lume şi în cele mai de zilnic folos şi în cele mai subtile ; şi înfometat fără încetare şi ades iscusit, făcea faţă nevoilor meşterind din stuf gingaşe fîntînele pe care domnii de la tîrg le găseau foarte frumoase.

Căci omul acesta care nu voia să muncească se îndeletnicea cu tot soiul de meşteşuguri. La ieşirea din închisoare nu izbutise să-şi recapete cuţitul, păstrat în grefă. Şi a purces din nou pe calea lui, răpus, despuiat, mai plăpînd ca un copil, de pripas printre oameni. A plîns. Lacrimi mici îi frigeau, fără să lunece, ochii înroşiţi. Pe urmă, i-a venit inima la loc şi, ieşind din oraş, a găsit o limbă veche de briceag lîngă o piatră de hotar. Acum, îi potrivea cu iscusinţă un bun mîner de fag, tăiat de el în pădurea Ciobăniţelor.

Gîndind la cuţit, îşi aminti de lulea. Zise :

— Luleaua nu mi-au luat-o.

Şi scoase dintr-o pungă de lînă pe care o purta la piept un soi de degetar negru şi cleios, o gură de lulea, fără urmă de urloi.

— Sărmane prieten, nu pari a fi un criminal de temut. Cum se face că eşti băgat în închisoare atît de des ?

Şontorogea nu avea obişnuinţa dialogului. Nu-l tăia capul să susţie o convorbire. Şi măcar că avea un soi de înţelepciune destul de adîncă, nu pricepea pe dată înţelesul vorbelor care i se spuneau. Îi lipsea deprinderea. Mai întîi nu-i răspunse domnului Bergeret, care

începu să tragă linii, cu vîrful bastonului, în prăfăria albă a drumului. Dar Şontorogea spuse, în sfîrşit :

— Nu săvîrşesc fapte rele. De aceea sînt pedepsit pentru alte fapte.

Şi convorbirea se înfiripă fără multe întreruperi.

— Vrei să spui că te bagă în puşcărie pentru fapte nevinovate ?

— Îi ştiu eu pe-aceia care fac faptele rele. Dar mi-aş încărca sufletul vorbind de ei.

— Te întîlneşti cu haimanale şi răufăcători ?

— Vrei să mă sileşti să vorbesc. Îl cunoşti pe domnul judecător Roquincourt ?

— Îl cunosc puţin. E aspru, nu-i aşa ?

— Domnul judecător Roquincourt vorbeşte bine. N-am auzit pe vreun altul să vorbească aşa de bine şi aşa de repede. Nu-ţi dă răgaz să pricepi. N-ai cum răspunde. Nu-i nimeni care să vorbească măcar pe jumătate atît de bine ca el.

— Te-a ţinut la răcoare atîtea luni în şir şi nu-i mai păstrezi duşmănie. Ce pildă neştiută de îndurare şi mărinimie !

Şontorogea se apucă din nou să-şi lustruiască mînerul de cuţit. Pe măsură ce lucrarea înainta, se însenina, regăsindu-şi liniştea sufletească. Deodată, întrebă :

— Îl cunoşti pe aşa-zisul Corbon ?

— Care Corbon ?

Era prea greu de lămurit. Şontorogea făcu un gest vag, cuprinzînd un sfert de zare. În timpul acesta, mintea îi era stăpînită de numele pe care îl rostise, căci repetă :

— Corbon.

— Şontorogea, făcu domnul Bergeret, se spune că eşti o haimana ca nealtele şi că fiind lipsit de toate nu furi niciodată nimic. Cu toate acestea, trăieşti în tovărăşia răufăcătorilor. Te întîlneşti cu ucigaşi.

Şontorogea răspunse :

— Unii cred aşa, alţii cred altminteri. Pe mine, dacă m-ar cerca gîndul să fac rău, aş săpa o groapă sub un copac pe costişa Duroc, mi-aş aşeza cuţitul în fundul

gropii şi aş bătători pămîntul deasupra cu picioarele. Pe cei care au gînduri rele cuţitul îi îndeamnă. Şi semeţia de asemeni. Eu mi-am pierdut semeţia din tinereţă, pentru că mă luau în rîs şi oamenii şi fetele şi copiii, pretutindeni.

— Şi nu ţi-au venit niciodată gînduri crîncene... şi rele ?

— Pe vremuri, împotriva femeilor pe care le vedeam umblînd singurele pe drumuri, din ispita în care mă băgau. Dar s-a isprăvit.

— Şi asta nu te mai ispiteşte ?

— Ba da, din cînd în cînd.

— Şontorogea, ţi-e dragă libertatea şi eşti liber. Trăieşti fără să munceşti. Eşti fericit.

— Sînt şi oameni fericiţi. Dar nu eu.

— Şi unde-s cei fericiţi ?

— În gospodării.

Domnul Bergeret se ridică, puse o băncuţă de argint în mîna lui Şontorogea şi spuse :

— Eşti încredinţat, Şontorogea, că fericirea sălăşluieşte sub un acoperiş, la gura sobei şi într-un pat de puf. Te credeam mai înţelept.

IV

Cu prilejul Anului Nou, domnul Bergeret îşi puse dis-de-dimineaţă fracul, care-şi pierduse splendoarea şi peste care sfioasa lumină cenuşie a iernii cernea parcă scrum. Puţina strălucire a Palmelor de aur ale Academiei, agăţate de o panglică violetă la cheutoare, învederau că domnul Bergeret nu era cavaler al Legiunii de Onoare. Se simţea nespus de sărac şi neînsemnat în veşmintele sale. Cravata albă îi apărea ca ceva cu totul jalnic. E drept că nu era spălată. Şi cînd, după ce-şi mototoli zadarnic plastronul, îşi dădu samă că e cu neputinţă să-şi potrivească nasturii de sidef în cheutorile lărgite de o îndelungă folosinţă, se posomorî. Îi pă-

rea foarte rău că nu e un om de lume. Şi, aşezîndu-se pe-un scaun, gîndi :

„Există oare, cu adevărat, o lume şi oameni de lume ? Tare mă tem că aşa-zisa lume e ca şi nourul de aur şi argint, care pluteşte în azurul cerului. Cînd îl străbaţi nu mai vezi decît o negură. În realitate, grupările sociale sînt foarte amestecate. Oamenii se adună potrivit prejudecăţilor şi gusturilor lor. Dar adesea gusturile se opun prejudecăţilor şi întîmplarea amestecă tot. Belşugul de lungă durată şi huzurul lui statornicesc, fără îndoială, un fel de a fi şi deprinderi care-i sînt proprii. La drept vorbind, prin asta se asamănă oamenii de lume. Această asemănare se reduce la deprinderi de curtenie, igienă şi sport. Există moravuri mondene. Sînt numai pe dinafară şi tocmai de aceea sar în ochi. Există un ifos şi aere mondene. Omenie mondenă nu există. Pasiunile, sentimentele şi ideile noastre sînt ceea ce ne caracterizează cu adevărat. Avem un for interior, în care mondenitatea nu pătrunde."

Cu toate acestea, neorînduiala cravatei şi a cămeşii îl neliniştea. Se duse să se privească în oglinda din salon. Imaginea lui în această oglindă îi apăru îndepărtată şi din cale-afară stînjenită de un uriaş paner cu corimb, prin care şerpuiau panglici de urşinic roş. Aşezat pe pian între două pungi de castane zaharisite, panerul era de răchită, în formă de car, cu roatele aurite. Pe oişte, şi ea aurită, era prinsă cartea de vizită a domnului Roux. Căci panerul era un dar făcut de domnul Roux doamnei Bergeret. Profesorul nu îndepărtă mănunchiurile încordelate de corimb. Se mulţumi să-şi zărească în oglindă, îndărătul florilor, ochiul stîng, pe care îl privi un răstimp cu bunăvoinţă. Domnul Bergeret, care nu credea că cineva pe lumea asta şi nici pe cealaltă l-ar fi iubind, avea pentru fiinţa lui milă şi oarecare simpatie. Era blînd cu sine şi cu cei nenorociţi. Îşi luă gîndul de la cămaşă şi cravată şi-şi zise :

„Explici scutul lui Enea şi cravata ţi-e mototol. Două caraghioslîcuri. Nu eşti un om de lume. Cată cel puţin

să-ţi trăieşti viaţa interioară. Şi cultivă în tine însuţi un ogor bogat."

În această zi întîi a anului, avea şi de ce să-şi plîngă soarta, trebuind să hiritisească oameni vulgari şi răi de gură ca rectorul şi decanul. Rectorul, domnul Leterrier, nu-l putea suferi. Firească lui antipatie creştea cu regularitatea unei izbucniri vegetale şi dădea rod în fiecare an. Domnul Leterrier, profesor de filozofie, autor al unui manual în care se răfuia cu toate sistemele, stăpînea certitudinile doctrinei oficiale. În mintea lui nu mai dăinuia nici o nedumerire asupra întrebărilor cu privire la frumos, adevăr şi bine, ale căror trăsături le definise într-un capitol din lucrarea lui (paginile de la 216 la 262). Pe domnul Bergeret îl socotea drept un om primejdios şi pervers. Domnul Bergeret recunoştea perfecta sinceritate a antipatiei pe care i-o inspira domnului Leterrier şi nu crîcnea. Uneori, surîdea chiar cu îngăduinţă. Dar, dimpotrivă, era cuprins de-o apăsătoare nelinişte cînd se întîlnea cu decanul, domnul Torquet, care nu era frămîntat de nici un fel de gînduri şi care, tobă de carte, rămăsese cu un suflet de analfabet. Acest bunduc, fără frunte şi fără craniu, îndeletnicindu-se ziua toată în casa şi grădina lui cu numărătoarea bucăţelelor de zahăr şi-a perelor, şi care instala sonerii în timpul vizitelor colegilor săi de Facultate, desfăşura în a face rău o străduinţă şi un soi de iscusinţă în faţa cărora domnul Bergeret rămînea uluit. La asta se gîndea profesorul, punîndu-şi pardesiul, pentru a se duce să-i ureze la mulţi ani domnului Torquet.

Fu cuprins, totuşi, de o oarecare voie bună, cînd se văzu afară din casă. Regăsea în stradă cel mai de preţ dintre bunuri, libertatea filozofică. În colţul străzii Tintelleries, în faţa celor Doi Satiri, se opri pentru a privi cu simpatie micul salcîm care, din grădina familiei Lafolie, îşi înalţa peste zid creştetul despuiat.

„Arborii, îşi zise el, capătă, iarna, o tainică frumuseţe pe care n-o au în timpul strălucirii frunzişului şi a florilor. Îşi dezvăluie întreagă frăgezimea făpturii. Belşugul gingaşului lor mărgean negru e fermecător ; nu

sînt schelete, ci o sumedenie de mici şi drăgălaşe mădulare în care viaţa piroteşte. Dacă aş fi peisajist..."

Pe cînd făcea aceste reflecţii, un pîntecos îl strigă pe nume şi-l luă de braţ, fără să se oprească. Era domnul Compagnon, cel mai popular profesor, maestrul iubit, care-şi ţinea cursul de matematici în amfiteatrul cel mare :

— Ei, ei ! Anul Nou cu bine, dragă Bergeret. Mă prind că te duci la decan. Facem o bucată de drum împreună.

— Bucuros, răspunse domnul Bergeret. În felul acesta, mă voi îndrepta cu plăcere către un ţel nesuferit. Căci îţi mărturisesc că nu mă bucur să-l văd pe domnul Torquet.

La auzul acestei destăinuiri, pe care nu el o stîrnise, domnul Compagnon, fie din întîmplare, fie din instinct, îşi retrase mîna pe care o strecurase sub braţul colegului său.

— Ştiu ! Ştiu ! Ai avut supărări cu decanul. Totuşi, nu e un om neplăcut, cînd ai de-a face cu el.

— Vorbindu-ţi cum am vorbit, reluă domnul Bergeret, nici nu mă gîndeam la vrăjmăşia pe care decanul Facultăţii de litere binevoieşte, zice-se, să mi-o păstreze. Dar simpla apropiere de o fiinţă lipsită cu totul de imaginaţie mă îngheaţă pînă în măduva oaselor. Ceea ce te mîhneşte cu adevărat nu e ideea nedreptăţii sau a urii. Nici priveliştea suferinţelor omeneşti. Dimpotrivă, e destul să ne fie înfăţişate, cît de cît, cu voioşie, pentru ca suferinţele semenilor noştri să ne facă să rîdem. Dar aceste suflete morocănoase, care nu răsfrîng nimic, aceste făpturi în care universul se prăpăstuieşte, iată priveliştea care copleşeşte şi deznădăjduieşte. Contactul cu domnul Torquet e una din cele mai crude neplăceri ale vieţii mele.

— N-are a face ! zise domnul Compagnon. Facultatea noastră e una din cele mai strălucite din Franţa, prin vrednicia profesorilor şi rînduiala sălilor de curs. Numai laboratoarele lasă încă de dorit. Să tragem nădejde, însă, că sforţările unite ale devotatului nostru

rector şi ale unui senator cu trecerea domnului Laprat-Teulet vor împlini şi această supărătoare lipsă.

— Ar fi de asemenea de dorit, spuse domnul Bergeret, ca nici cursurile de latină să nu se mai ţie într-o pivniţă întunecată şi nesănătoasă.

Străbătînd Piaţa Sfîntul Exuperiu, domnul Compagnon arătă cu braţul casa Deniseau.

— Nu se mai pomeneşte, spuse el, de vizionara ceea care avea legături cu Sfînta Radegunda şi cu mai mulţi sfinţi din rai. Te-ai dus s-o vezi, Bergeret ? Pe mine m-a dus la ea, pe cînd era în culmea faimei, Lacarelle, şeful de cabinet al prefectului. Era aşezată, cu ochii închişi, într-un fotoliu şi o duzină de credincioşi îi puneau întrebări. O întrebau dacă sănătatea Papii era mulţumitoare, care vor fi urmările înţelegerii franco-ruse, dacă impozitul asupra venitului va fi votat şi dacă se va găsi curînd un leac împotriva ofticii. Răspundea la toate într-un stil poetic şi cu oarecare uşurinţă. Eu, cînd mi-a venit rîndul s-o întreb, i-am pus această simplă întrebare : „Care e logaritmul lui 9 ?“ Ei bine, Bergeret, crezi că mi-a răspuns 0,954 ?

— Nu, nu cred, spuse domnul Bergeret.

— N-a răspuns nimic, urmă domnul Compagnon. Absolut nimic. A tăcut mîlc. Am adăugat : „Cum, Sfînta Radegunda nu ştie care e logaritmul lui 9 ? E de necrezut !“ Erau de faţă colonei în retragere, preoţi, doamne în vîrstă şi medici ruşi. Păreau consternaţi, iar lui Lacarelle i se lungise nasul pînă la buric. Am plecat iute, dezaprobat de toţi.

În timp ce domnul Compagnon şi domnul Bergeret străbăteau Piaţa discutînd astfel, se întîlniră cu domnul Roux, care se ducea să-şi samene prin oraş cărţile de vizită, cu duiumul. Căci avea foarte multe relaţii.

— Iată-l pe cel mai bun elev al meu, spuse domnul Bergeret.

— Pare a fi un flăcău zdravăn, spuse domnul Compagnon, care preţuia puterea. De ce dracu urmează el latina ?

La care domnul Bergeret, înţepat, îl întrebă pe profesorul de matematici dacă e de părere că învăţul limbilor clasice trebuie să fie exclusiv rezervat infirmilor, slăbănogilor, şubrezilor şi pociţilor.

Între timp, domnul Roux, salutîndu-şi profesorii, îşi şi descoperea într-un surîs dinţii de lupan. Era mulţumit. Harul lui norocos, care aflase taina meşteşugului ostăşesc, cîştigase o nouă izbîndă. În acea dimineaţă chiar, domnul Roux izbutise să capete un concediu de cincisprezece zile, pentru a-şi lecui o indefinită şi puţin dureroasă contuziune la genunchi.

— Fericit om ! exclamă domnul Bergeret. Poate înşela, fără să aibă măcar nevoie să mintă. Apoi, întorcîndu-se către domnul Campagnon : Domnul Roux, elevul meu, urmă el, e speranţa metricii latine. Dar, printr-un straniu contrast, acest tînăr umanist, care măsoară atît de riguros versurile lui Horaţiu şi Catul, compune el însuşi în franţuzeşte versuri pe care nu le scandează cu exactitate şi al căror ritm nestatornic mărturisesc că nu-l pot prinde. Într-un cuvînt, domnul Roux face versuri libere.

— Adevărat ? spuse domnul Compagnon, curtenitor.

Rîvnitor să afle şi iubitor de noutăţi, domnul Bergeret îl rugă pe domnul Roux să-şi recite ultimul poem, *Metamorfoza Nimfei,* necunoscut încă.

— Să auzim, îl îndemnă domnul Compagnon. Mă aşez în stînga dumitale, domnule Roux, ca să te ascult cu urechea cea teafără.

Şi domnul Roux începu să rostească cu glas domol, tărăgănat şi melodios *Metamorfoza Nimfei.* Spuse, în versuri acoperite pe ici, pe colo de huruitul camioanelor:

Nimfa albă,
Care cu şolduri pline
Lunecă de-a lungul ţărmului rotunjit
Şi al ostrovului în care sălciile argintii
Îi aşază pe coapse cingătoarea Evei,
Cu frunziş oval,
Ce fuge pal.

Apoi, dădu la iveală în priveliști nestatornice :

Țărmuri verzi
Cu rateș
Și zvîrlugi la proțap.

Nimfa hălăduiește, neliniștită, tulburată. Se apropie de oraș și metamorfoza se împlinește :

Piatra cheiului dur îi geluiește coapsele,
Pe piept i se zbîrlește păr aspru
Și, neagră de cărbunii pe care-i topește sudoarea,
Nimfa s-a făcut hamal
Ș-acolo e docul
Pentru cocs.

Și poetul cîntă fluviul care străbate cetatea :

Și fluviul, de aci înainte municipal și istoric,
Cu ifos de arhivă, pizanii, letopiseți,
De faimă,
Ajuns serios și chiar mohorît
Cu piatra sură,
Se tîrîie sub deasa umbră bazilicală
Pe care o bîntuie încă Euzi, Adalberți,
În odăjdii apuse,
Episcopi care nu mai binecuvîntă înecații anonimi
Anonimi,
Ce nu mai sînt trupuri, ci burdufuri
Ce trec înainte
De-a lungul ostroavelor ce-aduc a nave plate
Cu catarge din hogeaguri de sobă.
Și înecații trec înainte.
Ci tu te oprește la parapetele docte
Unde în cutii zac, teancuri, anecdote.
Și gromolnicul cu scoarțele roșii pe care platanul
Își ninge frunzișul.
Se poate să găsești acolo o bună scriptură,
Căci doar cunoști virtutea runelor
Și puterea semnelor scrise pe nahlapi.

— Foarte bine, spuse domnul Compagnon, care nu avea nimic împotriva literaturii, dar căruia, din lipsă de obişnuinţă, i-ar fi venit greu să deosebească un vers de Racine de unul de Mallarmé.

Iar domnul Bergeret gîndi :

„Şi dacă, totuşi, e o capodoperă ?"

Şi, de frică să nu jignească frumuseţa necunoscută, strînse în tăcere mîna poetului.

V

Ieşind de la decan, domnul Bergeret o întîlni pe doamna de Gromance, care se înapoia de la liturghie. Asta îi făcu plăcere, socotind că vederea unei femei frumoase e o binefacere pentru un om cumsecade. Doamna de Gromance i se părea cea mai ispititoare dintre femei. Îi plăcea pentru că se îmbrăca cu o artă iscusită şi discretă, la care numai ea se pricepea în tot oraşul, şi pentru că trupul ei dădea la iveală în umblet un mijloc mlădiu şi şolduri agere, icoane ale unei realităţi neîngăduite unui umanist neştiut şi mizer, dar cu care putea cel puţin să ilustreze la timp potrivit un vers de Horaţiu, Ovidiu sau Marţial. Îi păstra recunoştinţă că e prietenoasă şi că lasă să dăinuiască în urmă-i o mireasmă de dragoste. În sufletul lui îi mulţumea ca pentru un hatîr că are o inimă uşuratică de care, totuşi, nu spera să aibă parte. Străin de societatea aristocratică, nu pătrunsese niciodată la această doamnă şi numai printr-o pură întîmplare, la sărbătorirea Ioanei d'Arc, după cavalcadă, îi fusese prezentat în tribuna domnului de Terremondre. De altfel, fiind un înţelept care avea simţul armoniei, nici nu rîvnea să-i calce pragul. Se mulţumea să-i surprindă în treacăt frumosul chip şi să-şi amintească, văzîndu-l, cele ce se spuneau despre el în prăvălia lui Paillot. Îi datora clipe de voie bună şi-i păstra un soi de gratitudine.

În dimineaţa aceea de Anul Nou, îndată ce-o văzu la intrare sub portalul Sfîntului Exuperiu, ridicîndu-şi cu o mînă rochia în aşa fel încît să dee în vileag dulcea încovoiere a genunchiului şi ţinînd în cealaltă marea-i carte de rugăciuni, legată în marochin roş, îi adresă o mică oraţie mintală pentru a-i mulţumi că e aleasa plăcere şi fermecătorul subiect de vorbă al întregului oraş. Asta voia să spuie surîsul lui cînd o văzu.

Doamna de Gromance nu împărtăşea întru totul părerea domnului Bergeret în ceea ce priveşte faima unei femei. O făcea să atîrne de multe interese sociale şi păstra cumpăt, fiind din societate. Avînd cunoştinţă de ceea ce se credea despre ea în ţinut, îi privea cu răceală pe oamenii cărora nu avea chef să le placă. Domnul Bergeret era şi el dintre aceştia. Surîsul lui i se păru necuviincios şi-i răspunse printr-o privire dîrză, care-l făcu să roşească. Urmîndu-şi drumul îşi spuse cu amărăciune :

„A fost tăioasă. Dar şi eu am fost ţopîrlan. Îmi dau prea tîrziu sama de necuviinţa zîmbetului meu, care voia să zică : «Eşti o plăcere obştească». Această fiinţă încîntătoare nu e, ca filozoful, dezrobită de prejudecăţile vulgare. Nu mă putea înţelege ; n-avea de unde să ştie că socot frumuseţa ei drept una din cele mai mari virtuţi din lume şi întrebuinţarea pe care i-o dă, drept o îndeletnicire foarte augustă. N-am avut tact. Şi mi-i ruşine. Am înfrînt, ca toţi oamenii de treabă, niscaiva legi omeneşti ; şi nu mă căiesc. Dar anumite fapte ale vieţii mele, care s-au prilejuit protivnice acestor subţiri şi înalte gingăşii numite cuviinţe statornicite, mi-au lăsat arzătoare păreri de rău şi-un soi de căinţă. În clipa de faţă îmi vine să intru în pămînt de ruşine. De-aci înainte mă voi feri din calea acestei doamne cu mijloc mlădiu, *crispum... docta movere latus* [1]. Prost am mai început anul !“

[1] ...pricepută să-şi mişte şoldurile agere. (În limba latină, în original.) (n.t.)

— Anul Nou cu bine, spuse un glas dintr-o barbă, de sub o pălărie de pai.

Era domnul Mazure, arhivarul județean. De cînd Ministerul se împotrivise să-i acorde Palmele academice, socotindu-i meritele neîndestulătoare, și de cînd toate mărimile orașului dădeau uitării vizitele ce s-ar fi cuvenit doamnei Mazure, pe nemărturisitul temei că fusese bucătăreasa și ibovnica celor doi arhivari înainte însărcinați cu paza arhivelor județene, domnul Mazure prinsese ură pe ocîrmuire, silă de oameni și căzuse într-o mizantropie neagră.

În această zi de vizite amicale sau de ceremonie, ca să-și arate mai bine disprețul față de genul uman, își îmbrăcase o flanelă slinoasă, a cărei lînă albăstruie îi ieșea de sub palton prin cheutorile sfîșiate, și-o pălărie de pai cu fundul spart pe care vrednica Margareta, soția lui, o pusese în cireșul din grădină, pe vremea cireșelor. De aceea, privi cu milă cravata albă a domnului Bergeret.

— Ai salutat, îi spuse el, o faimoasă farfuză.

Domnul Bergeret se simți îndurerat la auzul acestui fel de a vorbi, atît de inelegant și atît de puțin filozofic. Dar era îngăduitor cu mizantropii, și numai cu duhul blîndeții și-a îngăduit să-l dojenească pe domnul Mazure, pentru grobienia vorbelor sale.

— Iubite domnule Mazure, mă așteptam de la adînca dumitale înțelepciune la o judecată mai îngăduitoare față de o cucoană care nu face nici un rău nimănui, ci dimpotrivă.

Domnul Mazure îi răspunse cu răceală că nu-i plac zvăpăiatele. Dar spusele lui nu porneau dintr-un sentiment sincer. La drept vorbind, el nu avea o doctrină morală. Se încăpățînă însă în acreala lui.

— Ce vrei ? spuse domnul Bergeret într-un oftat, recunosc vina doamnei de Gromance. S-a născut cu o sută cincizeci de ani prea tîrziu. În societatea veacului al XVIII-lea nu și-ar fi atras asupra-și batjocura unui om de duh.

Măgulit, domnul Mazure se îmbună. Nu era un puritan neînduplecat. Respecta însă căsătoria civilă, căreia legislatorii Revoluției i-au dat o demnitate pe care n-o avea. Dar nu nega pentru asta drepturile inimii și ale simțurilor. Admitea în același timp și femeile ușoare și matroanele.

— Dar fiindcă veni vorba, urmă el, ce mai face doamna Bergeret ?

Vîntul sufla în Piața Sfîntul Exuperiu și domnul Bergeret vedea nasul domnului Mazure înroșindu-se sub marginea pleoștită a pălăriei de pai. Lui însuși îi era frig la picioare, la genunchi și se gîndea la doamna de Gromance, doar o mai simți un pic de căldură și de plăcere în vine.

Prăvălia lui Paillot nu era deschisă. Trezindu-se fără adăpost, cei doi învățați se uitau unul la altul cu o duioasă simpatie.

Și domnul Bergeret își spunea în sine, prietenește : „Cînd voi fi părăsit pe acest tovarăș a cărui judecată e mărginită și grosolană, mă voi regăsi iarăși în singurătatea acestui oraș dușmănos ; va fi îngrozitor."

Picioarele-i rămîneau pironite pe bolovanii colțuroși ai Pieței, în timp ce vîntul îi frigea urechile.

— Te întovărășesc pînă la poarta dumitale, îi spuse arhivarul.

Și porniră amîndoi, unul lîngă altul, salutînd ici și colo citadini în haine de sărbătoare, încărcați de pungi cu bomboane și paiațe de mucava.

— Această contesă de Gromance, spuse arhivarul, e din neamul Chaponilor. Nu se vorbește decît de-un singur Chapon : de tatăl ei, cel mai parșiv cămătar din ținut. Dar am dibuit scriptele familiei de Gromance, care aparține micii nobilimi din partea locului. Se pomenește în el de-o domnișoară, Cécile de Gromance, căreia, în 1815, un cazac i-a făcut un copil. Bun subiect de articol pentru o foie locală. Pregătesc o serie întreagă.

Domnul Mazure spunea adevărul. Dușman neînduplecat al concetățenilor săi, în fiecare zi, din zori și pînă-n

sară, singur-singurel în podul lui prăfuit, sub acoperişul prefecturii, cotrobăia cu turbare prin cele şase sute treizeci şi şapte de mii de lădiţe îngrămădite claie peste grămadă, numai cu gîndul de a mai descoperi o anecdotă scandaloasă despre familiile fruntaşe ale ţinutului. Acolo, în mormanul de pergamente gotice şi de hîrţoage pecetluite de două veacuri de perceptori, cu stema a şase regi, doi împăraţi şi trei republici, rîdea în colbărie, scormonind mărturiile pe jumătate roase de viermi şi de şoareci, ale unor crime uitate şi greşeli ispăşite.

Şi iată că, de-a lungul întortocheatei străzi Tintelleries, îi vorbea de nemiloasele lui descoperiri, tocmai domnului Bergeret, îngăduitor cu păcatele străbunilor şi doritor să le afle numai moravurile şi datinile. Mazure găsise, zicea el, în arhive un Terremondre care, terorist şi preşedinte al clubului numiţilor Sans-Culottes din oraşul lui, în 1793, îşi schimbase prenumele de Nicolas-Eustache în acela de Marat-Peuplier. Şi domnul Mazure s-a grăbit să-i înfăţişeze colegului său de la Societatea de arheologie, domnul Jean de Terremondre, monarhist raliat şi clerical, însemnări asupra acestui străbun uitat, Marat-Peuplier Terremondre, autorul imnului închinat Sfintei Ghilotine. Descoperise de asemeni un răsstrăbun al vicarului general al arhiepiscopiei, un senior de Goulet, sau mai exact, după cum el însuşi semna, un Goulet-Trocard, care, ca furnizor al oştirilor, fusese condamnat la muncă silnică, în 1812, pentru că predase, în loc de carne de bou, carne de cal răpciugos. Actele acestui proces fuseseră publicate în foaia cu vederi înaintate a judeţului. Domnul Mazure anunţa destăinuiri şi mai grozave asupra familiei Laprat, plină de inceste ; a familiei Courtrai, veştejită în unul din vlăstarii ei pentru înaltă trădare în 1814 ; a familiei Dellion, îmbogăţită prin samsarlîc cu grîul ; a familiei Quatrebarbe, care se trage din doi fochişti [1],

[1] Fochişti *(chauffeurs)* numiţi aşa, pentru că în timpul revoluţiei din 1789 puneau foc la picioarele victimelor, pentru a le sili să declare unde au ascunşi bani (n.t.).

un bărbat şi o femeie, spînzuraţi de-un copac de pe coasta Duroc, sub Consulat, de înşişi locuitorii oraşului. Prin preajma anului 1860 mai puteai întîlni încă bătrîni care-şi aminteau să fi văzut, în copilăria lor, sub creanga unui stejar, o formă omenească ale cărei plete lungi şi negre fîlfîind în vînt speriau caii.

— A rămas spînzurată trei ani, exclamă arhivarul şi e chiar bunica lui Iacint Quatrebarbe, arhitectul eparhial!

— E foarte ciudat, dar trebuie să păstrăm asta pentru noi, spuse domnul Bergeret.

Mazure nu-l asculta. Voia să publice tot, să dee totul în stambă, fără să ţie samă de prefect, domnul Worms-Clavelin, care spunea cu înţelepciune: „Trebuie să se evite subiectele de scandal şi motivele de vrajbă", şi care-l ameninţa pe arhivar cu revocarea, dacă nu încetează să destăinuiască vechile secrete de familie.

— Ah! exclamă Mazure, mormăind în barba lui încîlcită, se va afla că în 1815 o domnişoară de Gromance a odrăslit un căzăcel.

Ajuns în faţa uşii sale domnul Bergeret apucase de cîteva clipe mînerul clopoţelului:

— Ei, şi ce lucru mare? spuse el. Această biată fată a făcut ce-a putut. Ea e moartă, puiul de cazac de asemeni. Să le lăsăm în pace amintirea, sau, dacă o zgîndărim o clipită, s-o facem cu îndurare. Ce neastîmpăr îţi dă ghes, scumpe domnule Mazure?

— Cugetul dreptăţii.

Domnul Bergeret trase de mînerul clopoţelului:

— Rămîi cu bine, domnule Mazure, nu fi drept, dar fii îngăduitor. Îţi urez la mulţi ani.

Domnul Bergeret se uită prin geamul murdar al lojii portarului dacă nu era vreo scrisoare sau vreo hîrtie în căsuţa lui: mintea îi era dornică de scrisori venite de departe şi de reviste literare. Dar nu găsi decît cărţi de vizită care-i aminteau persoane tot atît de neînsemnate şi şterse ca înseşi cărţile şi o notă a domnişoarei Roza, modistă pe strada Tintelleries. Aruncîndu-şi ochii pe această notă, se gîndi că doamna Bergeret devenea chel-

tuitoare şi casa grea. Îi simţea povara pe umerii lui şi i se părea, în vestibul, că duce în spinare tavanul apartamentului, pianul din salon şi înspăimîntătorul dulap de rochii, în care se mistuiau cu totul puţinii lui bani şi care era totdeauna gol. Apăsat astfel de preocupări casnice, puse mîna pe rampa de fier, care îşi desfăşura în curbe leneşe grilajul înflorit şi începu să urce, cu capul în piept şi răsuflarea scurtă, treptele de piatră, astăzi înnegrite, uzate, crăpate, cîrpite, umplute cu bucăţi sparte de cărămidă şi cu pietroaie ordinare, şi pe care, în vremile apuse ale luminoasei lor prospeţimi, le păşeau care de care gentilomii şi fetele nurlii, grăbindu-se să-l hiritisească pe otcupciul [1] Pauquet, îmbogăţit din jefuirea întregului ţinut. Căci domnul Bergeret locuia în palatul Pauquet de Sainte-Croix, decăzut din faima de altădată, despuiat de bogăţiile sale, înjosit de-un cat de ghips care-a înlocuit elegantul său fronton atic şi maiestuosul său acoperiş, ascuns vederii de înaltele clădiri ridicate în toate părţile în grădinile lui cu o mie de statui, pe lacuri, în parc şi pînă şi în curtea de onoare, unde Pauquet înălţase un monument alegoric închinat regelui său, care la fiecare cinci sau şase ani îl făcea să-şi lepede tot aurul adunat, pentru a-i îngădui apoi să se umple iar de bani.

Această curte împrejmuită de-un minunat portic toscan a dispărut în 1857, o dată cu rectificarea alinierii străzii Tintelleries. Aşa că din palatul Pauquet de Sainte-Croix, n-a mai rămas decît o urîcioasă casă de raport, foarte rău îngrijită de bătrîna pereche de portari Gaubert, care-l dispreţuiau pe domnul Bergeret din pricina blîndeţii lui, fără să-i preţuiască reala dărnicie, pentru că era un om fără avere, în vreme ce priveau cu respect ceea ce le dădea domnul Raynaud, care dăruia puţin, dar era în măsură să dee mult şi a cărui patacă de cinci franci îşi sporea frumuseţa prin faptul că venea dintr-o comoară.

Domnul Bergeret, ajuns la primul cat, unde locuia

[1] Antreprenor ce lua în arendă vămile, impozitele ş. a. (n.t.).

domnul Raynaud, proprietar de terenuri situate în cartierul gării noi, privi, cum îi era obiceiul, basoreliefurile de deasupra ușii, în care bătrînul Silene putea fi văzut pe măgarul lui, printre nimfe. E tot ce mai rămăsese din podoabele interioare ale palatului, înălțat către sfîrșitul domniei lui Ludovic al XV-lea, în epoca în care stilul francez s-a căznit să fie antic, și, preafericit pentru a izbuti, căpătă acea puritate, acea fermitate, acea elegantă noblețe care se găsește mai ales în planurile lui Gabriel. Și palatul Pauquet de Sainte-Croix fusese desenat tocmai de un elev al acestui excelent arhitect. Dar a fost sistematic înjosit. Dacă, din economie și pentru a cruța un pic de muncă și de cheltuială, basorelieful lui Silene și al nimfelor n-a fost distrus, a fost în schimb zugrăvit în ulei, ca și întreaga scară cu motive imitînd granitul roș. O tradiție locală voia ca acest Silene să fie portretul otcupciului Pauquet, care trecea drept omul cel mai urît al timpului său și cel mai iubit de femei ; dar domnul Bergeret, fără să fie un mare cunoscător în artă, regăsea în această figură grotescă și în același timp sublimă a divinului bătrîn un tip consacrat de cele două Antichități și de Renaștere. Se ferea să nu cadă în greșala comună ; cu toate acestea, Silenul înconjurat de nimfe îi readucea, printr-un ușor ocol, gîndul asupra acelui Pauquet care s-a bucurat de toate bunurile acestei lumi, între aceleași ziduri între care el, Bergeret, ducea o viață vitregă și grea.

„Acest bancher, își zise el pe palier, lua bani de la rege și regele de la el. Astfel se stabilea echilibrul. Nu s-ar cuveni să lăudăm din cale-afară finanțele monarhiei, de vreme ce, la urma urmelor, deficitul a pricinuit sfîrșitul regimului. Dar trebuie să ținem samă că atunci regele era unicul proprietar al bunurilor mișcătoare și nemișcătoare ale regatului. Orice casă aparținea regelui, drept care supusul ce se folosea de ea își punea stemă regală pe tăblița căminului. Nu în virtutea dreptului de rechiziție, ci ca proprietar, Ludovic al XIV-lea trimitea la tarapana argintăria de masă a supușilor săi

pentru a face față cheltuielilor războiului. Punea să se topească pînă și odoarele bisericilor și am citit de curînd c-a pus să se scoată *ex voto*-urile de la Notre-Dame de Liesse, în Picardia, printre care se afla și sînul reginei Poloniei care îl depusese acolo, drept recunoștință pentru miraculoasa ei tămăduire. Atunci, totul aparținea regelui, adică statului. Și nici socialiștii, care cer ritos astăzi naționalizarea proprietăților private, nici proprietarii, care înțeleg să-și păstreze avutul, nu-și dau sama că această naționalizare nu este, într-o măsură, decît o reîntoarcere la vechiul regim. O filozofică plăcere te cuprinde cînd vezi că revoluția a fost făcută în cele din urmă în folosul acaparatorilor de bunuri naționale și că Declarația drepturilor omului a ajuns să fie pravila proprietarilor. Acest Pauquet, care aducea aici pe cele mai frumoase fete de la operă, nu era cavaler al Sfîntului Ludovic. Astăzi, ar fi comandor al Legiunii de Onoare și miniștrii de Finanțe ar fi la cheremul lui. Atunci nu avea decît folosința banilor, acum ar avea și onorurile. Căci banul a devenit onorabil. E singura noastră noblețe. Și nu le-am distrus pe celelalte, decît pentru a pune în locul lor această noblețe, cea mai apăsătoare, cea mai nerușinată și cea mai puternică dintre toate."

În clipa aceea, domnul Bergeret fu smuls din gîndurile sale de-un pîlc de bărbați, femei și copii, care ieșeau de la domnul Raynaud. Își dădu sama că era pojijia rudelor sărace, venite să-i ureze la mulți ani bătrînului, și i se păru că plecaseră cu buzele umflate sub pălăriile lor noi. Domnul Bergeret urcă înainte scara, căci locuia la catul al treilea, pe care, pentru a vorbi ca în veacul al XVII-lea, îl numea ades a treia cameră. Și, pentru a ilustra acest termin îmbătrînit, cita bucuros versurile lui La Fontaine :

> Citind, de ce-și pierd vremea diecii istoviți.
> Cînd, îmbrăcați și iarna ca-n luna lui cuptor,
> În camera a treia mereu sînt găzduiți,
> Și drept lachei, sărmanii, au numai umbra lor ? [1]

[1] La Fontaine, *Victoria învățăturii*, VIII, 19 (n.t.).

Poate că abuza puțin de aceste versuri și de acest fel de a vorbi, care o scotea din sărite pe doamna Bergeret, mîndră că e stăpînă într-un apartament din inima tîrgului, într-o locuință simandicoasă.

„Să urcăm, își zise el, la camera a treia."

Își scoase ceasul și văzu că e unsprezece. Spusese că nu se va înapoia decît la dousprezece, crezînd că va petrece o oră în prăvălia lui Paillot. Dar găsise obloanele trase. Nu putea suferi duminica și sărbătorile, pentru simplul motiv că în acele zile librăria era închisă. Faptul că nu-i putuse face obișnuita vizită lui Paillot îl nemulțumise.

Ajuns la catul al treilea, își strecură fără zgomot cheia în broască și cu pasul lui sfios intră în sufragerie. Asupra acestei încăperi, cam întunecoasă, domnul Bergeret nu-și statornicise încă o părere, dar doamna Bergeret o socotea de bun-gust din pricina lămpii de aramă care spînzura deasupra mesei, a scaunelor și a bufetului de stejar sculptat care alcătuiau mobilierul, a policioarei de mahon încărcate de ceșcuțe și mai ales din cauza farfuriilor de faianță pictată, care împodobeau peretele. Intrînd în această încăpere prin întunecoasa anticameră, aveai, în stînga, ușa camerei de lucru, la dreapta, ușa salonului. Domnul Bergeret avea obiceiul, venind acasă, să intre la stînga, în odaia lui, unde-și găsea papucii, cărțile și liniștea. De data aceasta o luă la dreapta, fără motiv, fără rațiune, fără nici un gînd. Întoarse butonul, împinse ușa, făcu un pas și se trezi în salon.

Văzu atunci pe canapea forme omenești înlănțuite într-o ipostază năvalnică, ținînd în același timp de dragoste și de luptă și care, în fapt, era aceea a desfătării. Capul doamnei Bergeret era răsturnat și nu se vedea, dar expresia simțămintelor ei se vădea pe ciorapii roșii, deplin descoperiți. Fizionomia domnului Roux avea acel aer încordat, grav, fix, zălud, care nu înșală, măcar că prilejul de a-l observa e rar, și se potrivea cu neorînduiala îmbrăcămintei sale. De altfel, totul se schimbă în mai puțin de o clipă. Și domnul Bergeret nu mai avu înainte-i decît două făpturi cu totul deosebite de-acelea

pe care le surprinsese asupra faptului; două făpturi stingherite în ținuta lor, cu înfățișare ciudată, un pic comică. Ar fi crezut că s-a înșelat, dacă prima imagine nu i s-ar fi întipărit în ochi cu o putere egală cu rapiditatea ei.

VI

La vederea acestei în ochi săritoare fapte, pornirea dintîi a domnului Bergeret a fost aceea a omului simplu și brutal și a unei fiare neîmblînzite. Venit pe lume dintr-un lung șirag de străbuni necunoscuți, printre care se găseau, fără îndoială, suflete aspre și barbare, vlăstar al acestor fără de număr generații de oameni, antropoizi și fiare sălbatice, din care cu toții ne tragem, conferențiarul Facultății de litere dobîndise, o dată cu licărul vieții, instinctele de nimicire ale străvechii omeniri. Sub lovitură aceste instincte se treziră. Îi fu sete de sînge și voi să-i ucidă pe domnul Roux și pe doamna Bergeret. Dar voi asta fără tărie și fără durată. Cruzimea lui nu însemna mai mult decît cei patru colți de lup pe care-i avea în gură și decît unghiile de carnivor cu care-i erau înzestrate degetele; tăria dintru început era cu mult împuținată. În sfîrșit, domnul Bergeret se gîndi să ucidă pe domnul Roux și pe doamna Bergeret, dar gîndul acesta nu ținu mult. A fost sălbatic și crud dar nici prea-prea, nici foarte-foarte, și în durata unei atît de scurte scurgeri de timp, încît nici o faptă nu putea urma sentimentului, așa că pînă și exprimarea acestui sentiment scăpă prin iuțeala ei celor doi martori interesați s-o surprindă. În mai puțin de-o clipită, domnul Bergeret încetă de a mai fi cu desăvîrșire instinctiv, primitiv și distrugător, fără să înceteze totuși de a fi gelos și iritat. Indignarea lui, dimpotrivă, crescu. În această nouă stare, gîndul lui nu mai era simplu; devenea social; se rostogoleau în el talmeș-balmeș rămășițe de vechi teologii, crîmpeie de decalog, frînturi de

etică, maxime greceşti, scoţiene, germane, franceze, fragmente împrăştiate de legislaţie morală care, izbindu-i mintea, ca amnarul cremenea, i-o înfierbîntau. Se simţi patriarh, tată de familie în felul roman, senior şi jude. Avu ideea vrednică de laudă de a-i pedepsi pe vinovaţi. Voind întîi să-i ucidă pe doamna Bergeret şi pe domnul Roux din sîngeroasă pornire, voia acum să-i ucidă de dragul dreptăţii. Rosti împotriva lor osînde înjositoare şi cumplite. Istovi asupră-le asprimile datinilor gotice. Această trecere prin veleaturile societăţilor întocmite fu mai lungă decît prima. A ţinut preţ de două secunde, în al căror răstimp cei doi părtaşi strecuraseră în atitudinea lor schimbări destul de discrete pentru a nu fi remarcate şi atît de esenţiale, încît caracterul legăturilor dintre ei era cu totul altul.

În cele din urmă, ideile religioase şi morale prăbuşindu-se una peste alta în mintea lui, domnul Bergeret nu mai simţea decît apăsarea necazului şi scîrba, năboind ca un întins puhoi de apă murdară plaviile mîniei sale. Trei secunde încheiate se scurseră fără ca el să fi mişcat, cufundat cum era, într-un abis de nehotărîre. Dintr-un instinct obscur şi confuz, dar care ţinea de firea lui, îşi întoarse, de la început chiar, privirea de la canapea pironindu-şi-o pe măsuţa rotundă aşezată lîngă uşă şi acoperită cu un covor de bumbac măsliniu, pe care erau zugrăviţi în culori nişte cavaleri din veacul de mijloc. Această ţesătură imita vechile covoare. În răstimpul acestor trei secunde, domnul Bergeret văzu foarte limpede un mic paj care ţinea casca unuia din cavalerii de pe covor. Deodată, pe măsuţă, printre cărţile legate în pînză roşie şi aurite pe care doamna Bergeret le îngrămădea acolo ca nobile podoabe, recunoscu, după coperta galbenă, *Buletinul Facultăţii*, pe care el însuşi îl lăsase în sara din ajun. Vederea acestei broşuri îi strecură în minte fapta cea mai pe măsura firii sale. Întinse mîna, apucă *Buletinul* şi ieşi din salonul în care avusese nefericitul gînd de-a intra.

Singur, în sufragerie, se simţi nefericit şi copleşit. Se răzima de scaune, ca să nu cadă, şi i-ar fi priit să poată

plînge. Dar nefericirea lui avea o amărăciune şi, s-ar fi zis, o dogoare care-i usca lacrimile în ochi. Mica sufragerie pe care o străbătuse cu cîteva clipe înainte i se părea că dacă o va mai fi văzut-o cumva, asta s-a întîmplat într-o altă viaţă. I se părea că numai într-o viaţă apusă şi îndepărtată îşi dusese zilele în faţa bufetului de stejar cioplit, cu policioarele de mahon încărcate de ceşcuţe pictate, cu farfuriile de faianţă, spînzurate în perete, că numai atunci se aşezase la masa rotundă între soţia şi fiicele lui. Nu fericirea lui fusese distrusă (n-a fost niciodată fericit), ci biata lui viaţă casnică, existenţa lui intimă şi fără de asta rece şi obositoare, acum batjocorită şi răvăşită, din care nu mai supravieţuia nimic.

Cînd tînăra Eufemia veni să pună masa, tresări ca în faţa unei umbre ale acestei mici lumi dispărute în care trăise cîndva.

Se duse să se închidă în odaia lui, se aşeză la masă, deschise la întîmplare *Buletinul Facultăţii*, îşi lăsă cu băgare de samă capul în mîni şi începu, din obişnuinţă, să citească.

Citi :

„*Note asupra purităţii limbii.* Limbile sînt asemeni pădurilor bătrîne în care cuvintele au crescut cum au vrut şi cum au putut. Unele din ele sînt ciudate şi chiar monstruoase. Adunate în vorbire, alcătuiesc măreţe armonii şi ar fi o sălbăticie să le ciopîrţeşti cum ciopîrţeşti teii de pe aleile publice. Trebuie să respecţi ceea ce marele descriptiv numeşte *creştetul nestatornic...*"

„Dar fiicele mele ? îşi spuse domnul Bergeret. Ar fi trebuit să se gîndească la ele. Ar fi trebuit să se gîndească la fiicele noastre..."

Citi apoi fără să priceapă :

„Firește, cutare cuvînt e un monstru. Spunem *veşnic* (de la veci) şi e limpede că ar trebui să spunem *vecinic ;* spunem *termen* (de la a termina terminare) cînd numai *termin* ar fi corect. Limba de la popor purcede. E plină de nerozii, greşeli şi toane şi cele mai mari frumuseţi ale ei sînt rodul întîmplării. A fost întocmită

de ignoranți care nu cunoșteau decît natura. Ne vine de departe și acei ce ne-au lăsat-o în samă nu erau grămătici de tăria lui Noël și Chapsal."

Și-și zicea :

„La vîrsta ei, în condiția ei modestă, grea !... Căci înțeleg ca o femeie frumoasă, leneșă, rîvnită... Dar ea !"

Și cum îi plăcea să citească, citi, fără voia lui :

„Să ne folosim de ea, ca de-o scumpă moștenire. Și să n-o puricăm prea mult. Pentru a vorbi și chiar pentru a scrie, e primejdios să-ți bați peste măsură capul cu etimologiile..."

„Și el, elevul meu cel mai drag, pe care l-am primit în casa mea... nu era dator să ?..."

„Etimologia ne învață că *Dumnezeu* e ceea ce *strălucește* și că *sufletul* e o suflare, dar omenirea a pus în aceste vorbe vechi înțelesuri pe care nu le aveau la început..."

„Adulter !"

Cuvîntul acesta îi veni pe buze atît de lămurit, încît i se păru că simte în gură o lamă de metal, ca o medalie subțire. „Adulter !..."

Își înfățișă deodată tot ce conținea acest cuvînt în accepția lui obișnuită, casnică, ridicolă, stîngaci tragică sau plat-comică, pidosnică și chisnovată ; și în tristeța lui, bodogăni.

Cum îl citise mult pe Rabelais, La Fontaine și Molière, își spuse pe șleau cuvîntul care știa că, fără nici o îndoială, i se potrivește. Dar încetă de a rîde, dacă în adevăr va fi rîs.

„Nu mai încape vorbă, își zise el, că această aventură e măruntă și obișnuită. Dar fiind eu însumi mărunt în obștea omenească sînt pe măsura ei ; mi se pare că pentru mine e considerabilă și nu trebuie să mă rușinez de durerea pe care mi-o pricinuiește."

Și, ca urmare a acestui gînd, se cufundă în durerea lui și se învălui în ea. Cuprins ca un bolnav de-o mare milă de sine, înlătură vedeniile neplăcute și gîndurile supărătoare care se înfiripau fără încetare în mintea lui înfierbîntată. Ceea ce văzuse îi stîrnea o mare scîrbă

fizică, a cărei cauză se străduí fără întîrziere s-o dezlege, căci avea o minte genuin filozofică.

„Lucrurile, îşi spuse el, care se leagă de cele mai aprige pofte în stare să tulbure carnea şi sîngele nu pot fi privite cu nepăsare şi din clipa în care nu mai inspiră desfătare stîrnesc dezgust. Nu pentru că doamna Bergeret ar fi în măsură, prin ea însăşi, să mă facă să trec prin aceste alternative ; dar în sfîrşit e şi ea una din înfăţişările cele mai puţin ademenitoare şi, ca să spunem adevărul, pentru mine din cele mai puţin misterioase şi, totuşi, dintre cele mai caracteristice şi mai bine hotărnicite ale Venerei, desfătarea oamenilor şi a zeilor. Şi imaginea ei, îngemănată cu a domnului Roux, elevul meu, în aceeaşi zvîrcolire, în acelaşi fior reciproc, o readucea tocmai la tipul elementar despre care susţin că nu poate inspira decît ispită sau silă. Vedem astfel că orice simbol erotic stîrneşte sau stăvileşte dorinţa şi întru aceasta îmbie sau îndepărtează privirea cu egală tărie, după starea fiziologică a privitorilor şi uneori după stările succesive ale aceluiaşi martor. Această observaţie ne sileşte să recunoaştem adevăratul temei care face ca pretutindeni şi totdeauna amoroasele dezmierdări să se săvîrşească în taină, pentru a nu stîrni în public emoţii violente şi potrivnice. S-a ajuns pînă acolo încît se ascunde tot ce poate aminti aceste acte. Aşa s-a născut Pudoarea, care domneşte peste toţi oamenii şi mai ales peste popoarele lascive."

Şi domnul Bergeret îşi zise :

„O întîmplare mi-a îngăduit să descopăr obîrşia acestei virtuţi, care e cea mai nestatornică din toate, numai pentru că e cea mai universală : Pudoarea, pe care elinii o numeau Ruşinea. Prejudecăţi foarte ridicole s-au alăturat acestui obicei care se trage dintr-o stare sufletească proprie omului şi comună tuturor oamenilor, întunecîndu-i caracterul. Dar acum sînt în măsură să clădesc adevărata teorie a Pudoarei. Newton a descoperit cu mai puţină bătaie de cap, sub copacul său, legile gravităţii."

Așa gîndea domnul Bergeret în fotoliul său. Dar stările lui sufleteşti erau atît de zdruncinate, încît în chiar acea clipă îşi roti ochii injectaţi, scrîşni din dinţi şi strînse pumnii pînă ce unghiile îi intrară în podul palmei. Imaginea domnului Roux, elevul său, venise să se proptească sub ochii lui cu necruţătoare exactitate, în acea ipostază în care nu se cuvenea să fie văzută, pentru temeiurile pe care profesorul le dedusese atît de strălucit. Domnului Bergeret nu-i lipsea facultatea numită memorie vizuală. Fără să aibă ochiul plin de amintiri al pictorului care îngrămădeşte imense şi nenumărate tablouri într-o singură cută a creierului său, îşi reprezenta fără mari sforţări şi aproape aievea vechile privelişti care-i atraseseră privirea ; păstra cu îngrijire în albumul amintirii sale schiţa unui frumos arbore, a unei femei graţioase, care i se întipăriseră odată în lumina ochilor. Dar nicicînd imagine mintală nu i se ivise mai limpede, precisă, colorată, amănunţită şi puternică totodată, plină, compactă, solidă, pătrunzătoare, cum avea îndrăzneala să i se înfăţişeze în ceasul de faţă domnul Roux, elevul său, împreună cu doamna Bergeret. Această priveliştе, întru totul conformă realităţii, era nesuferită ; era şi nedreaptă, prin aceea că prelungea la nesfîrşit o faptă de felul ei fugitivă. Iluzia perfectă pe care o producea lua înfăţişarea unei cinice încăpăţînări şi a unei permanenţe de nesuferit. Şi de data aceasta, domnul Bergeret simţi nevoia de a-l ucide pe domnul Roux, elevul său. Făcu în minte gestul uciderii, care-l zgudui puternic, ca o faptă împlinită, şi rămase copleşit.

Pe urmă reflectă şi, încetişor, vlăguit, se rătăci într-un labirint de incertitudini şi contradicţii. Ideile lui se diluau, îşi amestecau şi îşi topeau tonurile ca nişte picături de acuarelă într-un pahar cu apă. Dar în curînd nici nu-şi mai dădu samă de cele petrecute.

Îşi roti în juru-i privirile nefericite, cercetă florile tapetului de hîrtie şi văzu că unele buchete erau potrivite rău, aşa că jumătăţi de garoafe roşii nu se îmbinau. Îşi privi cărţile aşezate pe poliţa de brad. Se

uită la mica perniță de mătasă lucrată cu igliţa chiar de doamna Bergeret, care i-o dăruise, cu cîţiva ani în urmă, de ziua lui. Gîndul la intimitatea curmată îl înduioşă. Nu o iubise niciodată prea mult pe femeia aceasta, pe care o luase de nevastă după sfatul unor prieteni, din neputinţa de a se ocupa singur de propriile lui treburi. N-o mai iubea. Dar era o bună parte din propria-i viaţă. Se gîndi la fetele lui, în clipa de faţă la mătuşa lor, la Arcachon, la Paulina, cea mai mare, care-i semăna şi pe care o iubea mai mult. Şi-l podidi plînsul.

Deodată, văzu printre lacrimi manechinul de nuiele pe care doamna Bergeret îşi croia rochiile şi pe care avea obiceiul să-l aşeze în odaia de lucru a domnului Bergeret, în faţa bibliotecii, fără să ia în samă mormăielile profesorului, care se plîngea că trebuie să îmbrăţişeze şi să plimbe această femeie de nuiele, ori de cîte ori avea nevoie să-şi ia o carte din raft. Domnul Bergeret îşi ieşea întotdeauna din fire la vederea acestei momîi care îi amintea în acelaşi timp cuştile cu pui ale ţăranilor şi un anumit idol împletit din trestie, în chip de om, pe care îl văzuse în copilărie, pe una din stampele de pe cartea lui de istorie veche şi în care fenicienii ardeau, zice-se, copii. Dar ea îi amintea mai ales de doamna Bergeret şi, măcar că obiectul nu avea cap, se aştepta fără încetare să-l audă scîncind, gemînd şi bodogănind. De data aceasta, obiectul fără cap i se păru doamna Bergeret, însăşi doamna Bergeret cu toată urîciunea şi grotescul ei. Se năpusti asupră-i, o cuprinse, făcu să-i pîrîie sub degete, ca zgîrciurile coastelor, mlaja de la mijloc, o răsturnă, o călcă în picioare, o ridică tînguitoare şi mutilată şi o aruncă pe fereastră în ograda dogarului Lenfant, unde se sfărîmă printre putini şi ciubere. Îşi dădea samă că nu săvîrşise decît o faptă simbolică, absurdă totuşi, şi ridicolă. Asta îi aduse o oarecare uşurare. Şi cînd tînăra Eufemia veni să-i spuie că se răceşte mîncarea, ridică din umeri, străbătu cu hotărîre sufrageria încă pustie, îşi luă pălăria din anticameră şi coborî scara.

La poartă, bägă de samă că nu ştia nici unde să se ducă, nici ce să facă şi că nu luase nici o hotărîre. Ajuns afară, văzu că plouă şi că nu avea umbrelă. Simţi o scurtă nemulţumire, care îi fu totuşi o alinare. Cum şovăia să se încumete a pleca prin ploaie, zări pe tencuiala zidului, sub mînerul clopoţelului, un desen în cărbune, făcut la înălţimea braţului unui copil. Era un omuleţ; două puncte şi două dungi într-un cerc erau obrazul, un oval alcătuia trupul; braţele şi picioarele erau însemnate prin simple linii care, aruncate ca spiţele unei roţi, aduceau oarecare veselie în această mîzgăleală, executată în stilul clasic al ghiduşiilor murale. Fusese desenat mai de demult, căci părea a fi fost ras şi pe alocuri era pe jumătate şters. Dar domnul Bergeret îl vedea pentru prima oară, fiindcă, fără îndoială, facultăţile lui de observaţie de abia acum se treziseră.

„*Un grafitto!*" îşi zise în gînd profesorul.

Şi bägă de samă că fruntea omuleţului era împodobită cu două coarne şi că alături era scris pentru a fi recunoscut: *Bergeret.*

„Se ştia! îşi zise el, văzînd desenul. Ştrengarii care se duc la şcoală dau asta în vileag pe ziduri şi am ajuns de pomină în oraş. Această femeie mă înşală poate de multă vreme şi cu tot soiul de inşi. Acest *grafitto* singur mă lămureşte mai bine decît o lungă şi amănunţită cercetare."

Şi sub ploaie, cu picioarele în noroi, cercetă cu atenţie *grafitto*-ul; bägă de samă că literele scriiturii erau stîngace şi că liniile desenului urmau clina scrisului.

Şi porni prin ploaie, gîndind la *grafitto*-urile însemnate pe vremuri de mîni ageamii pe zidurile de la Pompei, acum descifrate, culese şi ilustrate de filologi. Se gîndi la *grafitto*-ul Palatinului, la trăsăturile lui pripite şi stîngace cu care un soldat, neavînd ce face, zgîriase peretele corpului de gardă.

„S-au împlinit optsprezece veacuri de cînd acest soldat roman a făcut caricatura camaradului său Alexandros, adorînd un zeu cu cap de măgar, crucificat. Nici un monument al Antichităţii n-a fost studiat cu mai multă

rîvnă, decît acest *grafitto*, de pe Palatin. E reprodus într-un mare număr de culegeri. Acuma am, aidoma lui Alexandros, *grafitto*-ul meu. Dacă mîne, un cataclism distrugînd acest urît şi trist oraş l-ar păstra ştiinţei veacului al XXX-lea şi dacă în acest îndepărtat viitor *grafitto*-ul meu ar fi descoperit, ce-ar zice savanţii ? Ar înţelege ei oare grosolana simbolizare ? Putea-vor ei măcar silabisi numele meu scris cu literele unui alfabet uitat ?"

Domnul Bergeret ajunse, prin ploaia subţire şi aerul sarbăd, în Piaţa Sfîntul Exuperiu. Văzu, între două contraforturi ale bisericii, dughenița care avea drept firmă o cizmă roşie. Găsind atunci că încălţămintea lui, obosită printr-o lungă întrebuinţare, se îmbibă de apă şi gîndindu-se că de aci înainte urma să aibă singur grija îmbrăcămintei sale, de care pînă atunci se ocupa doamna Bergeret, se duse de-a dreptul la cîrpaci. Îl găsi bătînd cuie într-o talpă.

— Bună ziua, Piédagnel !

— Bună să fie, domnu Bergeret ! Cu ce vă pot servi, domnu Bergeret ?

Cîrpaciul, ridicîndu-şi spre muşteriu capul colţuros, îşi lărgi gura ştirbă într-un surîs. Faţa lui suptă, în care se adîncea găvanul negru al ochilor şi care se încheia cu o bărbie ascuţită, avea stilul aspru şi sărac, coloritul galben, înfăţişarea nenorocită a pietrelor sculptate pe portalul vechii biserici în preajma căreia se născuse, trăise şi avea să moară.

— Fiţi pe pace, domnu Bergeret, am măsura dumneavoastră şi ştiu că vă place să vă simţiţi în voie în încălţăminte. Aveţi dreptate, domnu Bergeret, să nu căutaţi să vă faceţi piciorul mic.

— Dar am piciorul destul de cambrat şi talpa arcuită, obiectă domnul Bergeret. Bagă de samă !

Domnul Bergeret nu se fudulea cu piciorul lui. Dar citise o dată că domnul de Lamartine îşi arăta cu mîndrie piciorul gol, foarte arcuit, rezemîndu-se de pămînt ca o boltă de pod. Întemeindu-se pe această pildă, con-

ferenţiarul simţea oarecare plăcere ştiind că nu are piciorul plat. Se aşează pe un scaun de paie împodobit cu un vechi covoraş de Aubusson şi privi dugheana şi cîrpaciul. Pe peretele dat cu var şi brăzdat de crăpături adînci, un firişor de pervincă era încolăcit de braţele unei cruci de lemn negru. Şi micul Christ de aramă ţintuit pe cruce îşi lăsa capul deasupra cîrpaciului pironit pe scăunelul lui, în spatele tejghelei unde se îngrămădeau piei tăiate şi calapoadele de lemn avînd toate rondele de piele în partea în care piciorul înfăţişat de aceste calapoade avea el însuşi o umflătură dureroasă. O sobiţă de tuci era încinsă pînă la alb şi se simţea un iz puternic de piele şi de bucătărie.

— Văd cu plăcere, spuse domnul Bergeret, că ai de lucru pe cît îţi pofteşte inima.

Dar cîrpaciul răspunse prin tînguiri neînţelese, nelămurite şi adevărate. Nu mai era ca pe vremuri. Acuma nu mai putea ţine piept concurenţei fabricilor. Muşteriul cumpără în prăvălii încălţăminte gata făcută, după chipul şi asemănarea Parisului.

— Muşteriii îmi mor, urmă el. L-am pierdut pe părintele Rieu. Rămîne pingelitul ; dar e păgubos.

Şi domnul Bergeret fu cuprins de tristeţă la vederea acestui cîrpaci primitiv, gemînd sub micul lui crucifix. Îl întrebă, cu oarecare şovăială :

— Fiul dumitale trebuie să fi împlinit douăzeci de ani. Ce face ?

— Firmin ? Poate că veţi fi auzit, răspunse cîrpaciul, că a părăsit seminarul, pentru că nu avea har. Domnii aceia au avut bunătatea să-i poarte de grijă, după ce l-au izgonit din casa lor. Domnul abate Lantaigne i-a găsit un post de preceptor în Poitou, la un marchiz. Dar Firmin n-a primit, neputînd uita prigoana suferită. Acum e la Paris, pedagog într-un institut din strada Sfîntului Iacob, dar nu cîştigă mai nimic.

Şi cîrpaciul adăugă cu tristeţă :

— Ceea ce-mi lipseşte...

Fără să-şi sfîrşească vorba, urmă :

— De doisprezece ani sînt văduvoi. Ceea ce-mi lipseşte e o femeie, căci gospodărie fără femeie nu se poate.

Tăcu, bătu trei cuie în pielea tălpii şi spuse :

— Numai că mi-ar trebui o femeie cuminte.

Îşi reluă lucrul. Deodată, ridicînd spre cerul neguros faţa lui mohorîtă şi suferindă, şopti :

— Ş-apoi, e atît de trist să fii singur !

Domnul Bergeret se înveseli o clipă. Îl zărise pe Paillot în pragul prăvăliei. Se ridică :

— Bună ziua, Piédagnel ! Nu uita mai ales arcuiala piciorului.

Dar cîrpaciul, oprindu-l cu o privire rugătoare, îl întrebă dacă nu cunoaşte cumva o femeie, nu prea tînără, harnică, văduvă, care-ar vrea să se mărite cu un văduvoi cu o mică dugheană.

Domnul Bergeret se uită uluit la omul acesta care voia să se însoare. Şi Piédagnel îşi urmă ideea :

— Ar fi ea, spuse el, brutăriţa... din Tintelleries. Dar îi place băutura. Ar mai fi apoi slujnica răposatului părinte de la biserica Sfintei Agnès, dar se ţine fudulă, fiindcă are bani la ciorap.

— Piédagnel, îl sfătui domnul Bergeret, pingeluieşte pantofii concetăţenilor noştri, rămîi singur, sihăstrit, mulţumit în dugheana dumitale, dar nu te însura, că nu-i cuminte.

Închise în urmă-i uşa cu geamlîc, străbătu Piaţa Sfîntul Exuperiu şi intră la Paillot.

Librarul era singur în prăvălie. Era un om uscat şi necărturar. Vorbea puţin şi nu-i umbla gîndul decît la negustoria lui sau la locuinţa de plăcere pe care o avea pe costişa Duroc. Dar domnul Bergeret simţea faţă de librar şi librărie o atracţie de neînţeles. La Paillot era la largul lui şi îi veneau în minte, din belşug, tot soiul de idei.

Domnul Paillot era bogat şi nu se plîngea niciodată. Cu toate acestea, îi dădea a înţelege domnului Bergeret că nu se mai cîştigă cu cărţile de şcoală ceea ce se

cîştiga odinioară. Obiceiul supraremizelor micşora beneficiile. Şi rechizitele şcolare deveneau o pacoste din pricina schimbărilor necontenite care se aduceau programelor.

— Lumea era mai conservatoare pe vremuri, spuse el.

— Nu cred, răspunse domnul Bergeret. Edificiul învăţămîntului nostru clasic e în veşnică primenire. E un vechi monument care păstrează în alcătuirea lui caracterele tuturor epocilor. Are un fronton de stil *Empire* pe un portic iezuit; are galerii rococo, colonade ca ale Luvrului, scări *Renaissance*, săli gotice, o criptă romană; şi dacă s-ar descoperi temeliile, s-ar găsi *opus spicatum* [1] şi ciment roman. Pe fiecare din aceste părţi s-ar putea pune o inscripţie amintitoare a originii lor: „Universitatea imperială din 1808 — Rollin — Oratorienii — Port-Royal — Iezuiţii — Umaniştii Renaşterii — Scolasticii — Retorii latini de la Autun şi Bordeaux". Fiecare generaţie şi-a adus prinosul, primenind sau sporind acest Palat al Înţelepciunii.

Domnul Paillot îşi holba ochii prosteşte la domnul Bergeret, frecîndu-şi barba roşie pe enorma lui bărbie. Apoi se strecură înspăimîntat îndărătul tejghelei. Şi domnul Bergeret fu nevoit să-şi pripească concluzia:

— Numai mulţumită acestor cîştiguri succesive clădirea se mai ţine încă în picioare. S-ar duce repede de rîpă dacă nu s-ar mai schimba nimic. Cuvine-se să se repare părţile ce stau să se prăbuşască şi să se mai clădească vreo cîteva săli de-o arhitectură nouă. Dar aud nişte pîrîituri ameninţătoare.

Cum vrednicul Paillot se ferea să răspundă acestui discurs nelămurit care-l înfricoşa, domnul Bergeret se înfundă tăcut în ungherul cărţilor vechi.

În ziua aceea, ca întotdeauna, luă al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor*. Şi-n ziua aceea, ca-ntotdeauna, cartea se deschise de la sine la pagina 212. Pe pagina aceasta, văzu imaginea doamnei Bergeret şi a domnului Roux, învălmăşiţi laolaltă... Reciti

[1] Element de arhitectură (n.t.).

acest text cunoscut, fără să ia în samă ceea ce citeşte, şi făcu reflecţiile pe care i le sugerau împrejurările actuale :

„sească o trecere la nord. «Mulţumită acestei neizbînzi, zise el (E limpede că acest eveniment nu-i nici neobişnuit, nici rar şi nu trebuie să mire o minte de filozof) am putut revedea insulele Sandwich (E de-ai casei şi-mi distruge casa. Nu mai am casă.) îmbogăţindu-ne călătoria cu o descoperire (Nu mai am casă, nu mai am) care, cu toate că e cea din urmă (Sînt moralmente liber. Asta e considerabil), pare a fi fost în multe privinţe cea mai de seamă pe care au făcut-o europenii pînă acum pe toată întinderea Oceanului Pacific»..."

Şi domnul Bergeret închise cartea. Întrezărise izbăvirea, libertatea, o viaţă nouă. Nu era decît o licărire în întuneric, dar vie şi statornică înaintea lui. Cum va ieşi oare din tunel ? Habar n-avea. Zărea cel puţin la capăt luminiţa albă. Şi, dacă mai păstra încă impresia vizuală a doamnei Bergeret împreunată cu domnul Roux, asta nu mai înfăţişa în ochii lui decît o necuviincioasă vedenie, faţă de care nu mai simţea nici mînie, nici scîrbă, cum ar fi frontispiciul belgian al unei cărţi de măscări oarecare, o vinietă. Îşi scoase ceasul şi văzu că-s orele două. Îi trebuiseră nouăzeci de minute pentru a ajunge la această stare de înţelepciune.

VII

Cînd domnul Bergeret părăsise salonul, fără să scoată o vorbă, după ce luase de pe măsuţa rotundă *Buletinul Facultăţii*, domnul Roux şi doamna Bergeret oftară amîndoi lung.

— N-a văzut nimic, şopti domnul Roux, dornic să nu dee proporţii păţaniei.

Dar doamna Bergeret, care ţinea dimpotrivă să-i lase complicelui ei întreaga parte din eventuala răspundere, clătină din cap cu o expresie de crudă îndoială. Era

neliniştită şi mai cu samă nedumerită. Îi era oarecum ruşine că s-a lăsat prinsă prosteşte de un om uşor de păcălit şi pe care îl dispreţuia pentru credulitatea lui. Se afla, în sfîrşit, în acea tulburare în care te aruncă orice împrejurare nouă.

Domnul Roux îi dădu din nou asigurarea pe care şi-o dădea şi sieşi :

— Nu ne-a văzut. Sînt încredinţat de asta. Nu s-a uitat decît la măsuţă.

Şi, cum doamna Bergeret rămînea plină de îndoială, o asigură că cei aşezaţi pe canapea nu puteau fi văzuţi de la uşă. Doamna Bergeret voi să se convingă. Se duse să se lipească de uşă, în timp ce domnul Roux, întins pe canapea, închipuia de unul singur perechea amanţilor surprinşi.

Experienţa nepărîndu-li-se concludentă, veni apoi rîndul domnului Roux să se ducă la uşă şi al doamnei Bergeret să reconstituie scena de amor.

Procedară cu seriozitate de mai multe ori în acelaşi fel, destul de reci unul faţă de celălalt şi chiar puţin morocănoşi. Dar domnul Roux nu izbuti să alunge îndoielile doamnei Bergeret.

Atunci, pierzîndu-şi răbdarea, exclamă :

— Ei bine, dacă ne-a văzut, e un faimos...

Şi se sluji de-o vorbă neştiută de doamna Bergeret, pe care, după mutra lui, o presimţea grosolană şi lipsită de cuviinţă, ca o josnică ocară. Îl condamna pe domnul Roux că a rostit-o.

Domnul Roux, socotind, pe de altă parte, că nu-i putea face decît rău doamnei Bergeret prelungindu-şi şederea lîngă ea, şi ca urmare a delicateţii lui naturale, nedorind să se întîlnească cu binevoitorul maestru pe care îl jignise, şopti la urechea Ameliei cîteva vorbe menite să o îmbărbăteze şi în aceeaşi clipă, în vîrful degetelor, ieşi pe uşă. Rămasă singură, doamna Bergeret se duse să chibzuiască în odaia ei.

Nu i se părea că ceea ce făcuse era prea grav în sine. Mai întîi, dacă nu se mai găsise pînă acum în asemenea situaţie cu domnul Roux, se găsise cu alţii, ce-i drept,

foarte puţini la număr. Şi-apoi, o faptă ca asta care e o grozăvie în ochii lumii, în viaţa de toate zilele ne apare în toată plastica-i mediocritate şi firească ei nevinovăţie. În faţa realităţii, prejudecata se năruie. Doamna Bergeret nu era o femeie smulsă în afară de rosturile ei casnice şi burgheze de forţe de neînvins, ascunse în taina fiinţei sale. Deşi oarecum focoasă, era chibzuită şi grijulie de bunul ei renume. Nu căuta prilejurile. La treizeci şi opt de ani, nu-l înşelase încă pe domnul Bergeret decît de trei ori. Dar era destul pentru a nu fi ispitită să-şi exagereze greşala. Era cu atît mai puţin gata să facă asta, cu cît această a treia întîlnire repeta în esenţă pe primele două, care nu-i prilejuiseră, acelea, nici destulă osteneală, nici destulă plăcere, pentru a-i stăpîni puternic amintirea. Fantomele remuşcării nu se ridicau în faţa ochilor ei cocliţi de matroană. Se socotea, la urma urmelor, o femeie cinstită, şi-i era doar necaz şi ruşine că se lăsase prinsă de-un soţ pe care-l dispreţuia profund. Această urgie, ivită atît de nepotrivit, la vîrsta gîndurilor potolite, îi era îndeosebi neplăcută. Cele dintîi două dăţi, aventura începuse la fel. Îndeobşte, doamna Bergeret era foarte măgulită de impresia pe care o făcea bărbaţilor din înalta societate. Îi plăcea să i se arate că e luată în samă şi nu i se părea niciodată că era luată prea mult, căci se credea ispititoare. De două ori, înainte de domnul Roux, lăsase lucrurile să meargă pînă la punctul în care o femeie nu mai are nici uşurinţă fizică, nici vreun folos moral în a le opri. Întîia oară a avut de-a face cu un bărbat puţin trecut, foarte îndemînatic, nicidecum egoist şi care dorea să-i fie pe plac. Dar tulburarea care urmează greşelii dintîi i-a stricat plăcerea. A doua oară se-nfierbîntase mai mult în joc. Din nefericire, le lipsea experienţa. În sfîrşit, domnul Roux îi pricinuise prea multe neplăceri pentru a-şi mai reaminti măcar cele ce s-au petrecut înainte de a fi descoperiţi. Dacă încerca să-şi reamintească atitudinea lor comună pe canapea, era pentru a

desluşi ceea ce a putut să vadă domnul Bergeret şi să ştie pînă unde mai putea încă să-l mintă şi să-l înşele.

Era umilită, mînioasă şi se ruşina la gîndul că are fete mari. Se simţea ridicolă. Dar nu-i era frică. Era sigură că-l va domoli, prin şiretenie şi îndrăzneală, pe omul acesta străin de cele lumeşti, blînd, sfios, căruia i se credea mult superioară.

Ideea că era în toate privinţele superioară domnului Bergeret n-o părăsea niciodată. Această idee îi inspira faptele, vorbele, tăcerea. Avea o trufie dinastică. Era o Pouilly, fiica lui Pouilly, inspector al Universităţii, nepoata lui Pouilly de la Dicţionar, strănepoata lui Pouilly care în 1811 compusese *Mitologia Demoazelelor* şi *Albina Damelor*. Tatăl ei o întărise în acest sentiment casnic şi semeţ.

Ce înseamnă un Bergeret, pe lîngă o Pouilly ? Nu se îndoia deci asupra deznodămîntului certei prevăzute şi-şi aştepta bărbatul cu o vicleană neruşinare. Dar cînd, la ora prînzului, îl auzi coborînd scările, se îngrijoră puţin. Absent, soţul acesta o neliniştea. Devenea misterios, aproape de temut. Îşi frămînta mintea căutînd să prevadă ceea ce-i va spune şi să-şi pregătească diferitele răspunsuri, viclene sau arţăgoase, după împrejurări. Se încordă, se înţepeni, pentru a respinge asaltul. Îşi închipui gesturi patetice, ameninţări de sinucidere, o scenă de împăcare. La venirea serii se enervă. Plînse, îşi muşcă batista. Acum dorea, voia explicaţiile, invectivele, violenţele. Îl aştepta pe domnul Bergeret cu o arzătoare nerăbdare. La ceasurile nouă, îi auzi în cele din urmă paşii pe palier. Dar nu veni la ea. Slujnica intră în locu-i şi spuse, obraznică şi prefăcută :

— Domnul mi-a spus aşa, că să-i pun patul de fier în odaia dumnealui.

Copleşită, doamna Bergeret nu răspunse nimic.

Dormi destul de adînc în noaptea aceea. Dar cutezanţa îi era zdrobită.

VIII

Abatele Guitrel poftise la prînz pe preotul de la Sfîntul Exuperiu, protopopul Laprune. Luaseră loc amîndoi la măsuţa rotundă pe care Iozefina aşezase o omletă cu rom, împrejmuită de flăcări.

Servitoarea părintelui Guitrel trecuse de cîţiva ani de vîrsta canonică. Avea musteţi ; şi, de bună samă, nu era aşa cum o înfăţişau snoavele piperate care umblau prin oraş, ticluite după pilda vechilor izvoade galice. Faţa ei dezmintea jovialele bîrfeli care de la Cafeneaua Comercianţilor ajungeau pînă la prăvălia domnului Paillot şi de la farmacia radicală a domnului Mandar la salonul jansenist al domnului Lerond, substitut de procuror general demisionat. Şi dacă-i adevărat că profesorul de omiletică îşi aşeza slujnica la masa lui cînd nu avea nici un musafir, dacă împărţea cu ea cofeturile pe care le alegea cu rîvnă, zel şi grijă, în prăvălia doamnei Magloire, faptul acesta era urmarea unei prietenii curate şi fără de prihană pentru fata bătrînă, incultă şi necioplită, dar isteaţă, bună sfetnică, şi de credinţă faţă de stăpînul ei, plină de rîvnă pentru cinstea lui şi în stare să se lepede de întreaga lume pentru el, de credincioasă ce-i era.

De bună samă, rectorul marelui seminar, abatele Lantaigne, dădea prea multă crezare scornelilor erotice cu privire la Guitrel şi slujnica lui, scorneli repetate de toată lumea, dar necrezute de nimeni, nici chiar de domnul Mandar, spiţerul din strada Culturii, consilierul municipal cu vederile cele mai înaintate, care pusese prea mult de la el în îngroşarea acestor zvonuri glumeţe, pentru a nu se îndoi, în sinea lui, de autenticitatea întregii culegeri. Căci se ticluise o foarte amplă culegere de snoave cu privire la aceste două respectabile persoane. Şi dacă ar fi cercetat mai de aproape *Decameronul, Heptameronul* şi *O sută de snoave nouă,* abatele Lantaigne ar fi descoperit ades izvorul anumitor întîmplări hazlii sau al cutărui cuvînt chisnovat care în

capitala județului se punea cu dărnicie pe sama părintelui Guitrel și a Iozefinei, slujnica lui. Domnul Mazure, arhivarul municipal, cum dibuia într-un vechi taftalog cîte-un zamparlîc ecleziastic, nu pierdea prilejul, în ce-l privește, să-l puie în spinarea părintelui Guitrel. Numai abatele Lantaigne credea ceea ce toată lumea spunea fără să creadă.

— Răbdare, părinte abate! spuse slujnica; mă duc s-aduc lingura pentru stropit.

Zicînd acestea, luă din sertarul bufetului o lingură de cositor cu coada lungă și o întinse părintelui Guitrel. Și în timp ce preotul răsturna văpaia pe zahărul sfîrîitor care răspîndea o mirozna de caramel, slujnica, proptită de bufet, privea cu brațele cruciș orologiul cu muzică, care-și răsfăța, pe perete, într-un cadran aurit, peisajul șviteran, cu o locomotivă ieșind dintr-un tunel, un balon în văzduh și cadranul de smalț fixat pe-o mică clopotniță de biserică. Dar neadormita slujitoare nu-și pierdea din ochi stăpînul, al cărui braț prea scurt ostenea mînuind lingura încinsă, și îl îndemna:

— Curaj, părinte! Nu lăsa să se stingă!

— În adevăr, mîncarea asta, spuse părintele protopop, iscusit miros face. Ultima oară cînd am pus să-mi gătească acasă una la fel, din pricina căldurii farfuria a plesnit și romul s-a vărsat pe fața de masă. Mi-a părut rău și ceea ce m-a întristat cel mai mult a fost uluiala întipărită pe fața domnului Tabarit, care lua masa cu mine.

— Iaca ce-i! spuse slujnica. Părintele protopop mănîncă în porțelan gingaș. Așa se și cuvine pentru un părinte protopop. Dar cu cît e mai gingaș porțelanul, cu atît căldura n-o suferă. Farfuria asta e din lut de lulea și nu-i pasă nici de căldură, nici de frig. Stăpînului meu, cînd o fi vlădică, o să i se aducă omleta la cuptor în tipsie de argint.

În aceeași clipă, flacăra se stinse în lingura de cositor și părintele Guitrel se opri din stropitul omletei. Aruncînd slujnicei o privire aspră:

— Iozefino, zise el, te poftesc să nu mai vorbeşti astfel altă dată.

— Totuşi, spuse prelatul de la Sfîntul Exuperiu, vorba asta nu poate fi veştejită de nimeni în afară de domnia-ta, scumpe părinte Guitrel. Ai fost miluit cu preţioasele daruri ale inteligenţei. Ştiinţa dumitale e adîncă şi ar fi de dorit să fii înălţat la episcopie. Cine ştie dacă prin gura acestei fete simple n-a glăsuit adevărul ? Nu s-a rostit oare numele sfinţiei-tale, printre acelea ale preoţilor celor mai vrednici să ţie scaunul de la Tourcoing ?

Părintele Guitrel ciulea urechea şi, cu capul întors, privea cu coada ochiului.

Era îngrijorat. Trebile îi mergeau prost. Nu se alesese de la nunţiatură decît cu vorbe în doi peri. Prudenţa romană începuse a-l înspăimînta. I se păruse că abatele Lantaigne era bine văzut în cancelariile de la Culte. În sfîrşit, se înapoiase de la Paris cu impresii neplăcute. Şi dacă-l poftise la prînz pe preotul de la Sfîntul Exuperiu, făcuse asta pentru că ştia că are legături cu partizanii abatelui Lantaigne şi că trăgea nădejde să afle din gura bunului preot taina adversarului.

— Şi de ce n-ai fi într-o bună zi episcop, urmă protopopul, ca abatele Lantaigne ?

Acest nume fu urmat de-o tăcere, în care din orologiul cu muzică se auzi o arie firavă şi veche. Era la amiază.

Abatele Guitrel întinse părintelui protopop, cu o mînă un pic tremurătoare, farfuria de faianţă.

— O bunătate, spuse acesta, o bunătate căreia nu-i lipseşte tăria. Servitoarea dumitale e o bucătăreasă fără pereche.

— Vorbeai de abatele Lantaigne ? întrebă abatele Guitrel.

— Tocmai, răspunse protopopul. Nu vreau să spun că în clipa de faţă abatele Lantaigne este episcopul sortit la Tourcoing. Nu ! A spune asta ar însemna s-o iau înaintea mersului evenimentelor. Dar am aflat, chiar azi-dimineaţă, de la o persoană din preajma părintelui

vicar general, că nunţiatura şi Ministerul sînt gata să cadă la învoială asupra candidaturii abatelui Lantaigne. Ştirea, fără îndoială, trebuie să fie controlată. Se prea poate ca domnul de Goulet să-şi fi luat speranţele drept realităţi. Doreşte din suflet, după cum ştii, succesul abatelui Lantaigne. Iar succesul acesta nu-i de necrezut. Pînă mai dăunăzi încă, o anumită neînduplecare, de care, cred unii, pot fi bănuite părerile abatelui Lantaigne, ar fi putut să dea oarecum de gîndit ocîrmuirii, însufleţită de o supărătoare neîncredere faţă de tagma preoţească. Dar timpurile s-au schimbat. Norii grei s-au risipit. Şi anumite influenţe, pînă acum ţinute în afară de mişcarea politică, încep să prindă glas pînă şi în cercurile guvernamentale. Se crede că sprijinul dat de generalul Cartier de Chalmot candidaturii abatelui Lantaigne a fost precumpănitor. Acestea sînt zvonurile, şoaptele încă nesigure, pe care le-am putut culege.

Iozefina, slujnica, ieşise din odaie. Dar ai fi zis că umbra ei neobosită revenea din clipă în clipă prin uşa întredeschisă.

Părintele Guitrel nici nu vorbea, nici nu mînca.

— În omleta asta, spuse părintele protopop, e un amestec de mirodenii care desfată cerul gurii, fără să-şi poată da samă ce anume îl desfată. Îmi dai voie să cer slujnicei dumitale reţeta ?

Un ceas mai tîrziu, după plecarea musafirului, părintele Guitrel, adus din spate, se îndreptă spre seminar. Coborî gînditor strada întortocheată şi în veref a Cîntăreţilor şi-şi încrucişă vengherca pe piept, pentru a se feri de vîntul rece care sufla în streşinile catedralei. Era ungherul cel mai întunecat şi mai friguros al oraşului. Îşi iuţi pasul pînă-n strada Tîrgului, unde se opri în faţa dughenei casapului Lafolie.

Era zăbrelită ca o cuşcă de lei. În fund, răzimat de scîndura tejghelei, casapul, sub ciozvîrte de berbec spînzurate-n cîrlige, moţăia. Se apucase de treabă din zorii zilei şi oboseala îi moleşea puternicele mădulare. Cu braţele goale încrucişate, cu gresia atîrnîndu-i încă într-o parte, cu picioarele crăcănate sub pestelca albă,

pătată de sînge, clătina uşurel din cap. Faţa conabie îi strălucea şi vinele gîtului i se umflau sub gulerul răsfrînt al cămeşii lui trandafirii. Întreaga sa făptură nu era decît putere potolită. Domnul Bergeret spunea despre el că aduce oarecum cu eroii homerici prin aceea că felul lui de viaţă semăna cu al lor şi că asemeni lor răspîndea sîngele victimelor.

Casapul Lafolie pirotea. Lîngă el pirotea fiul lui, mare şi zdravăn şi el, cu obrajii aprinşi. Băiatul de prăvălie dormea cu capul în mîni pe marmura tejghelei, cu părul împrăştiat printre hălcile de carne tăiate. Într-o cuşcă de sticlă, la intrarea în dugheană, se ţinea dreaptă, cu ochii obosiţi, doamna Lafolie, răpusă şi ea de somn, grasă, cu pieptul enorm, cu carnea ghiftuită de sîngele dobitoacelor. Familia aceasta avea o înfăţişare brutală şi suverană, un soi de regalitate barbară.

Abatele Guitrel îi privi un răstimp, plimbîndu-şi privirea ageră de la unul la celălalt şi readucînd-o cu deosebită atenţie asupra jupînului, uriaşul cu obraji purpurii tăiaţi de o lungă mustaţă roşie şi al cărui ochi închişi lăsau să se vadă la tîmple mici cute de şiretenie. Apoi, făcîndu-i-se lehamite de chipul acesta de dihanie năprasnică şi vicleană, îşi potrivi umbreloiul sub braţ, îşi strînse din nou vengherca pe piept şi îşi văzu de drum. Se gîndea, deplin reînviorat:

„Opt mii trei sute douăzeci şi cinci de franci de anul trecut. O mie nouă sute şase de anul ăsta. Abatele Lantaigne, rectorul seminarului, e dator zece mii două sute treizeci şi unu de franci casapului Lafolie, un creditor cu care nu e de glumit. Abatele Lantaigne nu va fi episcop."

Avea de mult cunoştinţă de aceste datorii ale seminarului şi de încurcăturile abatelui Lantaigne. Slujnica lui, Iozefina, îi spusese chiar atunci că Lafolie casapul îşi arăta colţii şi ameninţa cu citaţii seminarul şi arhiepiscopia. Şi ţopăind cu paşi mărunţi, murmură:

— Abatele Lantaigne nu va fi episcop. E cinstit; dar administrează prost. Şi o episcopie e o administraţie.

Bossuet spune asta întocmai, în discursul funerar rostit la moartea principelui de Condé.

Şi se gîndea cu plăcere la chipul fioros al casapului Lafolie.

IX

Domnul Bergeret reciti cugetările lui Marc-Aureliu. Bărbatul Faustinei îi plăcea. Cu toate acestea, găsi în cărţulia asta un atît de fals sentiment al naturii, o fizică atît de greşită, un atare dispreţ faţă de *Charites* [1] încît nu i-a putut gusta în voie toată mărinimia. Citi apoi povestirile seniorului d'Ouville [2] şi pe acelea ale lui Eutrapel [3], *Cymbalum* de Despériers [4], *Matinées* de Cholière [5] şi *Serées* de Guillaume Bouchet [6]. Această lectură îl mulţumi mai mult. Recunoscu că era potrivită cu starea lui şi, prin urmare, binevenită şi în măsură să-i răspîndească în suflet o senină pace şi o cerească blîndeţă. Şi le mulţumi acestor povestitori care, din anticul Milet, unde s-a izvodit povestea Dogarului, pînă la acea lipsită de ruşine Burgundie, pînă la blajina Turenă şi rodnica Normandie, au dezvăluit omului rîsul sănătos şi au deprins inimile duşmănoase cu îngăduitoarea voie bună.

„Aceşti povestitori, îşi zise el, care-i fac pe moraliştii austeri să încrunte din sprîncene, sînt ei înşişi moralişti de samă, vrednici de laudă şi preţuire, pentru că au strecurat cu gingăşie izbăvirile cele mai simple, cele mai fireşti, cele mai omenoase în neînţelegerile casnice

[1] Numele grecesc al Graţiilor (n.t.).
[2] Povestitor şi autor dramatic francez din secolul al XVII-lea (n.t.).
[3] Lucrare de factură rabelaisiană de Noël du Fail, apărută în 1548 (n.t.).
[4] Povestitor francez din secolul al XVI-lea (n.t.).
[5] Poet şi povestitor francez din secolul al XVI-lea (n.t.).
[6] Poet şi literat francez din secolul al XVI-lea (n.t.).

pe care trufia şi ura aprinse în inima semeaţă a omului, vor să le găsească dezlegare în omor şi măcel ! Oh ! povestitori milezieni, oh ! subtile Petroniu ! oh ! dragul meu Noël du Fail, exclamă el, oh ! precursori ai lui Jean de La Fontaine ! Ce apostol fost-a mai înţelept şi mai bun ca voi, care sînteţi îndeobşte numiţi nişte dezmăţaţi ? Oh ! binefăcătorilor ! voi ne-aţi învăţat că adevărata ştiinţă a vieţii e un îngăduitor dispreţ faţă de oameni !"

Şi domnul Bergeret se întări în gîndul că trufia e pricina dintîi a ticăloşiilor noastre, că sîntem nişte maimuţe înveşmîntate şi că am aşezat cu gravitate noţiunile de onoare şi de virtute în unghere în care sînt ridicole, că Papa Bonifaciu al VIII-lea era un înţelept cînd socotea în sinea lui că se face o daraveră mare din una foarte mică, că doamna Bergeret şi domnul Roux erau tot atît de nevrednici de laudă sau de ocară cît o pereche de cimpanzei. Avea spiritul prea hotărît, pentru a-şi ascunde, totuşi, strînsa înrudire care îl apropia de aceste două primate. Dar se socotea un cimpanzeu cugetător. Şi era mîndru de asta. Căci, necurmat, înţelepciunea păcătuieşte şi ea pe ici, pe colo.

Înţelepciunea domnului Bergeret a mai greşit într-o privinţă. Purtarea lui n-a fost tocmai aidoma maximelor sale. Fără îndoială, violent n-a fost. Dar nici îngăduinţă n-a avut. Nu s-a arătat de loc discipolul acelor povestitori milezieni, latini, florentini, gali, a căror filozofie surîzătoare şi pe măsura ridicolei omeniri o aproba. Nu i-a făcut imputări doamnei Bergeret. Nu i-a spus o vorbă, n-a miluit-o c-o privire. La masă, aşezat în faţa ei, izbutea să n-o vadă. Şi dacă din întîmplare o întîlnea în una din încăperile apartamentului, îi dădea acestei sărmane femei impresia că e invizibilă.

N-o băga în samă, socotind-o străină şi neavenită. A îndepărtat-o şi din conştiinţa lui exterioară şi din cea interioară. A nimicit-o. În casă, printre nenumăratele trebi ale laolaltei vieţuiri, n-o vedea, n-o auzea, nu primea nimic de la ea. Doamna Bergeret era o făptură ocarnică şi din topor. Dar era gospodină şi morală. Era

o făptură omenească, vie. Suferea că nu poate împroşca cu batjocuri şi ocări, cu gesturi ameninţătoare şi strigăte ascuţite. Suferea nemaisimţindu-se stăpîna casei, sufletul bucătăriei, muma familiei, matroana. Suferea că e ca şi cum n-ar fi şi că nu mai era privită ca o fiinţă şi nici măcar ca un lucru. Ajunsese, în timpul meselor, să-şi dorească a fi un scaun sau o farfurie, pentru a fi cel puţin recunoscută. Dacă domnul Bergeret ar fi ridicat deodată asupră-i cuţitul cel mare, ar fi strigat de bucurie, măcar că îi era frică de lovituri. Dar să nu fii luată în samă, să nu ai nici o importanţă, să nu exişti era groaznic pentru firea ei opacă şi greoaie. Chinul monoton şi nepărăsit la care o osîndise domnul Bergeret era atît de aprig, încît îşi muşcă batista, pentru a-şi înăbuşi hohotele de plîns. Şi domnul Bergeret, retras în odaia lui de lucru, o auzea suflîndu-şi nasul cu zgomot în sufragerie, în vreme ce el orînduia fişele privitoare la al său *Virgilius nauticus*, liniştit, fără dragoste şi fără ură. Acest *Virgilius* îi fusese comandat de o foarte veche casă de editură care păstra bătrînele obiceiuri.

În fiecare sară, doamna Bergeret era puternic ispitită să-l urmărească pe domnul Bergeret în odaia lui, care-i slujea acum şi de dormitor, cum şi de nepătruns adăpost al unui gînd de nepătruns, să-i ceară iertare acestui om sau să-l copleşească cu cele mai josnice ocări, să-i înţepe obrazul cu vîrful unui cuţit de bucătărie sau, ceea ce-i era totuna, să-şi ciopîrţească ei însăşi pieptul, căci nu voia decît să-i atragă atenţia, să existe pentru el. Şi tocmai de acest lucru de care nu-i era îngăduit să aibă parte avea nevoie, ca de apă, pîine, aer şi sare.

Nu încetase a-l dispreţui pe domnul Bergeret: sentimentul acesta era în ea ereditar şi firesc. Îl moştenise de la tatăl ei şi îl avea în sînge. N-ar mai fi fost o Pouilly, nepoata lui Pouilly de la Dicţionar, dacă s-ar fi recunoscut cît de cît egală cu soţul ei. Îl dispreţuia pentru că era o Pouilly şi el un Bergeret, şi nu pentru că-l înşelase. Avea bunul-simţ de a nu-şi exagera această superioritate şi dacă-l dispreţuia era numai pentru că nu-l ucisese pe domnul Roux. Dispreţul ei era statornic şi

neclintit. Nu suferea nici spor nici micşorare. Dar nu-l ura. Pînă mai dăunăzi, nu pregeta să-l necăjească, să-l cicălească, să-i scoată ochii cu neorînduiala îmbrăcămintei sau stîngăcia purtărilor lui şi să-i înşire pe urmă nenumărate palavre despre vecini, să-i depene trăncăneli în care lipsa de sare ţinea isonul neghiobiei şi în care pînă şi răutatea şi reaua-credinţă erau mediocre. Fumurile deşertăciunii umflau acest suflet cu burduhan, care nu filtra nici venin înfricoşat nici otrăvuri rare.

Doamna Bergeret avea tot ce-i trebuie pentru a trăi în bună înţelegere cu un tovarăş pe care-l înşela şi-l asuprea dintr-un nevinovat prisos de puteri şi din firească sănătate a măruntaielor sale. Era sociabilă din belşug trupesc şi din lipsă de viaţă lăuntrică. Simţea lipsa domnului Bergeret, retezat deodată din viaţa ei, cum ar simţi o ţaţă lipsa bărbatului absent. Ceva mai mult, de omul acesta plăpînd, pe care îl socotise întotdeauna şters şi de neluat în samă, dar nicidecum stingheritor, acum îi era frică. Domnul Bergeret, socotind-o cu tot dinadinsul ca un hău absolut, îi dădea el însuşi impresia că nu mai există. Simţea cum creşte golul în ea. Se cufunda în jalea şi în spaima acestei noi stări, necunoscute, fără nume, care aducea a pustnicie şi a moarte. Sara, tulburarea ei o chinuia şi mai cumplit, căci natura o răscolea şi suferea înrîurirea spaţiului şi a clipei. Singură, în patul ei, privea cu groază manechinul de nuiele pe care de atîta amar de ani îşi încercase rochiile ; în zilele de trufie şi nepăsare manechinul se înălţa mîndru, fără cap şi numai trup, în odaia de lucru a domnului Bergeret, şi acum, scalîmb şi schilav, îşi proptea hîrbuiala de dulapul cu oglindă, în umbra perdelei de rips conabiu. Dogarul Lenfant îl găsise în ograda lui, printre hrîdaiele în care pluteau dopuri. Îl înapoiase doamnei Bergeret, care nu îndrăznise să-l aşeze din nou în odaia de lucru şi care-i dăduse sălaş, rănit, zdrobit, lovit de-o răzbunare simbolică, în camera conjugală, unde îi stîrnea groaznice gînduri de solomonie.

Suferea. Într-o dimineaţă, trezindu-se, în timp ce soarele vlăguit îşi strecura plăpîndele raze prin crăpăturile perdelei, revărsîndu-şi-le pe răchita ologită a manechinului, se înduioşă asupra soartei sale şi îşi dete samă că domnul Bergeret era crud. Se revoltă. Nu admitea ca Amelia Pouilly să sufere din pricina unui Bergeret. Se sfătui în gînd cu sufletul tatălui ei şi se întări în ideea că domnul Bergeret prea era un om de nimic, pentru a o face nenorocită. Trufia aceasta o linişti. În ziua aceea se îmbrăcă cu voioşie. Se îndemna a crede că nu-i scăzuse prestigiul şi că nimic nu era pierdut.

Era ziua de primire a doamnei Leterrier, respectata soţie a rectorului. Doamna Bergeret se duse s-o vadă pe doamna Leterrier şi în salonul albastru, de faţă cu doamna Compagnon, nevasta profesorului de matematici, lăsă să-i scape, după primul schimb de amabilităţi, un oftat, dar nu de victimă, ci un oftat războinic.

Şi pe cînd cele două soţii de universitari mai aveau încă în ureche acest suspin, doamna Bergeret urmă :

— Multe necazuri te mai pîndesc în viaţă, mai ales cînd nu ai o fire care să îndure orice... Dumneata eşti fericită, doamnă Leterrier ! Şi dumneata de asemeni, doamnă Compagnon !...

Şi doamna Bergeret, discretă, stăpînită, pudică, nu spuse mai mult, cu toate privirile iscoditoare care se aţinteau asupră-i. Dar era destul pentru a lăsa să se înţeleagă că era nedreptăţită şi umilită în casa ei. Se spunea în şoaptă în oraş că domnul Roux era nelipsit în preajmă-i. Începînd din acea zi, doamna Leterrier a închis gura bîrfelii ; a afirmat că domnul Roux era un tînăr cum se cuvine. Şi, vorbind de doamna Bergeret, spunea cu buze jilave şi ochii în lacrimi :

— Biata femeie, e foarte nenorocită şi foarte simpatică.

În şase săptămîni părerea saloanelor din capitala judeţului se statornicise, ţinînd partea doamnei Bergeret. Se afirma sus şi tare că domnul Bergeret, care nu făcea vizite, era un om rău. Fu bănuit de destrăbălări neştiute

şi de patimi ascunse. Şi domnul Mazure, prietenul lui, tovarăşul lui din ungherul hîrţoagelor, confratele lui de la Academia Paillot, era aproape sigur că l-a văzut intrînd într-o sară în cafeneaua din strada Hebdomadarilor, un local deocheat.

Pe cînd domnul Bergeret era astfel osîndit de judecata lumii, zvonul obştesc îi scornea un alt renume. Din chipul grosolan şi simbolic desenat mai dăunăzi chiar pe zidul de la intrarea casei lui, nu mai rămăseseră decît linii nelămurite. Dar simulacre de acelaşi fel se înmulţeau în oraş şi domnul Bergeret nu se putea duce la Facultate, la plimbare sau la Paillot, fără să dee pe cîte un zid, printre inscripţiile obscene, erotice şi triviale, peste portretul lui în creion, cărbune sau zgîriat cu vîrful unui briceag, întovărăşit de o legendă lămuritoare.

Domnul Bergeret cerceta aceşti *grafitti*, fără tulburare şi mînie, neliniştit numai de numărul lor care sporea mereu. Un astfel de desen se afla pe zidul alb al staulului de vaci al lui Goubeau de pe strada Tintelleries, altul pe faţada galbenă a agenţiei Deniseau, în Piaţa Sfîntul Exuperiu ; altul la Teatrul cel Mare, sub tabelul locurilor celui de-al doilea ghişeu ; altul la colţul străzii Mărului şi al Pieţei Tîrgul Vechi ; altul pe latrinele casei Niverd, lipite de palatul Gromance ; altul la Facultate, pe ghereta portarului ; altul pe zidul grădinilor prefecturii. Şi în fiecare dimineaţă, domnul Bergeret descoperea altele. Băgase de samă că aceşti *grafitti* nu erau toţi de aceeaşi mînă. Unii înfăţişau chipul omenesc într-un mod cu totul rudimentar ; alţii înfăţişau o unitate mai mulţumitoare, fără să fi rîvnit, totuşi, vreunul la asemănarea individuală sau la arta anevoioasă a portretului. Şi toţi îşi sprijineau sărăcia desenului pe legenda lămuritoare. În toate aceste înfăţişări populare, domnul Bergeret purta coarne. Băgă de samă că ele ieşeau cînd dintr-un craniu pleşuv, cînd dintr-o pălărie înaltă.

„Două şcoli !“ gîndi el.

Dar se simţea jignit în delicateţa lui.

X

Domnul Worms-Clavelin oprise la dejun pe vechiul său camarad, Georges Frémont, inspector la Arte, venit în inspecţie în judeţ. Cînd se cunoscuseră în Montmartre, prin atelierele pictorilor, Worms-Clavelin era foarte tînăr şi Frémont tînăr încă. Nu aveau nici o idee comună şi nu se înţelegeau în nici o privinţă ; lui Frémont îi plăcea contradicţia, Worms-Clavelin o îndura ; Frémont era îmbelşugat şi violent în vorbe, Worms-Clavelin se dădea bătut în faţa violenţei şi vorbea puţin. Au sfîrşit prin a se împrieteni, dar viaţa i-a despărţit. Ori de cîte ori se regăseau, însă, redeveneau amicali şi se ciondăneau cu plăcere. Georges Frémont, îmbătrînit, greoi, decorat, chivernisit, mai păstra încă unele rămăşiţe din avînturile tinereţii. În ziua aceea, aşezat la masă între doamna Worms-Clavelin în capot şi domnul Worms-Clavelin în halat, povestea gazdei că descoperise în podul muzeului, unde zăcea în prăfărie şi moloz, o figurină de lemn de pur stil francez, o Sfîntă Ecaterina îmbrăcată ca o burgheză din al XV-lea veac, drăgălaşă, de-o minunată fineţă de expresie, cu o căutătură atît de blajină şi atît de cuviincioasă că-i venise să plîngă, pe cînd o curăţa de praf. Prefectul întrebă dacă era o statuie sau un tablou. Georges Frémont, care-l dispreţuia cu duioşie, îi răspunse cu blîndeţă :

— Worms, nu încerca să pricepi ceea ce-i spun soţiei tale ! Eşti cu totul incapabil să concepi frumosul sub orice formă s-ar înfăţişa. Liniile armonioase şi gîndurile nobile vor rămîne pentru tine de-a pururi nepătrunse.

Domnul Worms-Clavelin ridică din umeri :

— Tacă-ţi gura, comunardule !

Georges Frémont era, în adevăr, un vechi comunard. Parizian, fiu al unui fabricant de mobile din foburgul Sfîntul Anton, elev la Şcoala de Arte Frumoase, avînd douăzeci de ani pe vremea invaziei germane, se înrolase într-un corp de franctirori pe care apărarea nu i-a între-

buinţat. Frémont nu i-a iertat lui Trochu [1] această desconsiderare. Cu prilejul capitulării, s-a arătat ca unul dintre cei mai înflăcăraţi şi a strigat laolaltă cu ceilalţi că Parisul a fost trădat. Cum nu era prost, voia să spuie prin asta că Parisul fusese slab apărat, ceea ce era în afară de orice îndoială. El era pentru războiul pînă la capăt. Cînd s-a proclamat Comuna, a trecut de partea Comunei. În urma propunerii unui fost lucrător al tatălui său, cetăţeanul Charlier, delegat la „Arte", a fost numit subdirector-adjunct la muzeul Luvru. Slujba lui nu era retribuită. Şi-a îndeplinit-o în cizme, cu cartuşe la brîu şi în cap cu o pălărie tiroleză, cu pene de cocoş. Pînzele tablourilor fuseseră făcute sul din primele zile ale împresurării, puse în lăzi şi cărate în magazii, unde le-a pierdut urma. Nu-i mai rămăsese decît să duhănească lulea în galeriile preschimbate în corpuri de gardă şi să stea la taclale cu cetăţenii din garda naţională, în faţa cărora îl învinuia pe Badinguet [2] ca vinovat de a fi distrus cu neghiobie tablourile lui Rubens prin curăţiri care le luaseră lustrul. Îşi întemeia această învinuire pe afirmaţiile unei gazete şi pe cuvîntul domnului Vitet. Federaţii îl ascultau aşezaţi pe banchete, cu flinta între picioare, şi beau cu ocaua în palat, căci era cald. Dar cînd versaillezii au pătruns în Paris, scoţînd din ţiţîni poarta de la Point-du-Jour, în timp ce împuşcăturile se apropiau de Tuileries, Georges Frémont văzu cu nelinişte gărzile naţionale ale federaţilor rostogolind poloboace cu ţiţei în galeria lui Apollo. După ce cu mare greutate i-a înduplecat să nu mai ungă lemnăria, ca să-i dea foc, le-a făcut rost de băutură şi i-a trimis la plimbare. După plecarea lor, cu ajutorul paznicilor bonapartişti, a împins butoaiele incendiare în josul scărilor, pînă la malul Senei. Colonelul federaţiilor fu înştiinţat de asta şi, bănuind să Frémont trădează cauza poporului, dădu ordin să fie împuşcat. Dar locuitorii din Versailles se apropiau, şi prin fumăraia Tuileriilor,

[1] General francez, guvernator al Parisului în timpul războiului franco-german din 1870 (n.t.).

[2] Porecla lui Napoleon al III-lea (n.t.).

Frémont, fraternizînd cu plutonul de execuţie, şi-a luat tălpăşiţa cu pluton cu tot. Denunţat a treia zi celor din Versailles, a fost urmărit de justiţia militară sub învinuirea de a fi luat parte la o răscoală împotriva legiuitei ocîrmuiri. Şi se vedea cît de colo că guvernul din Versailles era cel legal pentru că, luînd locul Imperiului la 4 septembrie 1870, şi-a însuşit şi păstrat totodată şi legiuitele forme ale fostului guvern, în timp ce Comuna, care n-a putut nici o clipă să puie mîna pe comunicaţiile telegrafice, fără de care nici un guvern nu-i volnic să se legiuiască, înfrîntă şi hăcuită, se afla într-o stare de cumplită ilegalitate. Mai mult, Comuna purcedea dintr-o revoluţie împlinită în faţa duşmanului şi guvernul din Versailles nu-i putea ierta această obîrşie, care i-o amintea pe-a sa. De aceea, un căpitan din oastea biruitoare, îndeletnicindu-se cu împuşcarea răzvrătiţilor din cartierul Luvrului, a pus să-l caute pentru a-l împuşca pe Georges Frémont, care, ascuns timp de cincisprezece zile împreună cu cetăţeanul Charlier, membru al Comunei, sub un acoperiş din cartierul Bastiliei, ieşi apoi din Paris, în bluză, cu un bici în mînă, în urma unei căruţe de zarzavagiu. Şi în vreme ce un consiliu de război, înscăunat la Versailles, îl osîndea la moarte, el îşi cîştiga viaţa la Londra, redactînd pentru un bogat amator din City catalogul operei complete a lui Rowlandson [1]. Inteligent, muncitor, foarte cinstit, s-a făcut cunoscut şi preţuit de întreaga Anglie artistică. Iubea cu patimă arta şi politica nu-l ispitea. A rămas comunard din lealitate şi pentru a nu se acoperi de ruşinea de a-şi fi părăsit prietenii răpuşi. Dar se îmbrăca elegant şi frecventa aristocraţia. Muncea din greu şi ştia să tragă folos din munca lui. *Dicţionarul monogramelor*, pe care l-a alcătuit, i-a consacrat reputaţia şi i-a adus şi ceva bani. Cînd cea din urmă rămăşiţă a vrajbei civile a fost înlăturată, cînd s-a votat amnistia, în urma propunerii bunului Gambetta, un gentleman debarcă la Boulogne, ţanţoş şi surîzător, simpatic, puţin obosit de

[1] Caricaturist şi ilustrator englez (1756—1827) (n.t.).

muncă, tînăr, încărunţit un pic, în ţinută de călătorie, aducînd cu el un geamantan plin cu desene şi manuscrise. Georges Frémont îşi găsi o modestă locuinţă în Montmartre şi legă repede prietenie cu artiştii. Dar lucrările din care trăise larg în Anglia nu-i aduceau în Franţa decît satisfacţii de amor-propriu. Mulţumită lui Gambetta fusese numit într-un post de inspector al muzeelor. Frémont îşi îndeplini sarcinile cu mult suflet şi pricepere. Gustul lui pentru artă era sincer şi fin. Neadormita lui sensibilitate, care în adolescenţă îi stîrnea emoţii la vederea rănilor patriei şi care acum în pragul bătrîneţii îl făcea să se tulbure încă în faţa mizeriilor sociale, îi trezea interes pentru expresiile elegante ale sufletului omenesc, formele gingaşe, linia frumoasă, înfăţişarea eroică a figurilor. Pe lîngă asta, patriot pînă şi în artă, nu suferea nici o glumă cînd era vorba de şcoala din Bourgogne, credincios politicii sentimentale şi bizuindu-se pe Franţa întru răspîndirea justiţiei şi libertăţii în lume.

— Bătrîne comunard ! repetă domnul prefect Worms-Clavelin.

— Taci din gură, Worms ! Sufletul ţi-e josnic şi mintea mărginită. Nu însemni nimic prin tine însuţi. Dar eşti, cum se spune astăzi, reprezentativ. Dumnezeule ! Atîta amar de omenire a fost căsăpită de-a lungul unui veac de lupte civile, pentru ca domnul Worms-Clavelin să ajungă prefect al Republicii ! Worms, eşti mai prejos de prefecţii Imperiului.

— Imperiul, urmă domnul Worms-Clavelin, eu osîndesc Imperiul ! Mai întîi, pentru că ne-a dus în prăpastie şi-apoi pentru că sînt funcţionar. Dar, în sfîrşit, şi vinul se face şi grîul se însămînţează, ca sub Imperiu, se lucrează la bursă, ca sub Imperiu ; se bea, se mănîncă, se face dragoste, ca sub Imperiu. În fond, viaţa-i aceeaşi. Cum vrei ca administraţia şi guvernul să fie altele ? Există nuanţe, mă-nţelegi. Avem mai multă libertate, ba avem chiar prea multă. Avem mai multă siguranţă. Ne bucurăm de-un regim pe potriva năzuinţelor populare. Sîntem stăpînii soartei noastre, în mă-

sura posibilului. Toate forţele sociale se cumpănesc aproape. Arată-mi, rogu-te, cam ce s-ar putea schimba. Poate, culoarea mărcilor poştale... Şi încă !... vorba bătrînului Montessuy. Nu, dragul meu, în afară de cazul că poţi schimba francezii, nu-i nimic de schimbat în Franţa. Sînt progresişti, nu mai încape vorbă. Trebuie să spui că porneşti, chiar dacă n-ai face asta decît pentru a fi scutit de-a porni. „Să pornim, să pornim !"... Cîţi nu se vor fi folosit de *Marseilleza* pentru a nu porni la frontieră !...

Georges Frémont se uită la prefect cu un dispreţ plin de duioşie, cordial, atent şi profund :

— Totu-i perfect, nu-i aşa, Worms ?

— Nu mă sili să vorbesc ca un nerod. Nimic nu-i perfect ; dar totul se ţine, se sprijină, se îmbină. E aidoma zidului bătrînului Mulot, pe care-l vezi de-aici, în spatele serei de portocali. E coşcovit, crăpat, se apleacă. De treizeci de ani, dobitocul acela de Quatrebarbe, arhitectul parohial, se opreşte în faţa casei Mulot şi, cu nasu-n vînt, cu mînile la spate, cu picioarele crăcănate, spune : „Nu pricep cum de nu cade !" Micii ştrengari care ies de la şcoală strigă în spatele lui, imitîndu-i vocea răguşită : „Nu pricep cum de nu cade !" Se întoarce, nu vede pe nimeni, priveşte caldarîmul, ca şi cum ecoul vocii lui ar fi ieşit din pămînt, şi pe urmă pleacă repetînd : „Într-adevăr, nu pricep cum de nu cade !" Nu cade, pentru că nu-l atinge nimeni, pentru că bătrînul Mulot nu cheamă nici zidari, nici arhitecţi şi mai ales pentru că are grijă să nu ceară sfatul domnului Quatrebarbe. Nu cade, aşa cum n-a căzut pînă azi. Nu cade, bătrîne utopist, pentru că nu se reformează legea impozitului şi pentru că nu se revizuieşte Constituţia.

— Cu alte cuvinte, stă în picioare prin fraudă şi nedreptate, răspunse Georges Frémont. Am căzut într-o hazna de lături. Miniştrii noştri de Finanţe sînt la cheremul bancherilor cosmopoliţi. Şi, ceea ce e mai trist, e că Franţa, Franţa, vechea eliberatoare a popoarelor, nu se mai sinchiseşte decît să răzbune, în Europa, dreptu-

rile deținătorilor de acțiuni. Am îngăduit să fie măcelăriți, în Orient, fără să fi cutezat a crîcni măcar, trei sute de mii de creștini, față de care, prin tradițiile noastre, ar fi fost să fim augusti și venerați ocrotitori. O dată cu interesele noastre, am trădat pe acelea ale omenirii. Vezi cum plutește Republica, în apele Cretei, printre Puteri, ca o pichere într-un cîrd de albatroși. Iată dar unde avea să ne ducă națiunea prietenă!

Prefectul protestă:

— Frémont, nu vorbi rău de alianța rusă. E cea mai bună reclamă electorală.

— La semnarea alianței cu Rusia, urmă Frémont, agitîndu-și furculița, mi-am scos pălăria înseninat de o mare nădejde. Dar, vai! Se cădea oare să ne arunce, la cea dintîi încercare, de partea sultanului ucigaș și să ne ducă în Creta, pentru a împroșca obuze cu melinită asupra unor creștini care nu aveau altă vină decît că au suferit atît de mult? Dar nu Rusiei, ci marilor bănci interesate în capitalurile otomane ne străduiam a le fi pe plac. Și ai văzut glorioasa victorie de la Caneea, salutată cu un generos entuziasm de finanța evreiască.

— Iată, exclamă prefectul, iată politica sentimentală! Ar trebui, totuși, să știi unde duce. Și, pe legea mea, nu văd ce te poate înflăcăra în favoarea grecilor. Nu sînt interesanți.

— Ai dreptate, Worms, urmă inspectorul de la Arte. Ai perfectă dreptate. Grecii nu sînt interesanți. Sînt săraci. Nu au decît marea lor albastră, colinele lor viorii și hîrburile lor de marmură. Mierea din Hymette nu-i cotată la bursă. Turcii, dimpotrivă, sînt vrednici de interesul Europei financiare. La ei e neorînduială și bogăție. Plătesc neregulat, dar plătesc mult. Se pot face afaceri cu dînșii. Bursa urcă. Totul e în regulă. Acesta-i țîlcul politicii noastre externe!

Domnul Worms sări să-l întrerupă și-l privi cu mustrare:

— Ascultă, Georges, nu fi de rea-credință: știi bine că nu avem și că nu putem avea politică externă.

XI

— Se pare că va avea loc mîine, spuse domnul de Terremondre intrînd în prăvălia lui Paillot.

Înţeleseră cu toţii că e vorba de execuţia lui Lecoeur, băiat de măcelărie, osîndit la moarte la 27 noiembrie pentru asasinarea văduvei Houssieu. Tot oraşul se interesa de tînărul criminal. Domnul judecător Roquincourt, care era monden şi galant, însoţise cu multă curtenie la închisoare pe doamnele Dellion şi de Gromance şi prin deschizătura zăbrelită a celulei le-a arătat osînditul, care juca cărţi cu temnicerul. La rîndul lui, directorul închisorii, domnul Ossian Colot, ofiţer al Academiei, făcea şi el bucuros, domnilor ziarişti şi simandicoaselor obraze, onorurile condamnatului său la moarte. Domnul Ossian Colot se ocupase cu competinţă de diverse probleme în legătură cu penitenciarele. Se mîndrea cu aşezămîntul lui, orînduit după cele mai noi modele, căci de popularitate nu îi era silă. Vizitatorii repezeau spre Lecoeur priviri iscoditoare, cu gîndul la soiul legăturilor care se statorniciseră între acest băietan de douăzeci de ani şi văduva nonagenară, care avea să-i fie victimă. Şi rămîneau uluiţi în faţa acestui fioros căpcăun. Cu toate acestea, duhovnicul temniţei, abatele Tabarit, istorisea printre lacrimi că acest sărman băiat vădea sentimentele cele mai sincere de pocăinţă şi smerenie. Şi Lecoeur, din zori şi pînă-n sară, de nouăzeci de zile juca cărţi cu paznicii şi-şi striga punctele în jargonul lor, căci erau din aceeaşi tagmă. Ceafa lui herculeană se topise şi pe umerii lui lăsaţi i se ivise un gît subţire şi peste măsură de lung. Toţi erau de părere că istovise scîrba, mila şi curiozitatea concetăţenilor şi că trebuia să se sfîrşească odată cu el.

— Mîne la şase ; ştiu asta chiar de la Surcouf, adăugă domnul de Terremondre. Ghilotina e în gară.

— Era şi timpul, spuse doctorul Fornerol. De trei nopţi aşteaptă mulţimea la răscrucea Evées ; s-au întîmplat mai multe accidente. Julien-fiul a căzut în cap din-

tr-un copac şi şi-a crăpat ţeasta. Frică mi-e că n-o să-l pot scăpa. Cît despre osîndit, urmă doctorul, nu-i în puterea nimănui, nici chiar a preşedintelui Republicii, să-i scape zilele. Băietanul acesta, care era sănătos şi zdravăn cînd l-au arestat, se află azi în ultimul grad de oftică.

— L-ai văzut în celulă ? întrebă Paillot.

— L-am văzut de mai multe ori, răspunse doctorul Fornerol, şi l-am doftoricit chiar, la cererea lui Ossian Colot, care are o nespusă grijă de starea sanitară şi morală a musafirilor săi.

— E un filantrop, spuse domnul de Terremondre. Şi trebuie să recunoaştem că, în felul ei, puşcăria noastră e minunată, cu celulele ei albe, atît de îngrijite şi convergînd toate într-un foişor de veghe şi atît de iscusit aşezate, că te afli mereu în priveală, fără ca tu să poţi vedea. Nu se poate spune că nu e la înălţime. E modernă şi la nivelul progresului. Anul trecut, făcînd o plimbare în Maroc, am văzut la Tanger, într-o curte umbrită de-un agud, o cocioabă de lut şi ipsos, în faţa căreia pirotea un hojmalău de negru în zdrenţe. Fiind ostaş, avea drept armă un ceatlău. Prin îngustele ferestre ale bordeiului ieşeau afară braţe arse de soare, care întindeau panere de răchită. Erau deţinuţii, care, din temniţa lor, îmbiau trecătorii să ia, în schimbul unui ban de aramă, rodul muncii lor ticăite. Vocile lor guturale modulau rugi şi tînguiri curmate brusc de blesteme şi răcnete de mînie. Căci, închişi claie peste grămadă în vasta sală, se băteau pe deschizături, fiecare voind să-şi treacă panerul. Cearta întărîtîndu-se, îl trezi din aţipeală pe ostaşul negru, care, cu ceatlăul, făcu panerele şi mînile rugătoare să se tragă după zid. Dar curînd alte mîni se iviră, smeade şi tatuate albastru, ca şi cele dintîi. Am avut curiozitatea să privesc înăuntrul închisorii prin crăpăturile unei vechi porţi de lemn. Am văzut în umbră o mulţime în zdrenţe împrăştiate pe pămîntul jilav, trupuri ca bronzul tolănite pe cîrpe roşii, chipuri posomorîte avînd sub turban bărbi venerabile, mulatri îndemînatici, rîzînd şi împletind panere.

Descopereai, pe ici, pe colo, pe picioarele umflate, rufe murdare, care abia ascundeau bube şi răni ; şi se vedeau, se auzeau mişunînd păduchii. Din cînd în cînd, răzbeau rîsete. O găină neagră ciugulea pămîntul glodos. Soldatul mă lăsa să mă uit în voie la întemniţaţi, pîndindu-mi plecarea, pentru a întinde mîna. M-am gîndit atunci la directorul mîndrei noastre închisori judeţene. Şi mi-am zis : „Dacă domnul Ossian Colot ar veni la Tanger, ar constata şi ar înfiera promiscuitatea, urîcioasa promiscuitate".

— După tabloul pe care mi-l înfăţişezi, replică domnul Bergeret, recunosc barbaria. E mai puţin aprigă decît civilizaţia. Deţinuţii musulmani nu au de suferit decît de nepăsarea şi uneori de cruzimea paznicilor lor. Dar cel puţin nu au a se teme întru nimic de filantropi. Viaţa lor nu-i de neîndurat, fiindcă nu li se aplică regimul celular. Orice închisoare e blîndă, în comparaţie cu celula, născocită de savanţii noştri criminalişti. Există, urmă domnul Bergeret, o ferocitate proprie popoarelor civilizate, care depăşeşte în cruzime închipuirea barbarilor. Un criminalist e cu mult mai nemilos decît un sălbatic. Un filantrop născoceşte cazne necunoscute în Persia şi China. Gealatul persan îşi lasă deţinuţii să moară de foame. A fost nevoie de imaginaţia unui filantrop, pentru a-i face să moară de singurătate. Şi tocmai în asta constă chinul închisorii celulare. E fără samăn şi ca durată şi ca atrocitate. Cel supus la acest regim, din fericire, înnebuneşte, şi demenţa îl face să nu-şi mai dee sama de chinurile lui. Unii cred că această urgie se poate justifica, susţinînd că osînditul trebuie pus la adăpost de influenţele rele ale semenilor săi şi în neputinţă de a mai săvîrşi fapte imorale sau criminale. Cei care gîndesc astfel sînt prea proşti, pentru a-i socoti făţarnici.

— Ai dreptate, zise domnul Mazure. Dar să nu fim nedrepţi cu timpul nostru. Revoluţia, care s-a învrednicit să facă reforma justiţiei, a îmbunătăţit mult soarta deţinuţilor. Temniţele vechiului regim erau, cele mai multe, împuţite şi întunecoase.

— E adevărat, replică domnul Bergeret, că, în toate timpurile, oamenii au fost răi şi cruzi şi că le-a făcut totdeauna plăcere să chinuiască nenorociţii. Dar cel puţin, înainte de a exista pe lume filantropi, oamenii nu erau chinuiţi decît dintr-un simplu sentiment de ură şi răzbunare şi nu în interesul moravurilor lor.

— Uiţi, îi răspunse domnul Mazure, că Evul Mediu a cunoscut soiul cel mai urîcios de filantropie, filantropia spirituală. Căci acesta e numele care se cuvine duhului sfintei Inchiziţii. Acest tribunal punea ereticii pe rug, din pură caritate. Şi dacă jertfea trupul, o făcea, zicea el, pentru izbava sufletului.

— Nu spunea asta, zise domnul Bergeret, şi nici n-o gîndea. Victor Hugo a crezut, în adevăr, că Torquemada punea oamenii să ardă pentru binele lor, ca să le arvonească, cu preţul unei scurte suferinţe, eterna lor beatitudine. A clădit pe ideea aceasta o dramă scînteietoare de antiteze. Dar ideea aceasta nu poate fi susţinută. Şi nu-mi intră în cap ca un învăţat, nutrit ca dumneata, cu atîtea vechi pergamente, să se fi lăsat ademenit de scornelile poetului. Adevărul e că tribunalul Inchiziţiei, încredinţînd ereticul justiţiei mireneşti, tăia Bisericii un mădular bolnav, de teamă ca întregul trup să nu se molipsească. Cît despre mădularul astfel tăiat, era lăsat în voia Domnului. Acesta e spiritul Inchiziţiei. E înspăimîntător, dar nu-i romantic. Acolo unde Sfîntul Oficiu vădea ceea ce cu bună dreptate numeşti filantropia spirituală, e în felul în care-i căznea pe „pocăiţi". Îi osîndea cu milosîrdie la temniţă pe viaţă şi îi şi zidea, pentru izbava sufletului lor. Dar nu mă gîndeam, adineauri, decît la închisorile civile, aşa cum au fost ele în Evul Mediu, şi în timpurile moderne, pînă la domnia lui Ludovic al XIV-lea.

— Ce-i drept, zise domnul de Terremondre, regimul celular nu şi-a dat încă toate binefăcătoarele roade pe care le aşteptam de la el, pentru îndreptarea osîndiţilor.

— Regimul acesta, îi răspunse doctorul Fornerol, dă loc adesea la tulburări mintale, destul de serioase. Trebuie să recunoaştem, însă, că răufăcătorii sînt predis-

puşi la astfel de tulburări. Se ştie astăzi că răufăcătorul e un degenerat. Astfel, mulţumită bunăvoinţei domnului Ossian Colot, mi-a fost înlesnită examinarea ucigaşului, pacientul Lecouer. I-am găsit metehne fiziologice... Dentiţia, de pildă, e anormală. Conchid deci că răspunderea lui e micşorată.

— Cu toate acestea, se amestecă domnul Bergeret, o soră a lui Mitridate avea un dublu şirag de dinţi la fiecare falcă. Şi fratele ei o venera. Îi era atît de scumpă, încît, urmărit de Luculus, a dat poruncă, în fuga lui, să fie gîtuită de-un mut, pentru a nu cădea în mînile romanilor. Ea n-a dezmințit, cu acel prilej, buna părere pe care o avea despre ea Mitridate. A primit streangul cu o voioasă seninătate şi a spus: „Mulţumesc regelui, fratele meu, că în mijlocul grijilor care îl împresoară şi-a amintit de cinstea mea". După cum vedeţi din această pildă, e cu putinţă să fii eroic, chiar cu o dentiţie anormală.

— Pacientul Lecoeur, urmă medicul, prezintă şi alte particularităţi, care pentru omul de ştiinţă sînt lămuritoare. Ca mulţi criminali din născare, nu se bucură decît de o sensibilitate redusă. L-am examinat. E tatuat pe tot trupul. Şi rămîi surprins de lubrica fantezie care a hotărît alegerea scenelor şi a atributelor desenate pe pielea lui.

— Adevărat? întrebă domnul de Terremondre.

— Ar fi de dorit, urmă doctorul Fornerol, ca pielea acestui pacient să fie bine tăbăcită şi păstrată în muzeul nostru. Dar nu asupra naturii tatuajelor voiam să vă atrag atenţia, ci asupra numărului şi distribuţiei lor pe trup. Anume faze ale operaţiei trebuie să fi stîrnit pacientului o durere pe care un om înzestrat cu o sensibilitate normală cu greu ar fi îndurat-o.

— Aici, îmi dai voie! spuse domnul de Terremondre. Se vede bine că nu-l cunoşti pe amicul meu Jilly. E destul de cunoscut, totuşi. În 1885 sau 86, tînăr de tot fiind, Jilly a făcut ocolul pămîntului, cu prietenul lui, lordul Turnbridge, pe bordul yachtului *Old Friend*. Jilly îşi dă cuvîntul de cinste că în tot timpul călăto-

riei, care a fost cînd bună, cînd rea, nici lord Turnbridge nici el n-au pus nici un minut piciorul pe punte şi că au rămas neîncetat în careu, bînd vin de Champagne cu un vechi gabier [1] al Marinei Regale care luase lecţii de tatuaj de la o căpetenie tasmaniană. Cît a ţinut călătoria bătrînul gabier i-a tatuat pe cei doi prieteni de la gît pînă la călcîie. Aşa că Jilly s-a înapoiat în Franţa împodobit, în ce-l priveşte, cu o vînătoare de vulpi care numără nu mai puţin de trei sute douăzeci şi patru de figuri, bărbaţi, femei, cai şi cîini. O arată bucuros la petreceri, cînd se află în veselă tovărăşie. Nu sînt în măsură să afirm că amicul meu Jilly ar avea o sensibilitate anormală. Dar vă încredinţez că e un băiat drăguţ, un galant om şi că nu-i în stare...

— Dar, întrebă domnul Bergeret, de vreme ce crezi, doctore, că există criminali din naştere şi eşti de părere că răspunderea băiatului de măcelărie Lecoeur este, după cum spuneai, micşorată printr-o înnăscută aplecare la crimă, socoţi oare că e drept să-l ghilotineze ?

Doctorul ridică din umeri.

— Ce vrei să facă cu el ?

— De bună samă, urmă domnul Bergeret, soarta acestui individ nu mă prea interesează. Dar sînt împotriva pedepsei cu moartea.

— Argumentează, Bergeret, spuse arhivarul Mazure, care apucase vremea administraţiei de la '93 şi a Teroarei şi îi găsea ghilotinei un soi de virtute ascunsă şi de frumuseţă morală. Eu sînt pentru suprimarea pedepsei cu moartea în dreptul comun şi pentru restabilirea ei faţă de infractorii politici.

În timpul acestei discuţii cetăţeneşti, domnul Georges Frémont, inspector la Arte, intră în prăvălia lui Paillot, unde îi dăduse întîlnire domnului de Terremondre. Urmau să viziteze împreună casa reginei Margareta. Domnul Bergeret îl privi cu oarecare spaimă pe dom-

[1] Santinelă în gabie (foişorul catargului) (n.t.).

nul Frémont şi se simţi mititel foarte alături de-un personaj atît de considerabil. Nu i-a fost niciînd teamă de idei ; faţă de oameni, însă, era sfios.

Domnul de Terremondre nu avea cheia casei. Îl trimise pe Leon s-o caute, poftindu-l pe domnul Georges Frémont să ia loc în colţul hîrţoagelor.

— Domnul Bergeret, îi spuse el, ne lăuda închisorile vechiului regim.

— Nicidecum, răspunse domnul Bergeret puţin tulburat, nicidecum. Erau nişte cloace. Nenorociţii închişi în ele îşi duceau zilele în lanţuri. Dar nu erau singuri ; aveau tovarăşi. Burghezi, boieri şi cucoane veneau să le ţie de urît. Era una din cele şapte fapte de milostenie. Nimeni nu-i ispitit s-o împlinească astăzi. De altfel, regulamentele n-ar îngădui-o.

— E-adevărat, recunoscu domnul de Terremondre, că pe vremuri era obiceiul să se viziteze deţinuţii. Am în dosarele mele o stampă de Abraham Bosse care înfăţişează un gentilom, cu penaj la pălărie, însoţind o cucoană cu o bluză cu horbotă de Veneţia şi o rochie de zarpa în colţuri, într-o temniţă în care forfoteau nenorociţi aproape goi în zdrenţele lor soioase. Stampa aceasta face parte dintr-o colecţie de şapte desene pe care le am, din primul tiraj. Şi trebuie să fii cu băgare de samă, căci s-au mai tras de-atunci, după vechile matriţe.

— Vizitarea deţinuţilor, spuse Georges Frémont, e o temă obişnuită a artei creştine în Italia, în Flandra şi în Franţa. A fost folosită mai ales, cu un puternic accent de adevăr, de fraţii Della Robbia pe friza de lut ars care împrejmuieşte cu bogatul ei chenar spitalul din Pistoia... Cunoşti Pistoia, dumnule Bergeret ?...

Profesorul mărturisi că nu a fost în Italia.

Domnul de Terremondre, care şedea lîngă uşă, atinse braţul domnului Frémont.

— Domnule Frémont, priveşte în Piaţă, în dreapta bisericii. Vei vedea trecînd cea mai nostimă femeie din oraş.

— E doamna de Gromance, spuse domnul Bergeret. E încîntătoare.

— Dă mult de vorbit, spuse domnul Mazure. E născută Chapon. Tatăl ei era avocat şi cel mai mare cămătar al judeţului. Dar întrupează, în adevăr, tipul aristocratic.

— Ceea ce se înţelege prin tip aristocratic e un pur concept al minţii, spuse Georges Frémont. Nu are mai multă realitate etnică decît tipul clasic al bacantei sau al muzei. M-am întrebat ades cum de s-a format acest tip al femeii aristocrate, cum de s-a fixat el în conştiinţa populară. Îşi trage obîrşia, pare-mi-se, din elemente reale foarte disparate. Printre aceste elemente aş da pildă actriţele de dramă şi comedie, comedienele vechiului Gymnase şi ale Comediei Franceze, ca şi pe acelea din Bulevardul Crimei şi de la Poarta Saint-Martin, care au înfăţişat prin veac poporului nostru, iubitor de spectacole, nenumărate întruchipări de principese şi înalte doamne. Şi mai trebuie să ţinem samă de modelele după care pictorii moderni au făcut regine şi ducese, în tablourile lor istorice sau de atelier. Nu trebuie să uităm de asemeni înrîurirea mai nouă, mai puţin întinsă, dar foarte vie, a manechinelor marilor croitori, fete frumoase, înalte şi care ştiu să poarte haina. Dar actriţele, modelele şi domnişoarele acestea de prăvălie sînt toate din pătura de jos. Socot, prin urmare, că tipul aristocratic e pe de-antregul alcătuit din drăgălăşia femeilor din popor. Aşa fiind, nu e de mirare că tipul acesta se iveşte în doamna de Gromance, născută Chapon. Are nuri şi, lucru rar în oraşele noastre cu caldarîm bolohănos şi trotuare pline de glod, calcă frumos. Dar frică mi-i că-i sărăcuţă-n şolduri. E un mare cusur!

Ridicîndu-şi nasul de pe al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor*, domnul Bergeret cătă cu admiraţie la acest parizian cu barba roşie ca para focului care judeca rece şi cu asprime frumuseţa nurlie şi ispititoarea făptură a doamnei de Gromance.

— Acuma, că-ți cunosc gusturile, spuse domnul de Terremondre, te voi prezenta mătușii mele Courtrai. E croită din plin și nu se poate așeza decît într-un anumit fotoliu de familie care, de trei sute de ani, primește cu bunăvoință în brațele lui, peste măsură deschise, pe toate bătrînele doamne de Courtrai-Maillan. Cît despre obraz, e pe măsura celor ce spun și trag nădejde că-ți va fi pe plac. Mătușa mea Courtrai îl are roș gotcă, cu mustăcioare blonde, destul de drăgălașe, pe care le lasă cu nepăsare să-i cadă în jos. O ! Tipul mătușii mele Courtrai nu-i acela al actrițelor, al modelelor și al manechinelor dumneavoastră.

— Simt de pe acum, spuse domnul Frémont, că mătușa domniei-tale o să-mi placă mult.

— Pe vremuri, spuse domnul Mazure, nobleța provincială ducea aceeași viață ca arendașii înstăriți din zilele noastre. E firesc să le fi semănat.

— Nu mai încape îndoială, spuse doctorul Fornerol, că rasa se ofilește.

— Crezi ? întrebă domnul Frémont. În secolul al XV-lea și în al XVI-lea, se pare că în Italia și în Franța floarea cavalerilor era destul de bicisnică. Armurile princiare de la finele Evului Mediu și de pe vremea Renașterii, ferecate cu dibăcie, dăltuite și damaschinate cu iscusit meșteșug, sînt atît de strîmte la umeri și subțiri la mijloc, încît unui om din zilele noastre nu i-ar fi îndemînă în ele. Au fost făcute, aproape toate, pentru oameni scunzi și subțirei. Și în adevăr, portretele franceze din veacul al XV-lea și miniaturile lui Jehan Foucquet ne înfățișează o lume destul de chircită.

Leon se întoarse cu cheia. Era foarte agitat.

— Mîne, îi spuse el patronului. Deibler a venit cu ajutoarele lui cu trenul de trei jumătate. S-au dus la hotel Paris. Dar n-au vrut să-i primească. Au tras la hanul *Calul albastru*, la poalele costișei Duroc, un han de ucigași.

— În adevăr, spuse Frémont, am aflat azi-dimineaţă la prefectură că se va reteza un cap în oraşul dumneavoastră. Toată lumea vorbeşte de asta.

— Sînt atît de puţine distracţii în provincie ! spuse domnul de Terremondre.

— Dar aceasta, se amestecă domnul Bergeret, e dezgustătoare. Se ucide legal în umbră. De ce să faci asta de vreme ce te ruşinezi ? Preşedintele Grévy, care era foarte inteligent, desfiinţase virtual pedeapsa cu moartea, prin faptul că n-o aplica niciodată. De ce i-au nesocotit urmaşii pilda ? Securitatea indivizilor în societăţile moderne nu se razimă pe frica de cazne. Pedeapsa cu moartea e desfiinţată în mai multe ţări din Europa, fără ca pentru asta să se săvîrşească în ele mai multe crime decît în acelea în care mai dăinuieşte acest spurcat obicei. Dar chiar acolo unde mai stăruie încă, obiceiul acesta tînjeşte şi-şi pierde puterea. Nu mai are nici tărie, nici autoritate. E o urîciune de prisos. Supravieţuieşte rostului său. Ideea de drept şi dreptate, care făcea odată capetele să se prăvale cu majestate, e zdruncinată astăzi de morala izvorîtă din ştiinţele naturale. Şi de vreme ce sare-n ochi că pedeapsa cu moartea e pe moarte, cuminte este s-o lăsăm să moară.

— Ai dreptate, spuse domnul Frémont. Pedeapsa cu moartea a ajuns un obicei de nesuferit, de cînd nu mai e legată de ideea de ispăşire care e pur teologică.

— Preşedintele l-ar fi graţiat, spuse Leon cu ifos ; dar crima e prea îngrozitoare.

— Dreptul de graţiere, adăugă domnul Bergeret, era unul din atributele dreptului divin. Regele nu se folosea de el decît pentru că era deasupra justiţiei umane, ca prepus al lui Dumnezeu pe pămînt. Dreptul acesta, trecînd de la rege la preşedintele Republicii, şi-a pierdut caracterul esenţial şi legitimitatea. De aci înainte el constituie o atribuţie în vînt, o funcţie judiciară în afara justiţiei, şi nu ca înainte, deasupra ei ; instituie o jurisdicţie arbitrară, necunoscută legislatorului. Folosirea ei e bună, pentru că salvează atîţia nenorociţi. Dar, ia aminte, că a devenit absurdă. Milosîrdia regelui

era milosîrdia lui Dumnezeu însuşi. Ni l-am putea închipui însă pe domnul Félix Faure învestit cu atributele divinităţii ? Domnul Thiers, care nu se socotea unsul Atotputernicului şi care nici nu fusese încoronat la Reims, s-a descotorosit de dreptul de graţiere pe sama unei comisiuni care avea împuternicire să fie milostivă în locu-i.

— A fost, dar nu cine ştie ce, spuse domnul Frémont.

Un soldat pirpiriu intră în prăvălie şi ceru *Perfectul secretar* [1].

— În civilizaţia modernă, zise domnul Bergeret, mai stăruie încă urme de barbarie. Într-un viitor apropiat, codul nostru de justiţie militară, de pildă, ne face odioşi. Codul acesta a fost făcut pentru cetele de briganzi înarmaţi, care pustiau Europa în veacul al XVIII-lea. A fost păstrat întocmai de Republica de la '92 şi sistematizat în prima jumătate a acestui veac. După ce armata a fost înlocuită cu naţiunea, au uitat să schimbe pravila. E greu să te gîndeşti la toate. Aceste legi cumplite, făcute pentru năvrapi, se aplică astăzi unor flăcăi înspăimîntaţi şi unor odrasle de tîrgoveţi, pe care i-ai putea uşor mîna cu duhul blîndeţii. Şi asta pare firesc !

— Nu te înţeleg, spuse domnul de Terremondre. Codul nostru militar, început, pare-mi-se, sub Restauraţie, intră în vigoare abia sub al doilea Imperiu. Prin preajma lui 1875, i s-au adus schimbări şi a fost pus de acord cu noua întocmire a oştirii. Nu poţi, deci, spune că e făcut pentru oştile vechiului regim.

— Ba pot foarte bine s-o spun, răspunse domnul Bergeret, de vreme ce codul acesta nu-i decît o compilaţie de ordonanţe privitoare la oştile lui Ludovic al XIV-lea şi ale lui Ludovic al XV-lea. Se ştie ce erau acele oşti, adunătură de hăitaşi şi hăituiţi, galerieni tereştri, împărţiţi în cete, pe care le cumpărau nobilii tineri, ba chiar copiii. Supunerea acestor trupe se menţinea prin necurmate ameninţări cu moartea. Totul s-a

[1] Carte foarte răspîndită în Franţa, cuprinzînd modele de stil epistolar (n.t.).

schimbat; militarii monarhiei și ai celor două Imperii au făcut loc unei enorme și potolite gărzi naționale. Nu mai avem a ne teme deci de răzvrătiri, nici de violențe. Cu toate acestea, moartea amenință pentru te miri ce aceste blajine turme de țărani și meșteșugari, care n-au nimic cu oștirea. Contrastul dintre aceste moravuri cuvioase și aceste legi cumplite e aproape caraghios. Și dacă am sta și ne-am gîndi, am vedea că-i tot atît de grotesc pe cît de odios să pedepsești cu moartea niște greșeli care s-ar putea ușor stîrpi prin simple pedepse polițienești.

— Dar, interveni domnul de Terremondre, soldații de azi au arme, ca și soldații de altădată. Și ofițerii, puțini la număr și dezarmați, trebuie, cît de cît, să se poată bizui pe ascultarea și respectul unei mulțimi de oameni care poartă puști și cartușe. Aici e-aici.

— E o veche prejudecată, spuse domnul Bergeret, să crezi că e nevoie de pedepse și să socoți că cele mai mari sînt și cele mai rodnice. Pedeapsa cu moartea pentru lovirea superiorului datează de pe vremea cînd ofițerii și soldații nu erau de-o teapă. Aceste pedepse au fost păstrate de armatele Republicii. Brindamour, înălțat general în 1792, a pus obiceiurile vechiului regim în slujba Revoluției și a împușcat cu mărinimie voluntarii. Dar Brindamour, ajuns general al Republicii, lua cel puțin parte la război și se bătea cu strășnicie. Era în joc victoria. Nu era vorba de viața unui om, ci de salvarea patriei.

— Hoția mai ales, spuse domnul Mazure, era pedepsită de generalii anului II cu neînduplecată asprime. În Armata de nord, un vînător a fost pus la zid pentru că și-a schimbat cușma veche cu una nouă. Doi toboșari, dintre care cel mai mare avea optsprezece ani, au fost împușcați în fața frontului pentru că ciordiseră cîteva fleacuri de giuvaeruri de la o țărancă bătrînă. Erau alte vremuri.

— Dar nu numai jefuitorii, urmă domnul Bergeret, erau zilnic împușcați în armatele Republicii. Se împușcau și răzvrătiții. Acești soldați, atît de slăviți mai

tîrziu, erau mînați ca ocnașii, cu singura deosebire că de mîncare li se dădea rar. E-adevărat că se burzuluiau uneori. Dovadă cei trei sute de tunari de la semibrigada 33 care, în anul IV, la Mantua, și-au cerut soldele, îndreptînd tunurile spre generalii lor. Cu strengarii aceștia nu era de glumit! Ar fi fost în stare, în lipsă de vrăjmaș, să-și tragă în frigare o duzină de superiori. Așa e firea eroilor. Dar Dumanet nu e încă erou. Pacea nu zămislește eroi. Sergentul Bridoux nu are a se teme de nimic în pașnica lui cazarmă. Totuși, îi place să-și spuie că omul care ar ridica mîna asupră-i ar fi pe loc împușcat, cu surle și cimpoaie. E prea mult față de felul nostru de trai și în timp de pace. Dar nimeni nu se gîndește la asta. E drept că pedepsele capitale rostite de consiliile de război nu se execută decît în Algeria și că se evită, pe cît e cu putință, să se dee chiar în Franța asemenea spectacole războinice și muzicale. Se știe că ar face o proastă impresie. E condamnarea tacită a codului militar.

— Ia sama, replică domnul de Terremondre, să nu te atingi de disciplină.

— Dacă ai fi văzut noii recruți, răspunse domnul Bergeret, intrînd unul după altul în curtea cazărmii, n-ai mai fi de părere că aceste suflete gregare au nevoie să fie necurmat amenințate cu moartea, pentru a fi ținute sub ascultare. Toți se gîndesc cu tristeță cum să-și treacă mai repede la spate, cum zic ei, cei trei ani de stagiu și sergentul Bridoux ar fi mișcat pînă la lacrimi de jalnica lor supușenie, dacă n-ar simți nevoia să-i bage în sperieți, pentru a se bucura de propria-i putere. Și asta, nu pentru că sergentul Bridoux ar fi din născare mai rău ca altul. Dar rob și despot, e de două ori pervertit și nu știu dacă Marc-Aureliu, de-ar fi fost subofițer, n-ar fi tiranisit răcanii. Oricum ar fi, această tiranie e îndestulătoare pentru a ține trează supunerea îndulcită de vicleșug, care e cea mai de folos virtute a soldatului în timp de pace. Și e multă vreme de cînd codurile noastre militare, cu tot năprasnicul lor alai, nu s-ar mai cădea să fie văzute decît în mu-

zeele de grozăvii, alături de cheile Bastiliei şi de cleştele Inchiziţiei.

— Nu trebuie să te atingi de oştire decît cu o extremă prudenţă, spuse domnul de Terremondre. Oştirea e securitatea şi e speranţa. Aşijderea, e şcoala datoriei. Unde, dacă nu în ea, mai poţi găsi abnegaţie şi devotament ?

— E adevărat, spuse domnul Bergeret, că oamenii socot drept primă a lor datorie socială să înveţe să ucidă după toate regulile pe semenii lor şi că, la popoarele civilizate, gloria de a măcelări trece înaintea tuturor celorlalte. La urma urmei, faptul că omul e incurabil crud şi răufăcător nu e o pagubă atît de mare pentru univers. Căci în spaţiu, pămîntul nu-i decît un strop de tină, şi soarele un clăbuc de aburi pe ducă.

— Văd, replică domnul Frémont, că nu eşti pozitivist, căci tratezi cu uşurinţă marele fetiş.

— Ce e aceea marele fetiş ? întrebă domnul de Terremondre.

— Ştii, îi răspunse domnul Frémont, că pozitiviştii socotesc că omul e un animal proslăvitor. Auguste Comte şi-a dat toată osteneala să satisfacă nevoile acestui animal care proslăveşte ; şi, după o îndelungată chibzuinţă, i-a dat un fetiş. Dar a ales pămîntul şi nu pe Cel de Sus. Asta nu pentru că ar fi fost ateu. Socotea, dimpotrivă, existenţa unui principiu creator ca destul de probabilă. Numai că era de părere că Dumnezeu se dovedea prea anevoie de cunoscut. Şi discipolii lui, care sînt oameni credincioşi foarte, cinstesc cultul morţilor, al oamenilor vrednici, al femeii şi al marelui fetiş, care e pămîntul. Toate astea din pricină că aceşti oameni cucernici întocmesc planuri pentru fericirea omenirii şi se îndeletnicesc cu orînduirea planetei în vederea supremei noastre fericiri.

— Or să aibă mult de lucru, spuse domnul Bergeret, şi se vede bine că sînt optimişti. Sînt optimişti din caleafară şi această stare a minţii lor mă uimeşte. Îţi vine greu a crede că oameni cu mintea întreagă şi cu bunsimţ, aşa cum sînt, să nutrească nădejdea de a face

într-o zi de îndurat şederea pe acest glomotoc care, învîrtindu-se cu stîngăcie în jurul unui soare galben şi de pe acum întunecat pe jumătate, ne poartă ca pe-o viermăraie la suprafaţa lui mucegăită. Marele fetiş nu-mi pare de loc vrednic de slavă.

Doctorul Fornerol se aplecă la urechea domnului de Terremondre :

— Mari neplăceri personale trebuie să aibă Bergeret, ca să se plîngă astfel de întregul univers. Nu-i firesc să găseşti totul rău.

— De bună samă, spuse domnul de Terremondre.

XII

Crengile ulmilor de pe alee de-abia începuseră să se acopere de verdeaţă fină ca pulberea şi pală. Dar, pe clina dealului împrejmuit de ziduri vechi, pomii înfloriţi ai livezilor îşi înălţau creştetele rotunde şi albe şi fuioarele trandafirii, care, în lumina limpede şi pîlpîitoare, rîdeau între două vîntoase. În depărtare, gîrla, umflată de apele primăverii, curgea, albă şi goală, mîngîind în treacăt cu şoldurile-i pline şirul plopilor subţiri care îi străjuiau albia, zvăpăiată, nestăpînită, rodnică, eternă, cu adevărat zeiţă, ca pe vremile în care luntraşii Galiei romane îi aduceau prinos bani de aramă şi înălţau întru a ei cinstire, în faţa templului Venerei şi al lui August, cîte o stelă votivă, pe care se vedea, cioplită cu neîndemînare, o barcă cu lopeţile ei. Pretutindeni, în valea larg deschisă, sfielnica şi încîntătoarea tinereţă a anului aceluia fremăta pe străvechiul pămînt. Domnul Bergeret umbla singur-singurel, cu paşi molcomi şi inegali pe sub ulmii aleii. Păşea cu inima pustie, schimbătoare, împrăştiată, bătrînă ca pămîntul, fragedă ca floarea mărului, goală de gînduri şi plină de închipuiri pîcloase, pustiită şi dornică, blîndă, nevinovată, lascivă, tristă, tîrîindu-şi istovirea şi urmărind Iluzii şi Nădejdi fără nume, fără formă, fără chip.

Apropiindu-se de banca de lemn unde se aşezase de obicei în timpul verii, la ceasul cînd pasările tac în arbori şi unde se odihnise de-atîtea ori în tovărăşia abatelui Lantaigne, sub mîndrul ulm care asculta gravele lor convorbiri, văzu că o mînă stîngace însemnase de curînd cu creta cîteva vorbe pe speteaza verde. Fu cuprins de nelinişte, de teama de a-şi citi numele, ajuns de pomină printre puşlamalele oraşului. Dar se linişti repede. Era o însemnare erotică şi comemorativă, prin care Narcis făcea cunoscute, într-o formă concisă şi simplă, dar grosolană şi răsunătoare, plăcerile de el încercate pe această bancă, fără îndoială sub ocrotirea nopţii îngăduitoare, în braţele Ernestinei.

Domnul Bergeret, care era gata să se aşeze în locu-i obişnuit de unde izvodise atîtea gînduri nobile şi senine, făcînd de atîtea ori să se apropie la chemarea lui cuvioasele graţii, socoti că nu se cuvine unui om cumsecade să şadă în văzul lumii răzimat de-un monument obscen, închinat Venerei grădinilor. Se îndepărtă de banca comemorativă şi o porni zicîndu-şi:

„O, deşartă năzuinţă de mărire! Dorim a supravieţui în amintirea aproapelui. Trebuie să fii foarte bine crescut şi om de societate, ca să nu vrei cu dinadinsul să-ţi ştie toţi amorurile şi plăcerile, ca şi suferinţele şi duşmăniile. Narcis nu se socoate cuceritorul Ernestinei, dacă întregul univers nu ştie acest lucru. Phidias, tot aşa, a însemnat un nume drag pe degetul cel mare de la piciorul lui Jupiter olimpianul. O, trebuinţă a sufletului de-a se risipi, de-a se revărsa în afară! *Astăzi, pe această bancă, Narcis a...* Cu toate acestea, îşi urmă firul gîndului domnul Bergeret, făţărnicia e cea mai mare virtute a omului civilizat şi piatra de temelie a societăţii. Ascunderea gîndului e tot atît de trebuincioasă ca portul veşmintelor. Un om care spune tot ce gîndeşte e tot atît de greu de închipuit într-un oraş, ca şi unul care s-ar plimba gol-goluţ. Dacă, de pildă, mi-aş dezvălui eu la Paillot, unde se vorbeşte doar destul de slobod, închipuirile care îmi năpădesc mintea în clipa de faţă, gîndurile ce mă împresoară ca un stol de vrăjitoare că-

lări pe măturî, care ar intra prin hogeag, dac-aş zugrăvi felul în care mi-o închipui acum pe doamna de Gromance, atitudinile deşănţate pe care i le atribui, viziunea pe care mi-o stîrneşte, mai absurdă, mai bizară, mai himerică, mai stranie, mai monstruoasă, mai nărăvită şi mai în afară de buna-cuviinţă, de-o mie de ori mai otrăvită şi mai neruşinată decît chipul de pomină strecurat pe portalul nordic al Sfîntului Exuperiu, în scena judecăţii din urmă, de-un uimitor meşteşugar care, aplecat pe-o răsuflătoare a iadului, vede Desfrînarea în carne şi oase ; dacă mi-aş arăta întocmai ciudăţeniile gîndurilor mele, s-ar zice că mă aflu în prada unei urîcioase metehne ; cu toate acestea, eu ştiu prea bine că sînt un om de treabă, aplecat din fire către gînduri cuviincioase, un om pe care viaţa şi meditaţia l-au învăţat să păstreze măsura, modest, hărăzit trup şi suflet paşnicelor desfătări ale minţii, duşman al tuturor neorînduielilor şi urînd destrăbălarea ca pe-o hîzenie."

În drum, pe cînd frămînta aceste gînduri ciudate, domnul Bergeret zări pe alee pe abatele Lantaigne, directorul seminarului, stînd de vorbă cu abatele Tabarit, duhovnicul închisorii. Părintele Tabarit îşi zguduia trupul lălîu, împodobit cu un cap mic şi ţuguiat, susţinîndu-şi greutatea spuselor cu un braţ cioturos, pe cînd părintele Lantaigne, cu capul sus, cu pieptul ieşit înainte, cu cartea de rugăciuni la subsuoară, asculta privind în zare, încruntat, cu buzele strînse între obraji bucălaţi, pe care nici un surîs nu i-a scos vreodată din neclintire.

Părintele Lantaigne răspunse la salutul domnului Bergeret printr-un semn şi-o vorbă de întîmpinare :

— Nu pleca, domnule Bergeret ; părintele Tabarit nu se teme de necredincioşi.

Dar duhovnicul închisorii, stăpînit de gîndul lui, îşi urmă şirul vorbelor.

— Cine nu s-ar simţi mişcat, în locu-mi, de ceea ce-am văzut ? Băiatul acesta ne-a luminat pe toţi, prin sinceritatea pocăinţei sale, prin mărturisirea simplă şi firească a celor mai creştineşti sentimente. Ţinuta lui, privirea, vorbele, întreaga lui fiinţă vădeau blîndeţa, sfiala, o to-

tală supunere față de voia Domnului. N-a încetat o clipă să fie priveliștea cea mai mîngîietoare și pilda cea mai binevenită. Frumoasele lui simțiri, trezirea credinței prea mult timp adormită în inima sa, avîntul lui din urmă către Atoateiertătorul Tată, acestea au fost binecuvîntatele roade ale predicilor mele.

Bătrînul se înduioșa cu buna-credință a sufletelor curate, ușoare și deșarte. O suferință adevărată împăienjenea ochii săi bulbucați și sărmanul lui nas roș și cîrn. După ce oftă pret de-o clipă, își urmă vorbirea, adresîndu-se de data aceasta domnului Bergeret:

— Domnul meu, în împlinirea anevoioaselor mele sarcini, pe multi spini trebuie să calc. Dar, pe de altă parte, cîte roade! În multe rînduri în viața mea, pe care de-aci înainte o pot socoti lungă, am smuls nenorociți din ghearele Necuratului, care sta gata să-i înșface. Dar nici unul dintre nefericiții pe care i-am însoțit la moarte n-a fost atît de înălțător în clipele-i din urmă, ca tînărul Lecoeur.

— Cum? exclamă domnul Bergeret. Despre ucigașul văduvei Houssieu vorbești astfel? Nu se știe oare...?

Era gata să spuie ceea ce mărturiseau într-un glas martorii executiei, că nenorocitul fusese dus, aproape mort de spaimă, sub tăișul ghilotinei. Se opri, pentru a nu-l întrista pe bătrîn, care urmă astfel:

— Se înțelege că era scump la vorbă și că nu se irosea în manifestări zgomotoase. Dar să-i fi auzit suspinele, frînturile de vorbe prin care își dezvăluia pocăința! În ialnicul drum de la temniță pînă la locul ispășirii, cînd i-am vorbit de maică-sa și de cea dintîi spovedanie, i-au dat lacrimile.

— Desigur, spuse domnul Bergeret, că văduvei Houssieu i-au lipsit aceste mîngîieri în clipa morții.

La auzul acestor vorbe, părintele Tabarit își întoarnă ochii bulbucați de la răsărit la apus. Avea obiceiul să caute, nicidecum în el însuși, ci în afară, dezlegarea problemelor metafizice. Cînd îl vedea la masă cufundat în gînduri, bătrîna lui servitoare, înșelată de înfățișarea

preotului, îi spunea : „Căutaţi dopul de la sticlă, părinte-abate ? Îl aveţi în mînă."

Privirile rătăcitoare ale părintelui Tabarit întîlniră un grăsan bărbos, în costum de ciclist, care trecea pe alee. Era Eusebiu Boulet, redactor-şef al *Farului*, ziar radical. Pe dată, luîndu-şi grăbit ziua bună de la directorul seminarului şi de la profesor, părintele Tabarit îl ajunse din urmă cu paşi mari pe ziarist, îl salută, roş de emoţie, scoase din buzunar nişte hîrtii mototolite şi i le încredinţă cu mîni tremurînde. Erau note rectificative şi scrisori complimentare asupra clipelor din urmă ale tînărului Lecoeur. Acest cucernic preot, ajuns la capătul vieţii lui sihastre şi al modestului său apostolat, era ahtiat după reclamă, nesăţios de interviuri şi articole.

Văzîndu-l pe bietul bătrîn cu cap de pasăre întinzîndu-şi mîzgăleala ziaristului radical, părintele Lantaigne schiţă un surîs.

— Priveşte, îi spuse el domnului Bergeret, reapilda veacului a vătămat pînă şi pe omul acesta, care, după o cale lungă plină de merite şi virtuţi, e c-un picior în groapă ; acest bătrîn plin de smerenie şi sfială în toate celelalte are boala publicităţii. Se vrea tipărit cu orice chip, pînă şi în foaia anticlericală.

Părintele Lantaigne, cuprins deodată de grijă că a lăsat pradă în mînile vrăjmaşului pe unul din ai săi, urmă cu aprindere :

— Păcatul nu-i mare. E o mică meteahnă şi alt nimic.

Apoi tăcu, cufundîndu-se în tristeţa lui.

Părintele Lantaigne, care avea harul dominaţiunii, îl atrase pe domnul Bergeret spre banca obişnuită. Nepăsător faţă de fenomenele vulgare prin care lumea dinafară se înfăţişează gloatei, nici nu se uită la inscripţia erotică a lui Narcis şi a Ernestinei, scrisă cu creta pe spetează, cu mari litere cursive, şi, aşezîndu-se cu o întru totul duhovnicească isihie, acoperi cu lata lui spinare un sfert din acest monument epigrafic. Domnul Bergeret luă loc alături de părintele Lantaigne, după ce îşi întinse mai întîi gazeta pe spetează, în aşa fel încît să acopere acea parte a textului care i se părea mai grăi-

toare : după părerea lui, era verbul, cuvînt care, zic grămăticii, indică existența unui atribut într-un subiect. Dar, fără să-și dea sama, în locul unei inscripții pusese alta. În adevăr, gazeta purta în manșetă anunțul unuia din acele incidente obișnuite în viața noastră parlamentară, de cînd cu triumful memorabil al instituțiilor democratice. Anotimpurile alternate și Orele înlănțuite readuseseră în primăvara aceasta, cu o exactitate astronomică, zodia scandalurilor. Mai mulți deputați fuseseră puși sub urmărire în cursul lunii. Pe foaia deschisă de domnul Bergeret era tipărită cu litere groase știrea : „Un senator la Masas. Arestarea domnului Laprat-Teulet." Măcar că faptul în sine nu avea nimic neobișnuit și nu făcea decît să dee în vileag mersul firesc al instituțiilor, domnul Bergeret găsi că e întrucîtva o neruşinare să-l dai astfel în stambă pe-o bancă din alee, la umbra nevinovaților ulmi sub care onorabilul domn Laprat-Teulet se bucurase în atîtea rînduri de cinstirile pe care democrațiile le acordă celor mai buni cetățeni. Aici, pe această alee, în tribuna de catifea stacojie, sub drapelele-trofee, domnul Laprat-Teulet, așezat de-a dreapta domnului președinte al Republicii, la marile serbări regionale sau naționale, la felurite și solemne inaugurări, rostise cuvîntări atît de potrivite întru proslăvirea binefacerilor regimului, îndemnînd, totuși, la răbdare mulțimea muncitoare și devotată. Republican din prima clipă, Laprat-Teulet era de douăzeci și cinci de ani puternicul și veneratul șef al oportunismului în județ. Înălbit de ani și de lucrările parlamentare, se înălța în orașul său de baștină ca un stejar împodobit de panglicuțe tricolore. Își îmbogățise prietenii și-și ruinase dușmanii. Se bucura de obștească cinstire. Era august și blînd. În fiecare an, la împărțirea premiilor, vorbea înaintea copiilor de sărăcia lui. Îi dădea mîna să facă pe săracul fără nici o primejdie, căci nimeni nu-l credea și îndoială nu putea fi că e foarte bogat. I se cunoștea obîrșia averii și nenumăratele căi prin care mintea și rîvna lui agonisiseră banii. Se știa ce foloase a tras de pe urma tuturor întreprinderilor întemeiate pe

bafta lui politică şi toate concesiunile obţinute prin influenţa pe care o avea în Parlament. Căci era un mare deputat afacerist şi un minunat orator financiar. Prietenii lui ştiau bine şi chiar mai bine decît duşmanii ce-a băgat el în buzunar în afacerea Panama şi altele. Cuminte, grijuliu să nu-şi istovească norocul, cumpănit, acest mare străbun al democraţiei laborioase şi inteligente, de zece ani, de la cea dintîi adiere a furtunii, renunţase la marile afaceri. Părăsise chiar palatul Bourbon [1] şi se retrăsese în cel al Luxemburgului [2], în marele Consiliu al comunelor Franţei, unde i se preţuiau înţelepciunea şi devotamentul faţă de Republică. Era puternic în loc ferit. Nu vorbea decît la şedinţele comisiilor. De acolo continua să-şi desfăşoare sclipitoarele lui daruri, pe drept cuvînt preţuite de atîta vreme de către căpeteniile finanţei cosmopolite. Era, ca şi mai înainte, inimosul apărător al sistemului fiscal inaugurat de Revoluţie şi întemeiat, după cum se ştie, pe justiţie şi libertate. Sprijinea capitalul cu mişcătoarea emoţie a bătrînilor luptători. Pînă şi raliaţii venerau în Laprat-Teulet un suflet potolit şi cu adevărat conservator, un înger păzitor al proprietăţii individuale.

„Are sentimente frumoase, spunea domnul de Terremondre. Şi e păcat că duce azi în spinare povara unui trecut apăsător." Dar Laprat-Teulet avea duşmani care se înverşunau să-l piardă. „Am meritat ura lor, spunea el cu mărinimie, apărînd interesele care îmi erau încredinţate."

Duşmanii îl urmăreau pînă şi în umbra venerabilă a Senatului, unde restriştea îl făcea să pară şi mai august, dat fiind că străbătuse vremurile de grea cumpănă şi se aflase odinioară la două degete de a sa pieire, din neghiobia unui ministru de Justiţie care nu făcea parte din sindicat şi care-l dăduse, fără socoteală, pe mîna judecătorilor uimiţi. Nici onorabilul domn Laprat-Teulet, nici judecătorul de instrucţie, nici avocatul, nici dom-

[1] Sediul Camerei (n.t.).
[2] Sediul Senatului (n.t.).

nul procuror al Republicii, nici chiar domnul ministru al Justiției nu prevăzuseră cauza acestor dezlănțuiri subite și parțiale ale mașinii guvernamentale, aceste catastrofe burlești, ca o prăbușire de estradă de bîlci și teribile ca un efect a ceea ce oratorul numea justiția imanentă, care, din cînd în cînd, dădea peste cap de pe scaunul lor pe cei mai venerabili legislatori ai celor două Camere. Și domnul Laprat-Teulet privea aceasta cu o melancolică nedumerire. În fața instanței a catadicsit să se apere. Numărul și puterea alor săi îl salvară. S-a dat o ordonanță de neurmărire, pe care, la început, Laprat-Teulet a primit-o cu modestie, dar pe care o arăta apoi în lumea oficială ca un certificat în regulă al nevinovăției sale. „Bunul Dumnezeu, spunea doamna Laprat-Teulet, care era cucernică, și-a făcut o mare pomană cu soțul meu : l-a miluit cu ordonanța de neurmărire pe care o dorea atît." Se știe că, din recunoștință, doamna Laprat-Teulet a pus să se atîrne ca *ex-voto*, în paraclisul Sfîntului Anton, o placă de marmură cu următoarea inscripție : „Pentru o neașteptată milostenie, mulțumirile unei soții creștine".

Această ordonanță de neurmărire îmbărbătase amicii politici ai lui Laprat-Teulet și puzderia foștilor miniștri și mari funcționari, care trecuseră cu el prin epoca eroică și anii mănoși, apucînd cele șapte vaci slabe și cele șapte vaci grase. Această neurmărire era o izbavă. Cel puțin așa se credea. Și a fost cu putință să se creadă timp de mai mulți ani. Și așa, deodată, printr-o nenorocită întîmplare, prin una din acele năpăști ivite pe tăcutele și pe ocolitele, ca acele spărturi ce se ivesc deodată la navele obosite, fără nici o noimă politică sau morală, în plină onorabilitate, vechiul serv al democrației, fiul operelor sale, pe care pînă mai ieri domnul prefect Worms-Clavelin îl dădea pildă, la comitii, întregului județ, omul ordinii și al propășirii, apărătorul capitalului și al societății laice, amicul intim al foștilor miniștri și al foștilor președinți, senatorul Laprat-Teulet, neurmăritul, a fost trimis la închisoare împreună cu o liotă de parlamentari. Și ziarul ținutal făcea cunoscut cu

litere de-o şchioapă : „Un senator la Masas. Arestarea domnului Laprat-Teulet.“ Domnul Bergeret, care era un om plin de delicateţă, întoarse ziarul pe speteaza băncii.

— Şi-acuma, îi spuse părintele Lantaigne cu asprime în glas, găseşti oare că ceea ce vedem e frumos şi socoţi că asta poate dăinui ?

— Ce vrei să spui ? întrebă domnul Bergeret. Te referi, părinte, la scandalurile parlamentare ? Dar, înainte de toate, ce e un scandal ? Scandalul este efectul pe care îl produce de obicei darea pe faţă a unei fapte ascunse. Căci oamenii nu se ascund decît pentru a făptui împotriva moravurilor şi obşteştilor credinţe. Aşa se face că scandaluri publice s-au ivit în toate timpurile şi în toate părţile, dar se ivesc cu atît mai din belşug, cu cît ocîrmuirea e mai puţin meşteră în făţărnicie. Şi e ştiut că secretele de stat nu sînt bine păzite în democraţie. Marele număr al complicilor şi neasemuita ură dint e partide stîrnesc, dimpotrivă, darea în vileag cînd pe tăcutele, cînd cu tămbălău. Şi trebuie să mai ţinem socoteală că regimul parlamentar face să sporească numărul mitarnicilor, ducînd o groază de inşi în ispita mitei. Ludovic al XIV-lea a fost furat din plin şi magnific de alde Fouquet. În zilele noastre, în vreme ce tristul preşedinte pe care l-au ales pentru heghemoniconul casei îşi arăta ţinuturilor înduioşate chipul necuvîntător de Minervă bărboasă, carnetele de cecuri plouau cu nemiluita asupra palatului Bourbon. Răul, în sine, nu era mare. O puzderie de nevoiaşi se înfrupta din ocîrmuire. A pretinde ca toţi să fie fără de prihană e poate a cere prea mult firii omeneşti. Şi ceea ce au sfeterisit aceşti bieţi tîlhari e te miri ce şi mai nimic, pe lîngă ceea ce cinstita noastră administraţie iroseşte cît îi ziulica de mare. Un singur punct e de notat. E capital. Otcupciii de pe vremuri, acel Pauquet de Sainte-Croix, între alţii, care sub Ludovic al XV-lea a îngrămădit bogăţiile ţinutului în chiar casa în care locuiesc eu acum, „în camera a treia“, aceşti jefuitori neruşinaţi îşi despuiau patria şi stăpînul, dar cel puţin fără să fi fost ajunşi cu duşmanii regatului. Şperţarii noştri din Parlament, dim-

potrivă, vînd Franţa unei puteri străine, Finanţa. Căci adevărul e că Finanţa a ajuns astăzi o putere şi că se poate spune despre ea ceea ce se spunea despre Biserică altădată, că e, printre naţiuni, o ilustră străină. Mandatarii noştri, pe care îi cumpără, sînt prin urmare furi şi trădători. Dar, ca să vorbim drept, în chip jalnic şi mărunt. Luat în parte, fiecare îţi inspiră milă. Numai forfota lor mă înspăimîntă. Pînă una alta, onorabilul domn Laprat-Teulet e la Masas ! A fost dus taman în dimineaţa zilei în care urma să prezideze în oraşul nostru banchetul apărării sociale. Această arestare, săvîrşită în chiar ziua următoare votului autorizînd urmărirea, l-a surprins pe domnul prefect Worms-Clavelin, care l-a desemnat să prezideze banchetul pe domnul Dellion, preţuit de întreaga obşte pentru probitatea lui, chezăşuită de o avere moştenită şi de patruzeci de ani de propăşire industrială. Deşi deplîngea faptul că personalităţile cele mai simandicoase ale Republicii erau fără încetare în primejdie de a fi bănuite, domnul prefect era mulţumit de cumînţenia administraţilor săi, credincioşi regimului, pe care unii păreau a-l dispreţui fără noimă. Îşi dădu samă că în adevăr incidentele parlamentare, ca acela care se iscase, după atîtea altele, lasă lumea muncitoare a judeţului cu desăvîrşire nepăsătoare. Domnul prefect Worms-Clavelin vede limpede. Nu exagerează liniştea acestor suflete pe care nimic nu le mai miră. Mulţimea nevăzută care citise în ziare, fără să se tulbure, că senatorul Laprat-Teulet era pus la răcoare ar fi luat cunoştinţă cu aceeaşi nepăsare că a fost trimis în ambasadă pe lîngă oarecare curte europeană. Şi se ştie mai dinainte că dacă justiţia îl va reda înaltei Adunări, domnul Laprat-Teulet va face parte, în anul ce vine, din comisia bugetului. Şi nu rămîne îndoială că va fi ales din nou, la expirarea mandatului

Abatele Lantaigne îl întrerupse pe domnul Bergeret :

— Aici, domnul meu, ai atins punctul slab, făcînd să răsune golul. Publicul se obişnuieşte cu imoralitatea şi nu mai deosebeşte binele de rău. Asta-i primejdia. Vedem fără încetare netrebniciile date uitării. Sub monarhie şi

sub Imperiu era opinie publică. Azi, nu mai este. Poporul acesta, altădată înflăcărat şi mărinimos, s-a trezit deodată că nu mai e în stare nici să urască, nici să iubească, nici să admire, nici să dispreţuiască.

— Sînt izbit, ca şi domnia-ta, de această prefacere. spuse domnul Bergeret. Şi îi caut pricinile, fără să le pot găsi. Se vorbeşte ades, în poveştile chitailor, de un zeu urît foarte, cu înfăţişare greoaie, dar cu duh iscusit şi de desfătări iubitor. Se strecoară, cică, noaptea în casele oamenilor, deschide ca pe-o cutie ţeasta celor ce dorm, le scoate creierul, pune un alt creier în loc şi închide binişor ţeasta. Marea lui plăcere e să colinde astfel din casă în casă schimbînd creierele. Şi cînd în zorii zilei acest zburdalnic zeu se înapoiază în capiştea lui, mandarinul se trezeşte cu gînduri de curtezană şi codana cu visurile unui bătrîn băutor de afion. Se vede că un zeu de soiul acesta va fi dat astfel în schimb creierele franceze pe acelea ale cine ştie cărui popor lipsit de mărire şi răbdător, tîrîndu-şi fără ţintă traiul posomorît, nepăsător la dreptate şi nedreptate. Căci, în cele din urmă, nu ne mai asemănăm de loc cu noi înşine.

Domnul Bergeret îşi curmă vorbirea şi ridică din umeri. Urmă apoi cu o blîndă amărăciune :

— E rodul vîrstei şi semnul unei anumite înţelepciuni. Copilăria are mirări, tinereţa mînii. Trecerea anilor ne-a adus în sfîrşit paşnica nepăsare pe care s-ar cădea s-o judec cu mai multă dreptate. Starea noastră morală ne chezăşuieşte pacea înăuntru şi în afară.

— Crezi ? întrebă abatele Lantaigne. Şi nu presimţi oare ameninţarea catastrofelor ce ne pîndesc ?

— Viaţa e, prin ea însăşi, o catastrofă, răspunse domnul Bergeret. E o catastrofă neîncetată, pentru că nu se poate manifesta decît într-un mediu nestatornic, iar condiţia esenţială a existenţei ei e nestatornicia forţelor care o zămislesc. Viaţa unei naţiuni, ca şi aceea a unui individ, e o ruină necurmată, un şir de năruiri, o nesfîrşită izbucnire de nenorociri şi crime. Ţara noastră, care e cea mai frumoasă din lume, nu se mai ţine în picioare, asemeni celorlalte, decît prin reînnoirea nenorocirilor şi

păcatelor sale. Viața e distrugere. Fapta e vătămare. Dar tocmai în clipele acestea, părinte abate, cea mai frumoasă țară din lume tînjește și lîncezește. Asta mă liniștește. Nu mi se arată semne pe cer. Nu prevăd nenorociri apropiate, stranii și sortite anume dulcelui nostru colț de lume. Domnia-ta, care vestești catastrofa, părinte abate, spune-mi, rogu-te, dacă o vezi venind dinăuntru sau dinafară.

— Primejdia-i pretutindeni, răspunse abatele Lantaigne. Și domnia-ta rîzi.

— N-am chef de rîs, răspunse domnul Bergeret. Nu prea găsesc prilejuri să rîd, în această lume sublunară, pe acest glob terestru, ai cărui locuitori sînt mai toți odioși sau ridicoli. Dar nu cred ca pacea și neatîrnarea noastră să fie amenințate de vreun vecin puternic. Nu neliniștim pe nimeni. Nu tulburăm universul. Sîntem potoliți și înțelepți. Capii stăpînirii noastre nu alcătuiesc, după cît se știe, planuri nechibzuite, de a căror izbîndă, bună sau rea, să atîrne puterea sau pieirea noastră. Nu rîvnim la stăpînirea lumii. Am ajuns să nu mai stingherim Europa. E o fericită noutate.

Privește, rogu-te, în vitrina librăriei doamnei Fusellier, portretele bărbaților noștri de stat. Spune-mi dacă printre ei se află măcar unul care să pară menit să dezlănțuie războiul și să pustiască lumea. Și glagoria și puterea lor sînt mediocre. Nu sînt în stare să săvîrșească greșeli cumplite. Nu sînt, slavă Domnului, oameni mari! Și putem dormi liniștiți. De altfel, am temeiuri să cred că Europa, așa înarmată cum e, nu-i războinică. Războiul cere o dăruire de sine care nu are astăzi căutare. Turcii și grecii au fost stîrniți să se încaiere. Se pun pe ei rămășaguri ca pe cocoși sau pe cai. Dar noi nu ne vom bate. Auguste Comte, în 1840, vestea sfîrșitul războaielor. Prorocirea nu era, fără îndoială, de-un adevăr precis și literal. Dar se prea poate ca vederea acestui mare om să fi răzbit pînă într-un îndepărtat viitor. Starea de război e starea firească a unei Europe feudale și monarhice. Feudalitatea s-a pristăvit, și împotriva răsuflatelor despotisme se ridică pu-

teri noi. Pacea și războiul atîrnă astăzi în mai mică măsură de suveranii absoluți, decît de marile bănci internaționale care sînt mai puternice decît Puterile. Europa financiară are gînduri pacifice. E sigur, cel puțin, că nu iubește războiul pentru el însuși și din cavaleresc imbold. De altfel, stearpa lui putere nu va ține mult și se va prăbuși o dată în revoluția muncitorească. Europa socialistă va fi de bună samă prietena păcii. Căci Europa va fi socialistă, părinte abate, dacă ne e îngăduit să numim socialism necunoscutul ce va să vie.

— Domnul meu, spuse abatele Lantaigne. Europa nu poate fi decît una, Europa creștină. Războaie vor fi întotdeauna, pacea nu-i de pe altă lume. De ne-am învrednici numai de vitejia și de credința strămoșească! Ostaș al Bisericii luptătoare, îmi dau sama că bătălia nu va lua sfîrșit decît la istovul veacurilor. Și mă rog lui Dumnezeu, ca Ajax al bătrînului domniei-tale Homer, să lupt la lumina zilei. Ceea ce mă înspăimîntă nu e nici mulțimea, nici îndrăzneala dușmanului, ci slăbiciunea și nehotărîrea care domnesc în propria noastră tabără. Biserica e o oaste; mă întristez cînd descopăr lipsuri și goluri în frontul ei de luptă. Mă revoltă să văd necredincioși strecurîndu-se în rîndurile ei și pe adoratorii Vițelului de Aur rîvnind la paza sanctuarului. Sufăr cînd văd lupta pornită în juru-mi, în hăurile beznei, prielnice mișeilor și trădătorilor. Facă-se voia Domnului! Sînt încredințat de izbînda ce va să vie, de înfrîngerea crimei și rătăcirii în ziua de apoi, care va fi ziua biruinței și a dreptății.

Se ridică cu privire hotărîtă. Dar obrajii buhăiți îi atîrnau. Sufletul îi era trist. Și nu fără temei. Sub conducerea lui seminarul mergea la ruină. Avea lipsuri în vistierie. Urmărit de casapul Lafolie, căruia îi datora zece mii două sute treizeci și unu de franci, era înspăimîntat în mîndria lui de dojenile Monseniorului cardinal-arhiepiscop. Mitra către care întindea mîna se

mistuia. Se vedea surghiunit într-o biată eparhie la țară. Întorcîndu-se către domnul Bergeret, îi spuse :

— Cele mai groaznice nenorociri stau gata să se abată asupra Franței.

XIII

De o bucată de vreme domnul Bergeret se ducea la cafenea. În fiecare sară își petrecea un ceas în Cafeneaua Teatrului. În general, lumea îl dezaproba. Acolo, avea parte de-o lumină și de-o căldură care nu erau matrimoniale ; își citea ziarele, vedea chipurile omenești ale unor inși care nu-i purtau sîmbetele. Îl găsea cîteodată pe domnul Goubin, discipolul lui preferat, de cînd cu trădarea domnului Roux. Domnul Bergeret avea preferințe, pentru că firii lui de estet îi plăcea să aleagă. Avea preferință pentru domnul Goubin. Dar nu-l iubea. Adevărul e că domnul Goubin nu era atrăgător ; subțirel, deșirat, sărac cu trupul, cu părul, cu glasul și cu duhul, cu ochi duioși ascunși îndărătul ochelarilor, cu buze supte, avea toate puțintimile, un picior și o fire de domnișoară. Alcătuit astfel, era exact și migălos. Firava lui făptură era împodobită de-o pereche de urechi ca două tromboane, vaste și puternice, singura avuție a acestei ființe sărace. Domnul Goubin avea harul firesc și arta de-a asculta.

Domnul Bergeret ședea de vorbă cu domnul Goubin în fața a două halbe, în zgomotul dominourilor mînuite pe marmura meselor vecine. La orele unsprezece, profesorul se ridica. Elevul, de asemeni. Și o porneau prin piața pustie a Teatrului și prin străzi întunecoase, pînă la trista Tintelleries.

Mergeau așa, într-o noapte de mai. Aerul, primenit de ploaie și furtună, era proaspăt, ușor și pătruns de-un iz de pămînt și de frunziș. În adîncurile întunecate ale cerului fără lună și fără nori, scînteiau stropi de lumină, aproape toți albi ca diamantul, printre care

se amestecau, totuşi, pe ici, pe colo, stropi de lumină roşie sau albastră. Ridicînd ochii spre cer, domnul Bergeret contemplă stelele. Recunoştea destul de bine constelaţiile. Cu pălăria pe ceafă, cu faţa orizontală, arătă, cu vîrful bastonului, privirilor tulburi ale domnului Goubin, Gemenii, murmurînd versurile :

O, fie ca astrul pur al celor doi fraţi ai Elenei
Să potolească sub nava-ţi talazul ionian,
Fie ca pe ţărmul Poestum-ului...

Apoi, deodată :

— Ştii, domnule Goubin, că primim din America ştiri despre Venus şi că ştirile nu sînt bune ?

Docil, domnul Goubin se pregătea s-o caute pe Venus pe cer. Dar profesorul îl înştiinţă că se culcase.

— Această mîndră stea, spuse el, e un iad de gheaţă şi de foc. Ştiu asta de la însuşi domnul Camille Flammarion, care-mi aduce la cunoştinţă, în fiecare lună, în excelente articole, toate noutăţile din cer. Venus înfăţişează soarelui, cu statornicie, aceeaşi latură, ca şi luna pămîntului. O afirmă astronomul de pe muntele Hamilton. După el, una din emisferele lui Venus e un deşert dogorîtor ; cealaltă, o pustietate de gheţuri şi întunecimi. Şi această frumoasă lumină a serilor şi dimineţilor noastre e plină de tăcere şi de moarte.

— În adevăr ? întrebă domnul Goubin.

— E ceea ce se crede anul acesta, răspunse domnul Bergeret. În ceea ce mă priveşte, sînt aproape gata să fiu încredinţat că viaţa, cel puţin aşa cum se manifestă pe pămînt, vreau să zic această activitate pe care o prezintă substanţa organizată în plante şi animale, nu-i decît efectul unei tulburări în economia planetei, un produs morbid, o lepră, în fine ceva dezgustător, care nu se poate regăsi într-un astru sănătos şi bine alcătuit. Ideea aceasta îmi surîde şi mă mîngîie. Căci, la urma urmei, e trist cînd te gîndeşti că sorii aceştia aprinşi peste capetele noastre încălzesc planete

tot atît de nefericite ca a noastră şi că universul înmulţeşte la infinit suferinţa şi urîciunea. Nu ne putem rosti asupra planetelor care rotesc în jurul lui Sirius sau Aldebaran, Altair sau Vega, asupra acestor întunecate pulberi care întovărăşesc poate stropii de foc împrăştiaţi pe cer, de vreme ce existenţa lor nu e cunoscută şi nici n-o putem bănui decît în virtutea analogiilor existente între soarele nostru şi alte stele din univers. Dar dacă ne putem face oarecare idee asupra aştrilor din sistemul nostru, asta nu înseamnă că viaţa de pe ele ia numaidecît înfăţişările de pe pămînt. Nu putem presupune că se găsesc fiinţe organizate în haosul uriaşilor Saturn şi Jupiter. Uranus şi Neptun nu au lumină şi căldură. Acest soi de putrefacţie pe care-l numim viaţă organică nu are deci cum se produce. E tot atît de puţin de crezut să se manifeste în acest scrum de aştri răspîndit în eter între orbitele lui Marte şi Jupiter şi care nu-i decît materia împrăştiată a unei planete. Micul bulgăre numit Mercur pare prea arzător pentru a prăsi mucegaiul care e viaţa animală şi viaţa vegetală. Luna e o lume moartă. S-a aflat acum că temperatura lui Venus nu-i prielnică la ceea ce numim organisme. Aşa fiind, nu ne-am putea gîndi la nimic asemănător omului în tot sistemul solar, dacă n-ar fi planeta Marte, care, spre nefericirea ei, are oarecare asemănări cu pămîntul. Are aer, dar puţin, şi apă ; s-ar putea să aibă din ce face, vai ! animale ca noi.

— Nu-i aşa că se crede că are locuitori ? întrebă domnul Goubin.

— Oamenii au fost ispitiţi uneori să creadă asta, răspunse domnul Bergeret. Nu prea cunoaştem bine înfăţişarea acestei lumi. Pare schimbătoare şi mereu agitată. Se văd pe ea canaluri a căror origine şi al căror rost nu l-am aflat. Şi nu putem şti bine dacă această lume vecină e şi ea întristată şi necinstită de făpturi asemănătoare omului.

Domnul Bergeret ajunsese în faţa uşii lui. Se opri şi spuse :

— Îmi place să cred că viaţa organică e o boală proprie urîcioasei noastre planetuţe. Ar fi îngrozitor să te gîndeşti că mănînci şi că eşti mîncat în infinitatea cerurilor.

XIV

Birja cu care mergea doamna Worms-Clavelin prin Paris trecu de bariera Maillot printre grilajele împodobite civic cu vîrfuri de suliţe, lîngă care piroteau la soare dăbilarii prăfuiţi şi florăresele pîrlite de soare. Lăsînd în dreapta aleea Răzmeriţei, ale cărei cîrciumi scunde, spoite cu roş, mucegăite şi sărăcăcioasele umbrare privesc paraclisul Sfîntului Ferdinand, singuratic şi mic, pitit la marginea mohorîtului şanţ militar, năpădit de iarbă arsă şi sfrijită, intră în strada Chartres, tristă sub veşnica ei prăfărie de piatră cioplită şi ajunse la frumoasele cărări umbrite care dau în parcul regal, fărîmiţit acum în mici proprietăţi burgheze. Pe şoseaua liniştită pe care birja înainta greoaie între două şiruri de paltini, din cînd în cînd, în linişte şi singurătate, cîte un biciclist, în haină de culoare deschisă, cu spinarea încovoiată, spintecînd aerul cu capul, luneca sprinten ca o jivină rapidă. În goana-i firească, zborul lui întins ca al păsărilor mari atingea aproape graţia prin uşurinţa mişcărilor şi prin frumuseţă, ca şi prin amploarea curbelor descrise. Printre trunchiurile arborilor împrejmuitori, doamna Worms-Clavelin descoperea, îndărătul grilajurilor, pajişti, mici havuzuri, trepte de intrare şi marchize de prost gust. O încerca dorinţa vagă de a locui la bătrîneţă o casă dintr-acelea a căror tencuială luminoasă şi al căror acoperiş de ardezie le zărea în frunziş, căci era înţeleaptă şi cumpătată în dorinţele ei şi simţea înfiripîndu-i-se în adîncul inimii dragostea de găini şi de iepuri de casă. Ici şi colo, pe largile bulevarde se înălţau clădiri mari, paraclise, şcoli, case pentru pensionari, sanatorii, biserica anglicană cu turnu-

leţele ei într-un stil gotic plin de răceală: sfinte lăcaşuri de-o placidă gravitate, cu crucea deasupra uşii şi-un clopot negru tot, lipit de zid şi cu lanţul spînzurînd. Birja se înfundă apoi în meleagurile scunde şi pustii ale grădinarilor, unde geamlîcul serelor sticleşte la capătul îngustelor alei de nisip şi unde îţi apar înaintea ochilor deodată chioşcurile fără noimă ale constructorilor rustici şi trunchiurile de copaci uscaţi, imitate în gresie de-un arhitect ornamentist de grădini. Simţi, în acest Bas-Neuilly, răcoarea rîului din preajmă, aburii unui pămînt jilav încă din pricina apelor care au căzut în el pînă nu demult, spun geologii, duhoarea mlaştinilor deasupra cărora vîntul încovoia trestiile, acum vreo mie sau o mie cinci sute de ani.

Doamna Worms-Clavelin privi pe geam: nu mai avea mult pînă să ajungă. În faţa ei, vîrfurile ascuţite ale plopilor care se întindeau de-a lungul fluviului se înălţau la capătul aleii. Felurită şi năvalnică, viaţa îşi relua cursul. Zidurile înalte, acoperişurile cu coama crestată se ţineau lanţ. Birja se opri în faţa unei mari case moderne construite cu vegheată şi vădită drămuire şi chiar cu zgîrcenie, în dauna artei şi a frumuseţii, şi cu toate acestea, cuviincioasă şi plăcută vederii, cu ferestrele ei înguste printre care acelea ale unui paraclis se recunoşteau după reţeaua de plumb ce lega ochiurile vitraliului. Pe această faţadă netedă şi fără podoabe, tradiţiile artei naţionale şi creştine se arătau cu multă sfială în căpriorii acoperişului, prin ferestruicile triunghiulare cu o frunză de trifoi deasupra. Pe frontonul uşii de intrare era sculptat un vas sacru închipuind vasul în care s-a păstrat sîngele Mîntuitorului luat într-o mănuşă de Iosif din Aritmateea. Era herbul maicilor Slăvitului-Sînge a căror congregaţie, întemeiată în 1829 de doamna Marie Latreille, fusese recunoscută de stat în 1868, din dorinţa împărătesei Eugenia. Maicile Slăvitului-Sînge îşi închinau vremea educaţiei tinerelor fete.

Doamna Worms-Clavelin sări din trăsură, sună la uşa care se deschise cu fereală şi băgare de samă şi pătrunse în vorbitor, în timp ce sora de serviciu tri-

mitea vorbă că domnişoara de Clavelin era chemată de doamna mamă a domniei-sale. În vorbitor nu erau decît scaune cu tăbliile împletite din păr de cal. Pe zidul alb, într-o firidă, o Sfîntă Fecioară zugrăvită în culori fragede, cu căutătură galeşă, cu picioarele acoperite, întindea palmele deschise. Încăperea, mare, rece, albă, dovedea linişte, rînduială, seninătate. Simţeai că adăposteşte o forţă ascunsă, o putere socială care nu se arată.

Doamna Worms-Clavelin adulmecă cu adîncă mulţumire aerul jilav al vorbitorului, în care răzbătea un iz sarbăd de bucătărie. Ea, care-şi petrecuse copilăria prin gălăgioasele şcoli din Montmartre, mînjită de cerneală şi dulceţuri, într-un schimb necurmat de vorbe urîte şi gesturi asemănătoare, avea o mare stimă pentru austeritatea educaţiei aristocratice şi religioase. Îşi botezase fiica pentru a putea fi primită într-o mănăstire aleasă. Îşi zisese : „Jeanne va fi mai bine crescută şi va avea sorţi să se mărite mai bine". Jeanne fusese botezată la unsprezece ani şi în mare taină, pentru că pe-atunci era la putere un guvern radical. Între timp, Biserica şi Republica s-au apropiat una de alta. Dar, pentru a nu nemulţumi pe roşii judeţului, doamna Worms-Clavelin nu voia să se ştie că fiica ei învaţă la călugăriţe. Secretul a fost descoperit, totuşi, şi, din cînd în cînd, foaia clericală din judeţ tipărea într-un articolaş, pe care consilierul prefecturii, domnul Lacarelle, îl punea, chenăruit cu creion albastru, sub ochii domnului prefect, care citea :

Adevărat să fie că evreul prigonitor, pus de francmasoni în capul administraţiei noastre judeţene pentru a lupta împotriva Domnului, în faţa credinciosului nostru norod, îşi creşte copila la călugăriţe ?

Domnul Worms-Clavelin ridica din umeri şi arunca ziarul la coş. A treia zi, cum era de prevăzut după citirea primului, redactorul catolic strecura un nou articolaş.

Am întrebat pe prefectul evreu, Worms-Clavelin, dacă e adevărat că-şi creşte fiica la călugăriţe. Franc-

masonul nerăspunzîndu-mi, cum era de aşteptat, îmi voi răspunde chiar eu la întrebare. Acest evreu fătarnic, după ce şi-a botezat fata, a dat-o la o şcoală catolică.

Domnişoara Worms-Clavelin se află la Neuilly-sur-Seine crescută de călugăriţele Slăvitului-Sînge.

Ce-aveţi de zis de sinceritatea acestor puşlamale ?

Educaţia mireană, atee, omicidă e bună pentru poporul care îi hrăneşte !

Afle şi norodul unde sînt tartufii !

Domnul Lacarelle, consilierul prefecturii, chenăruia articolaşul cu plaivaz albastru şi aşeza gazeta desfăcută pe masa de lucru a prefectului, care o arunca la coş. Domnul Worms-Clavelin punea în vedere foilor oficioase să nu se încaiere în polemici. În felul acesta, mărunta daraveră era dată uitării, nepătrunsei uitări, în bezna netărmurită în care se cufundă rînd pe rînd, după o clipă de licărire, înfrîngerile ruşinoase ca şi biruinţele, mîndriile şi scandalurile regimului. Doamna Worms-Clavelin, cîntărind forţa şi bogăţia Bisericii, stăruise cu dîrzenie ca Jeanne să fie încredinţată călugăriţelor, care insuflau tinerei copile principii sănătoase şi deprinderi alese.

Se aşeză, cu multă modestie, ascunzîndu-şi picioarele sub rochie, ca şi Fecioara, albă, roză şi albastră din firidă, ţinînd cu vîrful degetelor, de sfoară, cutia cu şocolată pe care i-o adusese Jeannei.

O fetişcană împlinită dădu buzna în vorbitor, înaltă, în rochia ei neagră şi încinsă cu cordonul roş al „mijlociilor".

— Bună ziua, mamă !

Doamna Worms-Clavelin o examină cu maternă duioşie dar şi cu instinctul ei de geambaş, o trase lîngă dînsa, îi privi dinţii, o puse să se ţie dreaptă, îi cercetă mijlocul, umerii, spinarea şi păru mulţumită.

— Dumnezeule ! Cum ai crescut ! Ai nişte braţe lungi !...

— Nu mă speria, mamă. Nu mai ştiu ce să fac cu ele.

Se aşeză, împreunîndu-şi mînile roşii pe genunchi. Răspunse în silă, dar cu drăgălăşie, la întrebările pe

care maică-sa i le pusese privitor la sănătate, la îndrumările de igienă, la sfaturile în legătură cu untura de peşte. Apoi, întrebă :

— Şi tata ?

Doamna Worms-Clavelin fu aproape mirată că i se cer veşti despre bărbatul ei, dar nu din nepăsare faţă de el, ci pentru că nu-şi putea închipui că s-ar putea spune ceva nou despre omul acesta, statornic, neclintit, mereu acelaşi, de care nu se prindea nici o boală şi care nu făcea şi nu rostea niciodată nimic deosebit.

— Tatăl tău ? Ce vrei să facă ? E prefect de clasa întîi.[1] Şi n-avem de gînd să schimbăm.

Se gîndi că totuşi, în curînd va trebui să-şi ia măsuri pentru a-şi asigura o retragere cuviincioasă, fie într-un post de administrator general, fie mai degrabă în Consiliul de stat. Şi frumoşii ei ochi se umbrirră de visare.

Fata o întrebă la ce se gîndeşte.

— Mă gîndesc că, într-o bună zi, s-ar putea să ne reîntoarcem la Paris. Mie îmi place Parisul. Dar aici am însemna atît de puţin lucru !

— Tata e, totuşi, un om destoinic. Sora Sainte-Marie-des-Anges a spus asta în clasă : „Domnişoară de Clavelin, tatăl dumitale a dovedit o mare iscusinţă în administraţie", a spus.

Doamna Worms-Clavelin clătină din cap.

— Ca să ţii o casă la Paris, e nevoie de multe parale.

— Ţie îţi place Parisul, mamă. Mie îmi place viaţa la ţară.

— N-o cunoşti, drăguţă.

— Dar, mamă, nu ţi-e drag numai ce cunoşti.

— Este, totuşi, un dram de adevăr în cele ce spui.

— Ai aflat, mamă ?... Am primit diploma de onoare pentru compoziţia la istorie. Doamna de Saint-Joseph a spus că numai eu am tratat temeinic subiectul.

Doamna Worms-Clavelin întrebă moale :

---

[1] În ierarhia administrativă franceză sînt prefecţi de mai multe grade (n.t.).

— Ce subiect ?

— Pragmatica sancțiune.

Doamna Worms-Clavelin întrebă, de astă dată cu adevărată mirare în glas :

— Ce-i aceea ?

— O greşală a lui Carol al VII-lea. E chiar cea mai mare greşală a lui. Doamna Worms-Clavelin găsea că răspunsul e neîndestulător. Se mulțumi cu el totuşi, istoria Evului Mediu neispitind-o de loc. Dar stăpînită de subiectul ei, Jeanne adause cu gravitate : Da, mamă. Este greşala de căpetenie a acestei domnii, o încălcare vădită a drepturilor Sfîntului Scaun, o samavolnică despuiere a patrimoniului Sfîntului Petru. Această greşală a fost, din fericire, îndreptată de Francisc I... Dar am uitat să-ți spun, mamă, am aflat că guvernanta Alisei e o fostă cocotă...

Cu o grabnică pornire, doamna Worms-Clavelin îşi pofti fiica şi pe colegele ei să nu mai facă cercetări de asemenea natură :

— Eşti nemaipomenită, Jeanne : te trezeşti vorbind fără să ştii ce spui...

Jeanne păstră o tăcere misterioasă ; apoi zise deodată :

— Mamă, află că pantalonaşii mei sînt într-un hal fără hal. Dar tu nu te-ai prăpădit niciodată după rufărie. Nu-ți fac o vină din asta ; unora le place rufăria, altora le plac rochiile, altora giuvaerurile. Ție, mamă, îți plac giuvaerurile. Mie, rufăria... Ş-apoi, am ținut tot postul de nouă zile. M-am rugat mult pentru tine şi pentru tata, crede-mă ! Şi am obținut şi patru mii nouă sute treizeci şi şapte zile de indulgențe.

XV

— Sînt, pare-mi-se, un drept-credincios, spuse domnul de Terremondre ; dar găsesc la nelocul lor vorbele rostite la Notre-Dame de părintele Ollivier. De altfel, asta-i părerea tuturor.

— Îl veştejeşti, fără îndoială, răspunse părintele Lantaigne, pentru că a tălmăcit acest prăpăd ca o învăţătură de minte pe care Dumnezeu a dat-o trufiei şi necredinţei. Nu-i ierţi că a înfăţişat seminţia între toate de Domnul aleasă, pedepsită de năprasnă, pentru lepădare de credinţă şi rocoşiri. Greşit-a oare că nu s-a dat în lături să găsească un tîlc acestor cumplite fapte ?

— Trebuia, urmă domnul de Terremondre, să păstreze cuviinţa. Prezenţa conducătorului statului îi impunea, cît de cît, oarecare cumpăt.

— E-adevărat, rosti părintele Lantaigne, că preotul acesta s-a încumetat să spuie în faţa preşedintelui şi a miniştrilor Republicii, în faţa puternicilor şi avuţilor, făptaşi sau părtaşi ai înjosirilor noastre, că Franţa s-a lepădat de străvechea ei chemare, întorcîndu-şi faţa de la creştinii din răsărit, hăcuiţi cu miile, dînd mişeleşte sprijin Semilunii, împotriva Crucii. A cutezat să spuie că naţia atîta amar de vreme credincioasă a izgonit pe Dumnezeul cel adevărat din şcolile şi adunările ei. Şi pentru asta îl osîndeşti, tocmai dumneata, domnule de Terremondre, unul din capii partidului catolic din judeţul nostru ?

Domnul de Terremondre îl încredinţă că e trup şi suflet om al Bisericii. Dar rămînea la părerea lui. Întîi şi-ntîi, nu ţinea cu grecii. Ţinea cu turcii sau, cel puţin, cu liniştea. Şi cunoştea mulţi catolici care nu se sinchiseau de creştini din răsărit. Se cădea oare să-i jignească în îndreptăţitele lor convingeri ? Nimeni nu te poate sili să fii elenofil. Nici Papa nu-i.

— Părinte, urmă el, te ascult cu tot respectul. Dar nu încetez a socoti că ar fi trebuit să se folosească vorbe mai blînde într-o zi de jale şi de nădejdi, care părea să pecetluiască împăcarea cinurilor...

— Şi în timp ce bursa era în urcare, învederînd înţelepciunea Franţei şi a Europei în treburile Răsăritului, adăugă domnul Bergeret, rîzînd cu răutate.

— În adevăr, recunoscu domnul de Terremondre. Trebuie să batem în struna unui guvern care se împotriveşte socialiştilor şi sub care Biserica şi ideile conser-

vatoare au luat un netăgăduit avînt. Deşi izraelit şi francmason, prefectul nostru, domnul Worms-Clavelin, sprijină cu multă căldură tagma bisericească. Doamna Worms-Clavelin şi-a botezat fiica, încredinţînd-o călugăriţelor la Paris, unde i se dă o educaţie desăvîrşită. Ştiu asta, căci domnişoara Jeanne Clavelin e în aceeaşi clasă cu nepoatele mele d'Ansey. Doamna Worms-Clavelin patronează mai multe din societăţile noastre de binefacere ; şi, cu toată obîrşia şi situaţia ei, aproape că nu-şi ascunde astăzi simpatia pentru aristocraţie şi Biserică.

— Nu preget să te cred, spuse domnul Bergeret, şi poţi afirma sus şi tare că în ceasul de faţă, în Franţa, catolicismul nu-şi află îndeobşte sprijin mai de nădejde decît în ovreimea bogată.

— Nu te înşeli de loc, spuse domnul de Terremondre. Ovreii ajută mult societăţile catolice... Dar ceea ce-i de-a dreptul supărător în cuvîntarea părintelui Ollivier e că pune, ca să zic aşa, în sama bunului Dumnezeu cugetul şi imboldul pacostei. După el, s-ar părea că bunul Dumnezeu a pus cu mîna lui focul la Bazar. Mătuşa mea d'Ansey, care era de faţă la slujbă, a plecat revoltată. Sînt încredinţat, părinte, că nu încuviinţezi asemenea abateri.

Părintele Lantaigne nu se băga îndeobşte cu uşurinţă în discuţii teologice cu mirenii, puţin pregătiţi să le sprijine. Cu toate că iubea cu aprindere controversa, moravurile lui sacerdotale îl făceau să le ocolească, în prilejuri uşurele, ca acesta. Se mulţumi să tacă, şi domnul Bergeret fu acela care răspunse domnului de Terremondre :

— Ţi-ar fi plăcut mai mult, desigur, domnul meu, ca acest călugăr să-l scuze pe bunul Dumnezeu pentru nenorocirea abătută, din întîmplare, asupra unui ungher uitat al zidirii sale, făcînd pe Cel de Sus, după catastrofă, să ia înfăţişarea întristată, spăsită şi cuviincioasă a domnului prefect de poliţie.

— Rîzi de mine, spuse domnul de Terremondre. Dar era nevoie oare să pomenească de victime ispăşitoare şi

de îngeri nimicitori ? Acestea sînt credinţe din alte vremuri.

— Sînt credinţe creştine, replică domnul Bergeret. Părintele Lantaigne nu poate tăgădui asta.

Cum preotul păstra tăcerea, domnul Bergeret adause :

— Într-o carte a cărei doctrină părintele Lantaigne o împărtăşeşte, în ilustra *Încercare asupra nepăsării*, se găseşte o teorie a ispăşirii pe care te-aş sfătui s-o citeşti. Am reţinut din ea o frază pe care ţi-o pot reproduce întocmai : „O lege fatală, spune Lamennais, o lege neînduplecată ne mînă ; nu putem scăpa de stăpînirea ei : legea aceasta e ispăşirea, osia neclintită a lumii sufleteşti, pe care se rostesc ursitele omenirii, toate."

— Foarte bine, spuse domnul de Terremondre. Dar e cu putinţă ca Dumnezeu să fi vrut să lovească în femei cinstite şi milostive, ca vara mea Courtrai, ca nepoatele mele Laneux şi Felissay, care au ars în chip fioros în acest pîrjol ? Dumnezeu nu-i nici crud nici nedrept.

Părintele Lantaigne îşi potrivi breviarul sub braţul stîng, dînd să plece. Apoi, răzgîndindu-se, se întoarse spre domnul de Terremondre şi, cu mîna dreaptă ridicată, spuse cu gravitate :

— Dumnezeu n-a fost nici crud nici nedrept cu aceste femei, din care a făcut, în milosîrdia lui, pîne de împărtăşanie şi chipuri ale celei fără de prihană jertfe. Dar, de vreme ce creştinii înşişi au pierdut pînă şi simţul jertfei şi au uitat ce-i suferinţa, de vreme ce au ajuns să nu mai ţie samă de cele mai sfinte taine ale Bisericii şi cum nu se cuvine să pierdem nădejdea în a lor izbavă, trebuie să ne aşteptăm la mustrări şi mai grozave, la şi mai cumplite vestiri şi la mult mai mari semne. Cu bine, domnule de Terremondre. Te las cu domnul Bergeret, care, necredincios fiind, nu cade cel puţin în pacostea şi năpasta credinţei uşuratice şi care, cu plăpîndul ajutor al minţii pe care inima n-o sprijină, îţi va închide gura, fără osteneală.

Zise şi se îndepărtă înfipt şi sigur de el.

— Ce l-a apucat ? întrebă domnul de Terremondre, urmărindu-l cu privirea. Îmi pare că s-a supărat pe mine.

E un om vrednic de respect. Dar e cu toane. Mintea i se acreşte în certuri necurmate. S-a stricat cu arhiepiscopul, cu profesorii seminarului, cu jumătate din preoţimea eparhială. E foarte îndoielnic că va ajunge episcop. Şi încep a crede că e mai bine şi pentru Biserică şi pentru el să fie lăsat unde se află. Ar fi un episcop primejdios prin intoleranţa lui. Ce idee ciudată, să aprobe cuvîntarea părintelui Ollivier!

— Şi eu aprob această cuvîntare, spuse domnul Bergeret.

— Dumneata, e altceva, spuse domnul de Terremondre. Dumneata glumeşti. Dumneata nu crezi.

— Nu cred, spuse domnul Bergeret; dar sînt teolog.

— Eu, zise domnul de Terremondre, nu sînt teolog, dar cred. Şi mă revoltă cînd aud spunîndu-se din amvon că Dumnezeu a făcut să piară în flăcări nişte biete femei, pentru osîndirea fărădelegilor ţării noastre, care nu vrea să păşească în fruntea Europei. Crede poate părintele Ollivier că ne vine atît de uşor, în împrejurările de faţă, să păşim în fruntea Europei?

— Ar păcătui crezînd asta, răspunse domnul Bergeret. Dar dumneata, dumneata care eşti, după cum ţi s-a spus adineauri, unul din capii partidului catolic din judeţ, ar trebui să ştii că Dumnezeul dumneavoastră poftea odinioară, în vremurile biblice, cu destulă osîrdie, jertfe omeneşti şi că mirozna sîngelui foarte îi plăcea. Măcelurile îl desfătau şi îi sălta inima în faţa prăpădului. Aşa era firea lui, domnule de Terremondre. Era libovnic de sînge ca domnul de Gromance, care tot timpul anului doboară, după anotimp, căprioare, potîrnichi, iepuri de casă, prepeliţe, raţe sălbatice, fazani, cocoşi de sihlă şi cuci. Nimicea laolaltă nevinovaţi şi păcătoşi, războinici şi fecioare, pană şi păr [1]. Pare că s-a înfruptat cu plăcere din copila lui Iefte.

— Nu te potrivi, spuse domnul de Terremondre. Îi era hărăzită. Dar sînge n-a curs.

[1] Păsări şi vînat mare (n.t.).

— Aşa vi se spune, făcu domnul Bergeret, ca să vă cruţe inima. Dar adevărul e c-a fost înjunghiată. Jehova se arăta îndeosebi poftitor de carne trufanda. Micul Ioas, crescut în templu, ştia bine felul în care numitul zeu îndrăgea copiii. Cînd blînda Iosabet i-a încercat diadema regilor, o cumplită neliniştе l-a fost cuprins şi pus-a el această întrebare, care îl privea îndeaproape :

Jertfit ca holocaust în autodafe
Va trebui, ca-n vremuri, copila lui Iefte,
Lui Dumnezeu, prin moarte-mi, să-i potolesc mînia ?

Pe acele vremi, Iehova aducea cu vrăjmaşul său Chamos : era o fiinţă aprigă, nedreaptă şi crîncenă. Zicea : „Prin morţii întinşi în calea voastră, afla-veţi că vă sînt stăpîn". Mă poţi crede, domnule de Terremondre, că trecînd de la evrei la creştini nu s-a părăsit de cruzime şi setea de sînge i-a rămas. Nu vreau să spun că în veleatul de faţă, în amurgul vieţii, nu se va fi îmbunat oarecum şi că nu va fi lunecat el însuşi pe clina îngăduinţei şi nepăsării pe care cu toţii o pogorîm. A încetat cel puţin să mai împroaşte spaimă şi ocări. În clipa de faţă nu-şi mai buciumă răzbunările decît prin gura domnişoarei Deniseau, pe care nimeni n-o ascultă. Principiile lui sînt tot cele de altădată. Catehismul lui moral nu s-a întru totul schimbat.

— Eşti un aprig duşman al Bisericii noastre, observă domnul de Terremondre.

— Nicidecum, spuse domnul Bergeret. E drept că descopăr în ea ceea ce aş putea numi unele piedici intelectuale şi morale. Descopăr chiar cruzimi. Dar cruzimile acestea s-au învechit, sînt lustruite de cursul anilor, rostogolite ca pietrişul şi cu desărvîşire tocite. Au ajuns aproape nevătămătoare. Mi-ar fi mai multă frică de-o religie nouă, croită prea pe măsură. Religia aceasta, chiar dac-ar avea la temelie morala cea mai îngăduitoare şi cea mai frumoasă, ar începe prin a se pune în mişcare cu o asprime stingheritoare şi cu o străşnicie greu de suferit. Mă împac mai degrabă cu o intoleranţă ruginită

decît cu o milostenie proaspăt ascuțită. Dacă stăm strîmb și judecăm drept, abatele Lantaigne și cu mine greșim și dumneata ai dreptate, domnule de Terremondre. Peste străvechea religie iudeo-creștină au trecut prin veacuri atîtea patimi omenești, atîta ură și pămîntească dragoste, atîtea civilizații barbare sau poleite, cucernice sau dezmierdate, fără de milă sau îngăduitoare, smerite sau trufașe, țărănești, pastorale, războinice, negustorești, industriale, oligarhice, aristocrate, democrate, încît totul s-a netezit. Religiile nu au urmări în ceea ce privește moravurile și sînt aidoma moravurilor care le izvodesc...

XVI

Doamna Bergeret avea groază de tăcere și de singurătate. De cînd domnul Bergeret nu-i mai vorbea și trăia despărțit de dînsa, apartamentul ei o înspăimînta ca un mormînt; cînd intra în el pălea. Fetele i-ar fi adus cel puțin în casă mișcarea și zgomotul trebuitor sănătății; în toamnă însă, la ivirea epidemiei de tifos, le trimisese la domnișoara Zoe Bergeret, mătușa lor, la Arcachon, unde își petrecuseră iarna și de unde tatăl lor nu se gîndea să le recheme, în împrejurările de față. Doamna Bergeret era o femeie casnică. Avea suflet de gospodină. Adulterul nu fusese pentru ea decît o extindere a vieții sale conjugale, o radiere a căminului ei. Făcuse asta atît din trufie femeiască cît și din imboldurile trupului ei pîrguit și rodnic. Înțelesese întotdeauna ca micile ei relații trupești cu tînărul domn Roux să rămîie o îndeletnicire tainică și burgheză, un adulter cumpătat, presupunînd, implicînd și confirmînd acea ipostază a căsătoriei pe care lumea o cinstește, biserica o sfințește și care asigură femeii liniștea casnică și demnitatea socială. Doamna Bergeret era o soție creștină. Știa că măritișul e o taină ale cărei urmări auguste și trainice nu pot fi năruite printr-o greșală de felul aceleia pe care o săvîrșise ea, gravă, ce e drept, dar care

poate fi îngăduită, iertată... Fără să se judece ea însăşi în lumina unei morale mai înalte, înţelegea că greşala ei era micuţă, lipsită de hainie şi de patima care singură dă greşelilor măreţia crimei, ducînd vinovatul la pieire. Simţea că nu-i o mare vinovată, ci că mai degrabă n-a avut noroc. Vedea urmările neaşteptate ale acestui mic bucluc, desfăşurîndu-se cu o mohorîtă încetineală, care o înspăimînta. Suferea cumplit că e singură şi decăzută în casa ei, că-şi pierduse suveranitatea în căsnicie, că e despuiată, ca să spunem astfel, de sufletul ei de gospodină şi de bucătăreasă. Suferinţa nu-i era prielnică şi n-o izbăvea. Suferinţa stîrnea în bietul ei cuget cînd revolta, cînd umilinţa. În fiecare zi, către ceasurile trei după-amiază, o pornea, ţeapănă, pompos împodobită, cu ochii limpezi, cu obrajii aprinşi, spăimîntătoare, ajungînd, cu pas întins, pe la casele prietene. Se ducea în vizită la doamna Torquet, soţia decanului; la doamna Leterrier, soţia rectorului; la doamna Ossian Collot, soţia directorului închisorii; la doamna Surcouf, soţia grefierului, la toate cucoanele burgheziei mijlocaşe. Căci în casele nobilimii şi ale marilor capitalişti nu era primită. În fiecare salon, nu mai isprăvea cu văicărelile împotriva domnului Bergeret, punînd în spinarea soţului toate ciudatele vinovăţii pe care i le strecura în minte închipuirea ei slabă, dar stăruitoare. Îl învinovăţea mai ales că o desparte de fiicele sale, că o lasă fără bani şi că, părăsind căminul, colindă cafenelele şi poate că şi casele de joc. Pretutindeni îşi atrăgea simpatii, trezind interesul cel mai duios. Mila pe care o stîrnea sporea, se întindea, se înălţa. Doamna Dellion, soţia industriaşului metalurgist care nu se putea hotărî s-o primească fiindcă nu făceau parte din aceeaşi lume, îi trimitea în schimb vorbă că o plînge din toată inima şi că osîndeşte urîcioasa purtare a domnului Bergeret. Astfel, doamna Bergeret îşi sprijinea şi îndestula zilnic prin oraş sufletul ei ahtiat de preţuire socială şi bună reputaţie. Dar sara, suind scările casei sale, i se strîngea inima. Îşi urnea cu greu picioarele moleşite, îşi uita de trufie, de răzbunări, de ocări, de nechibzuitele clevetiri

pe care le răspîndise în oraş. O apuca o sinceră dorinţă de a-l îmbuna pe domnul Bergeret, ca să nu mai fie singură. Această idee în care nu se strecura nici un gînd ascuns izvora de la sine, în sufletul ei uşuratic. Dorinţe vane ! Gînduri deşarte ! Domnul Bergeret nu mai voia să ştie de doamna Bergeret.

În acea sară, doamna Bergeret spuse în bucătărie :

— Eufemia, du-te şi-l întreabă pe domnul cum doreşte să-i gătesc ouăle.

A face cunoscut stăpînului casei ceea ce are de mîncat era în capul ei o noutate. Pînă mai ieri, pe vremea semeţei sale nevinovăţii, îi impunea mîncări care nu-i plăceau şi pe care gingaşul lui stomac de cărturar nu le suferea. Judecata tinerei Eufemia nu mergea departe, dar era dreaptă şi necruţătoare. I-a spus verde doamnei Bergeret, aşa cum îi mai spusese de atîtea ori în împrejurări asemănătoare, că e zadarnic ca doamna să-l mai întrebe ceva pe domnul, care nu va răspunde nimic, ştiut fiind că e „neînduplecat". Dar doamna, dîndu-şi capul pe spate şi lăsîndu-şi pleoapele în jos, în semn de cerbicie, îşi reînnoi porunca dată.

— Eufemio, fă ceea ce-ţi spun. Du-te şi-l întreabă pe domnul cum doreşte să-i fac ouăle. Şi nu uita să-i spui că-s ouate astăzi, că sînt aduse de la Trécul.

Între timp, domnul Bergeret, în odaia lui, lucra la al său *Virgilius nauticus*, pe care i-l ceruse un editor, pentru a îmbogăţi o ediţie savantă a *Eneidei*, pregătită, de mai bine de treizeci de ani, de trei generaţii de filologi şi din care primele foi erau tipărite gata. Profesorul alcătuia, fişă cu fişă, un lexic special. Asta îi stîrnea un soi de admiraţie faţă de sine, îndemnîndu-l să se felicite precum urmează :

— Aşadar eu, pe uscat-trăitorul, necălătorind pe apă decît cu vaporaşul care, în timpul verii în fiecare duminică pornind în susul rîului, cară tîrgoveţii în podgoria Tuillières, unde se bea vin spumos ; eu, bunul francez care n-a văzut marea decît la Villers, eu, Lucian Bergeret, sînt tălmaciul acestui Virgiliu nautic, explic terminii marinăreşti folosiţi de un poet exact, savant,

precis, cu toată retorica lui, şi matematician, mecanic, geometru, un peninsular foarte iscusit, pe care nişte marinari tolăniţi la soare pe plajele din Neapole şi Misena l-au învăţat tocmala mării, care se prea poate să fi avut birema lui şi care, în sfîrşit, de la Neapole la Atena a despicat marea albastră sub aştrii luminoşi ai celor doi fraţi ai Elenei. M-am învrednicit să fac asta mulţumită iscusinţei metodelor mele filologice. Şi domnul Goubin, elevul meu, ar izbuti în asta tot atît de bine ca mine.

Ducerea la capăt a acestei lucrări care îi stăpînea mintea, fără să i-o tulbure şi fără să i-o frămînte, îi făcea plăcere domnului Bergeret. Scria, cu adîncă mulţumire, pe bucăţi de carton subţire, cu litere mărunte şi bine rînduite, icoane şi mărturii ale rectitudinii cărturăreşti pe care o cere filologia. Chiar şi simţurile lui se învoiau să ia parte la acest răsfăţ al minţii, atît de adevărat este că plăcerile hărăzite omului sînt mai felurite decît se crede de obicei. Şi domnul Bergeret se lăsa pradă potolitei încîntări de a scrie rîndurile acestea :

Servius crede că Virgiliu a pus Attolli malos *în loc de* Attolli vela, *şi argumentul pe care îl aduce în sprijinul acestei interpretări e următorul :* cum navigarent, non est dubium quod olim erexerant arbores [1]. *Ascensius s-a alăturat părerii lui Servius, uitînd sau neştiind că pe mare, în anumite împrejurări, se dau jos catargele navelor. Cînd toanele mării...*

Domnul Bergeret ajunsese la acest pasaj al lucrării sale, cînd tînăra Eufemia, deschizînd uşa odăii cu zgomotul care-i întovărăşea pînă şi mişcările cele mai neînsemnate, veni să transmită profesorului îndatoritoarele cuvinte ale doamnei :

— Doamna vă întreabă cum doriţi să mîncaţi ouăle ?

Drept răspuns domnul Bergeret o pofti cu blîndeţă să se retragă şi scrise înainte :

---

[1] ...fiindcă navigau, fără îndoială că ridicaseră catargele. (În limba latină, în original.) (n.t.)

...puteau pune catargele în primejdia de-a fi frînte, se lăsau catargele în jos, scoţîndu-se din scobitura în care erau înfipte...

Tînăra Eufemia rămase locului, lipită de uşă, şi domnul Bergeret îşi termină fişa.

Şi se răsturnau în spate pe-o bîrnă sau altă proptea.

— Domnule, doamna mi-a spus să vă mai spun că ouăle sînt aduse de la Trécul.

— *Una omnes fecere pedem.*[1]

Îşi aşează apoi tocul pe masă. Şi din senin se simţi cuprins de tristeţă. Descoperise deodată deşertăciunea lucrării sale. Era, din nenorocire, destul de inteligent pentru a-şi da sama de mediocritatea lui, care, din cînd în cînd, i se isca pe masă, între călimară şi cutia cu fişe, în chipul unei făpturi mici, slabe şi fără farmec. Se recunoştea şi nu se iubea. Ar fi dorit să-şi contemple propria-i gîndire sub înfăţişarea unei nimfe cu şolduri pline. I se ivea în forma ei adevărată, care era firavă şi lipsită de venustate[2]. Asta îl făcea să sufere, căci era delicat şi aplecat spre cugetare.

„Domnule Bergeret, îşi spunea el, eşti un dascăl cu oarecare merite, un provincial deştept, un universitar în floare, un mediocru umanist, zăbovind pe nerodnicele curiozităţi ale filologiei, străin de adevărata ştiinţă a vorbirii, pe care n-o pot pătrunde decît minţile largi, drepte şi puternice. Domnule Bergeret, nu eşti un învăţat, nu eşti în stare nici să recunoşti, nici să rînduieşti rosturile vorbirii. Michel Bréal[3] nu va rosti niciodată dispreţuitul domniei-tale nume. Pieri-vei fără glorie şi laudele aproapelui nu-ţi vor mîngîia niciodată auzul."

— Domnule... domnule, îndrăzni tînăra Eufemia cu glas stăruitor, răspundeţi. N-am timp de aşteptat. Am treabă. Doamna vă întreabă cum doriţi să mîncaţi ouăle. Le-am luat de la Trécul. Astăzi sînt ouate.

---

[1] Toţi porniră deodată. (În limba latină, în original.) (n.t.)

[2] Cuvînt luat de A. France din latineşte (venustas). Înseamnă frumuseţă fizică (la femeie), farmec, graţie, nuri (n.t.).

[3] Filolog francez (1832—1915) (n.t.).

Domnul Bergeret, fără să-şi întoarcă faţa, răspunse slujnicei, cu o necruţătoare blîndeţă :

— Te rog să pleci şi să nu te mai văd în odaia mea, decît atunci cînd te-oi chema.

Şi conferenţiarul Facultăţii de litere se cufundă din nou în visarea sa :

„Ferice de Torquet, decanul ! Ferice de Leterrier, rectorul ! Nici o grijă cu privire la fiinţa lor, nici o îndoială iscoditoare nu le tulbură făptura cumpănită. Sînt asemeni bătrînului Mésange, care-a fost îndrăgostit de zeiţele nemuritoare, căci a trăit trei vieţi de om înălţîndu-se pînă la Collège de France şi la Institut, fără să fi învăţat nimic cu începere din binecuvîntaţii ani ai nevinovatei sale copilării şi neştiind mai multă grecească decît la cincisprezece ani. A închis ochii la istovul acestui veac, frămîntînd încă în puţina lui minte ideile mitologice puse în versuri, în preajma leagănului său, de poeţii primului Imperiu. Dar eu, tot atît de şubred la minte ca elenistul acesta cu nume şi creier de pasăre [1], tot atît de puţin destoinic ca decanul Torquet şi ca rectorul Leterrier, ca metodă şi invenţiune, eu, jalnic şi păgubos scamator de vorbe, cum se face că simt atît de dureros neputinţa şi vrednica de rîs deşertăciune a întreprinderilor mele ? Nu-i oare o dovadă de nobleţă intelectuală şi un semn al superiorităţii mele în domeniul ideilor generale ? Acest *Virgilius nauticus*, din pricina căruia mă judec şi mă osîndesc, e oare cu adevărat opera şi rodul minţii mele ? Nu ! E o corvadă impusă sărăciei de un librar hrăpareţ, încîrdoşat cu nişte profesori fofîrligari care, sub cuvînt că descotorosesc ştiinţa franceză de oblăduirea nemţească, restatornicesc întorsătura flecară de altădată, impunîndu-mi giumbuşuri filologice după moda din 1820. Cadă asupră-le şi nu asupră-mi păcatul ! Nada cîştigului, nu zelul ştiinţific, m-a hotărît să mă apuc de acest *Virgilius nauticus*, cu care mă căznesc de trei ani şi pentru care voi primi plată cinci sute de franci, adică : două sute

[1] *Mésange* înseamnă, ca nume comun, *piţigoi* (n.t.).

cincizeci de franci la predarea manuscrisului şi două sute cincizeci în ziua punerii în vînzare a tomului cuprinzînd această lucrare. Am vrut să-mi potolesc josnica sete de aur. Nu cu mintea, ci cu firea mea am păcătuit. E cu totul altceva!"

În felul acesta îşi conducea domnul Bergeret corul nestatornicelor sale gînduri. Tînăra Eufemia, care nu se urnise din loc, îşi chemă stăpînul pentru a treia oară:

— Domnule... domnule...

Dar, de data aceasta, glasul ei, sugrumat de hohote, i se opri în beregată.

Întorcîndu-şi, în cele din urmă, privirea spre ea, domnul Bergeret văzu lacrimi curgînd pe doi obraji bucălaţi, îmbujoraţi şi strălucitori.

Tînăra Eufemia încercă să vorbească: dar nu i-au ieşit din gîtlej decît sunete răguşite, asemeni mugetului pe care-l scot ciobanii din satul ei din bucium, cînd se lasă noaptea. Împreunîndu-şi pe obraji braţele goale pînă la coatele a căror carne albă şi durdulie era brăzdată de lungi zgîrieturi trandafirii, îşi şterse ochii cu dosul mînilor sale arămii. Hohotele îi zguduiau pieptul îngust şi pîntecul prea mare, rămas aşa în urma rastului[1] pe care-l avusese la vîrsta de şapte ani şi care o pocise. Îşi lăsase braţele de-a lungul trupului, îşi băgase mînile sub pestelcă, îşi înăbuşise suspinele şi, cum îi reveni graiul, începu să urle cît o ţinea gura:

— Nu mai pot sta în casa asta! Nu mai pot! Asta nu e viaţă. Mai bine îmi iau lumea în cap, decît să mai văd ceea ce văd!

Era tot atîta mînie cît şi mîhnire în glasul ei şi se uita la domnul Bergeret cu ochi aprinşi.

Şi, ce-i drept, purtarea stăpînului ei o scotea din sărite. Nu pentru că ar fi nutrit în inima ei o veche dragoste pentru doamna Bergeret, care, pînă mai ieri, în vremile de mărire şi de propăşire, o copleşea de

[1] Boală care consistă în umflarea splinei, din care pricină cei ce au suferit de ea rămîn cu pîntecul mare (n.t.).

ocări şi de umilinţe şi-i tăia porţia de carne. Nu pentru că n-ar fi ştiut de păcatul stăpînei sale şi că ar fi crezut, ca doamna Dellion şi celelalte cucoane din burghezie, că doamna Bergeret e nevinovată. Ea, portăreasa, brutăreasa şi servitoarea domnului Raynaud cunoşteau cu de-amănuntul tainicele legături dintre doamna Bergeret şi domnul Roux. Le descoperise înaintea domnului Bergeret. Şi nici pentru că le-ar fi încuviinţat. Dimpotrivă, le osîndea fără cruţare. Dacă o fată, stăpînă pe trupul ei, avea un ibovnic, nu găsea nimic de zis, ştiind şi ea cum vine asta. Puţin i-a lipsit şi ei să ajungă acolo, într-o sară, după o petrecere, pe marginea unui şanţ, unde a fost înghesuită de un flăcău, căruia îi era a joacă. Ştia că o nenorocire se poate oricînd întîmpla. Dar o asemenea purtare o revolta la o femeie măritată, coaptă şi cu copii. Într-o dimineaţă i-a mărturisit brutăresei că-i e scîrbă de doamna. În ce-o priveşte, nu-i umbla gîndul la zburdăciuni şi de nu i-ar fi fost dat decît ei pe lume să odrăslească, repede s-ar fi pustiit lumea, spunea ea. Dacă cucoana gîndea altfel, avea bărbat. După ea, stăpîna ei căzuse la mare şi spurcată nelegiuire, dar nu-i intra în cap ca o greşală, oricît de cumplită, să nu-şi găsească izbavă şi să rămîie fără iertare. În copilărie, înainte de a fi intrat cu simbrie la stăpîn, muncise la cot cu părinţii ei la vie şi la cîmp. Văzuse soarele dogorînd strugurele în floare, văzuse grindina tocînd în cîteva clipe tot grîul de pe cîmp şi văzuse în anul următor pe tatăl, pe mama şi pe fraţii ei mai mari lucrînd via şi semănînd ogoarele. De la viaţa aceea firească şi plină de răbdare învăţase ea că în această lume arzătoare şi îngheţată, bună şi rea, fără îndreptare nimic nu este şi după cum pămîntului i se iartă, cuvine-se şi bărbatului şi femeii să li se ierte.

Aşa făceau oamenii din satul ei, care poate că nu erau mai prejos de cei din capitala judeţului. Cînd femeia lui Robertet, zdravăna Leocadia, i-a cumpărat argatului o pereche de pacheşte, pentru a-l îndemna să facă ceea ce voia ea să-i facă, n-a fost destul de isteaţă pentru ca Robertet să nu adulmece urzeala. A prins

îndrăgostiţii asupra faptului şi şi-a dojenit muierea cu gîrbaciul şi cu atîta foc, încît i-a tăiat cheful să mai încerce vreodată. De atunci, Leocadia e una din cele mai cumsecade femei din ţinut: nu-i mai poate spune bărbatul ei nici *atît*. Dar e tot atît de drept că nici cu domnul Robertet, care ştie să se poarte şi să-şi stăpînească şi dobitoacele şi oamenii, nu-i de glumit.

Bătută mult de venerabilul ei tată, ea însăşi simplă şi brutală, Eufemia pricepea violenţa şi ar fi înţeles ca domnul Bergeret să fi rupt pe spinarea vinovatei doamne Bergeret cele două mături ale casei, dintre care una îşi pierduse jumătate din barbă, iar cealaltă, mai veche, neavînd mai multe fire ca podul palmei. Învelită într-o otreapă, slujea la spălatul lespezilor bucătăriei. Dar ca stăpînul să ţie în el atîta vreme o duşmănie mută, iată ceea ce i se părea tinerei ţărance că e de nesuferit, împotriva firii şi cu adevărat satanicesc. Dar ceea ce o făcea pe Eufemia să simtă mai adînc vinovăţia domnului Bergeret e că purtarea lui îngreuia serviciul şi încurca treaba. Trebuia să-i ducă pe de o parte mîncare domnului Bergeret, care nu voia să se aşeze la masă cu doamna Bergeret, şi, pe de alta, doamnei Bergeret, a cărei existenţă, cu îndărătnicie tăgăduită de domnul Bergeret, nu putea dăinui, totuşi, fără hrană. „E ca la han, ofta tînăra Eufemia." Doamna Bergeret, căreia domnul Bergeret nu-i mai dădea bani, îi spunea: „Ai să te socoteşti cu domnul". Tremurînd toată, Eufemia se ducea în fiecare sară cu catastiful la domnul, care, nemaiputînd ieşi la capăt cu cheltuielile sporite, cu un gest poruncitor îi făcea semn să iasă. Şi ea rămînea copleşită de greutăţi care-i depăşeau priceperea. Traiul sub acest afurisit acoperiş a făcut-o să-şi piardă voioşia: nu i se mai auzeau în bucătărie rîsetele ţinînd isonul cratiţelor care se ciocneau, sfîrîitului prăjelilor răspîndite pe plită, loviturilor răsunătoare ale satîrului tocînd pe masa groasă hălcile de carne, cu cîte-un vîrf din degetele ei. Nu mai avea parte nici de bucurii nici de dureri zgomotoase. Îşi spunea: „Mă tîmpesc în casa asta". I se rupea inima de mila doamnei Bergeret. Acum cu-

coana asta se îmbunase faţă de ea. Aşezate una lîngă alta, la lumina lămpii, îşi petreceau serile făcîndu-şi destăinuiri. Cu sufletul plin de sentimentele acestea, i-a spus tînăra Eufemia domnului Bergeret :

— Mă'c ; prea sînteţi neomenos. Vreau să plec.

Şi dădu drumul unui nou şuvoi de lacrimi.

Învinuirea ei nu-l supăra pe domnul Bergeret. Se prefăcu a nu înţelege, avînd prea multă judecată pentru a nu ierta îndrăznelile unei copile neştiutoare. Şi zîmbi întru sine, căci păstra încă într-un ungher neştiut al sufletului, sub alaiul înţeleptelor cugetări şi al frumoaselor maxime, instinctul primitiv care stăruie în oamenii moderni laolaltă cu spiritul cel mai ales şi mai blajin, şi care îi face să se bucure cînd văd că sînt luaţi drept nişte făpturi fioroase, ca şi cum putinţa de a face rău şi de a distruge ar fi cea mai de samă tărie a vieţuitorilor, virtutea lor de temelie şi tot ce e mai bun în ei ; dar dacă stăm şi ne gîndim, aşa şi este, de vreme ce viaţa nesprijinindu-se şi nesporind decît în moarte, cei mai buni sînt cei ce fac mai multe măceluri şi, de vreme ce acei care din imboldul rasei şi al hranei săvîrşesc cele mai mari fărădelegi, sînt înălţaţi generali şi plac femeilor, în mod firesc interesate să aleagă pe cei mai puternici şi în neputinţă de a deosebi cu mintea lor forţa creatoare de cea destructivă, care sînt, în adevăr, pe veci contopite în natură. De asta, mulţumită minţii lui visătoare, cînd tînăra Eufemia, cu glasul ei rustic, ca o fabulă din Esop, i-a spus că e neomenos, domnului Bergeret i se păru că aude un murmur măgulitor, care, prelungind neaoşa vorbire a slujnicei, spunea : „Află, Lucian Bergeret, că eşti neomenos, în înţelesul urît al cuvîntului, adică în stare să faci rău şi să distrugi, stăpîn deplin al vieţii, în stare de apărare, pe cale de cuceriri. Află că eşti, în felul tău, un uriaş, un monstru, un balaur, un om fioros."

Dar, pornit din fire să se îndoiască şi să nu primească cu ochii închişi judecata aproapelui, se cercetă el însuşi, pentru a se încredinţa dacă era în adevăr aşa cum spune Eufemia. La primele ochiri pe care le aruncă

asupră-şi, constată că îndeobşte nu era rău, că, dimpotrivă, era milos, simţitor la necazurile altuia, înţelegător cu nenorociţii, că-şi iubea semenii, că ar fi vrut să-i sprijine în toate nevoile lor, să le împlinească dorinţele îngăduite sau vinovate, căci nu înţărcuia milostenia seminţiei omeneşti în hotarele unui sistem moral şi le purta de grijă tuturor năpăstuiţilor. Socotea nevinovat tot ceea ce nu dăunează altuia. De asta avea în inima lui mai multă blîndeţă decît o îngăduie pravilele, datinele şi feluritele credinţe ale popoarelor. Aşadar, după ce se cercetă, văzu că nu-i un mişel, ceea ce îl nedumerea oarecum. Îşi recunoştea cu părere de rău aceste vrednice de dispreţ însuşiri ale inteligenţei, care nu sînt vieţii de nici un folos.

Cu o metodă excelentă căută apoi să vadă dacă nu se va fi abătut de la caracterul lui îngăduitor şi de la paşnica lui fire, în vreo împrejurare oarecare şi îndeosebi cu privire la doamna Bergeret. Şi recunoscu repede că, în acest caz special, purtarea i-a fost potrivnică crezurilor sale generale şi sentimentelor sale fireşti, că purtarea lui înfăţişa în această privinţă ciudăţenii vrednice de luat în samă şi se opri asupra celor mai stranii.

„Ciudăţeniile de frunte: mă prefac că o cred ticăloasă şi mă port ca şi cum aş avea în adevăr această credinţă de om de rînd. În timp ce ea, în conştiinţa ei, se crede vinovată de a se fi împreunat cu domnul Roux, elevul meu, eu socot această împreunare nevinovată, ca nefăcînd nimănui nici un rău. Doamna Bergeret e mai morală decît mine. Dar socotindu-se vinovată, ea îşi dă iertare. Pe cînd eu, care n-o socot vinovată, n-o iert. Gîndul meu, în ceea ce-o priveşte, e imoral şi blajin. Purtarea mea în ceea ce-o priveşte e morală şi crudă. Ceea ce osîndesc fără milă nu e fapta ei, care nu-i decît ridicolă şi necuviincioasă, după părerea mea, ci pe ea însăşi, vinovată, nu că a făcut ce-a făcut, ci că este ceea ce este. Tînăra Eufemia are dreptate: sînt un om rău!“

Se aprobă şi, frămîntat de alte gînduri, îşi mai spuse :

„Sînt un om rău prin fapta mea. N-aveam nevoie de experienţa aceasta, pentru a şti că faptă fără vină nu se află şi că a făptui înseamnă a face rău sau a nimici. O dată cu intrarea în fapt, am devenit răufăcător."

Nu fără temei îşi vorbea el astfel sieşi, căci săvîrşea o faptă chibzuită, necurmată, stăruitoare, ţinînd să-i facă doamnei Bergeret viaţa de nesuferit, tăindu-i acestei cucoane toate bunurile de care nu se putea lipsi făptura ei grosolană, firea ei casnică, sufletul ei sociabil, astfel ca în cele din urmă să stîrpească din cămin soţia nedorită şi nesuferită ce-i hărăzise nepreţuitul chilipir de a fi înşelat.

Se folosea de chilipirul acesta. Îşi desăvîrşea opera cu o rîvnă de mirare la un om atît de slab. Căci domnul Bergeret era îndeobşte şovăielnic şi lipsit de voinţă. Dar cu acest prilej, un Eros de neînvins, un imbold îi dădea ghes. Fiindcă dorinţele, nu voile sînt acelea care, după ce au odrăslit omenirea, o sprijină. Domnul Bergeret era călăuzit de această negrăită dorinţă, de Erosul care imboldea pe domnul Bergeret să se despartă de doamna Bergeret. Şi această curată, această limpede dorinţă, pe care nici o ură n-o tulbura, avea ceva din binecuvîntata violenţă a dragostei.

În timpul acesta, tînăra Eufemia aştepta ca stăpînul să-i răspundă, sau, cel puţin să se răstească la ea. În această privinţă, asemeni doamnei Bergeret, stăpîna ei, tăcerea îi era mai nesuferită decît batjocura şi ocara.

În fine, domnul Bergeret vorbi. Rosti cu glas potolit :

— Îţi dau drumul. Peste opt zile, vei pleca de sub acest acoperiş.

Un strigăt sălbatic, mişcător, fu răspunsul Eufemiei. Preţ de-un minut rămase locului, fără să mişte. Apoi, reintră năucită, cătrănită şi îndurerată în bucătăria ei, unde îşi regăsi cratiţele ciocnite ca platoşele în bătălie de mînile ei vrednice ; scaunul cu reţeaua de paie desfundată, fără nici o pagubă, de altfel, căci biata fată nu se aşeza niciodată pe el ; cişmeaua, a cărei apă,

scurgîndu-se noaptea prin robinetul lăsat deschis, potopea casa ; spălătorul de blide cu ţeava veşnic astupată ; masa ciopîrţită de satîr ; cuptorul de tuci mîncat tot de flăcări ; lada cu cărbuni, policioarele împodobite cu hîrtie dantelată, cutia cu ceară de parchet şi sticla cu apă tare. Şi în mijlocul acestor monumente ale trudnicei sale vieţi, o podidiră lacrimile.

A doua zi, fiind zi de tîrg, domnul Bergeret porni de mînecate, cum se spunea pe vremuri, spre Deniseau, care ţinea în Piaţa Sfîntul Exuperiu un oficiu de plasare pentru muncitori agricoli. În încăperea scundă dădu peste vreo douăzeci de ţărăncuţe, şi tinere şi bătrîne, unele mărunţele, roşcovane şi bucălate, altele înalte, uscate, galbene, deosebite la faţă şi statură, dar asemănîndu-se toate prin îngrijorata fixitate a privirii, căci toate vedeau în fiecare vizitator care deschidea uşa propria lor soartă. Domnul Bergeret se uită o clipă la această adunătură de fete de năimit. Trecu apoi în cancelaria împodobită cu calendare, unde însuşi Deniseau şedea în faţa unei mese ticsite de registre slinoase şi de potcoave vechi care-i slujeau de *presse-papier*.

Îi ceru telalului o slujnică şi fără îndoială că o dorea înzestrată cu însuşiri rare, căci, după zece minute de convorbire, plecă mofluz. Dar, trecînd din nou prin sala comună, zări într-un ungher întunecos o făptură pe care n-o văzuse la început. Era o arătare deşirată, despre care n-ai fi putut spune cu siguranţă dacă e femeie sau bărbat şi căreia nu i-ai fi putut da o vîrstă, împodobită cu un cap osos şi pleşuv, cu fruntea aşezată ca o minge enormă peste un nas cîrn şi numai nări. Gura deschisă lăsa să i se vadă nişte dinţi ca de cal şi sub buza care-i spînzura nu se zărea nici urmă de bărbie. Şedea nemişcată în colţişorul ei, cu privirea împrăştiată, ştiind, poate, că nu se va găsi nimeni s-o tocmească atît de curînd şi că celelalte îi vor lua-o înainte, împăcată totuşi cu sine şi liniştită. Era îmbrăcată ca femeile din ţinuturile mlăştinoase, pe unde bîntuie frigurile. Iar broboada îi era plină de paie.

Domnul Bergeret o măsură îndelung cu o posomorîtă admirație. În cele din urmă zise, arătînd-o lui Deniseau :

— Asta, spuse el, îmi place.

— Maria ? întrebă telalul surprins.

— Da, ea, răspunse domnul Bergeret.

XVII

Domnul Mazure, arhivarul, care primise în sfîrșit „Palmele academice", privea guvernul cu o îngăduitoare blîndeță. Cum de mînie nu se putea lipsi, de la acest soroc și-o îndreptase împotriva cinului bisericesc, începînd să dea în vileag uneltirile episcopilor. Într-o dimineață, întîlnindu-l pe domnul Bergeret în Piața Sfîntul Exuperiu, îi atrase luarea-aminte asupra primejdiei clericale.

— Fiindcă n-a putut răsturna Republica, spunea el, popimea vrea să puie mîna pe ea.

— Asta e ținta tuturor partidelor, răspunse domnul Bergeret, și urmarea firească a rînduielilor noastre democratice, căci democrația se întemeiază tocmai pe lupta dintre partide, de vreme ce poporul însuși e dezbinat ca sentimente și interese.

— Dar, ceea ce nu-i de suferit, urmă domnul Mazure, e că popimea își pune masca libertății pentru a-i ademeni pe alegători.

La care domnul Bergeret răspunse :

— Orice partid îndepărtat de la cîrmă e un crainic al libertății, pentru că libertatea întărește opoziția, slăbind totodată ocîrmuirea. Pentru același temei, partidul care ocîrmuiește ciunteșe libertățile cît poate. Și, în numele poporului suveran, alcătuiește cele mai tiranice legi. Căci pravilă care să asigure libertatea împotriva încălcărilor suveranității naționale nu se află. În teorie, despotismul democratic nu are hotare. În fapt și dacă ținem samă numai de timpul prezent, recunosc că

nu-i cine ştie ce de el. Am fost miluiţi cu „legi criminale". Dar nu se aplică.

— Domnule Bergeret, spuse arhivarul, vrei să-mi îngădui un sfat înţelept? Dumneata eşti republican; nu deschide focul asupra prietenilor dumitale. Dacă n-om băga de samă, o să cădem din nou sub cîrma popilor. Reacţiunea se întăreşte văzînd cu ochii. Albii cu albii şi albaştrii cu albaştrii, vorba lui Napoleon. Dumneata eşti un albastru, domnule Bergeret. Partidul clerical nu-ţi iartă că ai numit-o pe Ioana d'Arc o mascotă (şi chiar şi mie îmi vine greu să ţi-o iert, căci Ioana d'Arc şi Danton sînt idolii mei). Dumneata eşti liber-cugetător. Apără cu noi societatea mireană! Hai să ne unim! Numai unirea ne va da puterea să biruim. Un interes superior ne porunceşte să combatem clericalismul.

— Eu văd în asta mai mult un interes de partid, răspunse domnul Bergeret. Şi dacă aş fi silit să fac parte dintr-un partid, de bună samă că într-al vostru aş intra, pentru că e singurul în care aş putea sluji fără prea multă făţărnicie. Din fericire, însă, n-am ajuns încă în halul ăsta şi nu mă simt de loc ispitit să-mi frămînt creierii pentru a mă băga într-un raft politic. La drept vorbind, certurile voastre mă lasă rece, pentru că-mi dau sama de deşertăciunea lor. Ceea ce vă deosebeşte de clericali nu-i lucru mare, dacă stai să te gîndeşti. Dacă v-ar înlocui la cîrmă, soarta cetăţenilor nu s-ar schimba întru nimic. Şi numai soarta cetăţenilor cîntăreşte într-un stat. Opiniile nu sînt decît vorbe-n vînt. Nu vă despart de clericali decît opiniile. Nu aveţi o morală a voastră pe care să o puneţi în faţa moralei lor, pentru că în Franţa nu convieţuiesc pe de o parte o morală creştină şi pe de alta una laică. Cei care cred asta sînt înşelaţi de aparenţe. Am să te fac să mă înţelegi în puţine vorbe.

Felul de viaţă al fiecărui veleat statorniceşte un fel de a gîndi comun tuturor oamenilor. Ideile noastre morale nu sînt rodul gîndirii, ci urmările obişnuinţei. Cum însuşirea acestor idei este privită cu mare cinste

şi lepădarea de ele ca o ticăloşie, nimeni nu cutează să le scormonească la lumina zilei. Ideile acestea sînt primite fără drămuire de întreaga obşte, fără deosebire de credinţe religioase şi de concepţii filozofice şi cei care se căznesc să le puie în practică nu le sprijină mai mult decît acei care nu ţin sama de ele în faptele lor. Numai obîrşia acestor idei mai este încă în discuţie. În timp ce acei ce se socotesc liberi cred că-şi găsesc în natură normele purtării, sufletele cucernice îşi iau din religie canoanele purtării lor, canoane care se vădesc a fi aceleaşi, cu prea mici deosebiri, nu pentru că ar fi universale, divine şi naturale totodată, cum se obişnuieşte a se spune, ci dimpotrivă, pentru că sînt legate de timp şi loc, trăgîndu-se din aceleaşi obiceiuri, izvorîte din aceleaşi prejudecăţi. Fiecare epocă îşi are morala ei precumpănitoare, care nu-i nici rodul religiei, nici al filozofiei, ci al obiceiului, singura putere în măsură să unească oamenii în aceeaşi simţire, căci tot ceea ce e supus judecăţii îi desparte ; şi omenirea nu dăinuieşte decît cu condiţia să nu se gîndească la ceea ce e mai hotărîtor pentru existenţa ei. Morala domină credinţele care sînt pricini de gîlceavă, în timp ce ea nu e cercetată niciodată.

Şi tocmai pentru că morala e suma prejudecăţilor comunităţii, nu-i cu putinţă să vieţuiască două morale potrivnice, în acelaşi timp şi în acelaşi loc. Aş putea ilustra acest adevăr cu un mare număr de exemple. Dar nu e nici unul mai semnificativ decît acela al împăratului Iulian, ale cărui lucrări le citeam din cînd în cînd, pînă mai dăunăzi. Iulian, adorator al soarelui, care cu inima atît de vitează şi cu atîta înălţare de suflet a luptat pentru zeii săi, împărtăşea toate ideile morale ale creştinilor. Ca şi ei, dispreţuia trupeştile desfătări, lăudînd binefacerile postului, care pune pe om în atingere cu dumnezeirea. Ca şi ei, susţinea doctrina izbăvirii, credea în suferinţa care mîntuie, se iniţia în taine care răspundeau, la fel cu ale creştinilor, unei vii dorinţe de neprihănire, de renunţare, de dragoste cerească. În sfîrşit, din punct de vedere moral, neopăgînismul

lui semăna ca un frate cu tînărul creştinism. Ce-i de mirare în asta ? Ambele credinţe erau doi copii gemeni ai Romei şi Răsăritului. Răspundeau amîndouă aceloraşi obiceiuri omeneşti, aceloraşi instincte adînci ale lumii asiatice şi latine. Sufletul lor era acelaşi. Dar prin nume şi grai se deosebeau una de alta. Această deosebire ajunge, pentru a le face potrivnice de moarte. De cele mai multe ori, oamenii se hărţuiesc pentru vorbe. Pentru vorbe ucid şi se lasă ucişi cel mai uşor. Istoricii se întreabă cu nelinişte ce s-ar fi ales de civilizaţie dacă, dobîndind o meritată biruinţă prin statornicia şi cumpătarea lui, împăratul filozof l-ar fi răpus pe învăţătorul din Cana Galileii. Nu-i uşoară treabă să refaci istoria. Totuşi, se învederează destul de limpede că, în cazul acesta, politeismul, care începuse chiar pe timpul lui Iulian să fie întors de iznoavă la un soi de monoteism, ar fi îndurat, în cele din urmă, noile deprinderi ale sufletelor omeneşti, luînd în totul aceeaşi înfăţişare morală, pe care vedem c-o are creştinismul. Uită-te la marii revoluţionari şi spune dacă e printre ei măcar unul care să fi fost cît de cît original în morală. Robespierre a avut întotdeauna în privinţa virtuţii ideile preoţilor de la Arras, care l-au învăţat carte.

Eşti liber-cugetător, domnule Mazure, şi crezi că omul trebuie să urmărească pe această planetă cît mai multă fericire cu putinţă. Domnul de Terremondre, care e catolic, socoate că pe lumea asta ne aflăm într-un loc de ispăşire, pentru a dobîndi, prin suferinţă, viaţa veşnică ; şi cu toată nepotrivirea principiilor voastre, aveţi şi unul şi altul aproape aceeaşi morală, fiindcă morala nu atîrnă de principii.

— Îţi baţi joc de lume, spuse domnul Mazure, şi mă faci să sudui ca un surugiu. Ideile religioase, chiar de şi-ar vîrî dracul coada, intră, într-o măsură care nu poate fi trecută cu vederea, în alcătuirea ideilor morale. Aşa că pot spune că există o morală creştină pe care o resping.

— Dar, scumpe domn, răspunse profesorul cu blîndeţă, sînt tot atîtea morale creştine cîte vremi şi me-

leaguri a străbătut creştinismul. Religiile, ca şi cameleonii, iau culoarea pămîntului pe care îl străbat. Morala, unică pentru fiecare generaţie, a cărei unitate ea singură o face, se schimbă fără încetare o dată cu obiceiurile şi datinile, a căror izbitoare întruchipare este asemeni umbrei lor mărite, pe zid. Aşa că morala catolicilor actuali, care te supără, se apropie mult de a dumitale şi, dimpotrivă, se deosebeşte de aceea a unui catolic de pe vremea Ligii. Şi nu mai vorbesc de creştinii din vremea apostolilor, care, dacă i-ar vedea de aproape domnul de Terremondre, i s-ar părea nişte fiinţe foarte ciudate. Fii drept şi înţelegător, de-i cu putinţă : întrucît se deosebeşte, rogu-te, în esenţă, morala dumitale de liber-cugetător, de aceea a drept-credincioşilor de astăzi, care se duc la liturghie ? Ei propovăduiesc doctrina ispăşirii, temelia credinţei lor, dar se indignează tot atît de tare ca şi domnia-ta cînd această doctrină le e înfăţişată în chip izbitor de propriii lor preoţi. Ei cred că suferinţa e prielnică şi pe placul lui Dumnezeu. Dar îi vezi oare aşezîndu-se pe cuie ? Aţi proclamat libertatea cultelor. Ei se căsătoresc cu evreice şi nu-şi ard socrii pe rug. Ce părere pe care să n-o aibă şi ei ai dumneata, despre trupeştile împreunări, despre familie, despre căsătorie, cu singura deosebire că domnia-ta admiţi despărţenia, fără ca totuşi s-o recomanzi ? Ei cred că dacă doreşti o femeie, focul Gheenei te aşteaptă. Dar îmbrăcămintea femeilor lor e oare mai puţin despuiată ca aceea a femeilor voastre, pe la ospeţe şi sindrofii ? Au ele rochii care să lase mai puţin să se vadă cum sînt făcute ? Îşi amintesc ele de ceea ce-a spus Tertulian [1] despre îmbrăcămintea vădanelor ? Poartă ele văluri şi îşi ascund ele părul ? Nu te împaci oare cu mofturile lor ? Le ceri oare să se plimbe goale, pentru că nu crezi că Eva s-a acoperit cu o creangă de smochin din blestemul lui Iehova ? Ce idee opui dumneata ideilor lor despre patrie, pe care te îndeamnă s-o slujeşti şi s-o aperi, ca şi

[1] Doctor al Bisericii, autor a numeroase lucrări de apologie creştină (n.t.).

cum patria lor n-ar fi în cer ? Dar despre obligativitatea serviciului militar căruia i se supun, exceptînd un singur punct din disciplina ecleziastică, de care de fapt nu ţin samă ? Dar în privinţa războiului pe care îl vor face cot la cot cu dumneata, cînd vei pofti, cu toate că Dumnezeul lor le-a spus : „Să nu ucizi". Eşti oare întru atîta partizan al libertăţii şi al internaţionalismului, încît să te desparţi de ei în aceste importante împrejurări din viaţă ? Veniţi cu ceva care să vă aparţie ? Nu există nimic, nici chiar duelul, care, pentru eleganţa lui, să nu fie în moravurile lor şi în ale voastre, deşi nu este nici în principiile lor, de vreme ce preoţii şi regii l-au interzis, nici în principiile voastre, căci presupune amestecul de necrezut al lui Dumnezeu în certurile dintre noi. Nu ai domnia-ta aceeaşi morală cu privire la organizarea muncii, la proprietatea privată, la capital, la întreaga economie a societăţii actuale, ale cărei nedreptăţi le îndurați cu aceeaşi răbdare şi unii şi alţii atîta timp cît nu se abat asupră-vă ? Ar trebui să fii socialist ca să fii altfel. Dar cînd vei fi dumneata, fără îndoială că vor fi şi ei. Inegalităţile vechiului regim, care mai dăinuiesc şi astăzi, le toleraţi ori de cîte ori vă pot folosi. De ochii lumii şi adversarii voştri primesc la rîndu-le urmările Revoluţiei, cînd e vorba să pună mîna pe o avere provenită de la vreun bătrîn acaparator de bunuri naţionale. Şi ei şi domnia-ta sînteţi adepţi ai Concordatului [1], aşa că religia însăşi vă uneşte.

Credinţa e atît de puţin hotărîtoare în ceea ce priveşte sentimentele lor, încît sînt şi ei tot atît de legaţi cît şi domnia-ta de această viaţă pe care s-ar cădea s-o dispreţuiască şi de bunurile lor care le stăvilesc izbăvirea. Avînd aproape aceleaşi obiceiuri ca dumneata, au aproape şi aceeaşi morală. Domnia-ta îi sîcîi asupra unor puncte care nu-i interesează decît pe politicieni, fără să privească societatea, cu drept cuvînt indiferentă

[1] Convenţie încheiată între Bonaparte şi Papa Pius al VII-lea, statornicind raporturile Franţei cu Vaticanul precum şi ale Statului francez cu Biserica (n.t.).

între ei şi dumneavoastră. Credincioşi aceloraşi tradiţii, supuşi aceloraşi prejudecăţi, cufundaţi în aceleaşi întunecimi, vă mîncaţi între voi ca racii într-un paner. La vederea bătăliilor voastre de şobolani şi broaşte, îţi piere zelul de laicizare.

XVIII

Maria a intrat în casă ca moartea. La vederea ei, doamna Bergeret îşi dădu sama că vremurile s-au schimbat.

Tînăra Eufemia, care avea în sufletul ei, pentru stăpîni şi casă, o mare dragoste, nici de ea ştiută, dar de nădejde, pentru că nu atîrna de raţiune, un devotament de cîne, rămase un lung răstimp aşezată pe scaunul desfundat, neclintită şi mută, cu obrajii aprinşi. Nu plîngea, dar în jurul buzelor îi ieşiseră semne de spuzeală. Îşi luă rămas bun de la cucoană, cu toată gravitatea unei fete de la ţară cu frică de Dumnezeu în suflet. În cei cinci ani cît slujise, îndurase ocarnicele ieşiri şi cumplita zgîrcenie a cucoanei, care o hrănea pe sponci ; avusese şi ea, la rîndu-i, izbucniri de obrăznicie şi de revoltă şi-şi clevetise stăpîna, printre slugi. Dar era creştină şi în adîncul inimii îşi cinstea stăpînii ca pe tatăl şi pe mama ei. Cu glas răguşit de plîns zise :

— Rămîneţi cu bine, doamnă. O să mă rog lui Dumnezeu să vă dee sănătate şi noroc. Tare aş fi vrut să-mi iau ziua bună şi de la domnişoare.

Doamna Bergeret simţea că o dată cu această biată fată era izgonită şi ea din casă. Dar i se părea că demnitatea ei nu-i îngăduie să arate nici un fel de tulburare.

— Du-te, fetiţo, spuse ea, du-te la domnul să-ţi facă socoteala.

După ce-i plăti domnul Bergeret simbria, îşi socoti îndelung bănuţii, făcînd în trei rînduri numărătoarea şi mişcîndu-şi buzele ca la rugăciune. Răsucea mone-

dele cu neliniște, temîndu-se să nu se zăpăcească între atîtea efigii felurite ; își bagă mica ei avere, tot ce avea ea pe lume, în buzunarul fustei, sub basma. Își afundă apoi mîna în buzunar.

O dată aceste măsuri luate, spuse :

— Ați fost totdeauna bun cu mine, domnule. Vă doresc numai bine. Dar nu-i mai puțin adevărat că m-ați dat afară.

— Mă crezi un om aprig, răspunse domnul Bergeret. Cu toate acestea, dacă mă despart de dumneata, dragă Eufemia, o fac cu părere de rău, dar pentru că așa trebuie. Dacă-ți pot fi cu ceva de folos, sînt gata să te ajut și din toată inima.

Eufemia își trecu dosul mîinii peste ochi, smiorcăi și spuse cu blîndeță, printre lacrimi mari :

— Nimeni nu e rău în casa asta.

Ieși, închizînd ușa după ea cu cît mai puțin zgomot cu putință. Și domnul Bergeret și-o închipui la telalul Deniseau, în fundul sălii, cu tulpan alb, cu umbrela de bumbac albastru între genunchi, îndreptînd spre ușă priviri neliniștite, în jalnica adunătură de fete de năimit.

În timpul acesta Maria, care crescuse în staul și nu îngrijise decît dobitoace, uimită și năucită între acești burghezi, cuprinsă și ea de groaza pe care o inspira, stătea ghemuită în bucătărie, cu ochii la cratițe. Nu știa să gătească decît supă cu slănină și nu pricepea decît dialectul de prin părțile ei. Nici măcar certificate bune nu avea. Se vedea bine că trebuie să-și fi făcut de cap cu ciobanii și că bea vinars și chiar holercă.

Primul musafir căruia i-a deschis ușa a fost comandorul Aspertini, care, în trecere prin oraș, venise să-l salute pe prietenul său, domnul Bergeret. A făcut, fără îndoială, o puternică impresie asupra învățatului italian, căci acesta, îndată ce a isprăvit cu binețele, a vorbit de ea cu interesul pe care-l inspiră hîzenia cînd e mare și cumplită.

— Servitoarea dumitale, domnule Bergeret, spuse el, îmi aminteşte expresiva figură pe care a zugrăvit-o Giotto pe una din bolţile bisericii din Assisi, cînd, inspirîndu-se dintr-un terţet de Dante, a înfăţişat-o pe „Aceea căreia nimeni nu-i deschide uşa surîzînd". Fiindcă veni vorba, urmă italianul, ai văzut portretul în mozaic al lui Virgiliu, pe care compatrioţii domnieitale l-au descoperit de curînd la Soussa, în Algeria ? E un roman cu frunte întinsă şi îngustă, cu cap pătrat, cu fălci puternice, care nu aduce de loc cu frumosul adolescent care ni se arăta pînă mai dăunăzi. Bustul, care a trecut multă vreme drept un portret al poetului, nu-i în realitate decît o copie romană a unui original grec, din al IV-lea veac, reprezentînd un tînăr zeu, adorat în misterele de la Eleusis. Cred că sînt cel dintîi care a definit adevăratul caracter al acestei figuri, în memoriul meu asupra „Copilului Triptolem" [1]. Dar cunoştri acest Virgiliu în mozaic, domnule Bergeret ?

— Pe cît ne putem da sama după fotografia pe care am văzut-o, răspunse domnul Bergeret, acest mozaic african pare a fi copia unui portret căruia nu-i lipsea căldura. Portretul se prea poate să fie al lui Virgiliu şi e cu putinţă să fie un portret asemănător. Umaniştii dumneavoastră din vremea Renaşterii, domnule Aspertini, şi-l închipuiau pe autorul *Eneidei* sub înfăţişarea unui înţelept. Vechile ediţii veneţiene ale lui Dante, pe care le-am răsfoit în biblioteca noastră, sînt pline de gravuri în lemn, care ni-l arată pe Virgiliu purtînd barba filozofică. De-atunci ne-a fost înfăţişat frumos ca un tînăr zeu. Acum, iată-l cu fălci pătrate şi cu părul tăiat pe frunte, după moda romană. Ideea stîrnită de opera lui în minţile omeneşti nu e mai puţin felurită. Fiecare epocă literară şi l-a închipuit în alt fel. Şi, fără să mai pomenesc de poveştile din Evul Mediu despre Virgiliu vrăjitor, e sigur că mantuanul e admirat pe temeiuri care se schimbă cu timpul. Macrob [2] vedea

[1] Personaj mitologic, rege în Eleusis (n.t.).
[2] Filozof şi scriitor din secolul al V-lea (n.t.).

în acest poet sibila Imperiului. Dante şi Petrarca îi preţuiau filozofia. Chateaubriand şi Victor Hugo descopereau în el un precursor al creştinismului. În ce mă priveşte, ca un geambaş de vorbe ce mă aflu, nu găsesc în scrierile lui decît desfătări filologice. Domnia-ta, domnule Aspertini, îi recunoşti o vastă cunoaştere a antichităţilor romane şi acesta e poate meritul cel mai trainic al *Eneidei*. Ne agăţăm ideile de buchea vechilor texte. Fiecare generaţie, închipuind din nou capodoperele antice, le comunică astfel o nemurire în mişcare. Colegul meu Paul Stapfer [1] a rostit în această privinţă înţelepte vorbe.

— Vorbe de mare însemnătate, răspunse comandorul Aspertini. Dar nu are, în ceea ce priveşte circulaţia opiniilor omeneşti, un sentiment atît de deznădăjduit ca al domniei-tale.

În felul acesta aceşti doi bărbaţi de samă vînturau împreună imaginile de glorie şi frumuseţă care sînt podoabele vieţii.

— Ce mai e, rogu-te, întrebă comandorul Aspertini, cu ostaşul latinist întîlnit la domnia-ta, amabilul domn Roux, care părea să preţuiască la adevărata ei valoare gloria militară ? Căci dispreţuia gradul de caporal.

Domnul Bergeret îi răspunse fără vorbă multă că domnul Roux se înapoiase la regimentul său.

— Cu prilejul ultimei mele treceri prin acest oraş, urmă comandorul Aspertini, la 2 ianuarie, dacă nu mă înşel, l-am surprins pe acest tînăr savant în curtea bibliotecii, sub tei, stînd de vorbă cu tînăra portăreasă, căreia i se roşise urechea. Ştii, cred, că acesta e semn că-l asculta cu o binevoitoare tulburare. Nu se putea ceva mai drăguţ ca această gingaşă scoică stacojie, prinsă deasupra gîtului ei alb. M-am prefăcut că nu-i văd, atît din discreţie, cît şi pentru a nu juca rolul acelui filozof pitagorean, care, în Metaponte, stinghe-

[1] Literat francez (1840—1917) (n.t.).

rea îndrăgostiții. Fetița aceea e foarte drăguță, cu părul ei roș ca focul, cu pielea ei gingașă, ușor pistruiată, atît de albă și care pare luminată dinăuntru. Ai băgat de samă, domnule Bergeret ?

Domnul Bergeret, care băgase de samă foarte bine și care o găsea pe placul lui, răspunse printr-un semn din cap. Era un om prea cinstit, își respecta prea mult cinul și păstra prea multă cuviință în purtările lui, pentru a-și fi îngăduit vreo îndrăzneală față de portăreasa bibliotecii. Dar gingășia pielii, trupul subțire și mlădiu, zvelta venustate a acestei fete îi jucaseră de multe ori înaintea ochilor, în lungile vegheri în fața foilor îngălbenite ale lui Servius și Donat [1]. O chema Matilda și se spunea că-i plac băieții drăguți. Domnul Bergeret era îndeobște plin de îngăduință pentru îndrăgostiți. Dar gîndul că domnul Roux îi plăcea Matildei îi era nesuferit.

— Era într-o sară, după ședință, urmă comandorul Aspertini. Copiasem trei scrisori inedite ale lui Muratori [2], care nu figurau în catalog. Străbătînd curtea în care sînt așezate resturile monumentelor antice din orașul dumneavoastră, am văzut, sub tei, lîngă fîntînă, în apropiere de stela Barcagiilor galo-romani, pe tînăra portăreasă cu părul de aur, care, cu ochii în pămînt și bălăbănindu-și în vîrful degetelor cheile ei mari, asculta șoaptele domnului Roux, elevul domniei-tale. Ceea ce-i spunea nu se deosebea prea mult de ceea ce-i spunea bouarul din „Oaristys“ [3] păzitoarei de capre. Și efectul acestei cuvîntări era limpede. Cred că am înțeles că-i dădea o întîlnire. Mulțumită, fără îndoială, deprinderii pe care am dobîndit-o în interpretarea monumentelor artei antice, am pătruns pe dată sensul acestui grup. Surîse și urmă : Domnule Bergeret, nu simt, în toată fineța lor, toate nuanțele frumoasei

[1] Gramatici latini din secolul al IV-lea (n.t.).
[2] Arheolog italian (1672—1750) (n.t.).
[3] Idilă de Theocrit, poet grec din secolul al II-lea î.e.n. (n.t.).

dumneavoastră limbi franceze. Dar cuvintele fată şi tînără fată îmi par neîndestulătoare pentru a vorbi de o copiliţă ca portăreasa de la biblioteca dumneavoastră municipală. Nu se poate întrebuinţa de asemeni acel de „vergură" care a îmbătrînit şi încă urît. Şi, în treacăt fie zis, e păcat. Ar fi nepotrivit s-o numeşti o tînără persoană ! Cred că numai cuvîntul nimfă i s-ar potrivi. Te rog însă, domnule Bergeret, nu mai spune nimănui ce ţi-am vorbit despre nimfa bibliotecii, ca să nu-i faci vreun rău. Tainele acestea nu trebuie să fie ştiute de primar, nici de bibliotecari. Aş fi nemîngîiat dacă i-aş pricinui, chiar fără voia mea, cel mai mic neajuns nimfei dumneavoastră.

„Ce-i drept, e drăgălaşă nimfa mea, îşi spuse domnul Bergeret."

Era în toane proaste şi în clipa aceea nu-şi dădea sama pentru ce îl socoate mai vinovat pe domnul Roux : că i-a plăcut portăresei bibliotecii, sau că a sedus-o pe doamna Bergeret ?

— Naţiunea dumneavoastră, spuse comandorul Aspertini, a ajuns la cea mai înaltă cultură intelectuală şi morală. Dar din îndelungata barbarie în care a fost cufundată, i-a rămas un soi de nehotărîre şi de stîngăcie în ceea ce priveşte dragostea. În Italia, dragostea e totul pentru îndrăgostiţi şi nimic pentru ceilalţi. Societatea nu se socoate interesată în treaba aceasta, care nu-i o treabă decît pentru cei care-o fac. O dreaptă drămuire a pasiunii şi a desfătării ne fereşte de fătărnicie şi cruzime.

Comandorul Aspertini, după ce îşi întreţinu mult timp prietenul francez cu felurite subiecte de morală, de artă şi politică, se ridică pentru a-şi lua rămas bun. O revăzu pe Maria în anticameră şi îi spuse domnului Bergeret :

— Nu lua în nume de rău, rogu-te, ce ţi-am spus despre bucătăreasa dumitale. Petrarca avea şi el o slujnică de-o stranie şi rară hîzenie.

XIX

De cînd o mazilise pe doamna Bergeret de la ocîmuirea gospodăriei, domnul Bergeret gospodărea singur şi prost. E drept că Maria, slujnica, nu-i împlinea poruncile, pentru că nu le pricepea. Dar cum nu se poate să stai cu mînile în sîn, fapta fiind rostul şi temelia vieţii, Maria trebăluia mereu şi mintea ei necioplită o îndemna necontenit la hotărîri buclucaşe şi la fapte dăunătoare. Uneori licărul minţii ei se stingea în beţie. O dată, după ce a băut tot spirtul din lampă, a zăcut patruzeci de ceasuri în nesimţire, întinsă pe lespezile bucătăriei. Cînd se trezea era înspăimîntătoare. Fiecare mişcare pricinuia un prăpăd. Aşezînd sfeşnicul pe prichiciul căminului, a crăpat marmura, ceea ce nimeni altul n-ar fi putut face. Prăjea carnea în tigaie, stîrnind o larmă de nesuferit şi-un miros înăbuşitor; şi nimic din ceea ce gătea ea nu era de pus în gură.

Singură, în iatacul conjugal, doamna Bergeret ţipa de ciudă şi vărsa lacrimi de durere pe ruinele căsniciei sale. Nenorocirea ei lua înfăţişări neaşteptate şi ciudate, de mirare pentru firea ei cumpănită. Şi nenorocirea ei sporea mereu. Nu mai primea leţcaie chioară de la domnul Bergeret, care pînă mai ieri îi punea în mînă în fiecare lună leafa neatinsă, fără să-i treacă prin gînd măcar să-şi oprească bani de ţigări; şi cum făcuse mari cheltuieli cu îmbrăcămintea în desfătata vreme în care îi plăcea domnului Roux şi cheltuieli şi mai mari încă în zbuciumatul răstimp în care-şi apăra reputaţia prin vizite necurmate pe la toată lumea, începuse să primească de la modistă şi de la croitoreasă note de plată care nu îngăduiau zăbavă; şi casa de confecţiuni Achard, care n-o socotea printre muşteriii obişnuiţi, îi repezea somaţii, la a căror vedere, sara. odrasla Pouilly-ilor rămînea încremenită. Gîndindu-se că aceste cumplite prăbuşiri, toate, nu erau decît urmarea neaşteptată, dar sigură, a greşelii sale, îşi dădea

bine sama de primejdiile adulterului, amintindu-şi, spre a ei ruşinare, de tot ceea ce i se spusese în tinereţă asupra acestei nelegiuiri fără samăn şi fără pereche, căci de ea e legată o înjosire pe care n-o aduc nici lăcomia, nici zgîrcenia, nici cruzimea.

În picioare, pe covoraş, înainte de a se vîrî în pat, îşi desfăcea cămaşa de noapte şi, cu bărbia cufundată în piept, arunca o privire de-o clipă pe rotunjimile împlinite ale sînilor şi pîntecului ei, care prin efectele perspectivei i se înfăţişau ochilor ca o grămadă de perne şi pernite de-o caldă albeaţă, aurite de lumina lămpii. Şi, fără să-şi dee bine sama dacă aceste forme erau în adevăr frumoase, căci nu avea simţul nudului şi nu pricepea decît frumuseţa vestimentară, fără să găsească prilej de a se semeţi sau de a se smeri întru carnea sa, fără a urmări pe ea însăşi amintirea trecutelor desfătări, începea să fie cuprinsă de nelinişte şi tulburare la vederea acestui trup, ale cărui tainice imbolduri stîrniseră atîtea grave urmări casnice şi sociale.

Recunoştea că un act de felul lui mărunt poate să capete proporţii uriaşe, căci era o fiinţă morală şi cucernică şi îndeajuns de metafizică, pentru a admite valoarea absolută a punctelor la jocul de cărţi. Nu avea remuşcări, pentru că nu avea imaginaţie, pentru că vedea în Dumnezeu o fiinţă cu judecată şi pentru că se credea de pe acum îndeajuns de pedepsită. Dar, negăsind de altfel nimic de zis împotriva faptului că cinstea femeilor e pusă în ungherul în care îndeobşte o aşază lumea şi neavînd de gînd să se încumete la acea încercare monstruoasă de a răsturna morala universală pentru a-şi ticlui ei însăşi o scandaloasă nevinovăţie, nu trăia mulţumită, nici liniştită şi nu-şi găsea, în toiul zbuciumului, pacea lăuntrică.

Zbuciumul acesta o neliniştea prin taina duratei lui fără soroc. Se depăna ca un ghem de ibrişin roş, închis într-o cutie de simcir pe tejgheaua doamnei Magloire, plăcintăreasa din Piaţa Sfîntul Exuperiu. Doamna Magloire trăgea firul care trecea printr-o găurică din capac, legînd cu el pachetele fără număr. Doamna Ber-

geret nu știa cînd va ajunge la capătul nenorocirilor ei ; tristeța și părerile de rău îi dădeau oarecare farmec lăuntric.

Dimineața privea fotografia mărită a tatălui său, pe care îl pierduse în anul cînd se căsătorise, și, în fața portretului, plîngea, gîndind la vremea copilăriei, la boneţica ei albă de la cea dintîi împărtășanie, la plimbările ei de duminică, cînd se ducea să bea lapte la Tuileries, cu cele două domnișoare Pouilly-Dicționar, verișoarele ei, la maică-sa care mai era în viață, dar tare bătrînă, la marginea Franței, în tîrgul ei natal din Nord. Tatăl doamnei Bergeret, Victor Pouilly, director de liceu, autorul unei prețuite ediții a gramaticii lui Lhomond, avusese, în lumea asta, o înaltă părere despre demnitatea lui socială și valoarea sa intelectuală. Asuprit și ocrotit de fratele său mai mare, marele Pouilly de la Dicționar, supus față de mărimile universitare, se răzbuna pe restul lumii și se fălea cu numele, cu gramatica și cu podagra lui cumplită. Portul lui era la înălțimea demnității unui Pouilly. Portretul părea că glăsuiește fiicei sale : „Nu știu și nici nu vreau să știu, copila mea, nimic din ceea ce poate fi neîndestulător de cuviincios în purtarea ta. Află că toate necazurile tale vin din faptul că te-ai căsătorit cu un om mai prejos de tine. Îmi făceam iluzii zadarnice că îl vom ridica pînă la noi. Acest Bergeret e un om fără educație. Greșala ta de căpetenie, izvorul tuturor suferințelor de astăzi, e căsătoria ta, fetițo.“ Și doamna Bergeret auzea aceste vorbe. Înțelepciunea și bunătatea părintească de care erau pătrunse îi mai sprijineau întrucîtva curajul șovăitor. Cu toate acestea, pe nesimțite, se lăsa în voia soartei. Își încetase vizitele pe la oameni, cărora le era lehamite de monotonia plîngerilor ei. Începuse să se creadă, pînă și în familia rectorului, că zvonurile care umblau prin tîrg despre ea și domnul Roux nu erau simple născociri. Plictisea lumea, era pierdută, i se dădea a înțelege asta. Nu mai era privită cu simpatie decît la doamna Dellion, pentru care înfățișa întruparea alegorică a virtuții nefericite.

Dar doamna Dellion, făcînd parte dintr-o societate superioară, o căina, o prețuia, o admira, dar n-o primea în casă. Doamna Bergeret rămînea abătută și singură, fără bărbat, fără copii, fără cămin, fără bani.

Mai făcu o încercare să reintre în drepturile ei casnice. Asta s-a întîmplat în dimineața care a urmat după o zi mai nefericită și mai dureroasă decît celelalte. După ce-a îndurat cererile jignitoare ale domnișoarei Rose, modista, și ale casapului Lafolie, după ce a surprins-o pe Maria, slujnica, șterpelind trei franci și șaptezeci și cinci lăsați de spălătoreasă pe bufetul din sufragerie, doamna Bergeret s-a culcat, dar plină de tristeță și groază n-a putut adormi. Ajunsese romantică din pricina atîtor nenorociri cîte se abătuseră peste capul său, și și-o închipuia pe Maria în negura nopții, turnîndu-i otrava pregătită de domnul Bergeret. Zorii zilei împrăștiară aceste temeri nelămurite. Se îmbrăcă cu oarecare îngrijire și intră gravă și supusă în odaia de lucru a domnului Bergeret.

Era atît de puțin așteptată, încît găsi ușa deschisă.

— Lucian, Lucian! spuse ea.

A invocat capetele nevinovate ale celor două fiice ale lor. Se rugă, imploră, făcu observații întemeiate asupra stării de plîns a casei, făgădui să fie pe viitor bună, credincioasă, econoamă, supusă. Dar domnul Bergeret nu-i răspunse.

Căzu în genunchi, izbucni în plîns, își răsuci brațele, pînă mai ieri poruncitoare. Domnul Bergeret rămase n-aude, n-a vede.

O Pouilly se afla la picioarele lui. Dar el își luă pălăria și ieși. Atunci se ridică, alergă după el, cu pumnul întins, cu buzele răsfrînte și îi strigă din anticameră:

— Nu te-am iubit niciodată, m-auzi? Niciodată, nici chiar cînd m-am măritat cu tine! Ești urît, caraghios și așa mai departe. Și tot orașul știe că nu ești decît un fîrlifus... da, un fîrlifus...

Cuvîntul acesta, pe care nu-l auzise niciodată decît din gura lui Pouilly de la Dicționar, mort de mai bine

de douăzeci de ani, îi revenise deodată în minte, ca prin farmec. Nu-i atribuia nici un înțeles precis. Dar i se părea peste măsură de insultător. Striga pe scară cît o ținea gura :

— Fîrlifus, fîrlifus !

A fost cea din urmă încercare a soției. La cincisprezece zile după această întrevedere, doamna Bergeret se înfățișă, de data asta liniștită și hotărîtă, în fața domnului Bergeret.

— Nu mai pot, îi spuse ea. Dumneata ai vrut așa. Mă duc la mama ! Ai să mi-o trimiți pe Julieta... Ți-o las pe Paulina...

Paulina era cea mai mare și semăna cu tatăl ei, pe care-l iubea.

— Nădăjduiesc, urmă doamna Bergeret, că vei face copilei pe care o păstrez o pensie cuviincioasă. Nu cer nimic pentru mine.

Auzind aceste vorbe, văzînd în ce hal a adus-o prin chibzuința și stăruința lui, domnul Bergeret făcu o sforțare pentru a-și stăpîni bucuria, temîndu-se, dacă ar fi dat-o în vileag, ca doamna Bergeret să nu renunțe la o hotărîre pe care o găsea atît de binevenită.

Nu scoase o vorbă, dar își înclină capul în semn de încuviințare.

CUPRINS

	Pag.
Prefaţă	5
La umbra ulmului	15
Manechinul de nuiele	167

Responsabil de carte : S. Gredinger
Tehnoredactor : V. Basarab
Corector : L. Brunn

Dat la cules 12.11.57. Bun de tipar 12.02.58. Tiraj 20.150 ex. Hîrtie semi velină mată de 65 gr. m². Ft. 540×840/16. Coli ed. 16,71. Coli de tipar 20,25. Ediția I. Comanda 2464. Planșe tipo 1. A. nr. 04050. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 84—31=R.

Tiparul executat sub com. nr. 1871 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. STALIN", București — R.P.R.

ANATOLE FRANCE

LA UMBRA ULMULUI

★

MANECHINUL DE NUIELE

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ